

1 | 2018

SPř

Slovanský
přehled

Slavonic Review

Ročník 104 / Založen 1898

1 | 2018

Slovanský přehled

*Časopis pro dějiny střední, východní
a jihovýchodní Evropy*

Slavonic Review

*Journal for the History of Central, Eastern
and Southeastern Europe*

Ročník 104 / Založen 1898

Upozornění redakce / Notice of the Editorial Board:

Redakční rada neodpovídá za obsahovou náplň jednotlivých příspěvků.

The views expressed herein are those of the authors and are not necessarily shared by the Editorial Board.

Od roku 2009 jsou abstrakty článků *Slovanského přehledu* uveřejňovány v databázi The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH) – <http://cejsh.icm.edu.pl> společně se jménem autora, adresou zaměstnavatele a e-mailovou adresou. Časopis je také registrován v databázi European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS) a v rámci Seznamu recenzovaných neimpaktovaných časopisů vydávaných v České republice.

Since 2009, all abstracts of *Slovanský přehled* are published in The Central European Journal of Social Science and Humanities (CEJSH) – <http://cejsh.icm.edu.pl/>, along with the author's name, institutional affiliation, address and e-mail. *Slovanský přehled* is also registered in European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS).

OBSAH | CONTENTS | СОДЕРЖАНИЕ

Studie | Studies | Статьи

DOUBEK Vratislav

Mezi válkou a terorem: Tomáš G. Masaryk, Boris V. Savinkov
a Michail A. Muravjov

9

*Between War and Terror: Tomáš G. Masaryk, Boris V. Savinkov,
and Mikhail A. Muravjov*

ДОУБЕК Вратислав

*Между войной и террором: Томаш Г. Масарик, Борис В. Савинков
и Михаил А. Муравьев*

GAŚIOR Grzegorz

Ostře sledovaní železničáři. Železniční úřady a národnostní otázka
v československé části Těšínského Slezska počátkem 20. let 20. století

35

*Closely Watched Railway Workers: Railway Authorities
and the Ethnic Question in the Czechoslovak Part of Cieszyn Silesia
in the Beginning of the 1920s*

ГАСИОР Гжегож

*Железнодорожники под пристальным наблюдением.
Железнодорожные управления и национальный вопрос
в чехословацкой части Тешинской Силезии в начале 20-х лет XX в.*

HORÁK Slavomír

Vznik a vývoj bucharského de facto státu

73

The Origin and Development of the Bukhara De Facto State

ГОРАК Славомир

Возникновение и развитие бухарского де-факто государства

PELIKÁN Jan
Reflexe národnostní situace v Chorvatsku v první polovině
roku 1971 záhřebským deníkem *Vjesnik* a bělehradským
listem *Politika* 95

*Reflections on the Ethnic Situation in Croatia in the First Half
of 1971 by the Zagreb Daily 'Vjesnik' and the Belgrade
Newspaper 'Politika'*

ПЕЛИКАН Ян
*Рефлексия национальной ситуации в Хорватии
в первой половине 1971-го года в загребской ежедневной газете
Весник и в белградской газете Политика*

**Materiály a dokumenty | Contributions and documents | Материалы
и документы**

FRIEDL Jiří
“Palestine must be the ultimate goal”. Count František Schönborn’s
report of September 1945 on Jewish refugees from Poland
in Czechoslovakia 135

ФРИДЛ Иржи
*„Палестина должна быть конечной целью“. Сообщение графа Франца
Шёнборна в сентябре 1945 о еврейских беженцах из Польши
в Чехословакии*

Recenze | Reviews | Рецензии

GRAČOV Andrej, Zkáza Sovětského svazu. Vzpomínky účastníka
událostí, které dodnes ovlivňují světové dějiny
(Radomír Vlček) 159

KALETA Petr, Tajemné etnikum z Krymu. Osudy příslušníků
karaimské emigrace do meziválečného Československa
(Marcel Černý) 163

ŘOUTIL Michal – KOŠŤÁLOVÁ Petra – NOVÁK Petr,
Katastrofa křesťanů. Likvidace Arménů, Asyřanů a Řeků
v Osmanské říši v letech 1914–1923
(Bohuslav Litera) 167

UHLÍŘ Dušan, Čas kongresů a tajných společností (Radomír Vlček)	169
Tony JUDT, Penzión spomienok (Matej Berlanský)	174
Iłona VAŠKEVIČIŪTĚ (red.), Pabaisko mūšis ir jo epocha (Jindřich Čeladín)	178
Tadeusz RUZIKOWSKI (ed.), Pion walki z podziemiem niepodległościowym RBP/MBP 1944–1954 (Adam Zítek)	183
Dan GAWRECKI, Jazyk a národnost ve sčítáních lidu na Těšínsku v letech 1880–1930 (Jiří Friedl)	187
Katica JURČEVIĆ – Ozana RAMLJAK – Zlatko HASANBEGOVIĆ (eds.), Hrvatska i Turska: povijesno- kulturni pregled (Mihad Mujanović)	194

Zprávy | *Notices* | *Сообщения*

201

Zprávy z vědeckého života | *Reports from the scholarly life* | *Сообщения
из научной жизни*

Životní jubilea dvou předních českých balkanistů (Miroslav Šesták, Miroslav Tejchman)	213
<i>Milestones for Two Leading Czech Balkanists (Miroslav Šesták and Miroslav Tejchman)</i> (Ladislav Hladký)	
<i>Жизненные юбилеи двух ведущих чешских балканистов (Мирослав Шестак, Мирослав Тейхман)</i> (Ладислав Гладки)	

- Stanisław Bylina – polský historik, bohemista a přítel 215
Stanisław Bylina – Polish Historian, Bohemist and Friend
 (Jaroslav Pánek)
 Станислав Былина – польский историк, богемист и друг
 (Ярослав Панек)
- Piotr S. Wandycz (1923–2017) 218
Piotr S. Wandycz (1923–2017)
 (Igor Lukeš)
Петр С. Вандыч (1923–2017)
 (Игорь Лукеш)
- Mezinárodní projekt Střední Evropa a balkánští muslimové 221
International Project Central Europe and Balkan Muslims
 (Ladislav Hladký)
Международный проект Центральная Европа и балканские мусульмане
 (Ладислав Гладки)
- Islamofobie ve střední Evropě / Islamophobia in Central & Eastern Europe: Theoretical Implications and Empirical Findings. Zpráva z konference univerzity v Lipsku, vědecký kampus EEGA 222
Islamophobia in Central & Eastern Europe: Theoretical Implications and Empirical Findings. Report From the Conference at the University in Leipzig Held at the EEGA Science Campus
 (Přemysl Rosůlek)
Исламофобия в Центральной Европе / Islamophobia in Central & Eastern Europe: Theoretical Implications and Empirical Findings. Сообщение с конференции университета в Лейпциге, научный кампус EEGA
 (Пршемьсл Росулек)
- Historia Slavorum Occidentis: the journal's history and development prospects* 227
 (Marcin Danielewski)
Historia Slavorum Occidentis: история журнала и перспективы развития
 (Марцин Данилевски)

Mezinárodní konference *Za obzory revoluce v Rusku. Narativy, prostory, koncepce. 100 let od události*

229

International Conference 'Za obzory revoluce v Rusku. Narativy, prostory, koncepce. 100 let od události' (Beyond the Horizons of Revolution in Russia: Narratives, Spaces, Conceptions. 100 Years after the Event.)

(Jan Jindra)

Международная конференция За горизонтами революции в России. Нарративы, пространства, концепции. 100 лет со дня события
(Ян Индра)

STUDIE

Mezi válkou a terorem: Tomáš G. Masaryk, Boris V. Savinkov a Michail A. Muravjov

VRATISLAV DOUBEK

*Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.***Between War and Terror: Tomáš G. Masaryk, Boris V. Savinkov, and Mikhail A. Muravyov**

This study summarizes and evaluates reflections on the relationship between T. G. Masaryk and the Russian politician Boris Savinkov in the Czech literature on Masaryk. It mainly focuses on two key stages: first, the period of the First World War, when Masaryk was financially supporting B. Savinkov's terrorists and was therefore assigned a share of the responsibility for the assassination of V. I. Lenin; then, after 1918, when T. G. Masaryk acceded to the leadership of the Czechoslovak Republic and supported the exile activities of Savinkov and his family. In the analytical part of the study, there is an examination of the historical-military, political, and ideological context of Masaryk's relationship with Boris Savinkov, as well as suggestions for other possibilities of ways to interpret Masaryk's relationships with the SR (socialist-revolutionary) circles in the first half of 1918, with particular regard to the officer Mikhail S. Muravyov.

Key words: Tomáš G. Masaryk, Boris V. Savinkov, Mikhail S. Muravyov, Czechoslovak legions, SR

O Masarykových kontaktech s Borisem Savinkovem z března 1918 byla napsána celá řada úvah a využito množství odkazů. Jednalo se skutečně o pozoruhodný kontakt, a to jak z pohledu vojenského a strategického, tak ideového. Studie si klade za cíl nejen sumarizovat hlavní příspěvky (T. Syllaba, J. Kovtun či A. Soubigou) a interpretaci stanoviska této diskuse, ale zejména naznačit možné rozšíření jejího rámce, vyplývající z Masarykových kontaktů s jinou klíčovou postavou této doby – vojenským velitelem M. A. Muravjovem.

V srpnu 1924 stanul Boris Viktorovič Savinkov před vojenským senátem Vrchního soudu SSSR. V té době mu bylo pětáctyřicet let, dožil se tak na teroristu jeho pověsti a aktivity až úctyhodného věku. Jeho bratři ve zbrani a slově, kteří před nějakými padesáti lety stáli u počátků teroristických organizací na Rusi, v mnoha případech takové štěstí neměli.

Boris vyrůstal v rodině prokurátora varšavského vojenského soudu, který však byl pro své příliš liberální názory uvolněn ze služby. Vzor aktivního revolucionáře měl ve starším bratrovi Alexandrovi, stoupenci sociální demokracie, který byl za své revoluční aktivity deportován na Sibiř, kde spáchal v roce 1904 sebevraždu. V té době měl již také Boris celkem pestře popsány první stránky revolučního životopisu. Poprvé byl uvězněn v 18 letech v rodné Varšavě, ale záhy překročil regionální hranice. Již v roce 1902 byl za spolupráci se sociálně demokratickými skupinami Socialist a Rabočeje známý internován ve Vologdě. Podle vlastních slov se právě tehdy promyslel k nutnosti revoluční strategie bojových akcí v duchu tradic teroristických organizací typu Narodnaja volja. Ve Vologdě se vlivem Jekatěřiny K. Breškovské sblížil se socialisty-revolucionáři (esery) a na Bojovou organizaci eserů se napojil rovněž za hranicemi, kam uprchl v roce 1903. Bojovou organizaci vedl Jevno Fišelevič Azef, později odhalený konfident carské policie. S ním připravoval Savinkov ještě před válkou vražedné útoky, které stály život ministra vnitra Vjačeslava K. Plehveho a moskevského generál-gubernátora velkoknížete Sergeje Alexandroviče. Jeho teroristická aktivita a program byly nesporné a obecně známé, ostatně je v roce 1909 hrdě shrnul ve svých vzpomínkách.¹

Savinkovy aktivity Masaryk znal a sledoval již před válkou, věnoval jim soustředěnou pozornost nejpozději ve svém díle *Russland und Europa*.² Ale již prů-

1 V. ROPŠIN [B. V. Savinkov], *Vospominanija terorista / Teroristovy vzpomínky*. Kniha byla napsána již v roce 1909, poprvé ji na stránkách časopisu *Byloje*, mapujícího revoluční hnutí v Rusku, vydal V. L. Burcev v letech 1917–1918.

2 Tomáš G. MASARYK, *Russland und Europa. Studien über die geistigen Strömungen in Russland*, Erste Folge, zweiter Band: Zur russischen Geschichts- und Religionsphilosophie. Soziologische Skizzen, Jena 1913.

prava k práci na tomto díle vykazovala silný Masarykův zájem o téma a literaturu teoretiků individuálního teroru. Již od roku 1904 se korespondenčně stýkal s Vladimírem Burcevem, pilným a neúnavným propagátorem a dokumentaristou ruského revolučního hnutí. V roce 1905 žádal Masaryk Burceva, aby mu zprostředkoval obtížně dostupnou literaturu tohoto zaměření – díla Stěpňaka-Kravčinského a jiných.³ Samotný Burcev nepůsobil v revolučním hnutí jen teoreticky, právě on rozkryl pravou identitu vůdčí osobnosti exilové Bojové organizace eserů – konfidenta a teroristy Je. F. Azefa. Důležité je si uvědomit, že Masaryk dobře znal minulost i přítomnost tohoto hnutí a za svého pobytu v Rusku s ním počítal jako s relevantní součástí tamní politické moci. A to i po bolševickém převratu.

Přímé kontakty udržoval se Savinkovem dlouhodobě, jak za války, tak také po ní, kdy se politika Hradu snažila aktivně ovlivňovat dění v řadách ruského exilu. Svým přístupem se snažila alternovat polský bojový postup vůči sovětskému Rusku,⁴ který vyústil až do válečného střetnutí, polského vojenského vítězství a Řižského míru z 18. března 1921. Savinkov ale vkládal své naděje právě do Polska, tam soustředil svůj protisovětský zahraniční odboj. Jeho činnost jako jednoho z exilových vůdců v té době sledoval rovněž Zpravodajský odbor Ministerstva zahraničí Československé republiky. V roce 1921 se podle těchto informací Savinkov dostal v Polsku již pod přílišný vliv a do finanční závislosti na Józefu Piłsudském.⁵ Československé zpravodajství tak došlo ke stejným závěrům, jako sovětské. Jenže po ukončení války a v procesu stabilizace vztahů mezi Varšavou a Moskvou byl Savinkov z Polska v říjnu vyhoštěn. Nebyl zaskočen, již v září toho roku sondoval přímo v Praze možnost získání finanční podpory ve prospěch svého Svazu obrany vlasti

3 Vratislav DOUBEK – Petr KALETA – Jan KVĚTINA (eds.), *Korespondence T. G. Masaryk – Slované, 1. sv.: Poláci, Rusové a Ukrajinci*, Praha 2015, Dopis T. G. Masaryka V. L. Burcevovi z 29. 12. 1905, s. 325–326.

4 Srov. Vratislav DOUBEK, *T. G. Masaryk a ruská otázka po roce 1917*, in: V. Doubek – P. Kaleta – J. Květina (eds.), *Korespondence T. G. Masaryk – Slované, 2. sv.: Rusové a Ukrajinci*, s. 7–27, zde s. 16nn.

5 „Dle informací spočívajících na přesně zjištěných ověřených faktech, obdržel Savinkov, vystupující stále ještě v roli vůdce ruské emigrace v Polsku, od Piłsudského podporu 3 miliony marek.“ Srov. Archiv Kanceláře prezidenta republiky (dále AKPR), f. KPR – Protokol T, sign. T 11/21, Varšava – zprávy vyslanectví ČSR a jiné, č. j. T 105/21 a T 171/21, k. 10. Jen z odkazu na později skartovanou složku víme, že zprávy o Savinkovovi do Prahy dodával buď výhradně nebo spolu s dalšími jeho přátel a spolupracovník, publicista D. V. Filosofov. Srov. A KPR, Protokoly jednací z roku 1921, sign. D 5303/21, Savinkov a Poláci, Důvěrná zpráva zpravodajského odboru ve Varšavě z 19. III. [1921].

a svobody, nyní označované jako tzv. zelené hnutí.⁶ Hnutí jej formálně vyslalo do Prahy, kde žila rovněž jeho sestra Vjera s manželem Alexandrem Mjagkovem, vedoucím pražské odbočky Svazu. Oba švagři a spolupracovníci se v Praze v té době věnovali literární činnosti, ale nikoli politické. Snad i tento útlum politických aktivit byl součástí dohody o podpoře, které se Savinkovovi nepochybně opět dostalo, neboť na konci listopadu odeslal dopis, v němž Masarykovi děkoval za podporu svých aktivit.⁷ Patrně se jednalo o příslibení finanční podpory ve výši deset tisíc korun měsíčně, o níž se dovídáme až v době, kdy byla zastavena, tedy v prosinci 1922. Podpora byla určena celkem sedmi rodinám, mimo jiné Savinkovovi a Mjagkovovi a podle uvedené zprávy byla nakonec zastavena „náhle bez předchozího upozornění, čímž je celá skupina uvržena do značných nesnází.“⁸ Ráznost, s jakou byla ukončena, patrně souvisela se Savinkovovou snahou nalézt podporu v řadách italských fašistů a přímo u Benita Mussoliniho.

V roce 1924 se ale Boris Viktorovič prý cítil již příliš vyčerpán soustavným bojem a bezvýslednou cestou na útěku a tak se vrátil do Ruska, sovětského Ruska, které nyní ovládali bolševici,⁹ proti nimž v občanské válce bojoval se stejnou zarpulostí a stejnými prostředky jako dříve proti monarchistům. Jinou formu boje neznal. Byl odhalen, zatčen a postaven před soud. Celé přelíčení bylo zahájeno 27. srpna 1924. Savinkov byl viněn, mimo jiné, že „od října 1917 vedl soustavný ozbrojený boj proti sovětské moci, když se podílel jako velitel ozbrojených jednotek a zakládal kontrarevoluční organizace namířené na svržení sovětské moci ozbrojeným bojem a také provokační, špionskou, banditskou a teroristickou činností“.¹⁰ Bylo příznačné, že se na samém počátku procesu obžalovaný doznal k vině ve všech jednotlivých bodech a následně probíhalo již nikoli dokazování, ale jen potvrzování a objasňování skutkové podstaty jeho zločinů. V průběhu tohoto dokládání viny

6 Srov.: V. DOUBEK – P. KALETA – J. KVĚTINA (eds.), *Korespondence T. G. Masaryk – Slované*, 2. sv., Dopis B. Savinkova T. G. Masarykovi z 9. 11. 1921, s. 127; srov. též Jiří KOVTUN, *Republika v nebezpečném světě. Éra prezidenta Masaryka 1918–1935*, Praha 2005, s. 357.

7 V. DOUBEK – P. KALETA – J. KVĚTINA (eds.), *Korespondence T. G. Masaryk – Slované*, 2. sv., Dopis B. Savinkova T. G. Masarykovi z 29. 11. 1921, s. 128.

8 AKPR, f. KPR – Protokol T, Boris Savinkov, sign. 2178/22, k. 112, sl. T 963/1924, Podpora pro skupinu Savinkova. Záznam ze dne 20. prosince 1922. Moskevští žalobci hovořili o částkách 35 tisíc franků a 20 tisíc korun, které prý měl poskytnout Savinkovovi tehdejší premiér Edvard Beneš, ale podrobnosti neuváděli. Není zřejmé, zda se jednalo o totožnou či další podporu z československé strany. Srov. Boris SAVINKOV, *Pjered vojennoj kollegijej Verchovnogo suda SSSR*, Moskva 1924, s. 23.

9 Ibidem, s. 144.

10 Ibidem, s. 25.

teroristy a kontrarevolucionáře se ještě první den procesu otevřela otázka zahraniční podpory. V ní Savinkov opakovaně zdůraznil podíl Čechů, myšleno československých legií v Rusku a odbojové organizace Československé národní rady (ČSNR). V této souvislosti zmínil rovněž jméno rozhodujícího vojenského činitele v čele československých dobrovolnických jednotek legií a předsedy ČSNR Tomáše G. Masaryka. Podle udání Savinkova to byl právě Masaryk, kdo vydal pokyn, aby byla v jeho prospěch poukázána značná finanční suma. Jak však vyplynulo z dalšího jednání, byly ve strategii soudu aktivity ČSNR a Masaryka vnímány jen jako okrajové. Masarykovo jméno uvedl během celého přelíčení Savinkov jen dvakrát, jinak mluvil obecně o Čechách, jak v průběhu dokazování, tak ve své závěrečné řeči. Byli to „Češi“, kdo poskytl peníze (200 tisíc rublů), díky nimž mohl rozvinout aktivity své organizace, to Češi stanovili účel jejich užití „aby ty peníze, pokud možno, byly užity na teroristický boj“;¹¹ částku měl předat konkrétně Jiří Klecanda, první tajemník Odbočky ČSNR v Rusku a Masarykův důvěrník. Teprve na přímý dotaz předsedy senátu Savinkov zmínil, že se tak stalo „Masarykovým jménem“ a totéž zopakoval ještě jednou na zasedání následujícího dne.¹²

Proces proti Savinkovovi se odehrával v době rozporů mezi špičkami sovětské moci po Leninově smrti z ledna toho roku, ale byl rovněž součástí dlouhodobé masivní kampaně proti západnímu imperialismu. Byly to proto především dohodové, v této souvislosti zejména francouzské vládní a vojenské orgány a organizace, které byly činěny zodpovědnými za protisovětský postup na sklonku války. Československé vojenské a odbojové, tím spíše osobní, angažmá bylo prezentováno jako povolný výkonný nástroj této nadřazené autority. Takto vnímáno, by byla Masarykova role a role ČSNR ryze odvozenou. To však neplatilo pro tiskovou propagandu, která se jednání ujala obratem. Až na stránkách sovětského oficiálního tisku jakoby vynikla interpretace jednotlivých souvislostí. V následujících dnech přinesla moskevská *Pravda* sérii článků, v nichž Masarykovo jméno zaznívalo naopak ve velice silných a výmluvných spojeních, byli to „pánové Masarykové z II. Internacionály“, byl to „humanista Masaryk“, posílající peníze na teroristické akce, byl to „štědrý prezident Česko-slovenské republiky Masaryk“, zmiňovaný v řadě předních evropských politiků pro výstrahu všem dělníkům, kteří „ještě jdou za Druhou Internaci-

11 Ibidem, s. 64; srov. též *Dělo Borisa Savinkova*, Moskva [1924], s. 41.

12 Boris SAVINKOV, *Pered vojennoj kolegijej Verchovnogo suda SSSR*, s. 64 a 98; srov. též *Dělo Borisa Savinkova*, s. 41.

onárou, které oblbují pánové Kautští, Hilferdingové, Masarykové, Gompersové, MacDonaldové a další, – ti zahraniční eseři a menševici“.¹³

Poválečné kontakty mezi Masarykem a Savinkovem zůstaly při soudním vyšetřování v roce 1924 ve stínu. Informace o starších, válečných stycích, však plně postačily, aby přivodily novou a nežádoucí situaci. Pro Hrad a samotného prezidenta se pochopitelně jednalo o záležitost značně delikátní, na kterou bylo třeba reagovat. Průběh soudního přelíčení, jeho prezentace v ruském tisku a následné reinterpretace na stránkách tisku evropského si vynutily oficiální reakci Prezidentské kanceláře.¹⁴ Historik Jiří Kovtun k tomu poznamenává, že Masaryka nechávala zpráva o procesu v Moskvě vcelku klidným a zareagoval až po několika dnech.¹⁵ To není zcela přesné. Československá tisková kancelář vypracovala zprávu o probíhajícím procesu již 30. srpna, ale pozdržela ji, aby vyčkala na oficiální komentář Kanceláře prezidenta. Ten byl formulován osobně Masarykem (pobývajícím tehdy ve slovenských Topolčiankách) a přišel obratem, ale s upozorněním, že se vše má uvěřnit až v případě, kdy celá záležitost získá na širší publicitě. To se však již stalo vydáním článku v *Berliner Tageblatt* 29. srpna, který informoval jak o procesu, tak o Savinkovových kontaktech s Masarykem,¹⁶ jen zprávu o něm dostala Kancelář až o tři dny později. A právě v reakci na ni prezident odsouhlasil vydání oficiálního stanoviska, ale vyžádal si ještě jeho doplnění, a tak museli úředníci z pražské Prezidentské kanceláře urgentně zaslat do ČTK novou verzi. Podle konečného znění se v případě předání peněz jednalo ze strany Masaryka jen o – nikoli výjimečnou – podporu ruské inteligenci „... ale Savinkov od prof. Masaryka nic nežádal a neobdržel. Je-li správné, že z české strany dostal nějakou podporu, dostal ji snad od sekretáře Klecandy, který o věci byl informován. Klecanda bohužel náhle zemřel a nemohl tudíž podati vyúčtování.“¹⁷

13 Citováno podle *Delo Borisa Savinkova*, s. 94, 107, 117 a 123.

14 Navíc na kauzu Masarykovy podpory terorismu bolševická propaganda obratem nabalila další „hříchy“ československého válečného odboje, takže KPR řešila i konfiskaci moskevského tiskopisu *Izvěstija CIK SSSR i VCIK*, v nichž byl 17. 9. 1924 otištěn text *Ruské zlato a česká sporivost* (Russkoje zoloto i češskaja berežlivost), srov. A KPR, f. KPR – Protokol T, Boris Savinkov, sign. T 2178/22, k. 112, sl. Cizozemský tisk, konfiskace, sign. T 963/24.

15 Jiří KOVTUN, *Republika v nebezpečném světě*, s. 353.

16 *Sawinkow zum Tode verurteilt*, *Berliner Tageblatt*, Jg. 53, Nr. 411, 29. 8. 1924, s. 4.

17 A KPR, f. KPR – Protokol T, Boris Savinkov, sign. T 2178/22, K 112, sl. T 963/1924, Přepisy telegramů z 1. 9. 1924 mezi úředníky KPR v Topolčiankách a Praze. Tisk měl tak zprávu k dispozici pro vydání následujícího dne – srov. *O domnělé podpoře čl. Národní rady, poskytnuté Savinkovi*, *Národní politika*, r. 42, č. 243, 2. 9. 1924, s. 5. Právě v této závěrečné pasáži byly provedeny nejpodstatnější rozšíření oproti původnímu textu, který zněl úsečněji: „Ze zprávy, je-li správná, vysvítá, že Savinkov dostal slíbenou podporu snad od Klecandy, který o věci byl informován.“ –

Nezůstalo přitom jen u prezidenta. V komplikované situaci bylo rovněž ministerstvo zahraničí. Beneš v této době usilovně pracoval na tom, aby Malá dohoda následovala aktivitu Francie v zájmu uznání Sovětského svazu *de iure*. V červenci 1924 prosazoval tuto myšlenku na jednání představitelů Malé dohody v Praze, ale neúspěšně. Otázka měla být řešena odděleně v rámci jednotlivých exekutiv.¹⁸ V říjnu toho roku pak Francie skutečně uznala Sovětský svaz, jenže vyjednávací pozice Beneše byla komplikována mimo jiné právě otevřením otázky Masarykovy a jeho osobní protibolševické aktivity za války, které se obratem chopili zejména komunisté, a to jak domácí,¹⁹ tak také zahraniční. Ještě na počátku září přišla důvěrná zpráva z vyslanectví v Berlíně, podle níž byla proti Masarykovi a Benešovi připravována odvetná akce.²⁰ Aféra byla přiživována a vrhala dlouhé stíny i do budoucna. Ještě v roce 1930 byla na návrh státního zastupitelství v Praze vyhlášena konfiskace šest let starého vydání oficiální verze soudního přelíčení se Savinkovem. Její šíření bylo zakázáno, stejně jako byly zabaveny stávající exempláře, a to pro textové pasáže, v nichž byla zmíněna hlava státu. Návrh byl uplatněn na základě zákona na ochranu republiky.²¹

Nepochybně se jednalo o závažné téma k diskusi nad působením čelního představitele válečného odboje i nad prací jeho Kanceláře, a to nejen soudobé, ale i pozdější, v rámci historického výkladu. Pozornost těmto otázkám už byla do budoucna silně ovlivněna a podmíněna způsobem celkového hodnocení Masarykovy osobnosti. V této souvislosti nemůže překvapit, že vůbec a především jakým způsobem se k těmto otázkám vyslovila nově se etablojící socialistická historiografie v 50. letech. Mělo to být jednorázové, vůči režimu služebně vyrovnání se s osobností prvního prezidenta, které vlastně jakoby zdůvodňovalo konec jakýchkoli masarykovských bádání, když jej klasifikovalo jako nežádoucího protilidového politika. Nicméně sborník dokumentů se zdál dostatečně přesvědčivě dokládat Savinkovovu verzi o podpoře jeho hnutí ze strany tehdejšího předsedy

Srov. AKPR, f. KPR, Korespondence prezidenta Masaryka. Různé záznamy. Topolčianky 1924, inv. č. 893, sign. D 8500, K 102, Masarykův rukopisný text z 30. 8. 1924.

18 Srov. Josef KALVODA, *Role Československa v sovětské strategii*, Kladno 1999, s. 63.

19 Až 30. 10. 1924 byla s otevřením nového zasedání parlamentu přednesena od komunistického poslance Josefa Skaláka interpelace vlády *O odhalení Savinkovových před moskevským soudem*, která nicméně nesla ještě zářijové datum. Srov. Stenoprotokoly Poslanecké sněmovny NS RČS 1920–1925, 294. schůze dne 30. 10. 1924, e-zdroj: Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna, <http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/stenprot/294schuz/s294001.htm>, 1. 11. 2017.

20 AKPR, f. KPR – Protokol T, Boris Savinkov, sign. T 2178/22, k. 112, sl. T 963/1924, č. j. T 887/24, Záznam z rozhovoru s min. V. Girsou ze dne 3. 9. 1924.

21 Ibidem, sl. Kniha Borise Savinkova, Konfiskace, T 136/1930.

ČSNR za války, když přinesl přepis Masarykových poznámek ze vzájemných jednání z 2. a 5. března 1918. V dané interpretaci přitom redaktoři jednoduše vyšli z pozdějšího výkladu moskevské *Pravdy* z léta 1924.²² Zcela účelovou práci s dokumenty, která v mnohých argumentacích šla na samu hranici logiky a zdravého rozumu, předložil v téže době historik Václav Král. Jeho kniha *O Masarykově a Benešově kontrarevoluční protisovětské politice* vyšla ve stejném roce jako sborník dokumentů, na jehož sestavení se nepochybně rovněž podílel, byť nebyl uveden mezi redaktory. Vcelku přirozeně se tak ve svém výkladu opíral o tytéž dokumenty, z nichž ovšem vyvozoval svévolné interpretace. Pro naši další orientaci jsou klíčové dvě z nich, jednak zhodnocení širšího kontextu strategie vyvedení legionářských jednotek z Ruska na západní frontu, které Král vyhodnotil jako snahu vyhnout se boji po boku Rudé armády, když „tak zvaná cesta do Francie přes Sibiř nebyla ničím jiným než prvním krokem k intervenci“.²³ Obdobně pracoval s podklady a informacemi o jednání Masaryka se Savinkovem a jejich skutečnými či smyšlenými důsledky. Podle něho soudní proces prokázal nejen převzetí peněz, ale též skutečnost, že Masaryk financoval atentát Fany Kaplanové na Lenina.²⁴ Do širšího věrohodného analytického výkladu dokument zasadil o několik let později ve své knize až Theodor Syllaba, okolnostem setkání se však nevěnoval nijak podrobně.²⁵ Syllaba byl na dlouhou dobu posledním, kdo mohl prezentované dokumenty posoudit, úplně posledním pak v případě dokumentů ze spisu, jež vedla Kancelář prezidenta republiky k B. V. Savinkovovi, a který obsahoval materiály z inkriminovaného období let 1921–1924. Spis byl totiž v roce 1965 skartován.²⁶

Tyto otázky čekaly, tak jako celá masarykovská bádání, na další rozklady až do doby po roce 1989. Ani později ale nebylo a nemohlo být jejich pojetí jednoznačné. Někteří badatelé se těmto otázkám zcela vyhnuli. Nepochopitelné to bylo u posledního titulu moskevského historika Jevgenije F. Firsova, který se přímo soustředil na Masarykovy ruské aktivity.²⁷ Ale problematice se vyhnuli i Masarykovi

22 Srov. František NEČÁSEK – Jan PACHTA – Eva RAISOVÁ (red.), *Dokumenty o protilidové a protinárodní politice*, Praha 1953, s. 13–15.

23 Václav KRÁL, *O Masarykově a Benešově kontrarevoluční protisovětské politice*, Praha 1953, s. 55.

24 *Ibidem*, s. 56.

25 Theodor SYLLABA, *T. G. Masaryk a revoluce v Rusku*, Praha 1959, s. 226–227 (pozn.).

26 Viz AKPR, Protokoly jednací z let 1921, 1922 a 1924, skartované materiály nesly označení D 5303/21, D 1504/22 a D 998/24.

27 Jevgenij F. FIRSOV, *T. G. Masaryk v Rossiji i borba za nezávislost čechov i slovakov*, Moskva 2012.

čeští životopisci, Jaroslav Opat²⁸ a zejména Stanislav Polák – zaujatý, leč faktograficky spolehlivý a detailní vykladač Masarykova příběhu v obsáhlém šestisvazkovém díle. Jen v poznámce se Polák štítivě vyjádřil k edici dokumentů z roku 1953 s poukazem, že se „musíme distancovat od stalinsky paranoidního komentáře editorů knihy *Dokumenty o protilidové [a protinárodní] politice* [T. G. Masaryka]“.²⁹ Komentáře snad ano, ale samotný dokument nebylo možno ignorovat. Paradoxně tak Polák učinil v době, kdy v knihovnách již sedm let ležela kniha francouzského historika Alaina Soubigou z roku 2002, respektive její o dva roky mladší český překlad. Soubigou na tématu válečného setkání Masaryka se Savinkovem postavil celou jednu kapitolu a v širším kontextu i popularizaci své knihy jako takovou. Naopak ponechal stranou dohru těchto jednání v podobě moskevského soudního procesu. Nejkomplexněji se tak k oběma souvztažným otázkám vyjádřil čechoamerický badatel Jiří Kovtun. Ještě na stránkách své knihy věnované Masarykovu válečnému odboji ponechal setkání se Savinkovem bez povšimnutí,³⁰ v pozdější knize, která již sledovala prezidentskou éru T. G. Masaryka, se však vyslovil nejen k soudnímu přelíčení Savinkova, ale vrátil se rovněž k jeho válečné předehře.³¹

I když se soustředíme na přístup a způsob historického zhodnocení daného tématu, tedy u těch Masarykových životopisců, kteří před citlivou otázkou nezavřeli oči, uvědomíme si, jak nelehké pro ně bylo, vyrovnat se s dokumentem dokládajícím Masarykovu přímou podporu programového teroristy a individuálního teroru jako takového. Platí to zejména u kritických analýz zahraničních badatelů. Samotný Masarykův život byl velice pestrý a komplikovaný a složitá byla rovněž následná společenská i odborná recepce této osobnosti. V daném případě badatelsky zodpovědný autor, jakým byl Syllaba, ještě překonával doznívající dobovou generační identifikaci s pozitivním vzorem masarykovské první republiky. Ale chladné, suše analytické zhodnocení nenalezneme ani u Soubigou a Kovtuna. I z jejich hodnocení situace je patrné vědomí kontrastu mezi historickou skutečností a zažitým obrazem masarykovského humanismu. Pokusme se vrátit k některým nastoleným otázkám a jejich vyhodnocení. Znamenají doklady kontaktů se Savinkovem skutečně tak rozporuplnou skutečnost kontrastující s masarykovským obrazem, a pokud ano, proč a do jaké míry?

28 Jaroslav OPAT, *Průvodce životem a dílem T. G. Masaryka. Česká otázka včera a dnes*, Praha 2003.

29 Stanislav POLÁK, *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou*, sv. 5, Praha 2009, s. 471.

30 Jiří KOVTUN, *Masarykův triumf. Příběh konce války*, Praha 1991.

31 Idem, *Republika v nebezpečném světě*, s. 348 nn.

Přecitlivělost nad jakýmsi morálním napětím tématu lze po našem soudu sotva brát vážně. Kdysi Masaryk odmítal samu revolučnost a užití síly pro řešení politického boje. Dokonce ještě v roce 1899 násilný postup odsuzoval jako neúčelný a nedemokratický. – „K pojmu demokratismu patří vyloučení revolučnosti a anarchismu. [...] Revoluce násilná nemá o nic větší oprávněnost než násilí absolutismu.“³² Tyto výhrady ale ještě před válkou revidoval ve vztahu k metodám a přínosu ruské revoluce z let 1905–1907. V jeho díle *Rusko a Evropa* již nalezneme slova pochopení a uznání pro užití radikálních prostředků v nezbytně nutné míře.³³ Válka však tyto diskuse zcela karikovala a Masaryk sám si toho byl nejen velice dobře vědom, ale sama jeho tehdejší argumentace zřetelně přizpůsobovala hranice nezbytně nutného užití síly potřebám bojového úkolu. Jeho britské memorandum z kraje roku 1916 volalo po pokračování války, vržení ještě větších lidských sil do válečné vřavy s cílem vojenské porážky Centrálních mocností.³⁴ V době míru by se jednalo o text válečného štváče, ale v dobovém kontextu představoval jen prosté dílčí zdůvodnění nastavené strategie. V době milionových lidských obět se akt individuálního teroru musel nutně jevit jako únosná oběť v zájmu cíle.

Přesto, jakkoli jednotliví autoři prožívali delikátnost tématu, sami ji ještě přiživovali zkratkovitým spojováním Masarykova jednání s Borisem Savinkovem s reálně uskutečněným atentátem na strůjce bolševické revoluce Vladimíra I. Lenina z 30. srpna 1918. Že s konstruktem, nikoli vyloučeným, ale neprokázaným, spojujícím Masarykova a Savinkovovy kontakty s teroristickým aktem připisovaným Fanny Kaplanové, pracoval Král ve svých účelových interpretacích, nemůže překvapit. Již Syllaba se mu ale vyhnul. A tak se v kritické analýze tento odkaz objevil poprvé až v knize Alaina Soubigou. Ten přistoupil ke klíčovému dokumentu s až objevitelským nadšením, které nebylo zcela namístě. Vycházelo z překonání jeho původní hluboké skepse k pravosti Masarykova zápisu z jednání se Savinkovem, jíž jsem byl ostatně svědkem, za pomoci forenzního prověření. V okamžiku, kdy si byl francouzský autor jistý pravostí dokumentu, rozvinul kolem něho široký kontext, výkladový, nikoli však materiálův: „A konečně a především v srpnu 1918 jistá Fanny Kaplanová, členka Savinkovovy skupiny revolučních socialistů, třikrát vystřelila na Lenina. [...] střelila z browningu, který jí dodal Savinkov. Historik Marc Ferro uvádí, že Savinkovova skupina byla financována francouzskou vojenskou misí

32 Citováno podle přetisku původně veřejné přednášky – Tomáš G. MASARYK, *Vývoj evropské společnosti v devatenáctém století*, in: Masarykův sborník. Časopis pro studium života a díla T. G. Masaryka, II, Praha 1926–27, s. 116–132, zde s. 126.

33 Tomáš G. MASARYK, *Rusko a Evropa*, d. II, Praha 1996, s. 410n.

34 Idem, *At the Eleventh Hour. A Memorandum on the Military Situation*, London 1916.

v Rusku. To se možná ve 20. letech 20. století ještě nevědělo. Zato se již tenkrát rozšířila zpráva, že Masaryk se Savinkovem udržoval styky.³⁵ A jako informační zdroj odkázal autor právě na Savinkovův soudní případ v srpnu 1924. Soubigou tak sice zaznamenává soud v Moskvě, ale zcela obecně a zjevně bez znalosti průběhu líčení. V opačném případě by musel vědět, že samo soudní přelíčení se soustřeďovalo na financování teroristických akcí francouzskou vojenskou misí a vyslancem Josephem Noulensem a naopak jen okrajově zmiňovalo Masarykovu roli. (Ani odkazovaný Marc Ferro a René Giraultem tak ve své knize v tomto ohledu neposkytují v zásadě nové informace.)³⁶ Především by ale musel vědět, že, jakkoli se Savinkov doznal k bodům obžaloby v plném rozsahu a v detailech byl zcela konzistentní, nikdy v průběhu přelíčení nepřipustil svůj podíl na útoku Kaplanové.

Bez ohledu na úvahy, zpochybňující samu realitu atentátu Fanny Kaplanové a naznačující možnost jiného politického pozadí,³⁷ spojovaly útočníci a Savinkova vazby ke straně socialistů-revolucionářů (eserů). Jak uvedeno, s touto stranou se Savinkov sblížil již za svého věznění ve Vologdě po roce 1902. A po svém útěku za hranice se napojil rovněž na eserské kruhy, ale to byla Bojová organizace eserů, která sama sebe považovala za úderné křídlo ultraradikálů. Pro Savinkova však nebyla tolik podstatná politická příslušnost, jeho ideová orientace byla proměnlivá a velice široká, důležitými byly pro něho především taktika a strategie, ideálem pak bojová akce. Když na jaře 1918 etabloval antibolševickou bojovou organizaci Svaz obrany Vlasti a svobody, rozhlížel se rovněž po jejím politickém zakotvení, ale když dostal nabídku moskevského Levého centra, tedy nebolševické levice spojující esery, sociální demokraty a levé kadety, – odmítl ji. Bylo pro něho „pouze levé“, zatímco jeho představa „svatého svazu“ byla koncipována na širokém pravo-levém spojení odporu.³⁸ V tomto zájmu se sblížil s Národním centrem (pozdější Národní svaz).

35 Alain SOUBIGOU, *Tomáš Garrigue Masaryk*, Praha – Litomyšl 2004, s. 192. Ostatně s konstrukcí pracují zcela samozřejmě rovněž životopisci Savinkova. Tak bylo podle polského badatele Kowalského oněch dvě stě tisíc od Masaryka „zálohou na atentát na Lenina. Uskutecnila ho 30. srpna eserka Fanny Kaplan, která těžce zranila vůdce bolševiků.“ (Andrzej Stanisław KO-WALCZYK, *Sawinkow*, Warszawa 1992, s. 180.)

36 René GIRAULT – Marc FERRO, *De la Russie à l'U.R.S.S. : l'histoire de la Russie de 1850 à nos jours*, Aubin 1983, s. 129.

37 Shrnutí stavu bádání a analýza okolností atentátu srov. Scott B. SMITH, *Who Shot Lenin? Fania Kaplan, the SR Underground, and the August 1918 Assassination Attempt on Lenin*, in *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Bd. 46, 1998, S. 100–119.

38 Boris V. SAVINKOV, *Borba s bolševikami*, Varšava 1920, s. 27.

Tento stranický relativismus jej nakonec přivedl až ke spolupráci s monarchistickými kruhy admirála Kolčaka. V době všeobecné nejistoty a hledání konzervativní autority v boji proti uchvatitelům moci však tyto posuny nelze vnímat jako politicky nekonzistentní či konjunkturální. Savinkov pojmenoval nového nepřítele a opět stanul uprostřed boje, jako kdysi proti carské policii, jen s tím rozdílem, že „za Nikolaje II. se revolucionáři museli obávat jen policie. Za bolševiků jsme byli obklopeni špiony-dobrovolníky.“³⁹ Stejně povrchně a všeobecně vnímal a hodnotil své spojence, za své spolubojovníky považoval všechny, kteří mířili proti společnému nepříteli, tedy všechny, kteří byli ochotni jakkoli přispět k porážce bolševiků, bez ohledu na jejich politickou a dokonce i národnostní příslušnost. Když proto ve svých vzpomínkách na revoluční aktivity Svazu z léta 1918 vyčísloval úspěchy a neúspěchy odporu, zcela přirozeně počítal atentátnici Kaplanovou mezi své spolubojovníky. Ale právě tak přirozeně za své spojence označil československé legionáře: „Atentát na Trockého se nezdařil. Atentát na Lenina se podařil jen zpola: Dora Kaplanová, nyní zastřelená, Lenina zranila, ale nezabila. V Kaluže povstání neproběhlo, ve Vladimíru také. V Rybinsku skončilo neúspěchem. Ale Murom byl dobyt, Kazaň byla také dobytá, i když Čecho-Slováky.“⁴⁰ S přílišným rozlišováním spojenců se bojovník přední linie nemohl zabývat, bylo zbytečné a neúčelné. V obou případech navazujících na vyšetřování jak Kaplanové v září 1918, tak Savinkova o šest let později, přišla s verzí jednotné koordinované eserské bojové kampaně až bolševická publicistika. Tento postup je vnitřně pochopitelný. Monarchistické bílé síly, kadetští liberálové, ti všichni byli nepřáteli z logiky ideologické argumentace. Ale bolševici bojovali o svoji výlučnou podporu mezi dělnictvem a střetávali se s celou škálou levicových uskupení, mimo jiné menševiky a právě esery, proti nimž vedli soustavnou usilovnou kampaň. Vytvoření obrazu jednotné, koordinované antirevoluční (protože antibolševické) eserské fronty bylo takřka nezbytné. Kaplanová přitom jednala s velkou pravděpodobností na vlastní pěst, přinejmenším se jí žádnou širší konspirací nepodařilo prokázat.⁴¹ A informace o zbrani, získané od Savinkova (potenciálně tedy z peněz poskytnutých z legionářských fondů) jsou právě tak čirým konstruktem. Kaplanová podstoupila celkem pět výslechů, ale podle dostupných záznamů nikdy nejmenovala ani spo-

39 Ibidem, s. 26.

40 Ibidem, s. 32.

41 K pozadí útoku F. Kaplanové srov. Scott B. SMITH, *Who Shot Lenin?*; též Richard PIPES, *Die Russische Revolution*, Bd. II: Die Macht der Bolchewiki, Berlin 1992, s. 778nn.

lečníky, ani původ zbraně.⁴² Podle některých badatelů byl naopak útok proveden více lidmi a střelami z různých zbraní.⁴³

Tyto skutečnosti nepopírají ani Masarykovu podporu, ani Savinkovův zájem na provedení atentátu na Trockého a Lenina, ale není třeba jejich výklad opírat o dobovou tiskovou propagandu. Svůj plán na odstranění vůdců revoluce Savinkov během procesu přiznával, ale zároveň zdůrazňoval, že se tento cíl vinou chybných postupů, nepodařilo naplnit. – „Naše organizace byla bojovou organizací. [...] Vytyčila si za cíl ta povstání, která potom proběhla v Jaroslavlí, Rybinsku a Muromu. [...] V roce 1918 se předpokládaly atentáty na Lenina a Trockého. Ale dělalo se velmi málo. Snažili se organizovat sledování po staru. [...] Ale vyšlo z toho jen málo. Ale ne proto, že jsme nechtěli, ale proto, že jsme nemohli. [...] [Třetí osoba] mi vyprávěla o tom, jak žije Lenin, kde žije Lenin. To jsem věděl, ale dál se věc nepohnula. [...] Kauzu Kaplanové znáte a velmi dobře víte, že k činu Dory Kaplanové neměl náš Svaz žádný vztah. [...] na atentátu Dory Kaplanové na Lenina jsme se nepodíleli.“⁴⁴ A s touto verzí se plně ztotožnil rovněž soud, když v rozsudku konstatoval, že obviněný „organizoval sledování Lenina a dalších členů sovětské vlády s cílem provést teroristické akty, který se však jemu, Savinkovovi, nepodařilo naplnit z příčin, jež na něm nezávisely.“⁴⁵

Sotva přitom můžeme operovat s verzí, že se Savinkovovi podařilo zmást soud a vyvléci se z reálně uskutečněné akce ve snaze ulehčit vlastní pozici, jako činí Kovtun s odkazy na záznamy jednání tajemníka československého zastoupení v Moskvě Josefa Eduarda Šroma.⁴⁶ Ten se se Savinkovem sešel v únoru 1925, v době jeho moskevského věznění, a jejich rozhovor můžeme právě tak vnímat jako účelo-

42 Dobově zveřejněné zprávy z jejich výsledků byly jen kusé, i tak dokládaly, že Kaplanová s vyšetřovateli spolupracovala jen minimálně. „Z jakého jsem střelila revolveru, neřeknu, nechtěla bych říkat podrobnosti. ... Sama sebe považuji za socialistku, nyní se neřadím k žádné straně. V roce 1906 jsem byla uvězněna jako anarchistka. Nyní se k anarchistům nepočítám. K jaké patřím socialistické skupině, nepovažuji za nutné nyní říkat. [...] Odkud mám peníze, odpovídat nebudu. O organizaci teroristů spojených se Savinkovem, jsem nic neslyšela. Mluvit o tom nechci.“ – *Pokazaniya Fanni Kaplan*, in: *Proletarskaja revolucija : Istoričeskij žurnal Istparta*, 1923, Nr. 6–7, Otděl 2: Matěrialy i dokumenty, K istoriji pokušenija na Lenina, s. 275–285, zde s. 282–283. Souborné vydání dokumentů srov. A. L. LITVIN (ed.), *Dělo Fani Kaplan ili kto streljal v Lenina?* Sbornik dokumentov, Moskva 2003.

43 Scott B. SMITH, *Who Shot Lenin?*, s. 115.

44 Boris SAVINKOV, *Pjered vojennoj kolegijej Vjerchovnogo suda SSSR*, s. 52–54, srov. též *Dělo Borisa Savinkova*, s. 36.

45 Boris SAVINKOV, *Pjered vojennoj kolegijej Vjerchovnogo suda SSSR*, s. 146–147; srov. též *Dělo Borisa Savinkova*, s. 87.

46 Srov. Jiří KOVTUN, *Republika v nebezpečném světě*, s. 359.

vý, totiž s cílem problematizovat věrohodnost Savinkových výpovědí. Savinkovy detailní komentáře mohou být diskutovány, ale o výpovědi v našem ohledu není důvod pochybovat. Především vše podstatné v nich formuloval nikoli pod tlakem vyšetřování a procesu, ale již před svým zadržením, ve své revoluční zpovědi, kterou sepsal a vydal na svobodě, v polském exilu.⁴⁷ Během procesu jen dál upřesňoval dříve zveřejněné informace, které měla sovětská moc již dávno k dispozici. Nedělal si o své situaci iluze, nejenže se doznal v plném rozsahu obžaloby, ale navíc v jeho líčené události můžeme postihnout i jistou hrdost na skutky celoživotního revolučního náře, jejichž krvavá stopa ostatně bledla ve srovnání se zručností aktů tvůrců režimu, který jej nyní soudil. Rovněž soudcům byl bezpochyby Savinkovův příběh a ostatně i rozsudek znám ještě před zahájením oficiálního líčení a vyšetřovaný v jeho průběhu nevykazoval vůli jeho bojovnost mírnit, spíše naopak. „Předem znám váš rozsudek. Nevážím si života a smrti se nebojím,“ prohlásil ve své závěrečné řeči, „mám svobodu mluvit, mám právo a povinnost otevřeně a tvrdě, jasně a do konce říci vše, co si myslím.“⁴⁸ Vyjádřil lítost jen nad tím, že zbloudil a nepochopil dobře skutečné zájmy ruského národa, ale úmysl zabít Lenina a Trockého nijak neskrýval, ani nezduvodňoval: „Vždy jsem stál na stanovisku, že pokud vedu válku, tak ji vedu všemi prostředky a všemi způsoby. Naše organizace měla na zřeteli dostupné způsoby boje, až po teroristický. [...] Měli jsme na mysli především ozbrojené povstání, ale nezříkali jsme se ani teroristických akcí.“⁴⁹

Ani za své přízvisko teroristy a stoupence teroru se Savinkov nepochybně nemusel stydět - ani v roce 1924, tím méně před šesti lety. Atentát na Lenina byl proveden v létě 1918, v téže době zatkli a zastřelili bolševici tři Savinkovovi blízké spolupracovníky, na všechny tři vzpomínal jako na oběti bolševického teroru.⁵⁰ Již o rok dříve dokončil Vladimír I. Lenin svoji teoretickou rozpravu nad praktikami revoluce, svůj text *Stát a revoluce*. V něm se mimo jiné soustředil na rozvinutí Marxovy představy přechodu moci do rukou dělnické třídy. V jeho podání se aktuálním cílem revoluce stala potřeba rozmetání stávajícího státního mechanismu a jeho nahrazení novým, který by umožnil rozvinout fázi přechodné státnosti v podmínkách diktatury proletariátu. Bolševici opanovali podstatné struktury a zdroje státní moci, nyní bylo třeba zlomit vnitřní odpor. Pro Lenina bylo zcela samozřejmé, že při tom bude „třeba krajně krutého, bestiálního potlačování, vyžaduje to moře kr-

47 Boris V. SAVINKOV, *Borba s bolševikami*, Varšava 1920.

48 Idem, *Pered vojennoj kolegijej Verchovnogo suda SSSR*, s. 139–140; srov. též *Dělo Borisa Savinkova*, s. 79.

49 Boris SAVINKOV, *Pjered*, s. 52; srov. též *Dělo Borisa Savinkova*, s. 36.

50 Boris V. SAVINKOV, *Borba s bolševikami*, s. 28.

ve“.⁵¹ Nadešel čas rozmetání státního mechanismu a jeho byrokratických hospodářských a státoprávních struktur, nadešel čas „rudého teroru“. Jeho program byl vládou vyhlášen 5. září 1918 právě v reakci na útok Fany Kaplanové. Ostatně někteří historici interpretují roli Kaplanové a celou její útočnou akci právě jako účelově zinscenovanou⁵² ve snaze získat krytí pro následnou masovou odvetu. Nicméně je třeba si uvědomit, že uplatnění a sám pojem teroru byl v této době zcela běžný a užívaný v nejrůznějších vazbách a tónech odporu či sympatií. Stal se takřka všedním pojmem, z něhož v době blízkého zážitku války a aktuálních hrůz války občanské vyčpěla pachut nad zrůdností bezohledně násilné akce proti člověku. Ostatně ve stejný den jako na Lenina v Moskvě byl v Petrohradě podniknut další politický atentát, při němž básník Leonin Kanegisser zabil tamního šéfa Čeky Moiseje S. Urického.

Z výše uvedeného lze resumovat, že průběh atentátu na V. I. Lenina je detailně znám a komentován jak z okruhu přímých účastníků,⁵³ tak později historiky. Se zkratkovitou verzí příběhu o Masarykovi, který financoval browning Fany Kaplanové, tak jako s přímým propojením eserských vazeb mezi Kaplanovou a Savinkovem, však přišla až následně moskevská publicistika v souvislosti se Savinkovovým procesem. Z dostupných materiálů její oprávněnost nevyplývá. Tyto skutečnosti jsou podstatné pro následné interpretace, pro pozdější historické reflexe zaznamenané v dílech jednotlivých historiků. Ve skutečnosti ale nic nemění na věcné podstatě styků Masaryka a Savinkova na jaře 1918 a na jejich záměrech.

V únoru 1918 zůstal Boris Savinkov v Moskvě bezprizorní. Nestihl se vrátit do zóny vlivu Donské občanské rady a na ní navázané dobrovolnické armády generála Kornilova, kterou před několika týdny pomáhal formovat. Nyní byl však Don obsazen bolševickými oddíly. Savinkov se proto rozhodl organizovat odpor přímo v centru moci rudých a navázat na program Donské občanské rady, shrnutý do čtyř bodů: vlast – věrnost spojencům – Ustavující shromáždění – půdu národu. Svoji tajnou organizaci nazval Svaz obrany Vlasti a svobody (Союз защиты Родины и свободы) a její stoupence hledal najmě v řadách důstojníků carské armády usilujících o možnost bojového vystoupení. Organizace stavěla svoji strategii na ozbrojených útocích a povstáních, i proto byli přijímáni všichni, kteří podepsali program

51 Vladimír Iljič LENIN, *Stát a revoluce. Marxistické učení o státu a úkoly proletariátu v revoluci*, Praha 2000, s. 106.

52 Srov. Václav VEBER, *Leninova vláda (Rusko 1917–1924)*, Praha 2003, s. 54; k pochybnostem o samotné osobě útočníka srov. A. LITVIN, *Feiga Feivelovna Kaplan*, in: A. L. Litvin (ed.), *Delo Fani Kaplan*, s. 5–88.

53 Vladimír BONČ BRUJEVIČ, *Tri pokušenija na Lenina*, Moskva 1930.

Svazu a zavázali se bojovat se zbraní v ruce proti bolševikům.⁵⁴ Nicméně politicky se jednalo o uskupení značně nesourodé, sjednocené negativním postojem k uchvatitelům moci. – „Měli jsme právo říci, že nemáme pravé a levé, a že jsme uskutečnili ‚Svatý svaz‘ ve jménu lásky k vlasti.“⁵⁵ Svaz nicméně trpěl nedostatkem finančních prostředků, který překlenula právě podpora ze strany československých legií.⁵⁶ Tu zmiňuje ve své brožuře Savinkov již v roce 1920. – „Tehdy, v dubnu, ‚Svaz‘ poprvé získal finanční podporu. Přišla od Čecho-Slováků, a tu jsme měli možnost přistoupit k organizaci na širokých základech.“⁵⁷ V jeho podání to byla částka, která vlastně umožnila práci protibolševické skupiny jak v Moskvě, tak centrálním Rusku. Její výši stanovil a příslib předání prý Masaryk učinil během společných setkání. Oba se setkali dvakrát v Moskvě na počátku března. Bližší informace o těchto schůzkách vychází ale z Masarykem pořízených poznámek, dokumentu, který byl již vícekrát publikován a komentován. Ze zápisu je zřejmé, že Masaryk se Savinkovem jednal a byl si vědomí účelu jednání, který spočíval ve finanční podpoře jeho organizace. V dokumentu byla uvedena přesná částka, která byla následně také předána. Při znalosti charakteru činnosti Savinkova Masarykovi muselo být zřejmé – a záznam rozhovoru to potvrzuje –, že peníze mohou být užity na přípravu teroristických útoků. Sám o sobě tak dokument prokazuje vše podstatné, co potřebujeme vědět, ale jeho další výklad není pro naši potřebu důležitý. Spíše než rozbor jednoho dokumentu by si však zasloužil sledovat dějinný kontext tohoto setkání.

Abychom pronikli do podstaty událostí jara 1918, musíme se soustředit, po našem soudu, na hledání odpovědí na dvě klíčové otázky. Byt nám k jejich jednoznačnému zodpovězení v jednotlivých případech chybí dostatečně průkazný materiál. Přesto naznačme jejich směr a pokusme se shrnout základní dostupné informace. První z těchto otázek se týká role francouzských spojenců.

Československý zahraniční odboj byl nejen podporován, ale do značné míry podvázán vůlí spojeneckých vlád. Týkalo se to rovněž aktivit jeho legionářských ozbrojených složek. Francouzská vláda ve shodě s představiteli Československé národní rady přistoupila již na sklonku roku 1917 k procesu převedení ozbrojených legionářských jednotek pod francouzské velení a dohled ministerstva války. Původní dekret prezidenta Raymonda Poincaré hovořil o vojenské správě autonomních

54 Boris V. SAVINKOV, *Borba s bolševikami*, s. 25.

55 Ibidem.

56 Další podrobnosti k samotnému finančnímu transferu přináší Richard B. Spence – R. B. SPENCE, *Boris Savinkov. Renegade on the Left*, New York 1991, s. 191 nn.

57 Boris V. SAVINKOV, *Borba s bolševikami*, s. 26.

legionářských vojsk ve Francii,⁵⁸ ale definitivní ujednání podepsané E. Benešem a francouzským ministerským předsedou a ministrem války Georgesem Clemenceauem 7. února 1918 již formulovalo širší pojetí. Podle něho přecházely pod francouzské velení všechny autonomní sbory formované z Čechoslováků usedlých či zajatých „na francouzském nebo spojeneckém území“, tedy rovněž a zejména v Rusku.⁵⁹ I formálně tak byla stvrzena soustavná konference postupu a strategie legionářského velení v Rusku s francouzskou stranou, ale rovněž materiální zajištění sborů. Vázanost vojensko-politické strategie odboje na spojenecká rozhodnutí se tím jen dál formálně utužovala.

Materiální zajištění působení legionářských jednotek bylo nezbytností, zejména v době rozkladného působení ruské revoluce a občanské války. Tím se dostáváme k otázce původu peněz, které Masaryk poukázal ve prospěch Savinkovy akce. Je velmi pravděpodobné, že rovněž tyto prostředky pocházely ze zdrojů francouzské podpory. Savinkov ve svých pamětech i soudní výpovědi udává, že finanční podporu získal jak od Masaryka, tak přímo od francouzského vyslance Josepha Noulense. Tento někdejší ministr války a financí se nyní v diplomatické roli výrazně angažoval v protibolševickém tažení.⁶⁰ Pozdější obžaloba proti Savinkovovi shrnula tyto údaje do formulace: „Současně byl Savinkov v bezprostředním kontaktu s představiteli spojeneckého diplomatického sboru Noulensem a Masarykem, kteří vedli tajnou kontrarevoluční práci na teritoriu RSFR, a dostával od nich peněžní podporu prostřednictvím Masaryka.“⁶¹ Původ prostředků předaných Savinkovovi nám bohužel francouzský badatel Soubigou nijak neosvětluje. Pro Kovtuna je otázka zodpovězena jednoznačně: „Oněch 200 000 rublů, které Savinkov dostal od československých legionářů, byly nepochybně francouzské peníze. Účast francouzských představitelů při rozhodování o podpoře Savinkova v tomto konkrétním případě není jasná, ale měla zřejmou souvislost s mnohem větší pomocí, ve výši dvou milionů rublů, kterou Francouzi brzy nato poskytl Savinkovovi přímo.“⁶² Ano to byla částka předávaná později. Relativně nevelká podílná suma byla poskytnuta

58 Dekret prezidenta francouzské republiky R. Poincaré o zřízení autonomní československé armády z 16. 12. 1917, in: Edvard BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce, III. d.: Dokumenty*, Praha 1929, dok. č. 106.

59 Instrukce francouzského ministerstva války a Národní rady československé o utvoření autonomní československé armády ze 7. 2. 1918, in: *Ibidem*, dok. č. 109.

60 Srov. též Joseph NOULENS, *Mon Ambassade en Russie soviétique 1917–1919*, T. 1–2, Paris 1933.

61 *Obvinitelnoje zaključenije po delu B. Savinkova*, in: A. L. Litvin (red.), Boris Savinkov na Lubjance. Dokumenty, Moskva 2001, s. 79–91, zde s. 81.

62 Jiří KOVTUN, *Republika v nebezpečném světě*, s. 361–362.

prostřednictvím legionářských fondů, aby desetinásobně větší prostředky šly přímou cestou. Byl to jen pokusný balonek, který měl prověřit důvěryhodnost a akceschopnost adresáta, anebo oddělení části zamýšlených prostředků a jejich poskytnutí právě legionáři a právě Masarykem mělo svůj podstatný důvod? Kovtun však pouze naznačuje další, širší pochybnosti, které jsou neméně důležité, v jistém ohledu důležitější nežli původ finančních prostředků. Pokud skutečně i prostředky první podpory pocházely z francouzských zdrojů, nebyl rovněž jejich záměr a účel formulován „investory“ Savinkovovy akce? Nebyl Masaryk a legionářský fond pouze prostředníkem francouzských peněz, čemuž by ostatně odpovídala nízká pozornost, jež byla jeho angažmá původně věnována i moskevským soudem? Sotva však můžeme předpokládat, že by představitelé odboje a osobně Masaryk sehrávali jen trpnou roli doručovatele. Rovněž oni měli svůj specifický zájem a jako reálná se jeví oboustranně výhodná kombinace, při níž se vedení Československé národní rady podílelo na plnění širšího francouzského zájmu protibolševického boje, ale současně do svého angažmá promítalo vlastní zájmy. Pro stanovení vztahu mezi francouzskou a československou stranou při formulování strategie a záměru celé akce nám zatím chybí detailní podklady, ale pro naznačení účelnosti legionářského převodu můžeme odkázat na další okruh souvislostí.

Pokud totiž budeme sledovat jak válečný mezinárodní, ruský revoluční a rovněž československý odbojový kontext setkání se Savinkovem, nemůže nám uniknout ještě jedno jednání, které se často zmiňuje, ale nikoli v této souvislosti. Přesto je po našem soudu rovněž důležité pro pochopení Masarykova a legionářského záměru. Toto setkání se odehrálo již 9. a 10. února toho roku a jeho charakter byl vojenský. Na tomto poli se události nevyvíjely pro zahraniční odboj dobře. Probíhající jednání mezi bolševickou vládou a Německem mířila nezadržitelně k mírovému ujednání, které znamenalo ukončení bojů na východní frontě a přesun vojsk Centrálních mocností na frontu západní. Tím ale dál problematizovalo vojenskou roli a pozici československých legionářských jednotek. Ukrajinská Centrální rada (zákonodárny orgán) navíc vyhlásila nezávislost Ukrajinské lidové republiky IV. univerzalem 25. ledna 1918 (tento dokument byl přijat již 22. ledna). Tím se československé jednotky ocitly na území nového státu a nutně musely zohledňovat novou nepřehlednou situaci. Jejich postup ostatně nikdy nebyl suverénní, vždy se pohyboval v soukolí představ vedení odboje, zájmů spojenců a tlaků místních autorit. Nyní se tyto autority dále štěpily.

Masaryk sice s ukrajinským separatismem v politické rovině nesouhlasil, ale vojensky musel počítat i s variantou, o níž francouzská armáda po jistý čas uvažova-

la. Ta vycházela, navzdory dohadovanému separátnímu míru, z představy udržení aktivních bojů válečné východní fronty právě na území samostatné Ukrajiny (a Rumunska), a to za přispění národních armád Čechů, Poláků, Arménů či Lotyšů.⁶³ Ukrajina však vyslala svoji vlastní delegaci na jednání do Brest Litovsku na počátku ledna toho roku a pokusila se tak rozehrát vlastní diplomatickou akci ještě před vyhlášením plně samostatnosti. Jakkoli se dohodoví spojenci snažili udržet v Kyjevě svůj vliv, byly to právě Centrální mocnosti, které v dalších týdnech využily hospodářskou i politickou labilitu nově provolaného státu ve svůj prospěch.⁶⁴ Představa pokračujících válečných bojů na východní, ukrajinské frontě se tak velice záhy ukázala jako zcela nereálná. Když Rudá armáda opět začala obsazovat Ukrajinu a postupovat ke Kyjevu, neměla Centrální rada dost sil, aby se vzepřela. Pokusila se proto situaci řešit diplomaticky – v den, kdy bolševická armáda dostoupila ke Kyjevu, dala Centrální rada ukrajinské delegaci v Brest Litovsku pokyn k podepsání mírové dohody s Německem a Rakousko-Uherskem. Součástí ujednání z 9. února bylo i uznání územní celistvosti a nezávislosti země. Téhož dne se pod tlakem bolševických zbraní Centrální rada stáhla do Žitomiru a přihlížela, jak území Ukrajiny obsazují německá a rakouská vojska. Jejich jednotky vytlačily po necelém měsíci Rudou armádu z Kyjeva a umožnily návrat ukrajinského vedení do metropole. Ukrajinská autorita se v daném kontextu plně opírala o vojenskou sílu Trojspolku a recipročně zaručovala posílení německých pozic na Východě.

Ve směru tohoto vývoje byla Masarykova pozice jednoznačná. Jím vedená ČSNR dojednala ještě v polovině ledna smlouvu o statutu legionářských jednotek na území Ukrajinské lidové republiky, uznala tak vyhlášení její autonomie podle třetího univerzalu z listopadu předchozího roku. Když ale Centrální rada přistoupila k vyhlášení samostatnosti, Čechoslováci smlouvu vypověděli. Održení Ukrajiny pro ně bylo nepřijatelné ze strategického nikoli ideologického hlediska, jak to interpretovaly ukrajinské provládní kruhy.⁶⁵ Německé a rakouské vojenské velení

63 Příslušná komise posuzující tuto variantu byla zřízena při francouzském ministerstvu zahraničí 7. prosince 1917 na čele s generálem Mauricem Janinem. – Srov. Karel PICHLÍK, *Bez legend. Zápas o československý program*, Praha 1991, s. 272.

64 Srov. Caroline MILOW, *Die ukrainische Frage 1917–1923 im Spannungsfeld der europäischen Diplomatie*, Wiesbaden 2002, s. 90an.

65 „Když se na Ukrajinu přivalily vlny bolševických band, Češi „rozvázně“ vyhlásili „neutralitu“ a mlčky stáli opodál. Ale když se vládě Ukrajinské lidové republiky dostalo pomoci od přátelského Německa a když německé vojsko, spojené s ukrajinským, začalo očistovat Volyň, Podolí a Kyjevsko, tehdy Češi, pobývající v Žitomiru a Kyjevě, ohlásili svou solidaritu s bolševiky.“ – Citát z ukrajinského listu *Narodnaja volja* z 2. 3. 1918, citováno podle Tomáš ZAHRADNÍČEK, *Jak vybrát cizí válku. Češi, Poláci a Ukrajinci 1914–1918*, Praha 2000, s. 131.

nebylo pro dohodu akceptovatelné, jeho spojenecké ukrajinské vedení bylo slabé, nesamostatné a nedůvěryhodné, a tak Masaryk skutečně vyhlížel dostatečně autoritativní a přitom relativně stabilní sílu. Tu představovaly v rozvrácené ukrajinské situaci v předjaří roku 1918 koneckonců bolševické jednotky, usilující, navzdory Leninem prohlašovanému heslu 'národního sebeurčení až do úplného odtržení', o znovu připojení Ukrajiny. Pochopitelně se tak dělo pod heslem socialistické revoluce, ale zároveň vykořenění ukrajinského nacionalismu, byť by se prohlašoval za socialistický či anarcho-komunistický.⁶⁶

Masaryk ve svých československých záměrech operoval se stejnou separatistickou argumentací jako Ukrajinci, ale srovnatelný záměr jej s ukrajinským nesbližoval. Užší národní záměr se v jeho argumentaci dostával do konfliktu s širším pojetím válečných událostí jako konfliktu germánsko-slovanského rázu. Potenciální spojenci byli posuzováni podle svého aktuálního poměru k Německu a Rakousko-Uhersku: „Rusko a jednotlivé jeho strany budeme posuzovat především z hlediska, jak ony se chovají k Rakousko-Uhersku a Německu. [...] To rozhoduje. Je-li kdo pro Rakousko, nemůže být s námi. [...] Jakmile se začal boj zde v Kyjevě, řekl jsem každému, a zejména též zástupcům spojenců otevřeně: Nebojím se vítězství bolševiků. Proč? Protože jsem vždy pozdější postup ukrajinské vlády považoval za škodlivý pro naši a slovanskou věc. Z Ukrajiny stala by se německo-rakouská provincie. Bolševici však tím, že připoutali Ukrajinu opět k Rusku, jsou v tom bližší našemu cíli.“⁶⁷ A naopak, pro postupující Rudou armádu bylo nezbytné udržet čtyřicetitisícovou organizovanou brannou sílu legií v klidu a pokud možno na své straně. Ještě týž den, kdy jednotky bolševiků znovu vstoupily do Kyjeva, přijalo jejich velení zástupce Dohody ale také Československé národní rady, T. G. Masaryka a Jiřího Klecandu. Během jednání 9. a 10. února bylo dosaženo kýženého cíle. Velícím důstojníkem ruských jednotek Michailem A. Muravjovem byla zaručena možnost odjezdu legionářských jednotek z území Ukrajiny dál na východ do Vladivostoku, odkud by mohly být přepraveny do Evropy na západní frontu. Konečný cíl ČSNR a francouzského velení byl shodný.

66 Srov. Anna PROCYK, *Russian Nationalism and Ukraine. The Nationality Policy of the Volunteer Army during the Civil War*, Edmonton – Toronto 1995; též Alexandr V. ŠUBIN, *Machno i jeho vremeja. O Velikoj revoljuciji i Graždanskoj vojne 1917–1922 gg. v Rossiji i na Ukrajině*, Moskva 2013.

67 *Z řeči v informační schůzi Odbočky ČSNR v Kijevě 14. února 1918*, citováno podle Jaroslav PAPOUŠEK (ed.), *Masaryk a revoluční armáda. Masarykovy projevy k legiím a o legiích v zahraniční revoluci*, Praha 1922, s. 187–193, zde s. 188, 192.

Do pozadí těchto jednání opět nevidíme. Není známý žádný autentický zápis ani poznámky z jednání. Deníky přímého účastníka jednání, Jiřího Klecandy, byly spáleny⁶⁸ a sám Klecanda zemřel jen několik týdnů po uvedené schůzce, 28. dubna. Masaryk informoval o jednáních během svého posledního veřejného vystoupení před členy odbočky ČSNR v Moskvě 27. února 1918. Zpráva o jeho referátu byla následně uveřejněna v legionářském tisku. Podle tohoto zdroje se Masaryk o průběhu setkání s Muravjovem vyjádřil jen obecně, zdůrazňoval především jeho výsledek, tedy že bylo dosaženo shody v otázce zachování ozbrojené neutrality celého československého korpusu, ale rovněž možnosti volného transportu vojenského korpusu na východ a dispozice s legionářským finančním fondem. „Vyjednával jsem s Muravjevem, aby nám nepřekážel v našem odchodu z Ukrajiny a také, aby nám nepřekážel z kijevské banky vybírat větší obnosy na naše francouzské a anglické cheky. To nám bylo slíbeno a konečně nám také přislíbil, že nebudou činěny překážky při dopravě do Francie. Náš korpus bude převeden do Francie.“⁶⁹ Důležitou okolností jednání s velitelem rudoarmějců zůstává – i s ohledem na finanční pozadí pozdějších jednání se Savinkovem –, že v nich Masaryk vystupoval v dvojediné roli, jako reprezentant politického a vojenského odboje, ale též aliančních zástupců, kteří sice byli jednání přítomni, ale vybrali si jej, podle jeho pozdějších vzpomínek, za svého mluvčího, neboť neuměli rusky.⁷⁰ Rovněž oni tak byli odkázáni na Masarykem tlumočenou interpretaci jednání.

Jak je patrné z Masarykova hodnocení, vnímal ujištění Muravjova jako důvěryhodná a autoritativní v obou dispozicích, vojenské i finanční. (Následně, 16. února, skutečně obdržel písemné potvrzení „zaručující našim ozbrojeným vojínům volný a nerušený pochod do Francie“.⁷¹) Rovněž ve svých pozdějších pamětech zdůrazňoval význam jednání, zřetelně nadsazoval i důležitost a hodnotu samotného Muravjova, když o něm hovořil jako o bolševickém generalissimovi.⁷² Muravjov nebyl ani generalissimus, ale ani bolševik. Někdejší štábní kapitán carské armády Michail Artěmjevič Muravjov udělal kariéru až v řadách Rudé armády. Z nemnoha dochovaných zpráv a svědectví vyvstává obraz bezohledného kariéristy, ale též tvrdého až brutálního velitele, postup jeho jednotek byl provázen drakonickými loupeživými a vražednými nájezdy proti civilistům. Snad právě tento přístup mu zajis-

68 Idem, *Jiří Klecanda, bojovník za věc národa. Osobnost, práce, výběr ze spisů*, Praha 1928, s. 33.

69 Čechoslovák, 1918, č. 121, citováno podle: Jaroslav PAPOUŠEK (ed.), *Masaryk a revoluční armáda*, s. 200–201.

70 Tomáš G. MASARYK, *Světová revoluce. Za války a ve válce 1914–1918*, Praha 2005, s. 140.

71 Ibidem; dokument přetištěn in: Edvard BENEŠ, *Světová válka a naše revoluce*, dok. č. 268.

72 Tomáš G. MASARYK, *Světová revoluce*, s. 140.

til přízeň v očích Vladimira A. Antonova-Ovsejenka, vrchního velitele vojsk vyslaných na zlomení autority ukrajinské Centrální rady, který podplukovníka Muravjova postavil v prosinci 1917 do čela svého vojenského štábu.⁷³

V době, kdy zfanatizované davy na potkání utloukaly důstojníky, coby symbol minulé éry, bylo obtížné ustavit velení nově formovaných rudých oddílů z pravověrných příslušníků bolševické strany. Rudá armáda hledala velící kádry, byli to často dezorientovaní vlastenci věřící v možnost pokračování války s Německem a přechodnost bolševické vlády, ale také konjunkturalisté, jak je viděl bělogvardějský generál Děnikin.⁷⁴ Nic z toho ovšem nevypovídalo o jejich vojenských schopnostech. V každém případě se do čela jednotek dostávali lidé s pestrá vojenskou, ale i revoluční a politickou minulostí. Samotný Antonov-Ovsejenko do strany přešel z řad menševiků-internacionalistů. Muravjov se potom hlásil k eserům, později ke Straně levých socialistů-revolucionářů, i když nebyl přímo jejím členem. Právě z řad levých eserů se tehdy rekrutovala celá řada důstojníků Rudé armády. Strana tvořila spolu s bolševiky vládní blok, jejich spojení ale problematizoval vztah k separátnímu míru a Centrálním mocnostem.

Napětí se přenášelo i do řad armády. Na základě dalšího pověření, tentokrát jako velitele Kavkazské armády, se kritika snesla i na Muravjova. Ten byl sice zatčen, ale po krátké době opět propuštěn a v červnu odvelen na jih, tentokrát, aby vedl boj proti tzv. bílým Čechům (белочехи), legionářským jednotkám, které se tou dobou nechaly vmanévrovat do ozbrojeného boje a spíše z pudu sebezáchovy než z ideologického přesvědčení se tak ocitly v nepřehledné frontě odpůrců bolševického režimu. O měsíc později, na počátku července 1918, vypukla série povstání a vzpour. Savinkovův Svaz obrany Vlasti a svobody zahájil 6. července povstání v Jaroslavi, o dva dny později v Rybinsku a Murome. V samotném moskevském centru se v průběhu 5. Všeruského sjezdu sovětů postavili do opozice příslušníci Strany levých eserů, když otevřeně požadovali revizi brest-litevského míru a podporovali výpady proti německým jednotkám. Teroristický útok na německého vyslance Wilhelma von Mirbach-Harff byl proveden rovněž 6. července, a to na bezprostřední pokyn ústředního výboru této strany. Situace gradovala až po organizovaný střet s bolševiky (zatčení Felixe Dzeržinského) a znejistění situace v řadách Rudé armády. Moskva si obratem vyžádala potvrzení věrnosti eserských velitelů, mimo jiné i Michaila Muravjova. Ten sice potvrdil loajalitu, ale v noci z 9. na 10. července opustil své

73 Jurij FELŠTINSKIJ, *Krušenije mirovoj revoljuciji. Očerki pervyj: Brestskij mir. Oktjabr 1917 – nojabr 1918*, London 1991, s. 614.

74 Anton DENIKIN, *Put' ruskogo oficera*, Moskva 2002, s. 380–381.

jednotky v Kazani a s oddílem věrných odplul do Simbirsku, kde zaujímali leví es-
ři silné pozice jak v armádě, tak i ve správě. Zde se pokusil vyhlásit Povolžskou so-
větskou republiku a soustředit podporu v boji proti bolševikům s cílem znovuo-
bnovení válečné ruské fronty proti Německu. – „Za účelem vyhlášení války Němec-
ku volám pod své zástavy ke krvavé a poslední bitvě s avantgardou světového
imperialismu – Německem. Pryč s hanebným Brestským mírem! Ať žije všeobecné
povstání!“⁷⁵ Vzpouře však byla zanedlouho potlačena, o konečném osudu Muravjo-
va se zprávy rozcházejí, podle jedněch byl 11. července zabit v přestřelce, podle dru-
hých spáchal v beznadějně situaci sebevraždu.

Vraťme se ale k Masarykovi a jeho závěrečným ruským jednáním z předjaří
toho roku. V té době stál pod tlakem nepřehledné situace a rozličných zájmových
skupin, které usilovaly o podporu vojenské síly legií. Sám se od počátku občanské
války snažil udržovat kontakty s rozhodujícími silami v Rusku. Po svém odjezdu
v dubnu toho roku formuloval své názory v memorandu vyžádaném zástupci USA
a Francie v Tokiu. Optimální východisko spatřoval v široké vládě středo-levého
směru (za účasti bolševiků), která vyvede Rusko z bouřlivé a nestabilní doby.⁷⁶ I za
pobytu v Rusku se zdráhal vsadit na otevřenou podporu jedné z relevantních sil,
tím spíše pokud by to měla být podpora vojenská. Jeho závěrečná jednání na ruské
půdě ale přesto svědčí o jisté politické inklinaci.

Tento příspěvek neměl za cíl stanovit jednoznačný výklad Masarykových
kontaktů s Borisem Savinkovem. Pokusili jsme se je pouze zasadit do interpretační-
ho rámce dlouhodobého historického hodnocení, ale rovněž naznačit klíčové as-
pekty jejich dobových souvislostí. Pro uspokojivé odpovědi nám v některých přípa-
dech chybí dostatečná materiálová opora. Přesto lze i v tomto ohledu po našem
soudu naznačit jistý věrohodný kontext záměrů a strategií. V koordinaci s fran-
couzskými spojenci vedení ČSNR v Rusku hledalo podporu a garanci přesunu le-
gionářských vojenských jednotek na západní frontu. A tuto záštitu se zdálo nalézt,
za přítomnosti aliančních zástupců, u Michaila A. Muravjova. Následně byla přísli-
bena a poskytnuta finanční podpora ve prospěch hnutí Borise V. Savinkova, opět
patrně v koordinaci či přinejmenším s vědomím francouzského velení, když fran-
couzská strana v této podpoře dál masivně pokračovala. Jak v osobě M. A. Mu-
ravjova, tak B. V. Savinkova jednal Masaryk s lidmi z politického okruhu radikál-

75 Jurij FELŠTINSKIJ, *Krušeníje mirovoj revoljuciji*, s. 615.

76 Tomáš G. Masaryk, *Economic and propaganda work in Russia*, 10. 4. 1918, plný přetisk originálu:
Antonín KLIMEK a kol. (ed.), *Vznik Československa 1918. Dokumenty československé zahraniční
politiky*, Praha, s. 81.

ních skupin socialistů revolucionářů, kteří stáli či se následně postavili na pozice odpůrců Leninovy strany a vedení. Nemůžeme prokázat přímou souvislost mezi činností a akty Michaila Muravjova, Borise Savinkova či Fany Kaplanové, jejich propojení a koordinaci ze strany centrálního stranického ústředí eserů či levých eserů. Přesto je nesporné, že tyto aktivity šly v časové souslednosti společným směrem při užití drakonických, válce, respektive občanské válce odpovídajících prostředků a že jejich zájmy byly blízké zájmům vedení československých legií. S ohledem na celkový kontext těchto jednání tak lze usuzovat na strategii finanční podpory za účelem vykoupení si svobodného odchodu legionářských vojsk z Ruska. Zda osobně Masaryk či další lidé z vedení ČSNR kalkulovali rovněž s dalším cílem zejména Strany levých eserů, s revizí separátního míru s Německem, nelze s jistotou tvrdit. I tato snaha však byla v souladu se zájmy československého odboje.

SUMMARY

When Boris Viktorovich Savinkov stood before the Military Collegium of the Supreme Court of the USSR in 1924, it represented an extremely ticklish situation for Czechoslovak president Thomas G. Masaryk and Minister of Foreign Affairs Edvard Beneš. Both during the Great War and the Russian Civil War as well as later, during the period of his exile in Poland and Czechoslovakia, this member of the terrorist group of Russian socialist revolutionaries (SR) was repeatedly provided with financial support by the highest representatives of the Czechoslovak resistance, and later by statesmen representing the independent Czechoslovakia. This fact alone has been stimulating to researchers, but it is also a sensitive matter, even with regard for the generally-shared positive image of Masaryk's distinctive personality. Therefore, in the overview section of this contribution we summarize the reflections that have been made on this subject in the Czech and foreign historiography to date, and the changes they have undergone during individual periods of time.

From this analysis, we have deduced to what extent the approaches by individual authors have been and still are hindered by a certain dearth of sources that would aid a more detailed disclosure of the background of individual negotiations and the general state of relations between Masaryk and Savinkov. Therefore, following up on the current state of knowledge of these matters, in the analytical part of this contribution we attempt to broaden the scope of the investigation by including other contacts T. G. Masaryk had in the spring of 1918. They include some that had been cultivated in cooperation with allied French governmental and military authorities, and others made in the interest of stabilizing the position of Czechoslovak legionary troops in the territory of the old Russia that was shaken by its civil war. In our estimation, given the situation of that time, Masaryk's most significant negotiation with another man was one from the broader circles of SR: the Red Army officer Mikhail A. Muravyov, who also later became part of the anti-Bolshevik opposition. It was precisely Masaryk's orientation towards the SR contacts that we see as absolutely crucial in this regard. However Masaryk may have accepted and recognized the legitimacy of Bolshevik power, he still discountenanced certain political and military moves that were at cross-purposes with the plans of the Czechoslovak resistance. Support for the radical SR antibolshevist groups can thus appear as a potentially strategic approach, within which he was oriented not only towards a search for direct allies to help him solve the problem of sending the legionary units back home, but also potentially motivated to find other strong alternative groups in the revolutionary period in Russia.

STUDIE

Ostře sledovaní železničáři.
Železniční úřady a národnostní
otázka v československé části Těšínského Slezska
počátkem 20. let 20. století¹

GRZEGORZ GAŚSIOR

Wydział Lingwistyki Stosowanej, Uniwersytet Warszawski

Closely Watched Railway Workers: Railway Authorities and the Ethnic Question in the Czechoslovak Part of Cieszyn Silesia in the Beginning of the 1920s

In 1920 Cieszyn Silesia was divided between Czechoslovakia and Poland. One of the challenges for the Czechoslovak authorities was integration of this territory, which was largely inhabited by Polish and German populations. Most of the workers on the railways there, such as those on the important Košice-Bohumín track, were also Poles and Germans. In the beginning of the 1920s, the Czechoslovak railway authorities were attempting to diminish the influence of ethnic minorities in the region and to install Czechs into supervisory positions. They thus adopted a policy of transferring some of the railway employees of Polish and German ethnicity into the interior of the country. However, those who had sent their children to Czech schools were usually exempt from this policy.

Key words: History, 20th century, Czechoslovakia, Cieszyn Silesia, railways, ethnic minorities.

1 Studie vznikla v rámci řešení grantu č. 2016/23/D/HS3/00414, financovaného z prostředků agentury Narodowe Centrum Nauki.

Historické Těšínské Slezsko bylo po staletí místem střetávání kultury polské, české a německé. Po rozpadu Rakouska-Uherska v roce 1918 se region stal předmětem konfliktu mezi nově vzniklými státy – Polskem a Československem, jehož výsledkem bylo rozdělení tohoto území mezi oba státy rozhodnutím Konference velvyslanců v Paříži 28. července 1920.² Problém integrace území obývaného ve značné části polskou a německou menšinou byl výzvou pro československé úřady. Obecní samosprávy byly zrušeny a až do roku 1923 byly obce spravovány správními komisemi, ve kterých měli převahu stoupenci Československa z období konfliktu, tedy buď Češi nebo příslušníci Slezské strany lidové (Śląska Partia Ludowa), tzv. šlonzakovci, většinou považující polštinu za svůj mateřský jazyk, ale proněmecky orientovaní.

Těšínská otázka se v období první republiky sice dočkala mnoha historických publikací, avšak archivní odkaz československých úřadů v tématu národnostní politiky nebyl zatím plně využit. Názory polských a českých historiků se také značně liší, dokonce i ohledně toho, zda vůbec existovala konkrétní národnostní politika vůči tomuto regionu. Národnostní politika na železnicích vlastně vůbec nebyla předmětem výzkumu. Zmínky o problémech v této oblasti se objevovaly v pracích věnovaných různým aspektům dějin regionu v tomto období. Nejčastěji se týkaly otázky překládání železničářů polské národnosti, na co poukazovali především polští autoři.³ Na překládání polských a německých železničářů upozornil Ivo Baran.⁴ Dan Gawrecki dokládá překládání železničářů z regionu teprve v období 30. let.⁵ Autor této studie upozorňoval na zvýšený zájem, který národnostní situaci na železnici věnoval spolek Slezská matice osvěty lidové.⁶ Téma absentuje v monografiích o národnostních menšinách Andreje Tótha, Lukáše Novotného a Mi-

2 Z obšírné literatury srov. především Marek Kazimierz KAMIŃSKI, *Konflikt polsko-czeski 1918–1921*, Warszawa 2001; Jaroslav VALENTA, *Česko-polské vztahy v letech 1918–1920 a Těšínské Slezsko*, Ostrava 1961; závěry obou autorů se velmi liší.

3 Srov. např. Józef CHLEBOWCZYK, *Nad Olzą: Śląsk Cieszyński w wiekach XVIII, XIX i XX*, Katowice 1971, s. 192–193; Krzysztof NOWAK, *Leon Wolf (1883–1968): biografia polityczna*, Katowice, 2003, s. 71, 104; Dariusz MISZEWSKI, *Aktywność polityczna mniejszości polskiej w Czechosłowacji w latach 1920–1938*, Toruń 2002, s. 136.

4 Ivo BARAN, *Polští socialisté na československém Těšínsku v letech 1921–1925*, *Moderní dějiny* 16, 2008, s. 94–95, 120.

5 Dan GAWRECKI, *Politické a národnostní poměry v Těšínském Slezsku 1918–1938*, *Studie o Těšínsku* 15, 1999, Český Těšín, s. 209, 274.

6 Grzegorz GAŚSIOR, *Vztah Slezské Matice osvěty lidové k otázce železničních zaměstnanců na Těšínsku v období první republiky*, *Slovanský přehled* 95, 2009, č. 3, s. 381–401; srov. také D. GAWRECKI, *Politické a národnostní poměry*, s. 273.

chala Stehlíka⁷ nebo René Petráše.⁸ K problému se naopak vyjádřil Jiří Bílek, který jej shrnul do jedné věty: „A když dráhy přemístily několik polských železničářů z Českého Těšína do Bohumína, aby je nemusely propustit, byly obviněny z národní (a politické) perzekuce.“⁹ Národnostní otázka na železnici nebyla jen těšínskou specifikou, také v jiných regionech obývaných německou menšinou se počet zaměstnanců německé národnosti snižoval.¹⁰

Cílem tohoto článku je analýza nedostatečně poznané otázky národnostní politiky vůči železničářům na Těšínsku v meziválečném období, konkrétně na začátku 20. let, kdy československé úřady převzaly kontrolu nad regionem. Byla tedy vůbec nějaká národnostní politika na železnici, a pokud ano, jaké byly její cíle? Měly stížnosti formulované ze strany Poláků a Němců své opodstatnění? Článek se opírá především o zcela nevyužitý archivní materiál, hlavně z fondu Ministerstva železnic v Národním archivu v Praze a z archivu Českých drah v Července (fondy Ředitelství státních drah v Olomouci a Košicko-bohumínské dráhy, provozní ředitelství v Těšíně). Problém železniční je pouze jedním z mnoha národnostních problémů na Těšínsku, které stále ještě nebyly detailně zpracovány, avšak bez důkladného výzkumu jednotlivých případů, které byly třeba předmětem různých petici a stížnosti, nelze očekávat nějaké definitivní závěry (pokud je to vůbec možné) v otázce národnostních postojů, či např. některými historiky zmiňované národnostní nevyhraněnosti obyvatelstva regionu.¹¹ Na začátku 20. let československé železniční úřady musely definovat svůj postoj k národnostní situaci v regionu. Jedná se o velmi složitý problém, svým způsobem zakladatelské období českých institucí v regionu, historiky zatím důkladně nezmapované.¹²

7 Andrej TÓTH – Lukáš NOVOTNÝ – Michal STEHLÍK, *Národnostní menšiny v Československu 1918–1938: od státu národního ke státu národnostnímu?*, Praha 2012.

8 René PETRÁŠ, *Menšiny v meziválečném Československu: právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*, Praha 2009.

9 Jiří BÍLEK, *Kyselá těšínská jablčka: československo-polské konflikty o Těšínsko 1919, 1938, 1945*, Praha 2011, s. 127–128.

10 Piotr Maciej MAJEWSKI, „Niemcy sudeccy” 1848–1948: historia pewnego nacjonalizmu, Warszawa, s. 2007, s. 249–250.

11 Např. D. GAWRECKI, *Politické a národnostní poměry*, s. 16; srov. také úvahy v zajímavém článku o sčítáních lidu: Pavel KLADIWA, *Etnická klasifikace a institucionální zakotvení národnosti v Československu 1918–1938*, *Moderní dějiny* 22, 2014, č. 2, s. 89–116, zde s. 112–113.

12 Poněkud známější jsou události spojené s překládáním železničářů z Těšínska v 30. letech. S ohledem na odlišnou mezinárodní situaci si zaslouží samostatnou studii.

Rozhodnutím z roku 1920 obdrželo Československo mimo jiné slezský úsek košicko-bohumínské železniční trati, spojující české země se Slovenskem. Zmíněný úsek procházel územím obydleným většinou polským nebo německým obyvatelstvem, v těsné blízkosti nové státní hranice, což v případě možného konfliktu s Polskem hrozilo snadným přerušением dopravy. Košicko-bohumínská dráha (dále KBD) byla soukromou společností se sídlem v Budapešti. Jiné železniční tratě (kromě elektrických malodrah) v československé části Těšínského Slezska spadaly pod Ředitelství státních drah v Olomouci. Na začátku roku 1921 kontrolu nad KBD převzaly Československé státní dráhy (dále ČSD), i když vlastníkem byla stále soukromá společnost. Do konce roku 1922 byla organizace správy KBD velmi provizorní, fungování slezského úseku KBD řídila Provozní správa v Českém Těšíně, která podléhala ředitelství v Olomouci – některé kompetence obou úřadů se prolínaly. Správcem provozu v Českém Těšíně se po převzetí KBD stal Josef Šeda, později v jejím čele stanul Ing. Bohumil Reynek. Koncem roku 1922 většina kompetencí Provozní správy v Českém Těšíně byla zrušena a přenesena přímo do Olomouce. Z politických důvodů se v místě mohlo rozhodovat jen o drobnějších záležitostech. Personální otázky řešila Provozní správa společně s olomouckým ředitelstvím, rozhodující slovo mělo však ministerstvo železnic.

Výzvy k provedení rázných zásahů směřujících k upevnění českých pozic na železnici byly formulovány z různých stran. Pro upevnění českých pozic na KBD horoval Rudolf Matouš, delegát československé vlády u mezinárodní komise v Těšíně, dokonce ještě několik dnů před vydáním rozhodnutí o rozdělení Těšínského Slezska.¹³ Podobné požadavky vznášeli představitelé českých spolků, především Matice osvěty lidové pro Těšínsko a Hlučínsko (dále MOL),¹⁴ která se starala hlavně o výstavbu českého školství v regionu, ale také se velmi intenzivně zajímala o všechny oblasti hospodářského a společenského života.¹⁵

Na pro Čechy nepříznivou národnostní situaci na železnici upozorňovali také představitelé místní české správy. Dne 11. března 1921 vládní komisař Třince Jan Renda a poštovní úředník Nesvadba navštívili sídlo prezidia slezské zemské vlády v Opavě a upozornili na to, že ze 108 železničních zaměstnanců v Třinci není ani jeden Čech. Dožadovali se výměny alespoň části těchto kádrů. V zájmu podpory

13 Grzegorz GAŚIOR, *Dwa memoriały Rudolfa Matouša w sprawie czechosłowackiej polityki na Śląsku Cieszyńskim z 1920 i 1923*, in: M. Brzezińska-Pająk – J. Getka – J. Grzybowski (red.), *Europa Środkowo-Wschodnia: doświadczenia i tradycje*, Warszawa 2016, s. 45–58.

14 Později známa jako Slezská Matice osvěty lidové pro Těšínsko a Hlučínsko.

15 G. GAŚIOR, *Vztah Slezské matice*, s. 381–401; *Činnost Matice osvěty lidové pro Těšínsko a Hlučínsko za rok 1921*, Slezská Ostrava 1922, s. 43.

českého školství v Třinci žádali také, aby v budoucnu na dráze (i v četnictvu) byli zaměstnávání výhradně Češi¹⁶.

Slezský zemský prezident Josef Šrámek podpořil žádost z Třince a dokazoval prezídiu ministerstva železnic, že by mohlo vykonat „kus vděčné práce národní“ a přeložit alespoň část železničářů německé a polské národnosti a na jejich místo dosadit Čechy. Posloužilo by to jako „výstraha ostatním“ a znemožnilo „protistátní agitace, již zřízení této dráhy [KBD] se vyznačovali.“¹⁷

Stížnost z Třince podpořil Šeda, správce provozu v Českém Těšíně, podle kterého to, že v bývalém středisku „polských teroristů“ nebylo ani jednoho železničního úředníka „česky mluvícího a cítícího“, představovalo nebezpečí v případě mobilizace. Na Šedův návrh byl přednostou třinecké stanice jmenován Viktor Havlíček, legionář a „dobrý Čech“.¹⁸ Třinecké poměry vzbudily v létě 1922 dokonce zájem Kanceláře prezidenta republiky a Předsednictva ministerské rady.¹⁹ Železniční úřady svalovaly vinu na správní komisi Třince, která nebyla schopná zařídit vyhovující byty pro české zaměstnance²⁰. Zdaleka nešlo však jen o Třinec. Všichni přednostové na slezské části KBD – mimo Orlovou – byli ze začátku Němci.²¹ Proto v dubnu 1921 Šeda poukazoval, že na nejhroženější stanice je třeba „ihned dostupně [sic!] dosazovati naše spolehlivé úředníky.“²²

Existenci národnostního problému na Těšínsku si železniční úřady plně uvědomovaly. V 1921 byl Šeda toho názoru, že po převzetí správy na KBD bylo zaměstnáno jen pět českých úředníků a až potom se k české národnosti začali hlásit

16 České dráhy a. s. – Archiv v Července (dále: ČDAČ), fond Košicko-bohumínská dráha, provozní ředitelství v Těšíně (dále: KBD), prezidiální spisy, karton 5, inventární jednotka Pres. 72/21, opis žádosti Rendy a Nesvadby z 11. 3. 1921.

17 Ibidem, důvěrný dopis Šrámka Prezídiu ministerstva železnic z 23. 3. 1921, opis.

18 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 4, inv. jedn. Pres. 39/21, dopis (pres. č. 39/1921) Šedy pro ředitelství státních drah v Olomouci k rukám ředitele Koláčka z 1. 4. 1921, opis.

19 Národní archiv Praha (dále: NA), fond Ministerstvo železnic I, Praha (dále: MŽ), karton 235, dotazy Kanceláře prezidenta republiky na Ministerstvo železnic z 21. 6. 1922 a Předsednictva ministerské rady na Prezídium Ministerstva železnic z 3. 9. 1922.

20 Ibidem, dopis správce provozu KBD v Těšíně Ing. Reyneka pro Ministerstvo železnic z 8. 6. 1922.

21 Stanice Bohumín, nacházející se na styku KBD a Severní dráhy, měla do 1921 dva přednosty. Přednostou u Severní dráhy byl od 24. 1. 1919 (tedy den po vojenském obsazení stanice československým vojskem) Čech Karel Tihelka; srov. Státní okresní archiv Karviná, fond Archiv města Nový Bohumín, Josef NOVOTNÝ, *Pamětní kniha města Nového Bohumína*, [Nový Bohumín] 1925, s. 113–114 (<http://digi.archives.cz/da/permalink?xid=BBF570C6DD2C11E-0A3E50025649FE19D&scan=114#scan115>, přístup 7. 4. 2018).

22 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 4, inv. jedn. Pres. 39/21, dopis (pres. č. 39/1921) Šedy pro ředitelství státních drah v Olomouci k rukám ředitele Koláčka z 1. 4. 1921, opis.

čtyři další, které však správce provozu považoval za oportunisty, protože byli bývalými členy německých nacionalistických spolků, měli německé manželky nebo vychovávali své děti v německém duchu.²³ Avšak Šedův přístup vzbudil negativní reakci odborového svazu Jednota zřízců československých drah v Praze, který vznesl proti němu stížnost jménem – jak bylo tvrzeno – českých železničních úředníků z Těšínského Slezska (měl to být „zoufalý výkřik z Bezručova kraje“), v jejichž přítomnosti se prý Šeda vyjádřil, že „tam žádných českých úředníků nezná“. Představitelé Jednoty požadovali, aby při obsazování úřednických míst na KBD přednost měli ti Češi, kteří byli na ní zaměstnaní už dříve.²⁴ Stížnost na údajnou diskriminaci Čechů na KBD předložil také národně-socialistický poslanec František Buřival.²⁵

Avšak podle zprávy z února 1922 v posledních letech existence rakousko-uherské monarchie nebyli Češi zaměstnáváni na slezském úseku KBD a ti, kteří zde pracovali, byli údajně nuceni vstupovat do německých nacionalistických spolků Nordmark nebo [Deutscher] Schulverein a většinou posílali své děti do německých škol.²⁶ Jelikož většina zaměstnanců neznala češtinu, Šeda musel dokonce odmítnout námitky MOL vůči tomu, že vnitřní úřadování KBD bylo během prvních měsíců po jejím převzetí vedeno v němčině, protože podle něj bylo to „pro člověka rozumně uvažujícího samozřejmým“.²⁷

Cílem železniční správy rozhodně nebyla diskriminace Čechů. Národnostní otázka na Těšínsku byla předmětem rady na ministerstvu železnic v Praze 18. května 1921, kterou vedl ministr Václav Burger. Ředitel státních drah v Olomouci Josef Koláček navrhoval likvidaci Provozní správy v Českém Těšíně, přeložení dosavadního personálu KBD na jiné tratě a jeho nahrazení zaměstnanci spolehlivými a ovládajícími český jazyk. Šeda poukázal na četné těžkosti v realizaci těchto návrhů, především na to, že umístění správy provozu v Českém Těšíně bylo rozho-

23 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 5, inv. jedn. Pres. 85/21, zpráva Šedy pro Ministerstvo železnic z 7. 7. 1921. Šeda informoval také o záměru přeložení z Těšínského Slezska jednoho železničáře polské národnosti, Karola Sikory, který před jinými železničáři vyslovil se v tom smyslu, že Polsko získá zpět odtrženou část Těšínského Slezska.

24 Ibidem, dopis Odboru úředníků při Jednotě zřízců československých státních drah pro ředitele Koláčka z 2. 6. 1921 (podpisy nečitelné).

25 Ibidem, dopis Buřivala pro ministra železnic Burgera z 29. 4. 1921, opis.

26 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 6, inv. jedn. Pres. 53/22, přísně důvěrná zpráva správce provozu Český Těšín pro Ministerstvo železnic prostřednictvím ředitele státních drah v Olomouci z února 1922, koncept.

27 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 5, inv. jedn. Pres. 85/21, zpráva Šedy pro Ministerstvo železnic z 7. 7. 1921.

dujícím důvodem pro přidělení této stanice Československé republiky a také že polská strana po zrušení správy provozu by mohla úředníky dráhy bydlící v Polsku vypovědět z bytu. Podle zápisu z porady Šeda navrhoval obsadit místa přednostů stanic v Dombrové,²⁸ Jablunkově²⁹ a Bystřici a několika jiných úředníků. Dále navrhoval sloučit staniční úřady v Bohumíně a Českém Těšíně³⁰ a postavit do jejich čela české úředníky a pokusit se přemluvit přednostu stanice Karviná³¹ k převzetí jiného služebního místa.³²

Podle informací z Šedovy služební korespondence bylo na konferenci na ministerstvu železnic z 19. května 1921 (jde však zřejmě o stejnou poradou z 18. května) rozhodnuto o okamžitém nasazení na KBD čtyř politických a národnostně spolehlivých úředníků a obsazení v nejbližší době cestou veřejné soutěže míst přednostů stanic v Karviné a Jablunkově „spolehlivými českými lidmi“. Brzy měli být také jmenováni dva čeští kontroloři pro slezský úsek KBD, kteří měli sledovat podezřelé dosavadní přednosty v Karviné a Darkově.³³

Už před zmíněnou poradou byly konkursy na úřední místa na slezském úseku KBD připravovány tak, aby je mohli vyhrát uchazeči české národnosti. Průběh soutěže se snažili ovlivňovat také představitelé českých spolků a politických stran. V únoru 1921 činitelé MOL žádali o umístění úředníka české národnosti na místo přednosty stanice v Jablunkově. Měli zájem na tom, aby „tamní český živel byl co nejvíce posílen“, protože „zahajujeme určité akce právě v Jablunkově“.³⁴ Bylo tím míněno především zakládání českého školství a umožnění podmínek pro jeho roz-

28 Název obce byl brzy změněn na Doubravu. V citovaných dále dokumentech byl i nadále používán název Dombrová.

29 Stanice Jablunkov fakticky se nacházela na území obce Návší.

30 Na stanicích v Českém Těšíně, podobně jako v Bohumíně, existovaly dva dopravní úřady.

31 Jde o dnešní městskou část Karviná-Doly. Úřední název obce zněl v té době Karvinná, ale jak v tomto dokumentu, tak v některých jiných zde citovaných dokumentech železniční správy byl používán název Karvín, odvozený z německého Karwin.

32 NA, fond MŽ, karton 262, informační porada (č. 34840) o správě slezské části košicko-bohumínské dráhy z 18. 5. 1921.

33 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 5, inv. jedn. Pres. 65/21, dopis Šedy prezídiu Zemské vlády slezské v Opavě prostřednictvím ředitele státních drah v Olomouci z 21. 5. 1921. Šeda informoval také o již provedeném umístění na stanicích v Darkově a Karviné dvou českých úředníků, Josefa Skřídlovského a Vladimíra Janála, kteří měli pozorovat místní přednosty a v budoucnosti je případně nahradit. Oba jmenováni čeští úředníci byli vedoucími pracovníky MOL v Darkově, srov. Zemský archiv Opava (dále: ZAO), fond Slezská matice osvěty lidové 1897–1950 (dále: SMOL), i. č. 471, kniha zápisů odboru MOL v Darkově.

34 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 4, inv. jedn. Pres. 1/21, důvěrný dopis předsednictva MOL (František Onderka, Ferdinand Pelc) Šedovi z 17. 2. 1921.

voj.³⁵ K soutěži na místo přednosta, vyhlášené ještě před převzetím správy KBD, se však přihlásili pouze Němci. Šeda navrhoval vyhlásit novou soutěž, které by se mohli zúčastnit také úředníci ČSD.³⁶ Podmínky stanovené v nové soutěži vyhlášené Ministerstvem železnic splňovali však jen uchazeči německé národnosti,³⁷ proto v lednu 1922 ministerstvo rozhodlo o jejím zrušení a jmenování přednostou stanice Čecha Jana Dvouletého *ex officio*.³⁸

Nedostatek národnostně spolehlivých místních úředníků se projevil také v případě přednosta stanice v Dombrové. Po rezignaci Němce Eugena Matuschtika v květnu 1921³⁹ jeho agendu převzal prozatímně František Husička, označovaný jako „dobrý a spolehlivý český úředník“, který bydlel v Dombrové již osm let a v období příprav k plebiscitu podporoval československou stranu.⁴⁰ V červnu Ministerstvo železnic nařídilo vypsat soutěž.⁴¹ Přes dobrozdání předsednictva MOL⁴² a předsedy Zemské správní komise pro Slezsko Ferdinanda Pelce („[Husička] je výtečně obeznámen s poměry na Těšínsku a požívá všestranné důvěry u občanstva, čehož důkazem je, že byl členem plebiscitního výboru v Orlové a nyní je členem Ústředního výboru přední obranné jednoty Matice osvěty lidové pro Těšínsko.“),⁴³ úředníci ČSD ztratili k Husičkovi důvěru po té, kdy vyšlo najevo, že byl v minulosti členem německého nacionalistického spolku [Deutscher] Schulverein a teprve po pádu rakousko-uherské monarchie se stál dobrým Čechem. Soutěž vyhrál Július

35 Od školního roku 1921/1922 v Jablunkově začínala svou činnost česká lidová škola, srov. *Činnost Matice osvěty lidové pro Těšínsko a Hlučínsko za rok 1921*, Slezská Ostrava 1922, s. 33.

36 ČDAC, fond KBD, prezidiální spisy, karton 4, inv. jedn. Pres. 1/21, dopis Šedy pro Ministerstvo železnic prostřednictvím Ředitelství státních drah v Olomouci z 7. 2. 1921, koncept (originál odešel na Ministerstvo železnic téhož dne).

37 Ibidem, dopis Šedy pro Ministerstvo železnic z 8. 8. 1921, koncept (originál odešel téhož dne); jediný český uchazeč, Vladimír Janál, z důvodu nižší služební hodnosti a mladšího věku musel by ustoupit jednomu z německých kandidátů.

38 Ibidem, dopis Ministerstva železnic správě provozu KBD v Českém Těšíně prostřednictvím ředitele státních drah v Olomouci z 28. 1. 1922.

39 ČDAC, fond KBD, prezidiální spisy, karton 5, inv. jedn. Pres. 62/21, dopis Šedy pro ředitele státních drah v Olomouci z 24. 5. 1921.

40 ČDAC, fond KBD, prezidiální spisy, karton 4, inv. jedn. Pres 53/21, důvěrný nutný dopis Šedy Ministerstvu železnic (prostřednictvím ředitele státních drah v Olomouci) z 9. 5. 1921.

41 Ibidem, důvěrná sdělení ředitele státních drah v Olomouci pro Správu provozu v Těšíně (nebylo odesláno) a Ministerstvo železnic z června 1921, koncept.

42 Ibidem, dopis předsednictva MOL (František Onderka, Petr Pavlán) pro ředitele Kolářka 14. 7. 1921.

43 Ibidem, doporučení předsedy Zemské správní komise pro Slezsko zaslané ministrovi (zřejmě Burgerovi) z 18. 6. 1921, opis. Podpis chybí, ale uvedenou funkci plnil tehdy Ferdinand Pelc, zároveň předseda MOL.

Tkaný, dosavadní přednosta v Orlové, „dobrý a spolehlivý Čech“. Další uchazeč, Schmidt, nebyl brán v potaz, „jelikož jest Němec a nejmladší“.⁴⁴

Národnostní kritéria byla používána i v soutěžích o nižší posty. Například soutěž na přednostu údržby dráhy v Českém Těšíně ze srpna 1921 nebyla rozhodnuta, protože všichni uchazeči byli německé národnosti. Teprve v lednu 1923 byl na toto místo jmenován Čech Ing. Jan Letocha.⁴⁵ V srpnu 1922 bylo důležité místo přednosta dopravního úřadu v Českém Těšíně svěřeno Josefu Laštovicovi, který v posledních měsících měl možnost poznat region jako dopravní kontrolor pro slezský úsek KBD. Rovněž v tomto případě šlo o posílení české menšiny v Českém Těšíně „zdatným, spolehlivým a svědomitým národnostním pracovníkem“.⁴⁶

Někteří přednostové stanic německé národnosti byli ve služebním ohledu hodnoceni velmi kladně. Ve snaze dostat je z Těšínského Slezska jim byla dokonce navrhována adekvátní nebo atraktivní místa v jiných regionech. Gustav Sturz, přednosta stanice v Mostech u Jablunkova, se zúčastnil soutěže na přednostu stanice Podlešín v obvodu pražského Ředitelství státních drah a obdržel dobrozdání od svých představených, kteří dokonce potvrzovali, že svou rodinu Sturz vychovává v českém duchu.⁴⁷ Situaci však komplikovala návštěva delegace mosteckého odboru MOL (Juroš a řídící české školy M. Berková), která přesvědčovala ředitele státních drah v Praze Leopolda Šmilauera o opaku.⁴⁸ Správce provozu KBD v Českém Těšíně Ing. Reynek musel v dopise Šmilauerovi uznat, že i když Sturz „svoje jediné dítě posílal bez nátlaku do české školy“ a zdálo se, že je přinejmenším „neškodný“, nakonec se ukázalo, že je proněmecký a v době školních zápisů nesplnil očekáva-

44 Ibidem, sdělení Kolářka pro Ministerstvo železnic z 13. 9. 1921, koncept, slova „Němec a“ byly v konceptu vyškrtnuty červenou tužkou.

45 ČDAČ, fond Ředitelství státních drah v Olomouci 1895–1949 (dále ŘSD), karton – rok 1923, inv. jedn. 5/pres-23, důvěrný dopis Kolářka Ministerstvu železnic ve věci: Obsazení místa přednosta odboru pro udržování dráhy v Těšíně z 27. 1. 1923; koncept.

46 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 6, inv. jedn. Pres. 108/22, přísně důvěrný dopis správce provozu KBD v Českém Těšíně Ing. Reyneka pro Ministerstvo železnic prostřednictvím ředitele státních drah v Olomouci „Vypsání a obsazení místa přednosta dopravního úřadu Český Těšín KBD“ z 3. 8. 1922, koncept, čistopis odeslán téhož dne.

47 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 8, inv. jedn. Pres 337/22, doporučení Ing. Reyneka zasláné Ředitelství státních drah v Praze z 20. 9. 1922, koncept (originál odeslán téhož dne).

48 Ibidem, důvěrný dopis Šmilauera Provozní správě v Českém Těšíně, k rukám Ing. Reyneka z 7. 10. 1922, Šmilauer označil Juroše jako „*medika*“, jde však nejspíš o faráře p. Josefa Juroše, předsedu mosteckého odboru MOL, který i nadále snažil se o odstranění Sturze z obce, srov. ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 8, inv. jedn. Pres 396/22, opis žádosti Juroše na nejmenovaného ministerského radu z 11. 10. 1922.

ní.⁴⁹ Činitelé MOL poukazovali, že český přednosta v Mostech by mohl mít pozitivní vliv na lid „neuvědomělý, plebiscitem na Těšínsku rozeštvaný“.⁵⁰ Sturze se nakonec podařilo udělat přednostou stanice Hrušky na Moravě v obvodu olomouckého Ředitelství státních drah. Při gratulaci Sturzovi u příležitosti vyhrané soutěže vyjádřil ředitel Koláček přesvědčení, že svěřené mu místo bude vykonávat „s největší pílí a svědomitostí ku prospěchu československé [sic!] republiky.“⁵¹

Rovněž inspektorovi Františkovi Schmeisserovi, přednostovi stanice v Karviné, také velmi kladně hodnocenému, bylo nabízeno místo na Ministerstvu železnic. Faktickou příčinou byla chuť se ho zbavit z Těšínského Slezska „z důvodů politicko-národnostních“, jelikož byl nejen Němec, ale také sociální demokrat podezíraný z komunistických sympatií.⁵² V roce 1923 se jeho jméno objevilo na seznamu železničářů, kteří měli být z Těšínského Slezska přeloženi, nakonec však obdržel kladná hodnocení od dvou českých spolupracovníků z karvinské stanice a rozhodnutí o přeložení bylo zrušeno⁵³.

Také v Třinci se podařilo přesvědčit tři německé železniční úředníky, aby na vlastní žádost odešli na Slovensko; pro dalšího bylo bezvysledně hledáno místo v obvodu jiného ředitelství. Německý přednosta stanice Gustav Markl si však svůj post zatím udržel.⁵⁴

Do roku 1922 se železniční správě podařilo upevnit české pozice i v jiné záležitosti. Do všech nádražních restaurací byli uvedeni čeští nájemci.⁵⁵ Na stížnost představitelů německých stran ze Slezska proti odstranění německých restaurátérů ministerstvo železnic odpovědělo, že hostinské živnosti byly dříve vedeny „ve velmi

49 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 8, inv. jedn. Pres 337/22, důvěrný dopis Reyneka Šmilauerovi z 13. 10. 1922, koncept (originál odeslán 14. 10. 1922).

50 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 8, inv. jedn. Pres 396/22, opis žádosti Juroše na jmenovaného ministerského radu z 11. 10. 1922.

51 Ibidem, jmenování zasláné ředitelem Koláčkem Sturzovi z 4. 11. 1922, opis.

52 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 5, inv. jedn. Pres. 93/21, dopis Šedy Ministerstvu železnic prostřednictvím ředitele státních drah v Olomouci z 26. 7. 1921, koncept (originál odeslán téhož dne). O Schmeissera zajímalo se také prezidium Ministerstva vnitra, které obdrželo negativní posudek od prezidia zemské vlády slezské v Opavě, srov. Ibidem, upozornění Kubáta z Presidia ministerstva vnitra pro Prezidium Ministerstva železnic z 4. 7. 1921, opis.

53 ČDAČ, fond ŘSD, karton – rok 1923, inv. jedn. 26/pres-23, zpráva ředitele Koláčka pro Ministerstvo železnic z 26. 6. 1923, koncept (originál odeslán 28. 6.), protokoly s Vladimírem Janálem a Otokarem Bordovským z 14. 6. 1923.

54 NA, fond MŽ, karton 235, dopis Kutáče pro Ministerstvo železnic z 25. 8. 1922. Teprve koncem 1924 byl Markl na základě soutěže jmenován přednostou dopravního úřadu v Leopoldově (Úřední věstník Ministerstva železnic republiky Československé, 7 [1925]), č. 1).

55 Ibidem, dopis správce provozu KBD v Těšíně Ing. Reyneka pro Ministerstvo železnic z 8. 6. 1922.

neutěšeném stavu“ a upozorňovalo, že soutěže na provozování nádražních restaurací byly veřejné a místní zájemci mohli se jich zúčastnit: „Nebylo však lze na ně vzít zvláštního zřetele, neboť podle všeobecně platných zásad pro zadávání nádražních restaurací dává se v prvé řadě přednost legionářům-invalidům, invalidům, legionářům a konečně dlouholetým nádražním číšníkům.“⁵⁶

Čeští železničáři překládání na Těšínsko přicházeli do cizího prostředí. Zmíněný Letocha kupříkladu „prohlásil, že by pokládal přeložení do Těšína za trest“. Nakonec se podle úředníků Ředitelství státních drah v Olomouci s tím smířil, ale „jeho žena že [se] mu tam nebude chtít [přestěhovat]. Ovšem nezbyvá, poněvadž nikoho vhodnějšího nemáme, trvá na tom, aby místo přijal.“⁵⁷ Místní odbory MOL očekávaly od českých železničářů aktivní účast na národní agitaci a kritizovaly ty, kteří zůstávali stranou. Například příčinou nepříznivé situace pro Čechy v Mostech u Jablunkova byla údajně vlažnost traťmistra Hrozka, který svou netečností umožnil, že dvanáct dětí jemu podřízených železničářů vystoupilo z české školy.⁵⁸

Poláci si naopak stěžovali na účast železničářů v agitaci pro nově vznikající české školy. Představitelé této menšiny v Návsi schválili dokonce rezoluci. Úředník Provozní správy v Českém Těšíně Viktorin Kutáč sdělil Ministerstvu železnic, že „z resoluce tak zvaného polského občanstva v Návsi poznati jest troufalost, s jakou v poslední době vystupuje zcela otevřeně několik polských agitátorů na česko-polské hranici území bývalého Těšínska [sic!]“. Argumentoval, že „v mimo úředních hodinách několik uvědomělých železničních zaměstnanců, mezi nimi přednosta stanice, zúčastnili se zápisů do českých škol v Jablunkově a v Návsi a poučovali neuvědomělé občanstvo mezi nimi i kolejaře“ o tom, že z návštěvy dětí jejich do škol českých budou mít v budoucnosti prospěch, že ale nečinili při tom žádného nátlaku, nýbrž že konali pouze občanskou povinnost.“ Totéž činili polští učitelé a železničáři. Kutáč navrhoval odstranit z Těšínského Slezska některé polské a německé agitátory, neručil totiž v dané situaci za bezpečnost dopravy v případě „jakéhokoliv

56 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 6, inv. jedn. Pres. 83/22, odpověď Ministerstva železnic na stížnost německých stran ve Slezsku zasláná dr. Hansovi Pollakovi z Českého Těšína z 15. 2. 1922, opis, dokument v češtině s německým překladem.

57 ČDAČ, fond ŘSD, karton – rok 1923, inv. jedn. 5/pres-23, rukopisné poznámky úředníků Ředitelství státních drah v Olomouci nanesené na konceptu důvěrného dopisu Kolářka Ministerstvu železnic ve věci: Obsazení místa přednosty odboru pro udržování dráhy v Těšíně z 27. 1. 1923.

58 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 8, inv. jedn. Pres. 396/22, důvěrný příspěvek předsednictva MOL (Onderka, Pelc) Provozní správě v Českém Těšíně k rukám Ing. Reyneka z 25. 9. 1922.

59 Kolejarz – polsky železničář.

nedorozumění s mírumilovným naším sousedem“. V otázce odstranění tabulí s polskými názvy stanic (od 1. května 1921 byly už jen české) vyjádřil přesvědčení, že vyžadovala toho „vážnost státu a spravedlnost vůči českému obyvatelstvu na Těšínsku“. Považoval za absurdní, že stanice Jablunkov „proti všemu právu označena byla nápisy polskými, ačkoliv z obyvatelstva jest mizivá menšina národnosti polské“. ⁶⁰ Byl však na omylu. Rovněž podle československého sčítání lidu z 1921, jehož výsledky nebyly však ještě tehdy veřejně známy, Poláci tvořili většinu v Jablunkově, Návsi a okolních obcích. ⁶¹

Názory Kutáče na účast železničářů v agitaci ve prospěch polských škol se shodovaly s přístupem českých národních spolků. Činitelé MOL v Porembě ⁶² si stěžovali na hlídače Pawła Mrózka (v dokumentu Pavel Mrózek), „horlivého polského agitátora“, který „zejména v poslední době vyvíjí horlivou činnost pro zřízení zbytečné polské školy v Porembě a rozeštvává občanstvo. Při úředním jednání o zřízení polské školy si přivedl s sebou tlupu rozeštvaných lidí a sám tropil největší křik“. Žádali jeho přeložení do jiné stanice, „kde by nám byl neškodným“. ⁶³

Železniční správa sdílela názor, že v národnostní otázce je třeba podniknout ráznější kroky. Ze začátku nebylo možné plně vyvinout větší akci, protože tomu bránila dohoda Československa s Polskem z 24. září 1920, podle které do uplynutí opční lhůty (28. dubna 1922) překládání zaměstnanců, o jejichž státní příslušnosti nebylo ještě definitivně rozhodnuto, nebylo možné. ⁶⁴

Přesto například některé polské prameny hovoří o hromadném vypovídání železničářů z Československa. V říjnu 1920 na fóru v polském Sejmu poslanec Jan Buzek informoval o vypovězení 126 železničářů polské národnosti z československé části Těšínského Slezska. ⁶⁵ V červenci 1921 se odstěhovala z Bohumína společ-

60 ČDAD, fond KBD, prezidiální spisy, karton 7, inv. jedn. Pres. 297/22, sdělení Kutáče pro Ministerstvo železnic zaslané prostřednictvím ředitele státních drah v Olomouci z 21. 8. 1922, opis (originál odeslán téhož dne).

61 Stanisław ZAHRADNIK, *Struktura narodowościowa na Zaolziu według wyników spisów ludności (1880–1981)*, in: Mečislav Borák – Dan Gawrecki (red.), *Zarys dziejów Śląska Cieszyńskiego*, Ostrava – Praga 1992, s. 218, s. 231.

62 Úřední název obce byl brzy změněn na Poruba (dnes Orlová-Poruba).

63 ČDAD, fond KBD, prezidiální spisy, karton 5, inv. jedn. Pres. 103/21, stížnost předsednictva MOL (Tesař, Pelc) pro Kutáče z 2. 8. 1921. Polská škola v Porembě byla uzavřena v 1919 a znovuotevřena až v 1926; srov. Józef MACURA, *Z dziejów szkolnictwa polskiego na Zaolziu*, Czeski Cieszyn 1998, s. 285.

64 NA, fond MŽ, karton 235, spis č. 22.018/1922, stanovisko ministerstva železnic z dubna 1922.

65 M. K. KAMIŃSKI, *Konflikt polsko-czeski*, Warszawa 2001, s. 355. Z téhož období pochází stížnost na propuštění nebo přeložení 60 železničářů polské národnosti (srov. K. NOWAK, *Leon Wolf*, s. 71).

ně s rodinami skupina 30 polských železničářů, kteří obdrželi zaměstnání v Polských státních drahách (Polskie Koleje Państwowe, PKP). Podle polských novin byli tito železničáři v Československu propuštěni z práce.⁶⁶ Několik měsíců na to *Dziennik Cieszyński* hlásil, že z Československa bylo nuceno odjet už 200 polských železničářů.⁶⁷ Tytéž noviny informovaly, že v létě 1921 z polské části Těšínského Slezska do Československa údajně dobrovolně odešlo 95 českých a německých železničářských rodin. Oba státy však údajně neprojevily snahu zaměstnat ty železničáře, kteří se k nim přistěhovali. Deník navrhoval učinit místo pro vyhozené Poláky propuštěním 300 Němců a Čechů zaměstnaných v PKP v polské části Těšínského Slezska: „Lze si jen těžko představit, aby existoval někde ještě jiný stát, který by si dovolil na podobný luxus – držet u hranic takový počet cizího, a často přímo nepřátelského živlu na důležitých stanovištích!“⁶⁸

První seznamy osob, jejichž ponechání v Těšínském Slezsku „z ohledů politických, případně národnostních jest nemožné“, byly pořízeny železničními úřady 3. a 30. září 1921.⁶⁹ V únoru 1922 Laštovica, tehdy ještě dopravní kontrolor pro slezský úsek KBD, vypracoval seznam železničářů, které bylo třeba přeložit kvůli nadbytku zřízeníctva a „k dosažení nutně potřebného zlepšení národnostních poměrů na Těšínsku.“ Seznam obsahoval 29 jmen, včetně jednoho Čecha Emila Hürky („děti ale posílá do německých škol“), které bylo dopsáno Kutáčem.⁷⁰ Inspiraci

66 *Z Drogomyśla (Wygnańcy)*, Gwiazdka Cieszyńska, 12. 8. 1921; *Korespondencye. Bogumin*, Robotnik Śląski, 2. 8. 1921 V druhém ze zmíněných článků uvádí se, že již v 1920 43 železničářů z Bohumína obdrželi příkaz k odstěhování, ale 30 z nich dostalo povolení k odkladu na jeden rok. Zemský prezident Šrámek uvedl, že při převzetí správy KBD asi 40 úředníku národnosti německé a polské „zdráhalo se“ přejít do služeb ČSD, a asi 25 z nich obdrželo práci v PKP, srov. NA, fond Předsednictvo ministerské rady 1918–1945 (dále: PMR), karton 410, zpráva Šrámka pro Ministerstvo vnitra z 26. 7. 1925, opis.

67 *O los 660 kolejarzy polskich, wypędzonych przez Czechów*, *Dziennik Cieszyński*, 20. 1. 1922. Číslo 660 v názvu článku týká se údajných příprav k propuštění dalších 460 železničářů polské národnosti.

68 *Polski Pac wart czeskiego Paca?*, *Dziennik Cieszyński*, 30. 12. 1921. Podle autora článku 95 zmíněných železničářů s rodinami vyjadřovalo ochotu přestěhovat se do Československa po rozhodnutí o rozdělení Těšínského Slezska z 1920, ale čekali na možnost získání zaměstnání v ČSD. Československé úřady údajně odstavily tyto rodiny na hranici s Rakouskem. V zmiňovaném textu *O los 660 kolejarzy ...* se hovořilo o 117 železničářích, kteří odjeli z Polska do Československa. Uváděné počty a interpretace je třeba přijímat opatrně.

69 Seznamy nebyly nalezeny. Zmínku o nich podal Ing. Reynek, srov. ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 7, inv. jedn. Pres. 221/22, zpráva Ing. Reyneka pro 3. departament Presidia ministerstva železnic z 8. 12. 1922.

70 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 6, inv. jedn. Pres. 53/22, seznam zhotovený Laštovicou pro Provozní správu v Českém Těšíně z 6. 2. 1922 s poznámkou Kutáče o Hürkovi.

mohl být seznam Jaroslava Zahradníka, předního funkcionáře MOL, který v lednu navrhoval přeložit 71 železničářů z Jablunkova, někteří z nich se totiž objevili v dokumentu pořízeném Laštovicou.⁷¹ V únoru 1922 provozní správa tlumočila potřebu přeložení zaměstnanců tím, že část z nich se nepřizpůsobila novým podmínkám (nejspíš ve smyslu neznalosti českého jazyka). Přeložení měli být také ti, kteří se začali hlásit k české národnosti z prospěchářství. Celá akce byla zaměřena na zvětšení disciplíny mezi nižším zřízenectvem.⁷²

Naopak Kutáč v pozdější době zdůvodňoval, že před rokem 1922 – i když „přály si české korporace ihned přesun téměř veškerého personálu polské a německé národnosti do jiných krajů“ – tento personál „konal službu svoji bez závad, učil se pilně jazyku českému atd.“ Až potom došlo k úpadku pracovní kázně. Zavedené tresty vyvolaly protest zaměstnanců v Českém Těšíně, během kterého komunisté Lizak a Wawreczka útočili na republiku.⁷³ O nutnosti vyměňování peněžních trestů z důvodu četných poruch a škod, způsobených nedbalostí personálu, informoval také Ing. Reynek v září 1922.⁷⁴ V jiném dokumentu Kutáč tlumočil nutnost služebního překládání nadbytkem zaměstnanců na KBD, způsobeného tím, že během první světové války na místa zaměstnanců odvedených do armády byli přijímáni náhradníci a v období příprav k plebiscitu byl na nátlak obou stran konfliktu přijímán nový personál. Nově přijatí zaměstnanci dostávali definitivu, tedy pracovní smlouvy na dobu neurčitou. Dalšími důvody byly neznalost služebního jazyka (v té době už češtiny) u mnohých zaměstnanců KBD a komunistické nebezpečí. V první řadě však měly být překládány osoby svobodné, dále ženaté, ale bezdětné, a teprve potom další, pokud neprojevíly ochotu se naučit český jazyk.⁷⁵

71 ČDAC, fond KBD, prezidiální spisy, karton 6, inv. jedn. Pres. 53/22, seznam nespolehlivých železničních zřízenců v Jablunkově z 4. 1. 1922, sepsaný Zahradníkem a určený Provozní správě v Českém Těšíně.

72 Ibidem, přísně důvěrná zpráva správce provozu Český Těšín pro ministerstvo železnic prostřednictvím ředitele státních drah v Olomouci z února 1922, koncept. Není jasné, jestli byla zpráva odeslána. Seznam příložený k dokumentu obsahoval 41 jmen (36 Němců, 2 Poláci, 2 Češi a 1 Rusín).

73 ČDAC, fond ŘSD, karton – rok 1923, inv. jedn. 26/pres-23, rukopisný koncept zprávy Kutáče z 8. 6. 1923. V dokumentu zapsáno jako Lyssák a Vavrečka. Nepochybně jde o Ludwika Lizaka a Engelberta Wawreczku, polské socialisty z Těšínského Slezska, přechodně působící v Komunistické straně Československa. Podle Kutáče protest se konal 15. 6. 1922. Je možné, že šlo o protest z 5. 6. 1922.

74 ČDAC, fond KBD, prezidiální spisy, karton 7, inv. jedn. Pres. 221/22, zpráva Reyneka pro Ministerstvo železnic z 29. 9. 1922, koncept.

75 NA, fond MŽ, karton 234, vyjádření rady státních drah dr. Viktorina Kutáče k dopisu soukromému Jana Folwarczného z 18. 7. 1922.

Protest železničářů proti šikanování ze strany nadřízených (hlavně Ing. Reyneka), který se konal v Českém Těšíně 5. června 1922, přiměl provozní správu k sepsání nového seznamu osob určených k přeložení mimo Těšínské Slezsko. Seznam z 12. června 1922 obsahoval 29 jmen (11 německých komunistů, 3 „Velkoněmci“, 6 polských „teroristů“ nebo „nebezpečných Poláků“, 6 polských komunistů nebo „ter. kom“ [teroristů-komunistů], 2 komunisté bez udání národnosti a 1 člověk, který „střílel po českém vojsku“ [zřejmě v období polsko-československého konfliktu z let 1919–1920 – poznámka autora]). Název této i jiných zpráv z roku 1922 poukazoval na komunistickou agitaci železničářů. Odpovídalo to však pravdě jen částečně, protože z větší části se tyto zprávy týkaly národnostních otázek.⁷⁶ Laštovica a Kutáč navrhovali v srpnu 1922, aby veškerá místa výpravčích vlaků byla obsazena úředníky vyššího staty se středoškolským vzděláním, „českými, národnostně a politicky úplně spolehlivými.“⁷⁷

K urychlení akce překládání přispěly četné stížnosti MOL. V srpnu roku 1922 činitelé MOL z Jablunkova poslali Provozní správě v Českém Těšíně udání na tři zaměstnance výtopy v Návsi, „kteří nejen štvou, nýbrž i přemlouvají zdejší zřízence dráhy, aby tito neposílali svých dětí do české školy.“ Dva ze jmenovaných zaměstnanců se účastnili také „protičeské schůze v Návsi“.⁷⁸ Kutáč podpořil požadavek MOL a v dopise z 11. srpna 1922 vyzval Ministerstvo železnic k přeložení alespoň jednoho z železničářů, strojvůdce Mrowczyka.⁷⁹ V podání pro Ředitelství státních drah v Olomouci horoval pro přeložení přinejmenším několika zaměst-

76 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 7, inv. jedn. Pres. 221/22, přísně důvěrná zpráva Ing. Reyneka (podepsán také Kutáč) „Komunistická agitace na Těšínsku, přeložení některých zaměstnanců“ pro Ministerstvo železnic prostřednictvím ředitele státních drah v Olomouci z 12. 6. 1922, koncept (originál odeslán 14. 6.); přísně důvěrný seznam zaměstnanců slezské části KBD, kteří pro svoje komunisticko-protistátní vystupování musí býti ze slezské části KBD odstraněni, podepsaný Kutáčem, z 12. 6. 1922; leták v třech jazycích svolávající protestní schůzi 5. 6. 1922 v Českém Těšíně.

77 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 7, inv. jedn. Pres. 283/22, důvěrný přípis Laštovic Provozní správě v Českém Těšíně z 7. 8. 1922, žádost Kutáče na Ministerstvo železnic z 9. 8. 1922, opis (Originál odeslán téhož dne). Kromě nahrazení 5 německých výpravčích českými, oba úředníci očekávali přijetí dalších 15 nových výpravčích.

78 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 7, inv. jedn. Pres. 221/22, stížnost odboru MOL v Jablunkově pro Provozní správu v Českém Těšíně z 9. 8. 1922.

79 Ibidem, zpráva Kutáče *Komunistická agitace na Těšínsku a přeložení zaměstnanců* pro ministerstvo železnic z 11. 8. 1922, kopie. Přes název zprávy, v textu dokumentu hovoří se o národnostním smyšlení a agitaci pro polské školy. „Komunistické nebezpečí“ bylo zřejmě záminkou pro železniční správu pro realizaci národnostní politiky. Uvedený Mrowczyk byl nakonec přeložen až v 1923.

nanců. Upozornil přitom, že čeští činitelé z Těšínského Slezska, zvláště legionáři, prohlašují, že „sáhnou k sebeochraně, v případě že nadřízené úřady nadále budou trpěti polskou a německou agitací služby veřejné“.⁸⁰

Impulzem k dalším krokům byl dopis Antonína Kotase, předsedy odboru MOL ve Svibici,⁸¹ který si stěžoval na agitaci zaměstnanců železnic proti české škole. Šlo mezi jinými o Gabriela Rušnioka (v dokumentech: Rusniok, Rusniak), železničáře a zároveň správního komisaře obce, který stavěl překážky zápisu do české školy. Kotas žádal přeložení několika železničářů a jejich vystřídání „českým, spolehlivým živlem, hlavně takovými hodnými rodinami, kteří [sic!] mají děti a posílali by je do české školy nebo do českého gymnasia v Těšíně.“ Kotas poukazoval, že by se mělo postupovat podobně jako v případě inženýrů třineckých železáren, kteří agitovali proti zápisům do české školy, a proto „všichni budou propuštěni“.⁸²

S poukazem na stížnosti ze Svibice poslal Reynek 8. prosince 1922 Ředitelství státních drah v Olomouci dva seznamy podezřelých železničářů. První soupis obsahující 119 jmen byl pořízen ve spolupráci s dopravním a přepravním kontrolorem a „zástupci zdejších českých menšin“. Přeložení tak velkého počtu bylo však neproveditelné v rámci obvodu spadajícího pod olomoucké ředitelství, proto seznam byl podroben revizi, na jejímž základě vznikl nový dokument obsahující 33 jmen, který zahrnoval „jen individua v pravdě nebezpečná“. Zárok by prý měl dostatečně zapůsobit na další a odradit je od „politické činnosti“. Jeho nutnost zdůvodňoval také nedávným zatčením tři železničních zaměstnanců obviněných z velezrady.⁸³

Rozsah překládání byl však nakonec větší. Ředitelství státních drah v Olomouci se rozhodlo získat na Ministerstvu železnic podporu pro umístění podezřelých železničářů v jiných obvodech.⁸⁴ Pokus o jednání přímo s jinými ředitelstvími ztroskotal: V dopise z 27. ledna 1923 ředitel z Olomouce Koláček apeloval na své

80 Ibidem, zpráva Kutáče pro Ředitelství státních drah v Olomouci z 11. 8. 1922, kopie.

81 V citovaných dokumentech byl používán název Šibice, odvozený z německého Schibitz.

82 Ibidem, dopis Kotase na Ředitelství státních drah v Olomouci z 28. 9. 1922.

83 Ibidem, přísně důvěrná zpráva Reyneka pro Ředitelství státních drah v Olomouci k rukám ředitele Koláčka z 8. 12. 1922 a seznamy (A a B) zaměstnanců slezské části KBD, kteří musí být pro svoje protistátní a komunistické vystupování a smýšlení z pohraničního kraje Těšínského odstraněni. Zpráva a oba seznamy byly zaslány také Vojenskému traťovému velitelství v Olomouci.

84 ČDAČ, fond ŘSD, karton – rok 1923, inv. jedn. 11/pres-23, informace Ředitelství státních drah v Olomouci *Komunistická agitace na Těšínsku, přeložení některých zaměstnanců* pro ministerstvo železnic z 18. 1. 1923, návrh.

protějšky z jiných obvodů, aby přijali několik železničářů z Frýdku,⁸⁵ ale neuspěl.⁸⁶ Závazná se pro jiná ředitelství stala usnesení přijatá na poradě (používal se také pojem konference) na ministerstvu železnic v Praze 30. ledna 1923, kde bylo rozhodnuto o přeložení 35 železničářů z Těšínského Slezska do obvodu Ředitelství státních drah Hradec Králové, 32 do obvodu Ředitelství státních drah Plzeň, 25 do obvodu Ředitelství státních drah Brno, 1 do obvodu Ředitelství státních drah Praha a 31 v rámci obvodu Ředitelství státních drah Olomouc. Dohromady jednalo se tedy o 129 lidí.⁸⁷

O několik týdnů později bylo však rozhodnutí o přeložení zrušeno v případě tří osob, které byly shledány neškodnými nebo brzy měly odejít do penze (na jejich místo byly však navrženy k přeložení tři jiné osoby). Poněkud překvapující byl odklad přeložení Poláka Józefa Szczotky z Doubravy do doby až jeho syn odchodí polské gymnázium v Orlové. Jeden případ se týkal nádražního Adolfa Ožany z Doubravy, který (jak se údajně ukázalo) se při sčítání lidu přihlásil k české národnosti a posílal dítě do české školy.⁸⁸ Ministerstvo železnic usoudilo, že jeho případ je třeba vyšetřit. Nakonec byl posouzen jako Čech a nebyl přezazen. Ve skutečnosti však Ožana dříve zřejmě Čechem nebyl.⁸⁹

85 ČDAČ, fond ŘSD, karton – rok 1923, inv. jedn. 26/pres-23, žádost Koláčka na Ředitelství státních drah v Praze, Plzni, Hradci Králové, Brně z 27. 1. 1923, koncept (originál odeslán téhož dne).

86 Ibidem, přísně důvěrná odpověď ředitele státních drah v Praze Šmilauera z 3. 2. 1923 a odpověď ředitele státních drah v Brně Pokorného z 15. 2. 1923 pro Ředitelství státních drah v Olomouci. Šmilauer omlouval se tím, že v rámci jeho obvodu bylo třeba omezit počet Němců na dráze ústecko-teplické.

87 Ibidem, koncepty dopisů Koláčka pro Ředitelství státních drah v Hradci Králové, Plzni a Brně z 16. 2. 1923 (originály odeslány téhož dne) a na Oddělení V. a IV. Ředitelství státních drah v Olomouci a na Ředitelství státních drah v Praze z 20. 2. 1923 (originály odeslány téhož dne). V konceptu týkajícím se obvodů spadajících pod Ředitelství státních drah v Hradci Králové, Plzni a Brně je zřejmě chybně uvedeno, že rozhodnutí padlo na „konferenci“ v Ministerstvu železnic 3. 1. (je to pravděpodobně chyba způsobená náhodným vynecháním jedné nuly). Dopis ředitele státních drah v Brně, Pokorného, z 15. 2. 1923 potvrzuje, že usnesení týkající se brněnského obvodu bylo přijato 30. 1. 1923.

88 NA, fond MŽ, karton 261, dopis Koláčka pro Ministerstvo železnic z 20. 2. 1923. Koncept téhož dopisu v: ČDAČ, ŘSD, krabice – rok 1923, inv. jedn. 26/pres-23.

89 NA, fond MŽ, karton 261, spis Ministerstva železnic č. 11.874/1923. Rozhodnutí o přeložení Ožany bylo zrušeno Ministerstvem železnic dokumentem č. 26/114 pres., srov. ČDAČ, fond ŘSD, karton – rok 1923, inv. jedn. 26/pres-23, rukopisný seznam železničářů 129 železničářů určených k přeložení s četnými poznámkami z 1923 a 1924. U příjmení Ožany dopsáno červenou tužkou, že přenesl své děti do české školy. Znamená to, že je předtím posílal do školy polské buď německé.

Ředitelství státních drah v Olomouci poslalo jiným ředitelstvím informace o železničářích určených k přeložení, i když v několika případech doporučovalo odklad přesunu do doby vyjasnění některých okolností. Rozhodující úlohu přitom hrál národnostní moment. Jednotlivá ředitelství obdržela ankety obsahující data o počtu dětí jednotlivých železničářů a jaké školy navštěvovaly. Byly také uváděny informace o velikosti jejich bytů, protože jiná ředitelství měla poslat do Těšínského Slezska „zdatné a spolehlivé“ náhradníky ze svých obvodů i s rodinami. Ředitelství státních drah v Olomouci ubezpečovalo, že všichni náhradníci budou mít v Těšínském Slezsku možnost posílat své děti do českých škol.⁹⁰

Zvláštní pozornost vzbudily na ministerstvu železnic poměry mezi železničáři z obce Konská. Podle tamních aktivistů MOL pět železničářů zastrašovalo rodiče, kteří se chystali poslat své děti do české školy.⁹¹ Železniční strážník Józef Węglarz (v dokumentech také: Josef Wenglorz, Josef Venglař) byl přeložen už předtím do Doubravy, protože jeho děti údajně pronásledovaly děti jiného železničáře, které přešly do české školy.⁹² Později byl Węglarz přeložen až do Hodonína.⁹³ Nejméně jeden z jeho kolegů obrátil a poslal své děti do české školy.⁹⁴ Proti zřízení české školy byl také šlonzakovský správní komisař Karel Horzinka (resp. Horsinka),⁹⁵ který

90 ČDAČ, fond ŘSD, karton – rok 1923, inv. jedn. 26/pres-23, koncepty dopisů Koláčka pro Ředitelství státních drah v Hradci Králové, Plzni a Brně z 16. 2. 1923 (originály odeslány téhož dne) a na Oddělení V. a IV. Ředitelství státních drah v Olomouci a na Ředitelství státních drah v Praze z 20. 2. 1923 (originály odeslány téhož dne). Zmíněné ankety nebyly nalezeny, ve svazku nachází se rukopisný seznam 129 železničářů, ale až na výjimky neobsahuje informace o školách, které navštěvovaly jejich děti. Poznámky tvořily zřejmě podklad pro ankety poslané jiným ředitelstvím. Obsahují poznámky makovým písmem o datu přeložení, případného návratu nebo zrušení přeložení.

91 NA, fond MŽ, karton 260, stížnost předsednictva MOL (Onderka, Pelc) pro Presidium Ministerstva železnic z 13. 2. 1923. Srov. také: ZAO, SMOL, inv. č. 385, karton 66, dopis Metoděje Tesaře, správce odbočky ústřední kanceláře MOL v Českém Těšíně, pro Předsednictvo MOL z 9. 2. 1923, kopie.

92 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 8, inv. jedn. Pres. 345/22, stížnost Konstantina Petříka, ředitele českého gymnázia v Českém Těšíně, pro Provozní správu v Českém Těšíně z 26. 9. 1922; odpověď Reyneka z 2. 10. 1922, koncept (originál odeslán 23. 10. 1922); na místo Węglarze přišel do Konské „spolehlivý Čech“, „otec několika školou povinných dítek“.

93 ČDAČ, fond ŘSD, karton – rok 1923, inv. jedn. 26/pres-23, poznámka tužkou nanesena 24. 3. na důvěrném připsu ministerstva železnic pro Ředitelství státních drah v Olomouci z 28. 2. 1923, ve kterém ministerstvo doporučovalo umístit Węglarze „ve svém obvodu pokud možno co nejdále od dosavadního působišť“.

94 ZAO, fond SMOL, inv. č. 385, karton 66, sdělení Tesaře pro předsednictvo MOL z 16. 2. 1923.

95 NA, fond MŽ, karton 260, stížnost předsednictva MOL (Onderka, Pelc) pro Presidium Ministerstva železnic z 13. 2. 1923.

jako železničář rovněž vešel do seznamu zaměstnanců schváleného Ministerstvem železnic k přeložení.⁹⁶

Na postup české správy vůči polskému obyvatelstvu si stěžovala polská Subdelegace pro Těšínsko, Spiš a Oravu při jednání s českým protějškem v roce 1922. Cílem obou subdelegací bylo jednání o řešení různých problémů ve vzájemných vztazích vzniklých následkem rozdělení sporných území. V otázce železničářů polská strana žádala, aby státní zaměstnanci polské národnosti, kteří byli přeloženi na jiné území, byli přemístěni zpět do Těšínského Slezska.⁹⁷

České úřady tyto stížnosti odmítaly. Ing. Reynek tvrdil, že „rozhodovaly vždy pouze důvody služební a nepátrali jsme nikdy po národnostním přesvědčení dotyčného zaměstnance. Nemůžeme tedy nyní sdělit, zda byl přeložen zaměstnanec polský, německý neb český“. Hlavním důvodem měl být přebytek stálých zaměstnanců. Protiřecíc si své předchozí argumentaci, navrhol Ing. Reynek odmítnout požadavek, aby Poláci nebyli překládáni mimo Těšínské Slezsko, protože „právě tito zaměstnanci organisováni jsou z největší části ve straně komunistické, sledují jiné cíle, než cíle služební a jich odstranění ze Slezska jest nejvýš oprávněným a mnohdy v zájmu celostátním i nutným.“ Poukázal, že dva čeští železničáři propuštění z práce v Polsku byli nějakou dobu nuceni bydlet v železničních vagónech v Českém Těšíně.⁹⁸

Dr. Schiller ze zemské správy politické v Opavě podpořil Reynekovou argumentaci a tvrdil, že železničáři šířili propagandu slovenského separatisty Františka Ungra, který působil v Polsku. Vytkl také polské subdelegaci, že míní „udržovati průkopníky polských idejí mezi lidem na Těšínsku a neustále živiti tu nespokojenost s rozhodnutím pařížským a ovládati spojení se Slovenskem“. Pokud polští železničáři byli přeloženi „z příčin služebních a v zájmu celostátním“, přestože existovaly důvody k jejich propuštění, svědčilo to jedině o mírném přístupu českých úřadů. Uvedl počet 53 českých železničářů zaměstnaných v polské části Těšínského Slezska, kteří rok předtím byli údajně propuštění z práce, protože odmítli přeložení do jiného regionu Polska. Poláci by neměli tedy Čechům bránit v tom, co sami dělali v mnohém větším měřítku.⁹⁹

96 Ibidem, důvěrný spis č. 11.302/1923.

97 NA, fond MŽ, karton 229, sdělení správce provozu KBD v Těšíně Ing. Reyneka pro Okresní správu politickou v Českém Těšíně k rukám okresního hejtmána Michálka z 28. 6. 1922, opis.

98 Ibidem.

99 Ibidem, zpráva dr. Schillera pro Československou subdelegaci pro Těšínsko, Spiš a Oravu do rukou předsedy a ministerského rady dr. Karla Poláka z 10. 7. 1922, opis.

O přístupu železničních úřadů a zemské politické správy k národnostní otázce svědčí také záležitost spojená s Karlem Tihelkou, přednostou stanice Bohumín. Případ dokládá, že je třeba dávat pozor jak na oficiální deklarace úřadů, tak na obsah stížností. Podle polské subdelegace Tihelka propustil z práce, resp. vyhrožoval propuštěním svým podřízeným posílajícím děti do polských škol a angažovaným v polských spolcích. Zejména byl uveden Szczepan Macura (v českých dokumentech: Štěpán Matzura), který agitoval pro polskou školu.¹⁰⁰ Macury se zastali také poslanci Národního shromáždění německé národnosti v čele s Rudolfem Lodgmanem von Auenem, kteří tvrdili, že Tihelka vyhrožoval Macurovi v době sčítání lidu v roce 1921.¹⁰¹ Podle Schillera ze zemské správy politické v Opavě, který reagoval na námitky polské subdelegace, přednosta bohumínské stanice pouze vytkl Macurovi agitaci pro německou školu, ne polskou. Přitom Tihelka byl „osobou v Bohumíně všeobecně oblíbenou a váženou“, a proto jeho svědectví bylo nutno považovat za pravdivé.¹⁰² Naopak v reakci na interpelaci německých poslanců Tihelka vypověděl o Macurovi, že „je znám, z doby plebiscitu zvláště, jako zuřivý polský agitátor a rebel“. Uvedl také, že v době školních zápisů v roce 1921 si předvolal „všechny zaměstnance, nejen Štěpána Macuru, jichž mateřský jazyk jest český aneb tak zvaný šlonzácký“ a upozornil je na „jejich povinnosti, jako zaměstnanců československých státních drah, aby vychovávali svoje děti v mateřském jazyku a neplnili jimi školy německé“.¹⁰³ V jiné výpovědi¹⁰⁴ Tihelka uvedl, že osobně varoval několik svých podřízených, mezi nimiž mohl být Macura, „aby ve vlastním zájmu zanecha-

100 Ibidem, sdělení správce provozu KBD v Těšíně Ing. Reyneka pro Okresní správu politickou v Českém Těšíně k rukám okresního hejtmána Michálka z 28. 6. 1922, opis.

101 Interpelace poslanců dra Lodgmana, Křepka, Böhra, Ing. Junga, dra Kafky a druhů ministroví vnitra o nezákonnostech při sčítání lidu v roce 1921, http://www.psp.cz/eknih/1920ns/ps/tisky/t3128_09.htm (přístup 7. 4. 2018).

102 NA, fond MŽ, karton 229, zpráva dr. Schillera pro Československou subdelegaci pro Těšínsko, Spiš a Oravu do rukou předsedy a ministerského rady dr. Karla Poláka z 10. 7. 1922, opis. Podle Tihelky Macura jako člověk národnosti „slovanské“ neměl by agitovat pro německou školu. Podle Schillera během sčítání lidu Macura přihlásil se jako Němec. Podle informací uvedených na seznamu nespolehlivých železničářů pořázeného aktivisty MOL v 1923 lze usoudit, že Macura byl tehdy vnímán jako Polák, srov. NA, fond MŽ, karton 313, seznam železničářů zřízenců ze stanice Bohumín-nádraží, kteří vyvíjejí ve svém bydlišti podvratnou činnost proti českému národu a Československé republice, příloha k memorandu předsednictva MOL pro ministra Jiřího Stříbrného z 16. 11. 1923.

103 Archiv Kanceláře prezidenta republiky (AKPR), fond Kancelář Prezidenta republiky 1919–1947 (KPR), inv. č. 492, sign. D 7908, karton 33, složka B, příloha č. 24, protokol z výslechu Tihelky 2. 1. 1922 (v dokumentu uvedeno chybně: 1921), opis.

104 Tuto výpověď Schiller ve své zprávě zamlčel.

li protistátní agitace“.¹⁰⁵ K tomu všemu sám Macura vypověděl, že Tihelka mu nehrozil propuštěním z práce v době sčítání lidu, ale nejspíš v červnu 1921 ve spojitosti se snahami o zřízení polské školy v Německé Lutyni.¹⁰⁶ Polské školy v této obci byly uzavřeny v roce 1920, což vyvolalo protest místních Poláků.¹⁰⁷

Protestovali také Němci. Deputace německých stran vedená dr. Hansem Pollakem z Českého Těšína předložila memorandum Kanceláři prezidenta republiky. Ministerstvo železnic, které se mělo vyjádřit k věcem týkajícím se jeho oboru, ve své odpovědi z února 1922 ubezpečilo dr. Pollaka, že překládání železničních zaměstnanců bude prováděno výhradně ze služebních důvodů.¹⁰⁸

I velká akce z roku 1923 od začátku pochopitelně vyvolávala protesty Poláků a Němců. Podle informací polského vicekonzula v Moravské Ostravě Zygmunta Vetulaniho mezi 5. a 9. únorem 1923 vrchní železniční rada Jan Řebík z olomouckého Ředitelství státních drah objížděl železniční stanice v Těšínském Slezsku a hrozil přeložením železničářům polské národnosti, kteří neposílali děti do českých škol.¹⁰⁹ Na námitku jednoho z nich, Augustyna Raszyka ze stanice v Karviné, že toto opatření bude katastrofou pro vlastníky domků, Řebík odpověděl, ať prodají domky.¹¹⁰

Podle Vetulaniho údajů se chystalo přeložení 170 železničářů (z toho 140 Poláků). Polský diplomat upozorňoval Varšavu, že výsledkem akce bude jejich stěhování „v těžkých podmínkách“ do „nepřátelského“ prostředí, nucená čechizace jejich dětí, úbytek několika stovek žáků v polských školách a příliv českých železničářů s dětmi pro české školy. Akce ovlivní také výsledky voleb. Podle Vetulaniho

105 NA, fond MŽ, karton 229, protokol z výslechu Tihelky z 28. 6. 1922, opis.

106 A KPR, fond KPR, inv. č. 492, sign. D 7908, karton 33, složka B, příloha č. 24., příloha č. 25, protokol z výslechu Macury u Okresní správy politické ve Fryštátě z 17. 3. 1922, opis.

107 J. MACURA, *Z dziejów szkolnictwa*, s. 240–241; soukromá polská škola byla otevřena v obci v 1922.

108 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 6, inv. jedn. Pres. 83/22, odpověď Ministerstva železnic na stížnost německých stran ve Slezsku zasláná dr. Hansovi Pollakovi z Českého Těšína z 15. 2. 1922, opis, dokument v češtině s německým překladem.

109 Archiwum Państwowe w Katowicach, Oddział w Cieszynie (APC), Subdelegacja Polska dla Śląska Cieszyńskiego, Spisza i Orawy w Cieszynie z lat (1919) 1922–1924 (Subdelegacja), sign. 20, zpráva Zygmunta Vetulaniho pro polské Ministerstvo zahraničních věcí, Wydział Środkowo-Europejski z 13. 2. 1923 (opis pro polskou subdelegaci); koncept dokumentu také v: Archiwum Akt Nowych ve Varšavě (AAN), Konsulat RP w Morawskiej Ostrawie (KRPMO), sign. 10. O Řebíkově návštěvě srov. také: *Plany czechizacji na Śląsku*, Robotnik Śląski, 15. 2. 1923.

110 APC, Subdelegacja, sygn. 20, opis zprávy Zygmunta Vetulaniho pro polské vyslanectví v Praze z 12. 2. 1923 (opis pro subdelegaci); kopie dokumentu v: AAN, KRPMO, sign. 10.

československá strana předpokládala možnost budoucího konfliktu s Polskem, a proto chtěla obsadit místa na železnici lidmi, kterým by mohla důvěřovat. Považoval však celou akci za porušení slibů udělených polskému vyslanectví v Praze ještě v roce 1921, že úředníci polské národnosti nebudou překládáni. Navrhoval reagovat vypovězením z Polska odpovídajícího počtu československých obchodních zástupců.¹¹¹

Dne 17. února 1923 chargé d'affaires polského vyslanectví v Praze Karol Bader předal československému ministrovi zahraničí Edvardu Benešovi písemné sdělení o železničářích. Beneš slíbil „velmi silně podpořit“ („poprzec najusilniej“) celou věc, ale připomněl, že v personálních otázkách „jakákoliv intervence cizího státu je právně a fakticky nepřípustná“.¹¹² V květnu vyslanectví zakročovalo ještě ve věci dvou železničářů, Jana Donocika a Jerzyho Szotkowského.¹¹³ Žádná ze zmíněných intervencí polských diplomatů však nepřinesla výsledky.

Dne 13. února 1923 měla do Prahy odjet delegace železničářů a sociálních demokratů polské a německé národnosti s cílem dosáhnout zastavení akce překládání.¹¹⁴ Výsledkem jejich návštěvy byla pravděpodobně intervence poslance Josefa Kříže, který žádal po Řebíkovi vysvětlení v záležitosti jeho pobytu v Karvině dne 6. února 1923 a vypsání tří zaměstnanců (Prachowski, Pollok, Raszyk) na odsloužená léta u dráhy a národnost.¹¹⁵ Řebík se hájil, že přeložení části zaměstnanců KBD je třeba a že se dotazoval železničářů „v jejich vlastním zájmu“ výhradně na věci, které bylo nutné zohlednit, aby během případného přeložení nevznikly „nepřekonatelné obtíže“.¹¹⁶

Za odvolání přeložení železničářů intervenoval v Národním shromáždění poslanec za německé sociální demokraty Ernst Grünzner.¹¹⁷ Jednalo se o členy německého sociálně demokratického odborového svazu Verband der Eisenbahner in der Tschechoslowakischen Republik. Železniční správa pokládala tyto železničáře za německé nacionalisty nebo německé komunisty. Přitom národnost přinejmen-

111 Ibidem, opis dopisu Zygmunta Vetulaniho pro polské Ministerstvo zahraničních věcí, Odbor střední Evropy (Wydział Środkowo-Europejski) z 13. 2. 1923 (opis pro subdelegaci).

112 AAN, KRPMO, sign. 10, zpráva pro polské Ministerstvo zahraničních věcí z 17. 2. 1923, kopie pro konzulát v Moravské Ostravě.

113 Ibidem, zpráva pro polské Ministerstvo zahraničních věcí z 4. 5. 1923, kopie pro konzulát v Moravské Ostravě.

114 Ibidem.

115 ČDAC, fond ŘSD, karton – rok 1923, inv. jedn. 26/pres-23, dopis Kříže pro Řebíka z 13. 2. 1923. Ve zprávě konzulátu je uveden místo Prachowského, který byl Němcem, Rudolf Liszka.

116 Ibidem, odpověď Řebíka pro Kříže z 14. 2. 1923, opis.

117 NA, fond MŽ, karton 371, dopisy Ernsta Grünznera pro Jiřího Stříbrného z 2. a 13. 6. 1923.

ším jednoho z nich byla problematická. Jan Egetz, strojívedce ze Starého Města u Frýdku byl podle železničních úřadů „německo-komunistickým agitátorem“.¹¹⁸ Egetz sám při svém odvolání poukazoval na to, že i před převratem posílal své děti do české školy, měl přitom dobrodzání vládního komisaře své rodné obce.¹¹⁹

Objevily se i nečekané výtky z českých nacionálně orientovaných kruhů. Svaz národních jednot a matic předložil prezídiu ministerstva železnic stížnost, ve které poukazoval na případy údajného pronásledování českých železničářů (např. z Darkova byl přeložen železniční úředník a předseda místního odboru MOL Josef Skřídlovský – jeho novým místem působení však byly nedaleké Petrovice).¹²⁰ Rozladěný ředitel státních drah v Olomouci Koláček připomněl v odpovědi ministerstvu železnic, že od převzetí správy KBD mnoho úředníků bylo již z Těšínského Slezska přeloženo „do českých oblastí ředitelství olomouckého“, čímž se stalo, že některé stanice ve vnitrozemí, předtím úplně české, byly teď obsazeny německými úředníky. Do Těšínského Slezska bylo naopak přeloženo 10 výpravečích vlaků a na mnoha stanicích byli umístěni čeští přednostové nebo náměstkové přednostů.¹²¹

Četné intervence ve prospěch železničářů podnikal český poslanec za Neodvislou radikální sociálně demokratickou stranu Vilém Brodecký, který přehlížel národnostní faktor a domníval se, že perzekvováni jsou členové ze sociálně demokratického odborového svazu Unie železničních zaměstnanců, jemuž předsedal. Z Těšínského Slezska nebyl naopak přeložen prý ani jeden člen odborového svazu Jednota zaměstnanců československých drah.¹²² Ministerstvo odmítlo tyto argumenty. Již v reakci na jeden z dřívějších dopisů Brodeckého v rámci vnitřního oběhu dokumentů ministerstva železnic bylo uvedeno: „Potřebné nestrannosti při výběru nespolehlivých živlů (polských teroristů a Němců) bylo přísně dbáno, takže netřeba jinak na přípis poslance Brodeckého reagovati.“¹²³

118 ČDAČ, fond ŘSD, karton – rok 1923, inv. jedn. 26/pres-23, důvěrná zpráva Ředitelství státních drah v Olomouci „Přesuny nespolehlivého personálu z Těšínské oblasti“ pro ministerstvo železnic z 12. 7. 1923, návrh. Originál v: NA, fond MŽ, karton 371.

119 NA, fond MŽ, karton 371, dopis Jana Egetze pro ministerstvo železnic z 11. 4. 1923.

120 ČDAČ, fond ŘSD, karton – rok 1923, inv. jedn. 26/pres-23, důvěrný přípis Svazu národních jednot a matic (František Bělehrádek, Emanuel Hrubý) pro presidium ministerstva železnic z 13. 2. 1923, opis zasláný důvěrně z Ministerstva železnic pro Ředitelství státních drah v Olomouci z 26. 2. 1923.

121 Ibidem, zpráva Koláčka ministerstvu železnic z 16. 3. 1923, koncept (originál odeslán).

122 NA, fond MŽ, karton 262, příloha k spisu 13.376/1923, informace Brodeckého pro ministra Stříbrného.

123 Ibidem, důvěrný spis 13.376/1923, stanovisko ministerstva železnic z 3. 3. 1923.

Je přitom záhodno poznamenat, že Jednota byla spjatá s československými národními socialisty, k nimž patřil tehdejší ministr železnic Jiří Stříbrný. V Těšínském Slezsku se stranické zájmy prolínaly s národnostním aspektem. Již v roce 1921 Laštovica upozornil na to, že Němci a Poláci se soustřeďují obvykle v Unii a česky orientovaní zaměstnanci v Jednotě.¹²⁴ Z dokumentů železničních úřadů a ministerstva železnic jako rozhodující se jevil národnostní moment. Sociální demokraté byli negativně hodnoceni tehdy, když byli podezříváni z komunistických sympatií.

Ostatně Brodecký si brzy uvědomil význam národnostní otázky a nadhodil ji – snad účelově – během intervence týkající se průvodčího vlaku Rudolfa Wojnara. V dopise ministru Stříbrnému uvedl, že Wojnar, i když „rodem Němec“, se nikdy neúčastnil německých ani polských „nacionálních štvanic“, vstoupil do české Unie železničních zaměstnanců a konečně „na moji otázku, do jaké školy hodlá posílati své děcko ke škole dospívající, prohlásil Wojnar [sic!] přímo: do školy české“.¹²⁵ Ministerstvo železnic rekurs zamítlo, protože považovalo Wojnara za stoupence krajní levice a protože si všimlo, že „mnoho postižených zaměstnanců snažilo se vyhnouti hrozícímu nebezpečí přesunu z Těšínska přestupem do státotvorných organizací“.¹²⁶

V květnu 1923 ministerstvo železnic, znepokojené četnými stížnostmi a protesty, nařídilo Ředitelství státních drah v Olomouci pečlivě prozkoumat všechny případy a shromáždit protokolované výpovědi přednostů, dopravních kontrolorů a jiných „důvěryhodných“ zaměstnanců.¹²⁷ Olomoucké ředitelství se dodatečně obrátilo na osobnosti z regionu, ke kterým mělo důvěru, např. advokáta Lva Sekeru nebo představitelé MOL (Metoděj Tesař, Bedřich Štětina).¹²⁸

124 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 5, inv. jedn. Pres 85/21, sdělení Laštovicy pro Provozní správu v Českém Těšíně. Okolnosti, že členové Jednoty nebyli překládáni, všimnul si i regionální tisk, srov. *W obronie kolejarzy*, Robotnik Śląski 8. 5. 1923; *Kto zawinił przenoszenia kolejarzy?*, Ślązak 6. 10. 1923.

125 NA, fond MŽ, karton 371, informace Brodeckého pro ministra Stříbrného z 19. 2. 1924.

126 Ibidem, spis č. 15.498, 1924.

127 ČDAČ, fond ŘSD, karton – rok 1923, inv. jedn. 26/pres-23, velmi nutný důvěrný výnos ministerstva železnic pro Ředitelství státních drah v Olomouci k rukám ředitele z 25. 5. 1923.

128 Ibidem, podkladový materiál pro souhrnnou zprávu: posudky Dvouletého a Kutáče a protokoly sepsané s železničními úředníky, přednosty stanic, jejich náměstky a jinými zaměstnanci (Laštovica, Janál, Markl, Tihelka, Tkaný, Havlíček, Václav Minařík, František Satrapa, Otokar Bordovský, Jan Pavetz, Ondřej Bil, Hoblík, Stuchlík). Část údajů uvedených v protokolech potvrdili Řebík a činitelé MOL: Metoděj Tesař, Bohuslav Klac, Konstantin Petřík. Podpis osoby provádějící protokoly je nečitelný. Některé posudky jsou nepodepsané. Srov. také: Ibidem, koncept žádosti Řebíka na Sekeru, Tesaře a Štětinu z 26. 6. 1923 (originály odeslány téhož dne).

Výsledkem zkoumání byl nový obšírný seznam 101 železničářů, přeložených nebo určených k přeložení, obsahující informace o nich a návrhy dalšího postupu vůči nim.¹²⁹ Podobný seznam 26 železničářů z Frýdku byl pořízen dodatečně.¹³⁰ Lze říct, že oba dokumenty obsahují nejucelenější shrnutí akce z roku 1923, nenabízejí však definitivní závěry o číslech, protože některé formulace nedávají jasný obraz, zdá konkrétní přeložení bylo už v té době provedeno, a v mnoha případech rozhodnutí o přeložení nebylo ještě definitivně přijaté. Na seznamu byli uvedeni železničáři národnosti polské a německé, u mnoha jmen národnost nebyla přímo uvedena. Některé osoby byly označeny jako komunisté, v několika případech byla uváděna protičeská činnost v období československo-polského konfliktu. Nemění to však nic na tom, že národnostní postoje byly hlavním faktorem při rozhodování o osudu jednotlivých železničářů.

Například zmiňovaný Augustyn Raszyk, hradlař bytem v Darkově, který byl přeložen do Protivína v obvodu Ředitelství státních drah v Plzni v dubnu 1923 (musel se však dočasně vrátit do Darkova, jelikož jeho byt se nehodil pro jeho náhradníka, který měl osm dětí), byl charakterizován následujícím způsobem: „Raszyk je Polák, za plebiscitu pracoval pro Poláky, po plebiscitu pracuje proti Čechům. Svě čtyři děti posílá do polské školy v Darkově. Má vliv na četné své příbuzenstvo v Darkově, jež vesměs podporuje polské školy. Odvolání jeho přesazení by demoralisovalo ostatní přesazené zaměstnance.“

Jiným příkladem je Józef Pollok (v dokumentu Josef Pollok II.), průvodčí vlaků z Darkova, navržený k přeložení do obvodu Ředitelství státních drah v Hradci Králové: „Posílá děti do polské školy, má v Darkově rozvětvené příbuzenstvo, jest též příbuzným Raszykovým; podporuje polskou školu v Darkově.“¹³¹

Štětina píše, že napsal posudek na prosbu vrchního železničního komisaře dr. Eduarda Vítěze. Je velmi pravděpodobné, že právě Vítězův podpis (resp. parafa) je uveden u podkladových protokolů pro zprávu o železničářích (srov. Ibidem, důvěrná informace Štětiny pro Ředitelství státních drah v Olomouci z 30. 6. 1923). Z konceptu žádosti Řebíka na Štětinu, Sekeru a Tesaře vyplývá, že Vítěz jenom vypravil dokument.

129 Ibidem, důvěrná zpráva Koláčka „Přesuny nespolehlivého personálu z Těšínské oblasti“ pro Ministerstvo železnic z 26. 6. 1923, koncept. Originál (chybí závěrečný úryvek dokumentu) v: NA, fond MŽ, karton 371.

130 ČDAČ, fond ŘSD, karton – rok 1923, inv. jedn. 26/pres-23, důvěrná zpráva Ředitelství státních drah o Olomouci „Přesuny nespolehlivého personálu z Těšínské oblasti“ pro ministerstvo železnic z 12. 7. 1923, návrh. Originál v: NA, fond MŽ, karton 371.

131 ČDAČ, fond ŘSD, karton – rok 1923, inv. jedn. 26/pres-23, důvěrná zpráva Koláčka „Přesuny nespolehlivého personálu z Těšínské oblasti“ pro ministerstvo železnic z 26. 6. 1923.

Mnoho železničářů své chování v národnostním ohledu změnilo. Tito byli navrženi k ponechání v Těšínském Slezsku. Uvedme některé příklady: Paweł (v dokumentu Pavel) Borski z Vendryně, průvodčí vlaku, zaměstnaný u dopravního úřadu Těšín, měl být přeložen do Kunovic: „Borski pracoval dle svého doznání proti české škole ve Wendryni [sic!]. Vlivem přesazení dostavil se k přednostovi dopravního úřadu v Těšíně a prohlásil, že již proti české škole ve Wendryni pracovati nebude, ba naopak, že ji bude podporovati, což dokázal také tím, že dal své děti do české školy a přistoupil také na člena Matice osvěty lidové.“

Paweł Ciešlar (v dokumentu Pavel Ciešlar I), průvodčí vlaků ze Svibice, přeložený do obvodu Hradec Králové: „Jeho původní smýšlení nebylo nám přátelské, což prokázal aktivní účastí na schůzi pořádané proti Provozní správě v Těšíně v roce 1922. Po svém přeložení přihlásil bez nátlaku a docela dobrovolně své 3 děti do české školy v Šibici a dokonce prohlásil, že bude pracovat i mezi nezelezničními občany v Šibici, aby je získal pro českou školu. [...] Jelikož se přizpůsobil, navrhuji, aby jeho přesazení bylo zrušeno a náhradník jeho odvolán.“

Paweł Fójcik (v dokumentu Pavel Fojcik), vrchní průvodčí vlaků ze Svibice, rovněž přeložený do obvodu Hradec Králové: „Jakmile byl přeložen, dal ihned své 2 děti do české školy, začal se straniti polské společnosti a vyhledává společnost českou. Odbor Matice osvěty lidové v Šibici podporuje jeho žádost o ponechání v Těšíně a to proto, že změnil své smýšlení. Jelikož se dá očekávati, že změna smýšlení jeho zůstane trvalou ve smyslu státotvorném, navrhuji, aby byl ponechán u dopravního úřadu v Těšíně a přesazení jeho aby bylo zrušeno.“

Jakub Szczotka, oficiál statu IIIb z Českého Těšína, přeložen do obvodu Plzeň: „Kolem 1. června dostavil se k přednostovi dopravního úřadu v Těšíně a prohlásil, že zůstane-li v Těšíně, že dá dobrovolně do české školy 2 děti, jež navštěvují školu obecnou. [...] Přesazení toto by se mohlo případně i zrušiti.“

Rudolf Gella, nádražní z Českého Těšína, přeložen k dopravnímu úřadu Domažlice: „Jelikož Gella chce dáti 2 děti do české školy a jeho žena dostala z rozčilení nad přeložením nervové záchvaty, což bylo úředně zjištěno železničním lékařem Drem Kobierským, navrhuji, aby Gella byl ponechán v Těšíně, poněvadž ukázal dobrou vůli přizpůsobiti se novým poměrům a je odůvodněna naděje, že to bude trvalým.“¹³²

Podobně byla vyřešena záležitost zmiňovaného správního komisaře Horzinky, který v dubnu 1923 podal rekurs, ve kterém poukazoval na důvody zdravotní, majetkové a také na to, že v období příprav k plebiscitu byl pronásledován Poláky.

132 Ibidem.

Předložil rovněž dobrozdání od Josefa Koždoně, vůdce Slezské strany lidové.¹³³ O ponechání Horzinky v Konské rozhodly nakonec jiné důvody: „Jelikož se změnil ve svém smyšlení a prohlásil, že bude podporovati českou školu v Konské a nebude se stavěti proti českým zájmům, navrhuji, aby prozatím se upustilo od jeho přeložení do obvodu ředitelství státních drah v Hradci Králové.“ Kromě toho „kdyby byl zbaven funkce vládního komisaře v Konské, nebylo by tam nikoho ze státotvorných činitelů, kdo by tuto funkci mohl převzítí“.¹³⁴

Přínos celé akce pro rozvoj českého školství byl zřejmý. Přeložení svibického správního komisaře, Gabriela Rušnioka, do Kyšperku (dnes Letohrad) v obvodu Ředitelství státních drah v Hradci Králové bylo komentováno takto: „Jako správní komisař v Šibici byl ve vleku Němců a poškozoval dle jejich přání českou školu v Šibici. To mělo za následek, že škola ta živořila s 18-ti dětmi. Po jeho odchodu stoupl počet dětí v české škole na 96.“¹³⁵ Tento počet dále stoupal. Zastrášení železničáři byli zapojováni do agitace ve prospěch českého školství. Laštovica mohl konstatovat, že už jednou zmiňovaný Ciešlar velmi pomohl v přesvědčování „neuvědomnělých [sic!] občanů“: „Při soupisu dětí do českých škol v Šibici bylo přihlášeno 170 dětí, hlavně železničářů, výsledek tudíž přímo překvapující, neboť při zápisu v minulém školním roku bylo jen 18 dětí v české škole.“¹³⁶

Železničáři určení k přeložení v mnoha případech protahovali celou věc, poukazovali na zdravotní problémy své, resp. rodinných příslušníků, potřebu najít vyhovující byt pro své rodiny s mnoha dětmi, nutnost opatrování rodinného hospodářství apod.¹³⁷ Ve prospěch některých železničářů, které předtím sami označovali za nebezpečné nepřátele státu, intervenovali dokonce činitelé MOL. Jednalo se výhradně o ty železničáře, kteří se rozhodli připojit k českému táboru. Jan Donocik, nádražní z Jablunkova, který měl být přeložen do Klatov, obdržel v prosinci 1923 pozitivní rekomendaci od Karla Smyczka a Ladislava Poláška, místních předáků MOL, kteří navrhovali ponechat ho ještě jeden rok v Jablunkově a sledovat jeho chování: „Působili na něho jeho příbuzní, kteří jsou zuřiví Poláci. Od roku

133 ČDAČ, fond ŘSD, karton – rok 1923, inv. jedn. 26/pres-23, rekurs Karla Horzinky na Ředitelství státních drah v Olomouci z 27. 4. 1923 Koždoň byl důležitým podporovatelem československé strany během sporu o Těšínsko. Pro Laštovicu dobrozdání od Koždoně jediné potvrzovalo, že Horzinka je „německý nacional“, srov. *Ibidem*, odpověď Laštovicy Ředitelství státních drah v Olomouci z 27. 2. 1923.

134 *Ibidem*, důvěrná zpráva Kolářka „Přesuny nespolehlivého personálu z Těšínské oblasti“ pro Ministerstvo železnic z 26. 6. 1923.

135 *Ibidem*.

136 *Ibidem*, sdělení Laštovicy pro Ředitelství státních drah v Olomouci z 7. 7. 1923.

137 O výnosu srov. in: *Ibidem*, přednes Ředitelství státních drah v Olomouci ve věci Jana Nogy.

1922 možno pozorovati u p. Donacíka [sic!] obrat, navštěvuje české zábavy, divadla, posílá dítě do české školy a vyhýbá se všemu, co polské. Poněvadž jeho polští příbuzní jsou odtud služebně přeloženi, proto není další obava, že pán Donacik bude nám národně nějak škoditi.¹³⁸

Jan Noga, kancelista z Bystřice, který měl být přeložen do obvodu Ředitelství státních drah v Hradci Králové, byl původně hodnocen velmi negativně: „Za plebiscitu a během vojenského obsazení Těšínska českými vojsky, střílel po českých šicích. Bližší okolnosti nejsou dosud vyšetřeny.“¹³⁹ V lednu 1924 podal rekurs, který odůvodňoval rodinnou a majetkovou situaci a také svou loajalitou vůči státu.¹⁴⁰ Jeho prosby podpořil bystrický odbor MOL: „Vždy podporuje činnost odboru a zúčastňuje se všech těžkých úkolů, které odbor Matice osvěty lidové zde podniká.“¹⁴¹ Laštovica potvrdil, že během plebiscitu Noga byl členem polské milice, ale po změně poměrů „přesedlal a stal se zvláště v poslední době dobrým průbojníkem české věci v Bystřici ve Slezsku, jako člen Matice osvěty lidové.“¹⁴²

V některých případech posílání dětí do české školy nebylo dostačující podmínkou pro ponechání na místě. Např. Oskar Kořínek, strojvůdce ze Starého Města u Frýdku, který byl přeložen do Hanušovic, poukazoval na to, že ještě za Rakouska posílal svoje děti do českých škol.¹⁴³ Jeho rekurs byl však odmítnut vzhledem k jeho komunistické činnosti.¹⁴⁴

I když 17. července 1923 ministerstvo železnic vydalo výnos, aby k přeložení z důvodů „nespolehlivosti“ se přistupovalo jen tehdy, „když jest to naprosto nutno, a nelze-li docílití výsledku prostředkem jiným (domluvou, pohrožením),“¹⁴⁵ nakonec četné intervence českých aktivistů usilujících o zrušení přeložení železničářů, jejichž odstranění předtím požadovali, vzbuzovaly u železniční správy rozpak. Ředitelství státních drah v Olomouci se obrátilo na vedení MOL ve Slezské

138 Ibidem, dopis odboru MOL v Jablunkově (Smyczek, Polášek) pro Ředitelství státních drah v Olomouci z 24. 12. 1923. Ministerstvo železnic zrušilo přeložení Donacíka, nařídilo však sledovat jeho chování, srov. NA, fond MŽ, karton 371, důvěrný spis č. 22.271/1924.

139 ČDAC, fond ŘSD, karton – rok 1923, inv. jedn. 26/pres-23, důvěrná zpráva Kolářka „Přesuny nespolehlivého personálu z Těšínské oblasti“ pro Ministerstvo železnic z 26. 6. 1923.

140 Ibidem, rekurs Jana Nogy na Ministerstvo železnic z 18. 1. 1924.

141 Ibidem, dobrozdání odboru MOL v Bystřici.

142 Ibidem, posudek Laštovicy z 8. 2. 1924. Nogův rekurs byl vyřízen kladně, srov. Ibidem, přípis Ředitelství státních drah v Olomouci pro Ředitelství státních drah v Hradci Králové a Staniční úřad v Bystřici z 4. 7. 1924, koncept.

143 NA, fond MŽ, karton 371, dopis Oskara Kořínka pro Ministerstvo železnic.

144 Ibidem, spis č. 27.943/1923, stanovisko Ministerstva železnic z 2. 5. 1923.

145 O výnosu srov. ČDAC, fond ŘSD, karton – rok 1923, inv. jedn. 26/pres-23, přednes Ředitelství státních drah v Olomouci ve věci Jana Nogy.

Ostravě s prosbou o zjištění údajů o Nogovi, s podotknutím, že četní zaměstnanci dostávají dobrodzání od odborů MOL a jiných lokálních činitelů, kteří požadují zrušení přeložení, „čímž ruší naše dispozice a zadržují rozmnožování českého živlu v této pohraniční oblasti“. Současně ředitelství žádalo, aby místní odbory MOL více už pro železničáře neintervenovaly.¹⁴⁶ Předsednictvo MOL potvrdilo v březnu 1924 informace o změně v Nogově chování a ubezpečilo, že odborům bylo nařízeno, aby samostatně nevystavovaly nová doporučení.¹⁴⁷

Intervence podnikané představiteli polské menšiny zůstávaly bezvýsledné. V březnu 1924 přednesli své stížnosti na audienci u prezidenta Tomáše Garrigue Masaryka. V říjnu 1924 podali prezidentovi další memorandum, ve kterém upozorňovali mj. na cechizační politiku a nátlaky na Poláky, aby posílali děti do českých škol. Děti železničářů měly tvořit hlavní zdroj žactva pro české školy. Překládání železničářů byli uvědomováni, že opatření jsou motivována služebními důvody. Bylo však zřejmé, že lidé, kteří poslali své děti do českých škol, mohli zůstat v Těšínském Slezsku. Tihelka, přednosta stanice Bohumín, v 1924 si předvolal železničáře bydlicí ve Věřňovicích a hrozil jim přeložením, pokud nepřivedou děti z polské do české školy. Stejně si počínali železniční úředníci v Návsi, Trinci a Českém Těšíně. Často stačila pouze zmínka, aby se zastrašení železničáři podřídili. Svým zaměstnavatelům měli takto „odevzdati nejen svoji práci, ale i svoji duši“.¹⁴⁸ Stížnosti Poláků byly jednoznačně odmítnuty zemským prezidentem Šrámkem, který ubezpečoval Ministerstvo vnitra, „že nebyl ani jeden zaměstnanec přeložen nebo propuštěn proto, že neposílal své děti do českých škol“. Zazlíval také polské menšinu, že druhé memorandum, „sepsané za spolupráce oficiálních zástupců polského státu v Československu“ bylo „základně“ a za „protistátními účely“ propašováno do zahraničního tisku.¹⁴⁹

V lednu 1924, v reakci na nové memorandum MOL obsahující seznam dalších železničářů obviňovaných z protistátních postojů,¹⁵⁰ ředitel státních drah v Olomouci Viktor Polívka prohlásil v dopise Ministerstvu železnic, že se chystá je

146 Ibidem, přípis Ředitelství státních drah v Olomouci na ústředí MOL k rukám Pelce z 2. 2. 1924, koncept (odesláno téhož dne).

147 Ibidem, dopis předsednictva MOL (Onderka, Pelc) na Ředitelství státních drah v Olomouci do rukou Kutáče z 24. 3. 1924.

148 Archiv Ústavu TGM, fond Tomáš Garrigue Masaryk, karton 393, Memorandum Bloku Narodowego z 4. 10. 1924, překlad z polštiny; K. NOWAK, *Leon Wolf*, s. 93–94.

149 NA, fond PMR, karton 410, zpráva Šrámka pro Ministerstvo vnitra z 26. 7. 1925, opis.

150 NA, fond MŽ, karton 313, memorandum předsednictva MOL pro ministra Jiřího Stříbrného z 16. 11. 1923 a seznam železničářů zřízcenců ze stanice Bohumín-nádraží, kteří vyvíjejí ve svém bydlišti podvratnou činnost proti českému národu a Československé republice.

požádat o umožnění přeložení ještě kolem 100 zaměstnanců z Těšínského Slezska a severní Moravy do jiných obvodů.¹⁵¹ Ministerstvo doporučilo sledovat železničáře uvedené v memorandu MOL a v případě stvrzení nelояality některého z nich rozhodnout o přeložení.¹⁵² Tuto odpověď lze chápat také jako vyhýbavou. Hromadná překládání byla totiž organizačně velmi náročná a týkala se také regionů obydlených sudetskými Němci. Dalším problémem při provádění takovéto akce bylo, že mnoho železničářů vlastnilo rodinné domky, což bylo třeba také zohledňovat.¹⁵³

Kolik železničářů bylo vlastně přeloženo z Těšínska v první polovině 20. let? Jak vyplývá z dokumentů železničních úřadů, již během roku 1922 byla provedena četná služební přeložení a výměna podezřelých železničářů za české zaměstnance. Po 16. lednu 1922 (přesné konečné datum není uvedeno, dokument pochází však zřejmě z roku 1922) na KBD bylo umístěno 21 zaměstnanců, hlavně z jiných částí republiky (čtyři přišli z Bohumína, jeden z Polska) – často na vedoucí posty.¹⁵⁴ Naopak z KBD bylo po 16. lednu 1922 přeloženo mimo Těšínsko až 40 železničářů (seznam obsahuje 56 jmen, ale 15 z nich bylo přeložených do Bohumína a jedna do Prostřední Suché v Těšínském Slezsku). Tužkou bylo dopsáno, že na seznamu se nachází 29 Němců.¹⁵⁵

Celkový počet železničářů přeložených z Těšínského Slezska v letech 1923–1924 nelze jednoznačně určit. Podle informace Ředitelství státních drah v Olomouci bylo jen v období od května do července 1923 přeloženo z Těšínského Slezska 90 železničářů.¹⁵⁶ V té době ještě nebyl celý proces ukončen. V dokumentech

151 Ibidem, zpráva Polívky pro ministerstvo železnic z 14. 1. 1924.

152 Ibidem, důvěrný spis č. 3703/1924.

153 Ibidem, zpráva Polívky pro ministerstvo železnic z 14. 1. 1924.

154 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 7, inv. jedn. Pres. 221/22, seznam zaměstnanců ČSD, kteří byli po 16. 1. 1922 přesazeni do obvodu provozní správy pro slezskou část KBD.

155 Ibidem, Seznam zaměstnanců slezské části KBD, kteří byli po 16. 1. 1922 přesazeni k jiným ředitelstvím, případně do jich obvodu. Dvě osoby přeložené do Bohumína vrátily se na původní místa do Orlové a jedna vrátila se do Karviné.

156 ČDAČ, fond ŘSD, karton – rok 1923, inv. jedn. 81/pres-23, sdělení Ředitelství státních drah v Olomouci ministerstvu železnic z 24. 7. 1923 (věc: Národnostní poměry v Hrušově). Směrodatné mohou být poznámky postupně doplňované různými osobami makovým písmem v seznamu 130 železničářů, nacházejícím se v archivu ČSD v Července (ČDAČ, fond ŘSD, karton – rok 1923, inv. jedn. 26/pres-23). Seznam má povahu pracovních poznámek, ne všechny jsou čitelné, není také zřejmé, nakolik důkladně byly všechny údaje aktualizovány. U některých jmen jsou uvedena přesná data a místa přeložení, u jiných tyto informace chybí. Podle poznámek v rámci akce bylo v 1923 a 1924 z Těšínského Slezska přeložených 71 železničářů (z toho počtu u 2 počítalo se se zrušením rozhodnutí, a 2 přestěhovali se do Polska; někteří z přeložených odešli na nové místo až v 1924); u 31 dalších rozhodnutí o přeložení bylo zrušeno (z toho 23 bylo již mezitím přeloženo nebo bylo jim určeno místo nového pobytu); do penze bylo dáno

ministerstva železnic z 30. let se dochovala informace, že v rámci celé akce bylo z Těšínského Slezska v roce 1923 přeloženo kolem 150 zaměstnanců, z nichž někteří se později vrátili do svého regionu a část zůstala na novém místě a přizpůsobila se novému prostředí.¹⁵⁷

V druhé polovině 20. let k překládání železničářů z Těšínska docházelo ještě několikrát. Část tisku polské menšiny psala o přeložení další skupiny železničářů v dubnu 1925. Ředitelství státních drah v Olomouci vysvětlovalo, že od dopravního úřadu v Bohumíně bylo nutné přeložit 40 dělníků na výpomoc, přičemž zaměstnanci původem z Těšínského Slezska měli odejít k odboru pro udržování dráhy v Bohumíně a Českém Těšíně a zbytek – Češi – byl umístěn v Moravské Ostravě, Suchdole nad Odrou a Přerově. Ze stálých zaměstnanců bylo 13 přeloženo do Přerova a 28 do Moravské Ostravy. V té poslední skupině bylo údajně 16 Poláků, 10 Čechů a 2 Němci. Jelikož Moravská Ostrava se nachází blízko Bohumína, ani jeden z přeložených se nemusel stěhovat. Podle olomouckého ředitelství v této akci utrpělo dokonce více Čechů než Poláků.¹⁵⁸ Vzhledem k nedostatku pramenů a s vědomím, že železniční úřady před veřejnosti neuváděly pravdivé důvody překládání, musíme toto vysvětlení přijímat s opatrností.

Podle polského konzula v Moravské Ostravě mělo být přeloženo 27 železničářů, z toho 25 Poláků.¹⁵⁹ V květnu 1925 vyslanec v Praze Zygmunt Lasocki intervenoval u Beneše, který znovu slíbil řešit problém („zajac się sprawą”), přičemž poznamenal, že jde o československé občany. S Benešem měl o této záležitosti hovořit také polský ministr zahraničí Aleksander Skrzyński. Vyslanec Lasocki se cítil uklidněný informací obdrženu z Moravské Ostravy, že přeložení železničáři byli umístěni blízko svého rodného kraje.¹⁶⁰ V září konzul z Moravské Ostravy informoval varšavské Ministerstvo zahraničních věcí, že přeložených polských železničářů bylo

7 železničářů (z toho 3 byli předtím přeloženi); 1 osoba stále čekala na provedení přeložení; jeden případ byl stále v projednání, 3 zaměstnanci byli propuštěni (z toho 2 byli už přeloženi); 1 osoba byla uznána přebytečnou (a snad propuštěna); u 2 osob provedení přeložení bylo odsunuto, u 1 osoby bylo poznamenáno, že přeložení není nutné; 2 osoby zemřely, 1 nacházela se v psychiatrické léčebně; u 8 osob chybí jasná informace; u 1 osoby bylo poznamenáno, že nepatří do výkazu.

157 NA, fond MŽ, karton 1662, důvěrný spis č. 13.517/1934.

158 NA, fond Ministerstvo vnitra – I stará registratura, karton 1511, stanovisko Ředitelství státních drah v Olomouci pro prezidium Zemské správy politické v Opavě z 16. 5. 1925, opis.

159 AAN, KRPMO, sygn. 10, zpráva konzula v Moravské Ostravě pro polské vyslanectví v Praze z 18. 4. 1925, opis.

160 Ibidem, zpráva vyslance Lasockého pro polské ministerstvo zahraničních věcí, Wydział P.III z 27. 5. 1925, opis.

23 (v jednom případě opatření bylo zrušeno z důvodů nemoci člena rodiny). Z tohoto počtu bylo 15 železničářů umístěno v Moravské Ostravě, jeden v Opavě, jeden v Bludově (o jiných neměl konzul přesná data).¹⁶¹ Železničáři měli být však obětí šikanování.¹⁶²

Přes poměrně velký rozsah překládání projevovaly národní spolky, především MOL, nespokojenost z toho, že někteří železničáři se stále účastnili společenského života národnostních menšin. Například v květnu 1925 řídicí činitelé MOL podali stížnost na tři železniční zaměstnance ze Šunychlu, kteří svou agitací proti české škole způsobili, že ačkoli během dřívějšího soukromého zápisu bylo pro českou školu získáno 65 dětí, během úředního zápisu jich bylo už jen 13. Také před obecními volbami zmínění tři železničáři „prudce vystupovali proti českým voličům, způsobovali jim na veřejných místech nepříjemnosti, prohlašující, že Těšínsko bylo vždy polské“. Jak poznamenali činitelé MOL, „následek toho byl, že místní živel byl obalamucen ...“¹⁶³ Rok na to byla situace v Šunychlu už podle nich lepší a jeden ze zmiňovaných železničních zaměstnanců poslal dokonce svoje děti do české školy (druhý posílal do německé, třetí do polské).¹⁶⁴

Podobná stížnost na železničáře polské národnosti se objevila v roce 1925 i ve Skřečoni. Jeden z obviňovaných, hradlař Szczepan Skrzyszowski (v dokumentu také jako: Štěpán Skřišovský), který podle zjištění vnitřního vyšetřování Ředitelství státních drah v Olomouci vystupoval proti českým bohoslužbám a kázáním v katolickém kostele, často jezdil do zahraničí v majetkových záležitostech a ve své domácnosti měl údajně stále ještě obraz císaře Františka Josefa, byl nakonec potrestán tím, že byl navržen k restrikci.¹⁶⁵

Při provádění všech opatření pro posílení českých pozic dávaly železniční úřady pozor, aby tyto kroky nevzbuzovaly pozornost veřejného mínění. V květnu 1922, ve spojitosti se stížností na postup jednoho českého úředníka na stanici v Českém Těšíně, představitel ministerstva železnic poznamenal: „V prostředí s živly národnostně, politicky i nábožensky tak různorodými – jakým je právě Tě-

161 Ibidem, zpráva konzula v Moravské Ostravě pro polské Ministerstvo zahraničních věcí, Wydział Wschodni z 8. 9. 1925, opis.

162 Ibidem, Informace sepsaná z železničářem Franciszkiem Chruszczem z 2. 9., opis.

163 ČDAČ, fond ŘSD, karton – rok 1925, inv. jedn. 67/pres-25, stížnost předsednictva MOL (Onderka, Pelc) pro Ředitelství státních drah v Olomouci do rukou Polívky z 5. 5. 1925.

164 Ibidem, protokol s Josefem Machaczem, posunovačem nákladů z 31. 7. 1926; podle výpovědi Machaczka odpor proti české škole měl údajně částečně náboženskou povahu.

165 Ibidem, stížnost odboru MOL ve Skřečoni z 21. 12. 1925, přednes vyšetřování Ředitelství státních drah v Olomouci z 28. 12. 1925, přípis Polívky pro ministerstvo železnic na pojetí Skrzyszowského do restrikce z 7. 1. 1926, koncept (originál odeslán 8. 1.).

šinsko – třeba obsazovati jak vedoucí, tak i podřízená místa sice uvědomělými Čechy, ale současně i dobrými politiky, kteří imponují svým odpůrcům silou charakteru a bezvadnou minulostí a nelejí zbytečně olej do ohně tam, kde možno celostátnímu prospěchu přinést větší užitek skrytou prací. Zvláště na Těšínsku musí býti obsazovací politika cílevědomá a opatrná, aby se na tomto rozcestí tří politických směrů a v území národnostně silně smíšeném nedály [sic!] chyby ku škodě republiky.¹⁶⁶ Při jiné příležitosti, kdy byly odmítnuty rekursy několika přeložených, úředník ministerstva zapsal: „Nepovažujeme za opportunní sděliti způsob vyřízení intervenentům, ježto by se těšínská otázka znovu zbytečně rozvířila a se zřetelem k politické povaze věci bylo by velmi těžko přesvědčiti jmenované o nutnosti přesunu.“¹⁶⁷

Úřední oběh dokumentů železniční správy potvrzuje, že postup ve věci železničářů byl součástí národnostních snah v širším měřítku a nesledoval jen cíle spojené s provozem na dráze. Smysl akce shrnul Laštovica: „Město Český Těšín může býti vydobyto českými stranami, jen když personál zdejšího [dopravního] úřadu by volil s námi. Za nynějšího stavu personálu v národnostním ohledu nelze o tom vůbec uvažovati, neboť to již bylo prokázáno minulými volbami [z roku 1923]. Podotýkám, že v takovém vážném volebním období volí i ten loyální [sic!] Polák s Poláky, jako loyální Němec s Němci – nikdy však s námi. Proto tvrdím, máme-li při příštích volbách dostati v Českém Těšíně v obci českou většinu, nutno vyměnití nejméně 70 % nynějších zaměstnanců u zdejšího úřadu.“¹⁶⁸ Tyto argumenty – tedy i stejné cíle – sdílel ředitel státních drah v Olomouci Polívka.¹⁶⁹

I když do věci posílení českých pozic zasahovaly jak železniční správa, státní úřady, tak spolky, zdá se, že v některých případech se pod rouškou národních zájmů skrývaly zájmy soukromé. Železniční úředníci několikrát připisovali takovou motivaci slezskému zemskému prezidentovi Šrámkovi, který se zasazoval o udělení funkce přednosta stanice v Jablunkově svému příbuznému (podle Šedy byl to prý „zuřivý Němec a nacional“), a také pomohl získat zaměstnání v ČSD inspektorovi Trískovi, rovněž Němci, který dříve pracoval v Dědicích na polské straně Těšínského Slezska. Podle Šedy „upřílišněná starost“ zemské vlády v Opavě byla „více než

166 NA, fond MŽ, karton 234, důvěrný spis číslo 25.378/1922.

167 NA, fond MŽ, karton 371, spis č. 50.861, stanovisko ministerstva železnic z 1. 12. 1923.

168 ČDAC, fond ŘSD, karton – rok 1923, inv. jedn. 26/pres-23, zápis výslechu Laštovica z 26. 1. 1924. Přes požadavek výměny zaměstnanců na české, svoji výpověď Laštovica začal však od tvrzení, že u dopravního úřadu Český Těšín je 42 zaměstnanců přebytných.

169 NA, fond MŽ, karton 371, dopis Polívky pro nejmenovaného sekčního šéfa, přiloženo k spisu č. 845/1924.

nemístná, neboť i nám jest dobře známo, kde nutno z ohledů národnostně-politických zakročiti a najdeme jistě příležitostně vhodný způsob odstranění nevhodných úředníků“.¹⁷⁰ Když v roce 1922 Šrámek usiloval o postavení mostu pro chodce přes koleje v Návsi (mělo to prý získat podporu obyvatelstva pro českou správní komisi v obci), Ing. Reynek byl přesvědčen, že ve skutečnosti šlo o intervenci ve prospěch Eugena Fuldy, Němce a majitele místních pil.¹⁷¹

V roce 1923 zemský prezident hájil zmiňované šlonzakovské správní komisaře z Konské a Svibice, kteří jakožto železničáři byli přeloženi z Těšínského Slezska, protože ve svých obcích stavěli překážky v rozvoji českých škol.¹⁷² Komisař z Konské, Horzinka, byl dokonce Šrámkovým bratrancem.¹⁷³

Pro národní spolky nebyly kroky podniknuté proti polským a německým železničářům dostačující. Pro činitele MOL byl vlastně každý Polák a Němec zaměstnaný v Těšínském Slezsku dokladem slabosti státu, ohrožením jeho bezpečnosti a křivdou na českém národu. Během 20. a 30. let pořídili tedy celou řadu seznamů „nelojálních“ zaměstnanců železnic. Avšak další akce překládání železničářů z Těšínského Slezska většího rozsahu nastala až v polovině 30. let, kdy znovu došlo ke zhoršení vztahů mezi Československem a Polskem.¹⁷⁴

Pro postup ministerstva železnic, železniční správy i některých jiných státních úřadů, obranných jednot a jednotlivých politiků v národnostních záležitostech na železnici ze začátku 20. let je charakteristické především to, že existoval mezi těmito činiteli konsensus, v rámci kterého nezákonné kroky proti občanům z řad národnostních menšin byly považované za samozřejmé. Rozdíl v přístupu železničních úřadů a MOL spočíval v tom, že i když ty první se ztotožňovaly s potřebou změn na úkor národnostních menšin, k provedení těchto musely vynaložit značné organizační úsilí a zároveň udržet plynulý provoz. Pro matiční funkcionáře patřil národnostní boj ke každodennosti, věnovali mu neustálou pozornost, od že-

170 ČDAČ, fond KBD, prezidiální spisy, karton 5, inv. jedn. Pres. 93/21, dopis Šedy Ministerstvu železnic prostřednictvím ředitele státních drah v Olomouci z 26. 7. 1921. Formulace „upřílišněná starost“ týkala se konkrétně požadavku zemské vlády slezské o odstranění přednosty Schmeissera.

171 ČDAČ, fond ŘSD, karton – rok 1923, inv. jedn. 54/pres-22, dopis Ing. Reyneka pro ředitele státních drah v Olomouci z 17. 6. 1922, žádost Šrámka na prezidium Ředitelství státních drah v Olomouci k rukám ředitele Koláčka z 8. 6. 1922.

172 ČDAČ, fond ŘSD, karton – rok 1923, inv. jedn. 26/pres-23, přípis Šrámka vládnímu radovi Josefu Michálkovi z 4. 4. 1923, opis.

173 Ibidem, důvěrná zpráva Koláčka *Přesuny nespolehlivého personálu z Těšínské oblasti* pro Ministerstvo železnic z 26. 6. 1923, koncept.

174 G. GAŚIOR, *Vztah Slezské matice*; D. GAWRECKI, *Politické a národnostní*, s. 330–331.

lezničních úřadů požadovali pořád další a další opatření, za které však sami nenesli žádnou zodpovědnost. Úředníci z Prahy a Olomouce někdy také možná plně nechápali, že podstatným cílem MOL bylo nejen umístit Čechy z vnitrozemí na Těšínsku, ale především „přesvědčit“ obyvatele Těšínska o tom, že jsou součástí českého národa.

Citované dokumenty prezentují právě železničáře jako hlavní sílu, která se stavěla proti českým školám na Těšínsku. Věřily tomu československé úřady? Průběh celé záležitosti nabízí jiné vysvětlení. Někteří železničáři patřili sice k vážným občanům a plnili zodpovědné funkce ve svých obcích a ve společenských organizacích. Byli ovšem závislí na státu a zranitelnější vůči nátlakům z jeho strany. Ostatně kdyby železničáři osočovaní z terorismu byli opravdu nebezpeční, posílání dětí do české školy nebo členství v Matici nemohlo řešit problém. Obširné citáty uvedené v článku dokazují, že nacionalistický úhel pohledu nacházel plné porozumění u železniční správy, přitom železniční úřady si byly nepochybně vědomy nátlaku činného na zaměstnance z řad národnostních menšin, tedy porušování jejich občanských svobod. Použité formulace o dobrovolnosti přestupu železničářů k českému táboru byly pochopitelně ohrazením se vůči nařčením z nezákonného jednání. Tam, kde vystupuje nátlak, nelze však hovořit o dobrovolnosti. Je třeba také pamatovat na to, že akce nezasáhla jen ty, kteří byli přeloženi, ale všechny železničáře z řad národnostních menšin. Jejím výsledkem bylo, že mnoho z nich podleгло nátlaku a souhlasilo s odnárodňováním svých dětí.

Představitelé československých úřadů pochopitelně nevěřili v loajalitu národnostních menšin. Měli také pocit, že především Němci získali v dobách Rakouska-Uherska privilegované postavení. Přesto kroky podnikané proti železničním zaměstnancům německé a polské národnosti byly porušením Ústavní listiny Československé republiky z 29. února 1920, zabezpečující práva národnostních menšin, nedovolující násilné odnárodňování a garantující rovnost před zákonem všech občanů, včetně přístupu k veřejné službě, úřadům, hodnostem nebo povolání.¹⁷⁵ Byly také porušením zákona o útisku z roku 1921.¹⁷⁶ Odporovaly mezinárodním závazkům Československa ohledně dodržování menšinových práv, zakotveným ve smlouvě ze Saint-Germain-en-Laye podepsané Československem 10. září 1919.¹⁷⁷ V pařížském rozhodnutí z 28. července 1920 o rozdělení Těšínského Slez-

175 R. PETRÁŠ, *Menšiny v meziválečném*, s. 290–292.

176 Zákon ze dne 12. srpna 1921 proti útisku a na ochranu svobody ve shromážděních, in: <https://www.beck-online.cz/bo/chapterview-document.seam?documentId=onrf6mjzgiyv6mzqhweta>, 19. 6. 2017.

177 O smlouvě srov. R. PETRÁŠ, *Menšiny v meziválečném*, s. 91–95.

ska bylo také stanoveno, že žádný obyvatel regionu nemůže být perzekvován za svou dosavadní činnost ve prospěch Polska či Československa.¹⁷⁸ Zároveň je však třeba připomenout, že postup československých železničních úřadů nijak nevybočoval z tehdejších standardů. Přehlížení mezinárodních menšinových smluv bylo běžným jevem i v jiných zemích střední Evropy, včetně Polska.

178 D. GAWRECKI, *Politické a národnostní*, s. 73–74.

SUMMARY

When in 1920, ambassadors at the Paris Conference decided to divide the contested territory of Cieszyn Silesia between Czechoslovakia and Poland, a serious problem arose for the Czechoslovak authorities of how to integrate this territory, which was largely occupied by Polish and German populations. But at the same time, this was also a territory that a very important railway line (owned by a private company) that connected the Czech lands with Slovakia ran through: the Košice-Bohumín Railway. In the beginning of 1921, the Czechoslovak State Railways (ČSD) took over the management of the Košice-Bohumín Railway, and other railway lines in the Czechoslovak part of Cieszyn Silesia also fell under their authority. However, most of the employees of the railways in this region were Poles and Germans.

The Czechoslovak railway authorities, in this case mainly the officials in Český Těšín, the ČSD headquarters in Olomouc, and the Ministry of Railways, attempted to gradually increase the influence of Czechs on the railways and to install their people in supervisory positions. Documents attest that the main criteria for acceding to these posts was Czech ethnicity, and it was expected that the Czech officials would be working in the Czech national interest. In another stage, the railway authorities resorted to mass transfers for some of the Polish and German railway workers, and to sending communists into the interior of the country. It was primarily the broader intentions than ensuring safety of operations that served as guidelines. According to railway administration documents as well as government reports in Silesia and from the ethnic organization *Matice osvěty lidové pro Těšínsko a Hlučínsko*, the goal was to strengthen Czech positions in the region, primarily in education and local political life. Railway workers who sent their children to Czech schools were generally exempt from the transfer policy and were allowed to remain in their home towns. The exact number of transferred railway workers was not possible to determine: during the largest operation, in 1923–1924, about 130 persons were put onto a list of those who were to be transferred, but not all of them ultimately went. However, this operation had a much greater impact because it influenced the broader local society of ethnic minorities and contributed to growth in the number of children in Czech schools.

Czechoslovak laws did not allow for violent denationalization, and they guaranteed all citizens equality before the law. Representatives of the Polish and German minorities as well as representatives of the Polish state protested against the ethnic discrimination and the transfer of railway workers, which railway and other state officials publicly denied, and claimed that the steps taken had been motivated by internal needs: they only sometimes argued that it transfers had been made because of communist activity or for disciplinary reasons.

STUDIE

Vznik a vývoj bucharského de facto státu¹

SLAVOMÍR HORÁK

*Institut mezinárodních vztahů, Fakulta sociálních věd UK, Praha***The Origin and Development of the Bukhara De Facto State**

In the years 1920–1924, the Bukharan People's Republic was considered by the Russian Bolshevik leadership as a transitional state in a stage between the fall of the emirate and incorporation into Soviet Russia (later, the Soviet Union). However, if we look at the developments in Bukhara (and later, also in Khorezm) from a Bukharan domestic political perspective, we see that this was also a matter of fulfilling one of the goals of the Jadid movement: founding a modern republic. This state effectuated its own domestic and foreign policies and was even recognized *de facto* (although only provisionally) by Russia (RSFSR), Afghanistan, and other states to a certain extent. The Bukharan Republic thus fulfilled many of the criteria for de facto states (although the concept was constructed later). The text compares the different perceptions of this state from the perspective of its domestic elite and the patron state of Bolshevik Russia, and it shows the main reasons for the demise of this configuration. It argues that, with regard for the domestic situation (the Soviet decision about national delimitation), the Jadid ideal of the modern state was transformed into the later Uzbek SSR, and thus became the antecedent of today's Uzbekistan. The process of national delimita-

1 Tento článek byl publikován v rámci výzkumného záměru GAČR 15-09249S „*De facto státy v severní Eurasii v kontextu ruské zahraniční politiky*“.

tion took place at the level of Central Asian territorial commissions, in which Bukharans led by Fayzulla Khodzhayev had significant influence. It was actually the personal change of Khodzhayev's opinion that serves as a further argument to explain the Bukharan Republic's transformation into the Uzbek SSR, which took over a critical part of today's Central Asia, including the most important political, economic and social centers of the time.

Key words: Central Asia, Bukhara, Bukharan Republic, Uzbek SSR, de facto states, Soviet Union

Historie Bucharské socialistické republiky byla zkoumána v několika různých diskurzech. V sovětském období bylo zkoumání tohoto státu logicky začleněno do tehdejšího historického konceptu, ve kterém byl tento stát považován za buržoazní republiku, která byla přechodným stádiem mezi svržením bucharského emíra, bojem proti imperialismu a britskému kolonialismu na jedné straně a budováním sovětského státu na straně druhé.² Z tohoto hlediska sovětská historiografie považovala za jedinou progresivní sílu Buchary tzv. Bucharskou komunistickou stranu, zatímco koncept Bucharského státu vycházející z idejí džadidismu (moderní demokratický stát) byl inkorporován do role komunistické strany v republice a jejím zařazení do vývoje komunistických stran Sovětského svazu.³ Starší západní historiografie rovněž ukazují Bucharskou národní republiku především jako přechodný stát mezi svržením emíra a inkorporací do sovětského státu.⁴ V nedávné době se problematice Bucharské národní republiky věnoval především americký historik Adeb KHALID, který ukazuje tuto entitu z pohledu džadidistických konceptů, tj.

2 Atabaj IŠANOV, *Bucharskaja narodnaja sovětskaja respublika*, Taškent 1955, s. 32–33.

3 Džadidistické hnutí vzniklo ve druhé polovině 19. století v carském Rusku. Bylo inspirováno myšlenkou obrody islámu pod vedením některých reformních muslimských myslitelů. Jeho významným propagátorem byl mj. Krymský Tatar Ismail Gasprinskij, který prostřednictvím svého vlivného časopisu *Terdžüman* prosazoval mj. reformu školský pomocí nové metody (*usuli džadíd*) založené na tehdy moderních znalostech vědy vedle memorování náboženských textů. Tyto myšlenky islámské obrody byly po únorové revoluci 1917 přeměněny ve Střední Asii (zejména v Bucharském emirátu či Chivském chanátu) k myšlence vytvoření moderních států či autonomií v rámci nového ruského státu. Adeb KHALID, *The Politics of Muslim Cultural Reform*, Berkeley – Los Angeles – New York, 1999, s. 281 an.

4 Helene Carrere D'ENCAUSSE, *Reforme et revolution chez les musulmans de l'empire russe*, Paris 1966; Seymour BECKER, *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865–1924*, London – New York 2004.

jako životaschopný projekt, který byl naplněním dlouholetého boje džadídů o moderní národní stát ve Střední Asii.⁵

Následující text si ve světle výše uvedených prací a konceptů neklade za cíl vyčerpávající analýzu vývoje Bucharské lidové republiky v letech 1920–1924. Snaží se však vnitřní vývoj i vnější vztahy tohoto útvaru zařadit do konceptu *de facto* států.⁶ Přestože v době existence tohoto útvaru ještě koncept *de facto* státu neexistoval a přes řadu specifických momentů (především absence mateřského státu, pouze státu patronského, do něhož byla posléze republika inkorporována) vycházíme z předpokladu, že Bucharskou lidovou sovětskou republiku lze do definice *de facto* státu zařadit.⁷ Vznik podobné *de facto* entity proběhl (jako mnoho jiných podobných útvarů) v určitých přelomových momentech, v tomto případě v době transformace původního protektora Bucharského emirátu – carského Ruska – přes protektorát bolševického sovětského Ruska až po začlenění do složitého administrativního uspořádání Sovětského svazu, jenž svůj vazalský stát inkorporoval jako zcela novou entitu – Uzbekou sovětskou socialistickou republiku (dále jen SSR).

Bucharský stát nebyl navíc přechodným jevem, který by zmizel do několika měsíců po svém založení, čímž by nenaplnil dlouhodobou udržitelnost *de facto* státu.⁸ Spolu s Khalidem lze konstatovat, že budování Bucharské republiky probíhalo od začátku jako dlouhodobý, nikoliv dočasný projekt.⁹ Bucharská republika měla svůj autonomní vnitřní vývoj spojený s budováním nového státu, přestože se potýkala s dědictvím původního emírského zřízení a silnou opozicí bývalého emí-

5 Adeeb KHALID, *Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR*, Cornell University Press 2015, s. 257–258. Srov. také Adeeb KHALID, *The Bukharan People's Soviet Republic in the Light of Muslim Sources*, *Die Welt de Islam* 50, 2010, s. 335–361.

6 Pojem *de-facto* stát se v tomto textu opírá především o výzkum Pála Kolstøa a Scotta Pegga, kteří jej definovali jako odštěpenecké hnutí, které disponuje určitou podporou, má jistou teritoriální vymezenost, kterou je schopné kontrolovat alespoň po určitou dobu (uvádí se minimálně dva roky). Tento koncept však byl definován v 90. letech 20. století, tj. ve zcela jiném historickém kontextu. Přesto lze určité prvky tohoto konceptu úspěšně aplikovat i na starší případy. Právě Bucharská republika splňuje řadu podmínek této definice i s přihlédnutím k dobovému kontextu. Pál KOLSTØ and Helge BLAKKISRUD, *Living with Non-Recognition: State- and Nation-Building in South Caucasian Quasi-States*, *Europe-Asia Studies* 3, 2008, s. 483–509; Pál KOLSTØ and Helge BLAKKISRUD, *De facto states and democracy: The case of Nagorno-Karabakh*, *Communist and Post-Communist Studies* 1–2, 2012, s. 141–151; Scott PEGG, *International Society and the De Facto State*, Aldershot, 1998.

7 Pál KOLSTØ, *The sustainability and future of unrecognized quasi-states*, *Journal of Peace Research* 43, 2006, s. 723–740.

8 Ibidem.

9 Adeeb KHALID, *Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR*, Cornell University Press 2015.

ra, jeho okolí a dalších postav nesouhlasících s bucharskou revolucí. Vlastní zformování nového systému pomocí intervence vnější síly (Rudá armáda) stejně jako následná podpora sovětského patronského státu však značně limitovaly možnosti nové republiky. Právě patronský stát stál nejvýrazněji za rozhodnutím o likvidaci de facto entity, jakkoliv parametry této likvidace nakonec do značné míry určovaly elity vzešlé právě z bucharského státu.

Vedle zařazení Bucharské republiky jako de facto státu se text zaměřuje také na rozpor ve vnímání de facto státnosti mezi bucharskými elitami na jedné straně a sovětským režimem na straně druhé. Přestože hlavní představitelé Buchary i Ruska (v Taškentu a v Moskvě) považovali sovětskou republiku za součást tzv. říjnové revoluce, každá strana měla své představy o vnitřním uspořádání země i o jeho vnějším kontextu. Na úrovni místních elit byla Bucharská sovětská republika brána jako dočasná entita před zformováním stálého a mezinárodně uznávaného státního útvaru založeného na džadidistickém konceptu moderního muslimského státu ve střední Asii. Tento koncept však byl konfrontován s pozicí sovětského pojetí Buchary jako de facto státu pod kontrolou patronského státu. Článek ukazuje, že s ohledem na téměř stoprocentní vojenskou a ekonomickou závislost Buchary na Rusku, bylo nevyhnutelné prosazení druhého, tj. sovětského a patronského, pohledu na bucharský stát jako na přechodné stádium mezi emírskou diktaturou a sovětským státem. Vnitřní slabost a silný vnější patronský stát tak sehrály hlavní úlohu ve faktické likvidaci Buchary jako de facto státu ve Střední Asii ve 20. letech 20. století. Text tak zkoumá rozpor těchto pohledů a ukazuje, že výsledkem středoasijského rozčlenění bylo nejen završením sovětských postojů k regionu, ale i naplněním jednoho z hlavních džadidistických cílů, tedy vytvoření moderního (v tehdejších poměrech a možnostech) státu usedlého obyvatelstva Střední Asie.

Kořeny Bucharské republiky

Bucharská republika vycházela z politického hnutí džadidů a jejich snahy o vybudování moderního muslimského státu v Turkestánu a v Buchaře.¹⁰ Bucharští džadidé nejprve spojovali takový stát se zachováním emirátu jako státního zřízení. Od konce 19. a v první dekádě 20. století byla vůdčími džadidy diskutována možnost vytvoření podobného státu částečnou reformou Bucharského emirátu. Tento pří-

10 Adeeb KHALID, *The Politics of Muslim Cultural Reform. Jadidism in Central Asia*, Berkeley – Los Angeles – Oxford 1999.

stup se výrazně obrátil v roce 1917 po vyhlášení a následném odvolání reformního manifestu emíra z dubna roku 1917.¹¹ Konzervativní síly emirátu se ukázaly natolik vlivné, že se jim podařilo reformní manifest zrušit a džadidy vyhnat nebo uvěznit. Emír sám rovněž nebyl stoupencem reformu a jeho souhlas s publikací reformního manifestu byl spojen s nátlakem tehdy ještě vlivné ruské správy reprezentované ruským politickým agentem Millerem. Pro džadidistické hnutí (především jeho levé křídlo v čele Fajzullo Chodžajevem) se tento moment stal přelomovým z hlediska jejich hlavních cílů, tj. vybudování moderního státu.¹² Pro rozhodující síly bucharského džadidistického hnutí se Bucharský emirát definitivně ukázal jako ne-reformovatelný a dále se počítalo s naplněním tohoto cíle již bez účasti emírského režimu.¹³

Džadidé, přeživší pronásledování v roce 1917, se ukryli v okolních ruských městech jako bylo Čardžou či Samarkand. Až na podzim 1917 byla organizace (známá spíše pod pojmem Mladobucharců) víceméně obnovena s novým programem, který vytvořil jeden z nejvýznamnějších představitelů bucharských džadidů Abdurauf Fitrat.¹⁴ Do čela radikálního křídla Mladobuchařanů se prosadil Fajzullo Chodžajev. Mladý, energický a radikální Chodžajev chápal, že nový stát bude potřebovat silného patrona, který by jej pomohl podpořit vojensky i politicky. Ideologicky byla Chodžajevovi blízká idea muslimského národního státu jako byla v roce 1918 Kokandská autonomie.¹⁵ Na rozdíl od tohoto pokusu vedeného vůči bolševikům kriticky naladěným Mustafou Čokajem, Fajzullo Chodžajev deklaroval od počátku loajalitu vůči bolševickému Rusku, což později vedlo k jeho prominentní-

11 Andrej ŠESTAKOV, *Buchara v 1917 godu*, Krasnyj Archiv 1927, č. 1, s. 82–83.

12 Jméno Chodžajev je použito v obecně přijaté transkripci do češtiny, namísto dosud méně obvykle transliteraci vycházející ze soudobé uzbečtiny (Xo'jaev). Ze stejného důvodu používám například jméno Čardžou (namísto Čordžo'y či anglického Charjew, Chardjew nebo Charjev).

13 Adeeb KHALID, *The Politics of Muslim Cultural Reform. Jadidism in Central Asia*, Berkeley – Los Angeles – Oxford 1999, s. 295.

14 Farhad KASYMOV – Bahodyr ERGASHEV, *Bucharskaja Revoljucija*, Rodina 1989, č. 11; *Revoljucija i nacional'nyj vopros'. Dokumenty i materialy po istorii nacional'nogo voprosa v Rossii i SSSR v XX. veke*, tom 3, Moskva, 1930, s. 361–372.

15 Tzv. Kokandská (také Turkestánská) autonomie byla vyhlášena 25. listopadu 1917 v reakci na odmítnutí nové bolševické vlády v Taškentu na koalici s muslimskými organizacemi. Sjezd muslimů v Kokandu proto ustanovil vládu, která existovala pouze do 6. února 1918, kdy byl Kokand dobyt sovětskými vojsky. Paul BERGNE, *The Kokand Autonomy 1917–1918. Political background, aims and reasons for failure*. in: Tom Everett-Heath (ed.), *Central Asia. Aspects of Transition*, London – New York, 2003, s. 30–44. Uzbecký pohled na autonomizaci tohoto útvary srov. Saidakbar AGZAMCHODŽAJEV, *Istorija Turkestanskoj avtonomii (Turkiston muchtorijati)*, Taškent 2006.

mu postavení v rámci sovětského Uzbekistánu a také postavení Uzbekistánu v rámci Střední Asie.¹⁶ Chodžajev s výchovou v ruském prostředí patřil k nejvíce rusofilním džadidům¹⁷ a sovětské dokumenty charakterizovaly Chodžajeva jako „člověka, který chce v sobě spojit nacionalistu a komunistu, velmi mladého (26 let) a nezkušeného. Zároveň šlo o syna místního bohatého obchodníka, jednoho z monopolistů za emírovy vlády. Netajil se svým nacionalismem a hrdostí na Bucharu.“¹⁸

Dobytí Kokandu bolševickými vojsky v roce 1918 ukázalo iluzi o vzniku mnohonárodnostního demokratického státu bez podpory vnějších sil, případně bez podpory bolševiků. Přestože jejich vítězství ještě zdaleka nebylo jisté (v samotném Taškentu ještě měla proběhnout některá povstání proti bolševické vládě), sovětská správa se ukázala jako nejvlivnější síla v regionu. Chodžajev se po svém útěku z Buchary uchýlil do Taškentu, kde se definitivně přiklonil k bolševikům s cílem vytvoření moderního bucharského státu v duchu džadidistických koncepcí. Ukázalo se však, že bucharští představitelé nebyli schopni dát dohromady více jak stovky lidí a jejich podpora proti moci emírových stoupenců byla téměř mizivá. Bolševické vedení v Taškentu bylo rovněž přesvědčeno, že po pádu Kokandské autonomie bude Buchara snadným terčem, zejména s pomocí slibovaných (avšak neexistujících) bucharských vojsk. Neúspěšná expedice bolševiků do Buchary s účastí části bucharských džadidů ukázala nereálnost mladobucharských plánů.¹⁹

I po tomto neúspěchu však Buchara a její perspektivní prosovětský režim hrály poměrně zásadní úlohu v sovětské politice nejen ve Střední Asii, ale i v otázce „vývozu revoluce do Orientu“. Buchara se měla stát výchozím bodem pro uplatnění sovětské politiky v evropských koloniích v Asii.²⁰ Tím spíše, že v letech 1918–1920 bolševický režim nadále viděl v Bucharském emirátu loutku Velké Británie a v důsledku tohoto uvažování byla Buchara považována za „karavanseraj kontrarevolu-

16 Nicklas NORLING, *Myth and Reality: Politics in Soviet Uzbekistan*. Ph.D. Dissertation. Baltimore, 2014, s. 65–66, dostupné na <https://jscholarship.library.jhu.edu/bicstream/handle/1774.2/37030/NORLING-DISSERTATION-2014.pdf>, 22. 11. 2017.

17 Obiya CHIKA, *When Did Faizulla Khojaev Decided to Be an Uzbek*, in: Stephane Dudoignon – Komatsu Hisao (eds.), *Islam in Politics in Russian and Central Asia (Early Eighteen to Late Twentieth Centuries)*, London – New York – Bahrain 2001, s. 99.

18 Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialno-političeskoj istorii Moskva (dále RGASPI), fond 62, op. 2, d. 5, l. 18.

19 Vladimir GENIS, *Razgrom Bucharskogo Emirata v 1920 godu*, *Voprosy istorii* 41, 1993, č. 7, s. 41; Idem, *S Bucharoj nado končat'... K istorii Butaforskich Revoljucij*, Moskva 2001.

20 Michail PERSIC, *Zastenčivaja Intervencija*, Moskva 1999, s. 20.

ce“.²¹ Z tohoto důvodu byla z pohledu bolševického státu Buchara považována za klíčový cíl prosazení revoluce. Na rozdíl od bucharských džadídů tedy nebyla formálně nezávislá a prosovětská Bucharská republika považována za konečný cíl, jak o tom snili Mladobuchařané, nýbrž za nástroj sovětské politiky, ve které by Sovětské Rusko fungovalo jako patronský stát. Dobyetí Buchary a vyhlášení Bucharské lidové sovětské republiky v září 1920 však bylo výsledkem momentální symbiózy pozic džadídů a sovětského pohledu na nový stát a sovětské moci tento stát prosadit vojensky.

Rozhodujícím faktorem pro vznik de facto republiky v Buchaře byla sovětská armáda, především její turkestánský oddíl. Plán na svržení emíra byl připravován v průběhu jara a léta roku 1920 a, jak ukazuje ruský historik Michail Persic, hlavní snahou bolševického vedení bylo ukolébat bucharského emíra cestou předstíraných jednání a připravit tak půdu pro bezproblémovou intervenci a převrat v Buchaře.²² Přestože turkestánská vláda do poslední chvíle ubezpečovala emíra o své tolerantní politice vůči bucharskému státu, vedení Turkestánského frontu v čele s Michaiem Vasiljevičem Frunzem již připravovalo vojska v posádkách měst na okrajích Bucharského emirátu ve městech Karši, Termez, Čardžou, ale také Kagan v bezprostřední blízkosti Buchary.²³ Zvláštní představitel Hopner při své misi v červenci 1920 přesvědčoval emíra, že Rusové jsou schopni učinit výrazné ústupky. Cílem bolševiků však bylo ukolébat emíra návrhy, které sovětská vláda stejně neholdala dodržet.

Legitimizaci nového státu mělo dodat zahájení operací ze strany místních džadídů, jakkoliv nepočtených. V Kaganu a dalších městech již byli připraveni představitelé Mladobuchařců a vedli odtud propagandu za svržení emíra. Sovětská armáda měla z hlediska ideologie pouze „přijít na pomoc“ revoluci. Touto sovětskou intervencí byl fakticky determinován vývoj Bucharské republiky v dalších letech. Nebyli to totiž místní představitelé a nově ustavené vedení de facto státu, nýbrž vojenské a politické síly patronského státu, který do budoucna určoval osud, zachování či transformaci celého prostoru Bucharského státu.

21 Atabaj ISHANOV, *Bucharskaja Narodnaja Sovetskaja Respublika*, Taškent 1969, s. 164.

22 Michail PERSIC, *Zastenčivaja Intervencija*, Moskva 1999, s. 70–81.

23 Vladimír GENIS, *Razgrom Bucharskogo Emirata v 1920 godu*, *Voprosy istorii* 41, 1993, č. 7, s. 46–47; Idem, *S Bucharaj nado končat'... K istorii Butaťorskich Revoljucij*, Moskva 2001.

Formování bucharského de facto státu

Pokud se podíváme na vznik Bucharské republiky z pohledu konceptu de facto států, potom je možné vycházet z definice Pála Kolstø, doplněnou o koncept životaschopnosti de facto státu.²⁴ Podle těchto definic je de facto stát a jeho životaschopnost určen těmito hlavními faktory: efektivita budování státu a národa, fungující státní správa, vojenská síla, existence patronského státu, stejně jako slabost státu mateřského a nakonec role mezinárodního společenství. Vnitřní životaschopnost de facto státu je tak určována především jeho schopností vytvořit si funkční a udržitelný politický, ekonomický a bezpečnostní celek. Tyto aspekty samozřejmě nejsou statické, nýbrž se mohou v čase proměňovat, podle čehož je určována míra nezávislosti de facto státu, stejně jako jeho vlastní existence. Poslední faktor byl potom rozhodující v případě Buchary. Dynamika některých z těchto aspektů hrála rovněž roli v osudu Bucharské republiky jakožto de facto státu. V neposlední řadě rovněž záleží na sebereflexi elit uvnitř de facto státu.

Při zkoumání vývoje Bucharské republiky jako de facto státu jednoznačně chybí prvek separatismu od mateřského státu. Tomuto prvku se podobá spíše vnitřní převrat uvnitř Buchary s pomocí opozičních sil, v tomto případě džadídů. S ohledem na protektorátní formu vlády nemůžeme považovat za jistou formu de facto státu i Bucharský emirát, vazalsky napojený na Rusko, přestože míra závislosti se od roku 1868 do roku 1920 výrazně měnila. Z hlediska džadídů se paradoxně jednalo spíše o pokus odpoutat se od patronského, spíše než mateřského státu, byť jistou formu vztahu s patronským státem nikdo nezpochyboval. V džadidistické koncepci tak převládal především apel na autonomní, nikoliv separatistické tendence. Prvkem, který suploval mateřský stát, se v tomto případě ukázaly síly spojené s minulým režimem. Přestože emír byl nucen opustit v roce 1920 Bucharu a po roce 1921 také území tzv. Východní Buchary (oblast dnešního Tádžikistánu jižně od Turkestánského hřbetu), až do transformace bucharského de facto státu (a v ojedinelých případech až do 30. let) působily v oblasti basmačské jednotky.²⁵

24 Pál KOLSTØ, *The sustainability and future of unrecognized quasi-states*, Journal of Peace Research 43, 2006, č. 6, s. 729; Pál KOLSTØ – Helge BLAKKISRUD, *Living with non-recognition: State-and nation-building in South Caucasian quasi-states*, Europe-Asia Studies 60, 2008, č. 3, s. 484.

25 Abdulrauf FITRAT, *Davrai Hukmronii Amir Olimchon*, Dušanbe 1991; Glenda FRASER, *Alim Khan and the Fall of the Bokharan Emirate in 1920*, Central Asian Survey 7, 1988, č. 4, s. 53–54), srov. také Jan WANNER, *Politicko-vojenská nestabilita sovětské moci v muslimských oblastech II. Boj s konzervativní muslimskou opozicí a basmačským hnutím ve Střední Asii (1918–1933)*, in:

Vznik a existence Bucharské republiky však zapadá do konceptu de facto státu v jiných aspektech. Především ve vnitřní politice byl tento stát deklarován jako samostatný s *de iure* mezinárodním uznáním v dohodě mezi Ruskem a Afghánistánem z roku 1921 a de facto Německem a Tureckem (vyslanectví).²⁶ Buchara byla navíc schopna vnitřního státotvorného procesu (vytváření vlastních institucí, ideologie apod.), přestože tento proces probíhal v souladu s politikou patronského státu.

Vnitřní politika nově ustanovené Bucharské republiky byla determinována několika faktory. Především se nově bucharské vládě nepodařilo získat pod svou kontrolu většinu oblastí, což výrazně limitovalo definici Bucharské republiky jako de facto státu. Bucharská vláda byla schopna kontrolovat (s pomocí Rudé armády) pouze oblast okolo Buchary, Karši či Šahrisabzu a dalších větších měst. Především oblast tzv. Východní Buchary (pozdější Tádžikistán) byla až do roku 1922 téměř plně pod kontrolou oponentů nového režimu (tzv. Basmačové).

Formování mocenských struktur – státních i stranických – nově ustanovené republiky probíhalo v zásadě podle sovětského vzoru. V prvních dnech existence nového státu byla jmenována vláda lidových komisařů (v Buchaře lidových nazírů, *xalq nozirilar šo'rosi/kengaši*) podle sovětského vzoru a Komunistická strana Buchary (jakkoliv formální) byla prohlášena vůdčí silou země. Podle sovětského vzoru a s ohledem na zásahy představitele Sovětského Ruska v Buchaře byla v roce 1921 přijata ústava Bucharské lidové republiky, přestože se do ní podařilo zakomponovat řadu ideologicky odlišných ustanovení – například právo na soukromý majetek či soukromé podnikání.²⁷

Bezpečnostní orgány nové republiky byly rovněž zakládány podle sovětského vzoru. V první fázi existence republiky to byla především Zvláštní vyšetřovací komise (Črezvyčajnaja sledstvennaja komissija), která zpočátku zatkla a popravila nejvlivnější osobnosti okolo emíra, jež nestačily včas uprchnout. Jedním z nejpřednějších popravených byl *qózi qolón* Mollá Badriddín či Qózi Qollón Burhánuddín.²⁸ Bucharská Zvláštní komise si však později uzurpovala značné pravomoci spíše vymáháním poplatků a úplatků při ochraně Buchary, do které bylo možné odvézt

Bohuslav Litera (ed.), *Armáda jako nástroj státní integrace SSSR (1923–1941)*, Praha, 1997, s. 121–184.

26 Marianna ARUNOVA – O. M. ŠUMILOV, *Granica Rossii s Afġanistanom (Istoričeskij očerk)*, Moskva 1998, s. 66.

27 *S'jezdy Sovetov Sojuza SSR, sojuznyh i avtonomnyh sovětskich socialističeskich respublik. Sbornik dokumentov v trech tomach 1917–1936 gg., t. 2 (1917–1922 gg.)*, Moskva 1960, s. 566–579.

28 S. CHOŠIMOV – J. IMINOV – S. TURACHODŽAJEV, *Političeskije represii v Uzbekistane*, Nauka i sovremennost' 43, 2016, s. 101.

zboží, avšak při výjezdu z Buchary se nebucharští obchodníci museli podrobit značné šikaně.²⁹ Pro boj s basmačským hnutím byla ve východní Buchaře v roce 1922 ustanovena Zvláštní diktátorská komise, která se pokusila fakticky převzít kontrolu nad tímto územím.³⁰ Fungovaly taktéž represivní orgány jako Revoluční tribunál (ustaven 1922) či rozvědka GPU (Gosudarstvennoje političeskoje upravlenie, 1922), které rovněž kopírovaly sovětské vzory.

Neformální rozdělení moci uvnitř bucharského de facto státu však bylo značně dynamické a procházelo řadou proměn. Přestože většina bucharských představitelů pocházela z řad džadidů, existovaly značné rozpory a vnitřní konflikty uvnitř bucharské vlády, do nichž opět zasahovala sovětská moc. Ještě před intervencí do Buchary došlo z popudu bolševiků ke spojení Mladobucharců a Bucharské komunistické strany, což byla poměrně nepočetná skupina s nepatrnými kontakty či vlivem v Buchaře a malým počtem stoupenců.³¹ Toto spojení však nefungovalo příliš dobře, neboť členové komunistické strany považovali F. Chodžajeva a další Mladobucharce za nepravé komunisty, přičemž poukazovali na jejich buržoazní původ. Tento rozkol se projevil již na sjednocovacím sjezdu obou skupin v srpnu 1920 v Čardžou.³² Nevraživost mezi Mladobucharci a původními členy Bucharské komunistické strany vedla k tomu, že Fajzullo Chodžajev jako předseda vlády (podle sovětského vzorů nazývané Radou lidových nozírů, Xalq Nozirlar Sho'rosi) nejmenoval ani jednoho z bývalých komunistů do vlády a jejich pozice v Bucharské republice byla marginální. Chodžajev a jeho vláda nozírů stranické schůze ignorovala.³³ Nicméně Bucharská komunistická strana byla považována sovětskými představiteli za hlavního nositele moci v Buchaře a také hlavního partnera pro jednání se Sovětským Ruskem a později Sovětským svazem. Různé vnímání Bucharské komunistické strany – džadidistické i sovětské – se projevilo mj. při začlenění Bucharské komunistické strany do Všeruské komunistické strany. Na straně bucharské vlády nebyl tento krok vnímán jako útok na samostatnost Buchary, jakkoliv se tento krok stal pro sovětské vedení dalším stupněm k většímu připoutání Buchary k sovětskému Rusku. Rozdílné vnímání Bucharské republiky vedlo k tomu, že sovětské Rusko méně zasahovalo do vnitřních rozbrojů v bucharské vládě. Pro bucharskou

29 RGASPI, fond 62, op. 2, d. 5, l. 37–38.

30 Abdullo GAFUROV, *Revkomy Tadžikistana (1917–1924 gg.)*. Dušanbe 2008, s. 59–62.

31 Adeeb KHALID, *Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR*, Cornell University Press 2015, s. 117.

32 Fajzullo CHODŽAJEV, *Izbrannyje trudy v trech tomach*. Taškent 1970, s. 181–184.

33 Pismo Sokolov a CK VKS „O položenii del v Buchare“, March 15, 1922, RGASPI, fond 62, op. 2, d. 5, l. 143.

elitu se však tyto rozpory staly významným středobodem jejich vlastních politických kariér. Především se jednalo o spor několika vlivných rodin v Buchaře. Mezi ně patřil i Chodžajev, jehož rodina patřila k nejbohatším v Buchaře. K dalším vlivným osobnostem patřil především Abdulqodir Muhiddinov, po vítězství Mladobucharců nozír (ministr či lidový komisař) pro zemědělství. Rivalita mezi těmito dvěma osobnostmi se vinula až do vzniku Uzbeké SSR, kdy byl Muhiddinov poslán do Revolučního výboru Tádžikistánu.³⁴ Významným vlivem v bucharské vládě disponoval do roku 1921 Usmonchodža Pulotchodžajev, nejprve ministr financí, na sklonku své bucharské kariéry předseda bucharského ústředního výkonného výboru a později jeden z nejvýznamnějších představitelů turkestánské emigrace. Vedle něj patřil do skupiny podporovatelů Chodžajeva i vojenský *nazír* Abdullhamid Arifov. Situace se výrazně změnila po jejich přechodu k basmačům na jaře 1922 a pozdějším útěku do Afghánistánu. Chodžajev tak zůstal v Buchaře obklopen řadou protivníků nebo jiných postav, u kterých si nemohl být jistý, zda nespolupracují s basmači.³⁵ Přesto sovětské představitelé upřednostňovali Chodžajeva, který byl pro ně čitelnější a loajálnější partner. Ostatně v situaci vnitřních rivalit v Buchaře neměl Chodžajev mezi spojenci příliš na výběr a musel stále více spoléhat na podporu Rudé armády a Turkestánského sovětu. V letech 1922–1923 se tak postupně proměnila nezávislost Bucharské republiky na Sovětském svazu, a to jak v rovině vůdčí postavy Buchary, tak i celkovým vlivem na kádrovou politiku nového státu ze strany sovětského představitel v Buchaře. Zcela pod kontrolou sovětské rezidentury v Buchaře již byly kádrové změny vyvolané v červnu 1923. Jejich cílem bylo mj. sblížení Chodžajeva s Muhiddinovem, který byl jmenován náměstkem předsedy Rady lidových nazírů.³⁶

Vnitřní nestabilita bucharského aparátu, přechody některých klíčových postav do opozice, značné rozpory mezi různými představiteli – ideologické, rodinné i osobní – a také vměšování se sovětských orgánů v Buchaře značně omezovaly manévrovací prostor pro formování samostatného de facto státu. Výsledkem bylo postupné snižování moci bucharské vlády, což v konečném výsledku vedlo z hlediska bolševiků k jednodušší pozici při prosazení transformace Bucharské republiky do Uzbeké SSR.

34 Gero FEDTKE, *How Bukharans Turned into Uzbeks and Tajiks: Soviet Nationalities Policy in the Light of Personal Rivalry*, in: Paul Sartori and Tommaso Trevisani (eds.), *Patterns of Transformation in and around Uzbekistan*, 2007, s. 19–50.

35 RGASPI, fond 62, op. 2, d. 5, l. 205.

36 *Voprosy sredazbyuro Tž.K.* January 15, 1925, RGASPI, fond 17, op.3, d.485, l. 6–8.

Vnější vztahy Bucharské republiky a vliv patronského státu

Přestože lze Bucharskou republiku považovat za de facto stát s hlavní a klíčovou rolí sovětského patrona, neznamená to, že by bucharská vláda ve vnějších vztazích od počátku jednala zcela podle pokynů Taškentu či Moskvy. Vedle své jednoznačné prosovětské orientace se bucharská vláda snažila o spojení s dalšími podobnými skupinami při naplňování idejí džadídismu, tj. spojení turkických národů. Koncept Vlasti (*Watan*) byl pro džadídy spojovaný s celým regionem Turkestánu, přičemž Buchara byla pouze základním stavebním kamenem této konstrukce. Vedle toho se bucharský stát snažil o navázání kontaktů, včetně diplomatických styků, i s dalšími státy.

Tyto kontakty se odehrávaly bez konzultací a často bez účasti patronských sovětských orgánů. Nehledě na aktivitu Buchary v prosovětských panturkistických akcích jako byl Sjezd národů východu v Baku v roce 1920, kterého se bucharští představitelé účastnili. Sami organizovali i další panturkistické aktivity. V srpnu 1921 se tak v Buchaře konal zakládající sjezd Turkestánské národní jednoty (*Türk Milli Birligi*), na němž delegáti z Baškortostánu, Chórezmu, Kazachstánu (Alašské autonomie) i Turkestánu mimo jiné hlasovali pro vytvoření Turkické autonomie ve Střední Asii a pro kontakty s evropskou kulturou bez ruského zprostředkování.³⁷ Jiným příkladem bylo bucharské ekonomické a vzdělávací zastoupení v Berlíně, které však bylo uzavřeno na nátlak Sovětského svazu v roce 1922 a jeho vzdělávací centrum bylo začleněno pod sovětské velvyslanectví.³⁸

Podstatný pro vývoj Buchary byl i vývoj v Afghánistánu a zasahování afghánských představitelů do dění v Buchaře. Zejména po podpisu sovětsko-afghánské smlouvy, ve které obě strany přiznávaly nezávislost Buchaře a její vnitřní uspořádání (což znamenalo ze strany Afghánistánu přiznání revoluce v Buchaře a ze strany Sovětského Ruska uznání bucharské samostatnosti *de iure*). Afghánský konzul byl značně aktivní a stavěl se poměrně často na stranu některé ze soupeřících frakcí v bucharském vedení. Byl to však především představitel aristokracie a podle dobových svědectví se zabýval především intrikami a všech osobních výhod z nich vyplývajících.³⁹ Přesto byl tento představitel považován za jednu z důležitých sil

37 Zeki Velidi TOGAN, *Memoirs. National Existence and Cultural Struggles of Turkistan and Other Muslim Eastern Turks*, Vol. 2012, s. 286.

38 Adeeb KHALID, *Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR*, Cornell University Press 2015, s. 154.

39 RGASPI, fond 62, op. 2, d. 5, l. 18.

v republice vedle Chodžajeva, basmačů a Rudé armády.⁴⁰ Bucharská republika udržovala v Kábulu svou diplomatickou misi až do roku 1922, kdy byl bucharský konzulát na nátlak sovětských představitelů změněn na agenturu. Činnost posledního zastoupení Buchary v Afghánistánu byla ukončena v roce 1923.⁴¹

Zásahy patronského státu (v tomto případě sovětského Ruska zastoupené Turkestánskou vládou v Taškentu) byly předurčeny již od počátku existence Bucharské republiky. Již samotné plánování převratu v Buchaře bylo sovětskou armádou považováno za akt sovětzice Buchary, byť prozatím v přechodném stavu.⁴² Turkestánská sovětská vláda se považovala nejenom za ochránce nového státu, ale přímo za jeho iniciátora. Vlastní převrat proti bucharskému emírovi by nemohl být úspěšný, pokud by neměl vojenskou podporu Rudé armády. V politické rovině bylo bývalé carské zastoupení při bucharskému emírovi změněno na zastoupení bolševiků vůči Bucharskému emirátu a po vzniku Bucharské republiky byl stálý představitel Ruské sovětské federativní republiky proměněn do pozice jistého protektora.

Při okupaci, bombardování a následném faktickém vyplenění Buchary a jejích pokladů působili džadídé spíše jako zástěrka a viditelným aktérem tažení se staly často nikým nekontrolované části Rudé armády. Ve výsledku se mladobucharská vláda ujala moci ve vypáleném, pobořeném a násilím dobytém městě. Bucharský de facto stát tak vznikl fakticky ozbrojenou intervencí ze strany armády patronského státu, jakkoliv se vše dělo pod hlavičkou a se souhlasem bucharských představitelů.

Nově vytvořený stát navíc nebyl dlouhodobě schopen kontrolovat své území vlastními silami. Například pro obranu samotné Buchary bylo k dispozici pouze 400 lidí, z toho pouze 80 až 100 jezdců, zbytek milice.⁴³ Kontrolu tak musely uskutečňovat oddíly Rudé armády ve jménu Bucharské republiky. Počet vojáků Rudé armády se v letech 1920–1923 zvýšil na zhruba desetinásobek (ze 3 tisíc na cca 30 tisíc) a představoval jedinou bojeschopnou sílu schopnou udržet a garantovat kontrolu nad větší částí území a bojovat s ozbrojenými jednotkami basmačů.

40 RGASPI, fond 62, op. 2, d. 5, l. 26.

41 Sergej PANIN, *Sovetskaja Rossija i Afganistan 1919–1929 gg*, Irkutsk 1998, s. 65–68; Protokol No. 5 o zasedanii Prezidiuma Soveta narodnych nazirov ot 7 julija 1923, RGASPI, fond 62, op. 2, d. 46, l. 84.

42 Vladimir GENIS, *Razgrom Bucharskogo Emirata v 1920 godu*, *Voprosy istorii* 41, 1993, č. 7, s. 44–45.

43 Pismo Sokolova CK VKP „O položenii v Bukhare“, March 15, 1922, RGASPI, fond 62, op. 2, d. 5, l. 140.

Mezi bucharskou vládou a Rudou armádou však po celé období Bucharské republiky existovalo značné napětí. Rudá armáda si na území nově vzniklé Bucharské republiky vedla velmi necitlivě, docházelo k loupežím, ničením mešit a likvidací náboženských spisů. Tato skutečnost vedla místní obyvatelstvo, jakkoliv negativně naladěné vůči emírovi a jeho vojskům, k podpoře basmačského hnutí.⁴⁴ Bucharská vláda se po celou dobu své existence bezvýsledně pokoušela regulovat činnost Rudé armády v boji s basmači a vést mezi obyvatelstvem vysvětlující kampaň.⁴⁵

Nehledě na excesy Rudé armády si nebylo možné představit existenci Buchary bez vojenské, hospodářské či finanční pomoci patronského státu. Stažení sovětských vojsk z Buchary nebylo v zájmu sovětského vedení, jelikož by pravděpodobně vedlo k pádu republiky a renesanci starého režimu pod vedením emíra či jiné formy teokratické monarchie, případně ke vzniku zhrouceného státu. Ani jedna z těchto možných perspektiv nebyla v zájmu patronského státu ani v zájmu bucharské vlády v čele s Fajzullo Chodžajevem.

Vnější obchod a ekonomický vývoj Bucharské republiky do značné míry kopíroval vývoj zahraničně-politických i vnitřních vztahů. V prvních letech existence de facto samostatné republiky se dařilo zvýšit obchod s Persií a Afghánistánem. Na bucharských trzích se objevovaly indické produkty. Klíčovým zdrojem valut byl vývoz bavlny a karakulské vlny, jejíž export byl jako strategická a exkluzivní surovina pod kontrolou bucharské vlády, tj. revolučního výboru.⁴⁶ Obchod obou exportních položek se z důvodu omezené poptávky na ruské straně přeorientoval na jih či na západ. Bucharská vláda však nebyla schopna uvést do provozu výrobní závody na zpracování bavlny, které fungovaly před válkou v Buchaře, a většina zdrojů zbylých z Bucharského emirátu byla v průběhu let 1920–1922 rozkradena.⁴⁷

Vnější obchod Buchary (kromě Sovětského Ruska) byl značně omezen po podpisu ekonomické dohody mezi Ruskem a Bucharou v srpnu 1922, kterou byl mj. sjednocen celní prostor, a v důsledku toho kontrolu nad celníci na bucharsko-afghánských hranicích převzaly sovětské orgány. Obchod s Persií se tak zastavil

44 Jan WANNER, *Politicko-vojenská nestabilita sovětské moci v muslimských oblastech II. Boj s konzervativní muslimskou opozicí a basmačským hnutím ve Střední Asii (1918–1933)*, in: Bohuslav Litera (ed.), *Armáda jako nástroj státní integrace SSSR (1923–1941)*, Praha 1997, s. 155–156; Aleksandr PYLEV, *Basmačestvo Srednej Azii. Etnopolitičeskij srez (vzgljad iz XXI veka)*, Biškeek 2006, s. 152–153.

45 Farhad KASYMOV – Bahodyr ERGASHEV, *Bucharskaja Revoljucija*, Rodina, 1989, č. 11.

46 *Ekonomičeskije otnošenija Sovetsknoj Rossii s buduščimi sovětskimi republikami 1917–1922. Dokumenty i materialy*, Moskva, 1996, s. 188.

47 O sostojanii promyšlennosti v Bukharskoj respublikе, RGASPI fond 62, op. 2, d. 46, l. 44 a 65–66.

úplně a obchod s Afghánistánem byl výrazně omezen. Sovětská vláda převzala kontrolu nad bucharským zahraničním obchodem a většina bucharské produkce šla opět na ruské, resp. sovětské trhy.

Bucharská vláda tak nehledě na snahu o oživení zahraničního obchodu výrazně závisela na finančních dotacích ze Sovětského svazu. Již od pádu emírské Buchary byly vyjednávány podmínky zasilání financí z Taškentu do Buchary. Jenom v roce 1922 poskytla Turkestánská republika Buchaře přes 3 miliony zlatých rublů, tj. téměř polovinu bucharských výdajů.⁴⁸ Problémem bucharské ekonomiky byla značná korupce a rozkrádání státního rozpočtu, stejně jako nespolehlivost při vybírání daní. Značná část sovětské finanční pomoci často končila na účtech nejvyšších státních úředníků, včetně představitelů bucharské vlády.⁴⁹

Problém byl rovněž v nejednotném valutovém trhu, na němž v Turkestánu i v Buchaře obíhaly sovětské rubly různých emisí (1919, 1922), značně inflační bucharská valuta nebo dočasné turkestánské bony z roku 1919. Nejstabilnější valutou však až do roku 1923 zůstaly staré rubly roku 1917 (kerenky), které si držely stálý kurz, a bylo je možné omezeně použít i v Afghánistánu či v Persii. Sovětské vedení v Taškentu od roku 1921 vyplácelo Buchaře pravidelně dávky v sovětských rublech (vzor 1919), jež však byly na místním trhu proměňovány na stabilnější kerenky. Praxe oběhu různých měn skončila v roce 1923 po rozhodnutí Sredazbjuro (Sredneazijatskoje bjuro) o oběhu jedné měny a začlenění bucharského rozpočtu do rozpočtu SSSR.⁵⁰ Od května 1923 tak v Buchaře obíhaly pouze sovětské peníze.⁵¹ Spolu s podřízením bucharského bankovního sektoru obecně ruskému v roce 1923 tak sjednocení zlikvidovalo fiskální nezávislost Buchary, která byla evidentně neudržitelná. Zároveň však skončil tisk inflační bucharské měny. Faktické provázání bucharského obchodu se sovětským navíc učinilo zvláštní bucharskou měnu spíše zbytečnou.⁵²

Katastrofální stav bucharské ekonomiky, která byla téměř od počátku své existence závislá na pomoci zvenčí (v tomto případě především z Taškentu), se stal jednou z hlavních příčin krachu bucharské novodobé státnosti v roce 1924 a jejího začlenění do území pozdějšího SSSR. Závislost na sovětském Rusku vedla i v tomto

48 Tezisy doklada o budžete B.N.S.R. RGASPI, fond 62, op. 2, d. 46, l. 124–131.

49 Zapiska t. Ljubimovu, RGASPI, fond 62, op. 2, d. 46, l. 65–69.

50 O političeskem i ekonomičeskom položenii Buchary, RGASPI, fond 62, op. 2, d. 40, l. 2–6.

51 Rahim MASOV (ed.), *Istorija tadžikskogo naroda, Tom V, Novějšaja istorija (1917–1941 gg.)*, Dušanbe 2004, s. 308.

52 O položenii del v Buchare, RGASPI, fond 62, op. 2, d. 46, l. 40, Tezisy doklada o budžete B.N.S.R. 1923, RGASPI, fond 62, op. 2, d. 46, l. 124–131.

případě k plnění požadavků tohoto patronského státu až do úplné likvidace ekonomické a následně i politické samostatnosti Buchary.

Transformace Bucharské republiky do Uzbeké SSR

Od stabilizace sovětské moci v Turkestánu se objevily koncepty nového uspořádání celého regionu, které by zcela změnilo dosavadní hranice. Hlavním kritériem se měl stát národnostní přístup, který však nebylo možné aplikovat dokonale, především s ohledem na nezmapovanost národnostních poměrů v jednotlivých částech regionu a také ne vždy jednoznačnou etnickou identifikaci mezi jednotlivými národnostmi.⁵³ Hlavním identifikačním kritériem byl pro místní obyvatelstvo vedle náboženství jazyk, avšak i zde docházelo k výrazným odchylkám. Někteří Karakirgizové (dnešní Kyrgyzové) byli považováni za Uzbeky a posíláni do uzbeckých škol, ačkoliv jejich fyziognomie byla jednoznačně kyrgyzská.⁵⁴ Kromě toho kodifikace středoaasijských jazyků proběhla až po národnostním rozčlenění. Rozdělení Střední Asie na národnostní útvary mělo především transformovat stávající tradiční státy, Bucharu a Chórezm, na menší útvary tak, aby se zabránilo vzniku silného Turkického státu, o který usilovali džadidé, stejně jako dalšímu šíření panislamismu a panturkismu.⁵⁵

Rozhodnutí o národnostním rozčlenění Střední Asie a založení Uzbeké, Turkmenské a Kirgizské (dnes Kazašské) sovětské socialistické republiky bylo zpočátku vnímáno v Buchaře spíše negativně, přestože bylo již v tuto dobu jasné, že úplná samostatnost bucharského státu není udržitelná. Chodžajev měl představu vstupu do Sovětského svazu pod názvem Bucharská sovětská socialistická republika. Podle Chiky se rozhodujícím momentem přerodu Chodžajeva ze stoupence svébytné Buchary ve stoupence Uzbeké SSR stala ostrá kritika Stalina na setkání Ústředního výboru Ruské komunistické strany (bolševiků) s odpovědnými pracovníky národních republik a oblastí v červnu 1923.⁵⁶

53 Amanda FARRANT, *Mission Impossible: The Politico-Geographical Engineering of Soviet Central Asia's Republican Boundaries*, *Central Asian Survey* 25, 2006, č. 1–2, s. 61–74.

54 Vypiska iz stenogrammy plenuma CK KPT ot 23 marta 1924 gg. RGASPI, fond 62, op. 2, d. 101, l. 96.

55 Kamoluddin ABDULLAJEV, *Ot Sinn'czjana do Chorasana. Iz istorii sredneazijatskoj emigracii XX-go veka*, Dušanbe 2009.

56 Obiya CHIKA, *When Did Faizulla Khojaev Decided to Be an Uzbek*, in: Stephane Dudoignon – Komatsu Hisao (eds.), *Islam in Politics in Russian and Central Asia (Early Eighteen to Late Twentieth Centuries)*, London – New York – Bahrain 2001, s. 108–110.

Po této události byl Chodžajev stále více nakloněný projektu Uzbeké SSR. Ideologicky byl tento přerod zdůvodněn pokračováním, respektive vyvrcholením národního projektu džadídistické inteligence Buchary.⁵⁷ Při Středoasijské kanceláři (SredAzBjuro) Ústředního výboru Ruské komunistické strany (bolševiků) byly vytvořeny teritoriální komise a podkomise podle národností. V tzv. uzbeké komisi pro národnostní rozčlenění měli nejvýznamnější slovo právě představitelé Bucharské republiky, včetně samotného Fajzullo Chodžajeva.⁵⁸ Na rozdíl od jiných podkomisí se Uzbekům podařilo prosadit většinu svých teritoriálních požadavků.⁵⁹ K Uzbeké SSR byly nakonec přičleněny rozhodující části Bucharské a Chórezmské republiky i bývalého Kokandského chanátu. Do hranic nového Uzbekistánu byla včleněna hlavní obchodní, ekonomická a kulturní centra – Taškent, okolí hlavních řek Syrdarja (Chodžent, později připojený k Tádžické SSR), Zeravšán (Samar-kand) či Amudarja (Termez, Chórezm), samotnou oázu okolo Buchary či úrodnou Fergánskou kotlinu (kromě části městských celků, především Oš, Batken či Džalalabad s okolím, které přešly do tzv. Karakyrghyzské, později Kyrgyzské SSR). Vyčleněny byly pouze turkmenské oblasti včetně významného bucharského města Čardžou, což však nebyl pro bucharské představitele výrazný problém s ohledem na již předchozí vyčlenění turkmenských území do formy určité turkmenské autonomie.⁶⁰ Východní Buchara, která byla většinu existence Bucharské republiky mimo kontrolu centrální vlády a vedle silného basmačského hnutí zde fungovaly především oddíly Rudé armády z Turkestánu, byla vyhlášena Tádžickou autonomní republikou na nátlak tádžické teritoriální subkomise, jejíž zájmy se však Chodžajev pokoušel marginalizovat.⁶¹

S ohledem na široce pojatou definici Uzbeků jako turkické národnosti zahrnující především usedlé obyvatelstvo Střední Asie a v obecné rovině i veškeré usedlé obyvatelstvo místního původu, tak lze konstatovat, že likvidace bucharského státu nebyla ani tak zánikem de facto samostatného celku, jako jeho transfor-

57 Adeeb. KHALID, *Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR*, Cornell University Press 2015, s. 15.

58 Žurnal soveščanija uzbekskoj komissii Sr.Az.Bjuro RKP, 10 maja 1924, RGASPI f. 62, op. 2, d. 101, l. 47–48.

59 RGASPI fond 62, op. 2, d. 104, l. 42–47.

60 Dokladnaja zapiska k projektu vyključenija Turkmenskoj i Uzbekskoj respublik i prisojedinenija Kirgizskich častej Turkeстана k Kirrespublike, RGASPI fond 62, op. 2, d. 101, l. 125–126.

61 Vypiska iz stenogrammy plenuma CK KPT ot 23 marta 1924. RGASPI, fond 62, op. 2, d. 101, l. 97–98.

mací do nového státního útvaru, v tomto případě Uzbecké sovětské socialistické republiky.⁶²

Závěr

Studium sovětských i bucharských pramenů ukazuje značně odlišné interpretace vzniku, existence i zániku bucharského de facto státu. S tímto přístupem je nutno rovněž uvažovat, do jaké míry lze pracovat s kategorií de facto státu u historických útvarů.

Z hlediska bolševiků se jednalo o přechodnou fázi při hledání nového státu, se kterou bylo nutno se dočasně smířit tak, aby mohla být svržena předchozí moc emíra až do nastolení jednotného sovětského státu. Tento stát měl být odrazem práva národů na sebeurčení v mantinelech stanovených komunistickou stranou. Na rozdíl od jiných oblastí, které byly etnicky méně pestré (Ukrajina), případně ve kterých bylo možné zachovat předchozí státní útvary (jižní Kavkaz), Střední Asie měla být rozdělena do zcela nových státních celků, které do té doby na mapě nikdy neexistovaly. Přestože etnický princip měl být prioritní, v důsledku značného prolínání etnik či dokonce jejich definice došlo ke sporům mezi představiteli jednotlivých národnostních skupin. Ve skutečnosti sovětsští představitelé mohli s úspěchem využít faktu závislosti Buchary na vnější pomoci (vojenské a ekonomické), aby získali bucharské představitele pro užší politickou provázanost až do likvidace Bucharské sovětské republiky. Z tohoto hlediska by bylo nutné považovat Bucharskou republiku za příklad dočasného de facto státu, jehož existence byla zcela závislá na vůli patronského státu. Ten měl moc i prostředky k likvidaci samostatné i de facto samostatné existence. Na všech územích určených k rozčlenění měli sovětsští představitelé vždy několik osob loajálních aktuálnímu sovětskému kurzu (včetně Chodžajeva v Buchaře). Nelze však tvrdit, že to bylo právě sovětské vedení, které v konečném důsledku určovalo konkrétní hranice v regionu. Zde již záleželo na vyjednávacích schopnostech jednotlivých delegátů v teritoriálních komisích, zatímco Moskva či SredAzBjuro sloužily především jako rozhodčí orgány.⁶³

62 Adeb KHALID, *Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR*, Cornell University Press 2015, s. 258; Dokladnaja zapiska k projektu vyključenija Turkmenskoj i Uzbekskoj respublik i prisojedinenija Kirgizskich častej Turkeстана k Kirrespublike, RGASPI, fond 62, op. 2, d. 101, l. 126 an.

63 Shoshana, KELLER, *The Central Asian Bureau, an Essential Tool in Governing Soviet Turkestan*, Central Asian Survey 22, 2003, č. 2–3, s. 281–297; Sergej ABAŠIN, *Nacional'noe razmeževanije*

Bucharské prameny naopak ukazují, že bucharská vláda si držela jistou autonomii ve vnitřních věcech a částečně i v zahraniční politice a její vedení v čele s Chodžajevem se orientovalo, přinejmenším zpočátku, na dlouhodobou perspektivu Bucharské republiky. Ve vnitřní politice bucharští představitelé na jednu stranu spolupracovali se sovětskými orgány a představiteli, na druhou stranu jejich skutečná činnost uvnitř republiky mohla být v rozporu s těmi dokumenty, které známe ze sovětských a ruských archívů.⁶⁴ Z tohoto hlediska tak lze Bucharskou republiku definovat jako de facto stát, který měl všechny znaky formální samostatnosti, jež byla dokonce částečně přiznaná nejen patronským státem, ale i dalšími zeměmi, především Afghánistánem, částečně i Německem či Tureckem, které tolerovaly bucharské představitele na svém území.

Ekonomická a vojenská závislost Buchary na patronském sovětském státu však vedla k postupnému omezování suverenity v zahraničně-politických otázkách (uzavření zastupitelství v zahraničí, přerušení samostatného zahraničního obchodu, podřízení hranic sovětským orgánům), tak i ve vnitřních záležitostech. Vnitřní slabost neumožnila samostatnější manévrování ve vnějších vztazích s přihlédnutím k vůli patronského státu. Bucharská elita v čele s Fajzullo Chodžajevem navíc počítala se začleněním státu do Sovětského svazu jako formálně samostatné Bucharské SSR.⁶⁵ Zamítnutí tohoto plánu a rozhodnutí o národnostním rozčlenění Střední Asie vedlo bucharské vedení k přehodnocení pohledu na budoucnost Buchary. Buchara se měla v těchto očích stát základem nového Uzbekistánu, který by význam samotného bucharského území přesahoval. Uzbeká SSR se skutečně v sovětském období stala svým způsobem politickým, ekonomickým, ale i ideologickým a náboženským centrem sovětského středoasijského regionu. Nejvýznamnější osobnosti a v průběhu 20. let také dva rivalové v bucharské politice – Fajzullo Chodžajev a Abdulqodir Muhiddinov – nakonec zanechali významné místo v novodobé postsovětské historiografii příslušných států. Muhiddinov, který byl odeslán do Dušanbe, se stal jedním

v Ferganskj doline: kak vse načinalos, Islam v Sodružestve Nezavisimych Gosudarst 3, 2012, č. 2, dostupné na <http://www.idmedina.ru/books/islamic/?4695>, 22. 11. 2017.

64 Adeeb, KHALID, *The Bukharan People's Soviet Republic in the Light of Muslim Sources*, Die Welt de Islam 50, 2010, s. 338–339.

65 Obiya CHIKA, *When Did Faizulla Khojaev Decided to Be an Uzbek*, in: Stephane Dudoignon – Komatsu Hisao (eds.), *Islam in Politics in Russian and Central Asia (Early Eighteen to Late Twentieth Centuries)*, London – New York – Bahrain 2001, s. 110.

z hlavních otců zakladatelů novodobého Tádžikistánu, stejně jako Fajzullo Chodžajev v případě Uzbekistánu.⁶⁶

Uzbecká SSR a Turkmenská SSR se staly jedinými svazovými republikami ve Střední Asii, tj. jejich status byl alespoň formálně rovnoprávný s Ruskem (přesněji s RSFSR), což bylo více než fakticky ruský protektorát. Bucharští představitelé, především Fajzullo Chodžajev, tak mohli považovat rozdělení Střední Asie a vytvoření Uzbekistánu za nejefektivnější řešení z hlediska dosažení džadidistických cílů – silný turkický stát v rámci nového Ruska (transformovaného do Sovětského svazu). Likvidaci Bucharské republiky je tak nutno charakterizovat nikoliv jako zánik de facto státu, ale spíše jako transformaci se začleněním pod patronský stát. Jelikož v této době neexistovala úmluva o zachování hranic a Střední Asie byla v letech 1923–1924 rozhodujícími mocnostmi tehdejšího světa již považována za sovětskou vlivovou zónu, byl tento proces mnohem jednodušší než dnešní začlenění de facto států pod svého patrona. Jak bylo konstatováno v úvodu této studie, podobných de facto států vzniklo v období občanské války několik. Žádný z nich však neměl takovou míru vnitřní legitimizace, ani vnitřní či vnější samostatnost (alespoň pokud budeme brát zřetel na počáteční období jeho existence) jako Buchara a Chórezm (jež nebyl předmětem tohoto textu).

66 Kahramon RADŽABOV, *Faizulla Xoʻjayev (Tarixiy Esse)*, Toškent 2011; Muhammadjon SHAKURI BUCHARAJÍ, *The Imperialist Revolution in Bukhara*, Dushanbe 2013, s. 75–76.

SUMMARY

The Bukharan People's Republic was previously analyzed according to the Soviet model as a transitional form between the emirate and its incorporation into the Soviet Union. However, in recent years historiography (world, but also primarily Uzbek) has been referring to the Bukharan state as the climax of the Jadid movement. On the one hand, incorporation into the Soviet state is interpreted as an interruption of these efforts (in Uzbek historiography). On the other though, the incorporation of the Bukharan Republic into the newly-formed Uzbek SSR is also evaluated as a continuation of the efforts after changes in the domestic and foreign circumstances. In this context, the Bukharan Jadidists under the leadership of Fayzulla Khodzhayev attempted to gain the maximum advantages (including territorial) for their newly-founded Soviet republic. However, the period 1920–1924 was not just a provisional state for the Bukharan leadership, but it was a full-fledged state in its own right, with distinguishing features that correspond to the criteria for a *de facto* state. Even though in this case there is no separation from the original maternal state (this is represented by a *coup d'état* in Bukhara and the overthrow of the emir's government), and it lacked its own territory, governmental institutions, and even foreign policy. However, there were controversies in domestic politics, and the state was economically utterly bankrupt. Under the given circumstances, the Bukharan leader Khodzhayev had few possibilities for maintaining the republic and retreating from the influence of its patron state (the newly-founded Soviet Union) upon which the Bukharan Republic became entirely dependent during its existence.

STUDIE

Reflexe národnostní situace v Chorvatsku
v první polovině roku 1971
záhřebským deníkem *Vjesnik*
a bělehradským listem *Politika*¹

JAN PELIKÁN

Katedra jihoslovanských a balkanistických studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy

**Reflections on the Ethnic Situation in Croatia in the First Half of 1971
by the Zagreb Daily *Vjesnik* and the Belgrade Newspaper *Politika***

This study is a contribution to the analysis of the development of ethnic relations in Croatia during the period of the so-called “mass movement”. Its primary aim is to describe to what extent problems associated with the ethnic question were present in the public sphere in the second-largest republic of the Yugoslav Federation in the first half of 1971. On the basis of detailed analysis of all of the formats of text published in *Vjesnik*, the most important Croatian daily newspaper, we have attempted to determine to what extent the population of Croatia in the first six months of 1971 had the possibility of acquiring information about inter-ethnic relations within the framework of their own republic from this daily paper. For comparison, we have supplemented the research with analysis of texts published in the

1 Studie vznikla v rámci řešení vědeckého projektu *Československo a Jugoslávie v 70. a 80. letech 20. století. Politická, sociální a kulturní interakce a vzájemná reflexe v období pozdního socialismu* (č. 17-26471S). Projekt financuje Grantová agentura České republiky.

period studied by by the most significant Serbian daily *Politika* that relate to the ethnic question in Croatia.

Key words: ethnic relations, Croatia, Yugoslavia, 1971, press, *Vjesnik*, *Politika*

V kontextu vývoje národnostních vztahů v průběhu téměř půlstoleté éry federativní Jugoslávie patřil rok 1971 k přelomovým. Během několika měsíců se náhle vyhrotily rozpory, které se předtím, zhruba od poloviny 60. let, postupně, pro mnohé současníky nepříliš viditelně zostřovaly. Nacionálně podmíněná nespokojenost narostla ve slovinské společnosti, etnické tenze byly patrné v Bosně a ještě více v Kosovu. Nejvíce se národnostní napětí v uvedeném roce zvýšilo v Chorvatsku.

Cílem našeho výzkumu je přispět k analýze vývoje národnostních vztahů v Chorvatsku v období tzv. masového hnutí,² tedy během necelý rok trvajících, někdy velmi obtížně rozeznatelných procesů, které se dosti nenápadně rozběhly počátkem roku 1971 a byly po jedenácti měsících, kdy již vyvolávaly ohromné napětí ve společnosti, zastaveny Titovým mocenským zásahem. Snažili jsme se především postihnout, nakolik byly ve veřejném prostoru druhé největší republiky jugoslávské federace přítomny problémy související s národnostní otázkou. Na základě detailní analýzy všech formátů textů publikovaných ve *Vjesniku*, ústředním chorvatském denním listu, jsme se pokoušeli zjistit, nakolik měli obyvatelé Chorvatska v prvních šesti měsících roku 1971 možnost získat z tohoto deníku informace o mezinárodních vztazích v rámci vlastní republiky. Pokoušeli jsme se posoudit i relevanci příslušných informací. Všimli jsme si četnosti těchto zpráv, jejich rozsahu, charakteru, zaměření. Snažili jsme se také prozkoumat, jak redakce tyto informace explicitně, ale i implicitně prezentovala a interpretovala. Registrovali jsme tedy nejen komentáře či reportáže, ale také jsme mimo jiné sledovali, na kterou stranu deníku byl tento typ zpráv zařazován a jakými nadpisy je redakce opatřovala. Vzhledem k relativně nízkému stupni vědeckého poznání vývoje Jugoslávie v poslední dekádě Titovy éry, a to včetně událostí přímo či nepřímo spjatých s masovým hnu-

2 Termín masové hnutí (*masovni pokret*) vznikl zkrácením původně čtyřslovného označení (Masové lidové socialistické hnutí) společenského pohybu v Chorvatsku, který v pozitivním smyslu používali i přední chorvatští straniční funkcionáři. Další redukci se vytvořil novotvar *maspok*. Ten byl po Titově mocenském zásahu používán v negativní konotaci, zejména při kritice nacionalistických excesů, ke kterým v roce 1971 v Chorvatsku došlo. V dnešním chorvatském oficiálním diskursu se pro tuto dějinnou etapu začal podle československého vzoru používat ahistorický a nepřesný termín Chorvatské jaro.

tím, může námi provedený výzkum přispět k osvětlení některých jevů a procesů, které se v této době v Chorvatsku i Jugoslávii odehrávaly.³

Při výzkumu jsme vycházeli z teze, že přes stoupající vliv rozhlasového a televizního zpravodajství si na počátku 70. let deníky při informování širší populace zachovávaly stále jednu z klíčových rolí. Předpokládali jsme také, že se charakter zpravodajství zveřejňovaného jinými médii podstatněji neodlišoval od modelu informací, které čtenář nacházel v tisku. Brali jsme v tomto ohledu v úvahu i míru tiskové svobody, která tehdy v Jugoslávii panovala. Ta, stejně jako charakter mocenského dozoru nad mediální scénou, nebyla přímo, ani nepřímou zřetelněji stanovena. Předběžná cenzura neexistovala. Noviny nebyly formálně podrobeny ani kontrole následné. Redakce se však musely kromě trestných postihů, kterým byli v extrémních případech jejich členové vystaveni, obávat neinstitutionalizované kontroly ze strany stranických grémií. Při výběru zpráv, jejich zaměření a způsobu komentování žurnalisté museli brát v úvahu (a mnohokrát složitě odhadovat) stanoviska a postoje klíčových členů tehdy již dosti složitě strukturované a málo přehledné mocenské elity Titova režimu. V roce 1971 byly v tomto směru pro záhřebskou redakci rozhodující postoje nejvlivnějších představitelů republikového vedení a s nimi názorově spřízněných zástupců Chorvatska v nejvyšších svazových stranických a státních grémiích. Lze tedy předpokládat, že způsob a zaměření informací o národnostních vztazích, které *Vjesnik* v roce 1971 přinášel, přinejmenším rámcově odpovídaly názorům tehdejší záhřebské mocenské elity.⁴

3 Vědecké bádání o vývoji Chorvatska v roce 1971 je i skoro po padesáti letech nadále v mnoha ohledech zatíženo politickými a nacionálními emocemi. Většina chorvatských historiků má sklon tyto události adorovat, srbská historiografie (přesněji řečeno převážně publicistická produkce) naopak prezentuje především negativní rysy masového hnutí. Schází především analytické práce založené na podrobné znalosti publicistické produkce a systematické analýze početných archivních dokumentů. I nadále tak zůstávají nejlepším zdrojem poznání o masovém hnutí paměti a deníkové záznamy současníků: Miko TRIPALO, *Hrvatsko proljeće*, Zagreb 1990; Savka DABČEVIĆ KUČAR, *71. Hrvatski snovi i stvarnost*, Zagreb 1997. Z prací chorvatských historiků stojí za pozornost některé studie ve sborníku Tvrtko JAKOVINA (ed.), *Hrvatsko proljeće 40 godina poslije*, Zagreb 2012 a dále mj.: Darko DUKOVSKI, *Istra i Rijeka u Hrvatskome proljeću*, Zagreb 2008; Hrvoje KLASIĆ, *Hrvatsko proljeće u Sisku*, Zagreb 2006; Hrvoje MATKOVIĆ, *Memoarska literatura o hrvatskome nacionalnom pokretu 1971. godine*, Časopis za suvremenu povijest 40, 2008, č. 3, s. 1143–1153; Katarina SPEHNJAK – Tihomir CIPEK, *Disidenti, opozicija i otpor – Hrvatska i Jugoslavija 1945–1990*, Časopis za suvremenu povijest 39, 2007, č. 2, s. 255–297.

4 O postavení, orientaci a aktivitách redakce *Vjesnika* v roce 1971 podal po více než třech desetiletích svědectví jeho tehdejší, po likvidaci maspoku odvolaný šéfredaktor Milovan Baletić. M. Baletić, *Hrvatska simultanka. Prosinac sedamdeset prve*, Zagreb 2003.

Paralelně s analýzou zpravodajství *Vjesniku* jsme provedli podobně tematicky zaměřenou systematickou rešerši srbského profilového deníku *Politika*. Snažili jsme se – i na základě již dříve provedené analýzy⁵ – zjistit shody a rozdíly mezi tím, jak *Politika* informovala o národnostních poměrech v Srbsku a jak *Vjesnik* o Chorvatsku, a také, jak a v čem se zpravodajství *Politiky* o vývoji etnické situace v Chorvatsku lišilo od podobně zaměřených informací či komentářů, které čtenář nalézal na stránkách nejrozšířenějšího záhřebského deníku.

V prvních týdnech roku 1971 byla četnost *Vjesnikem* zveřejňovaných textů, které se i v širším smyslu dotýkaly národnostních problémů, velmi malá. V tomto ohledu se přístup záhřebského deníku v zásadě nijak nelišil od způsobu, kterým se se stejnou tematikou v kontextu Socialistické republiky Srbsko vyrovnávala *Politika*. V podstatě jedinými texty, které se po velkou část ledna národnostní problematiky dotýkaly, byla série článků významného záhřebského lingvisty, předsedy Maticce chorvatské Ljudevita Jonkeho věnovaná jazykové otázce v Chorvatsku. Jeho fejetony vycházející v pravidelných týdenních intervalech na nenápadném místě na jedné z vnitřních stran *Vjesniku* byly navenek koncipovány jako apolitické, vzdělávací texty. Jonke se v nich však zaměřoval na společensky neobvykle citlivé problémy, přičemž neváhal zaujímat i v kontextu liberalizovaných poměrů, které v Jugoslávii na přelomu 60. a 70. let panovaly, velmi neortodoxní stanoviska. Částečně se to projevilo již v článku zabývajícím se jazykem používaným v rámci každodenního chodu Jugoslávské lidové armády. Jonke s uspokojením kvitoval, že vojáci mohou v komunikaci s důstojníky používat svůj vlastní jazyk a vojenská velitelství ve Slovinsku, Makedonii, Vojvodině a Kosovu, tedy v těch částech SFRJ, kde se převážně nepoužívá srbochorvatština, jsou povinna ve vnějším styku odpovídat jazykem podání. Na rozdíl od následujících textů Jonke nevyzýval k zásadním změnám v jazykové praxi, pouze se přimlouval za to, aby armáda v úředním styku používala obě varianty srbochorvatštiny, tedy i jekavštinu převažující v západní části SFRJ.⁶ Implicitně tedy kritizoval nadužívání ekavštiny, tedy srbské varianty srbochorvatštiny, jako obvyklého velícího jazyku v ozbrojených silách.

Další dva Jonkeho navenek edukativní texty měly již silnější politický náboj. V obou z nich uznávaný záhřebský slavista zpochybňoval existenci společného jazyka Srbů a Chorvatů. V prvním argumentoval tím, že označování jazyka, kterým

5 Srov. Jan PELIKÁN, *Národnostní vztahy na území Socialistické republiky Srbsko v roce 1971 v reflexi deníku Politika*, in: V. Štěpanek – J. Mitaček (eds.), *Studia Balkanica Bohemoslovaca VII = Příspěvky přednesené na VII. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 28.–29. listopadu 2016, Brno 2017*, s. 303–324.

6 Ljudevít JONKE, *O ravnopravnosti jezika u Armiji*, *Vjesnik*, 19. 1. 1971, s. 9.

píší i chorvatští spisovatelé, jako srbochorvatštiny ztěžuje zahraničním čtenářům, ale i literárním vědcům nacionální identifikaci těch či oněch jugoslávských spisovatelů. Chorvatská literární tvorba kvůli tomu ztrácí v mezinárodním kontextu svou svébytnost. Jonke zároveň zdůrazňoval, že prosazování samostatnosti chorvatštiny neznamená, že by tento jazyk byl vnucován v Chorvatsku žijícím Srbům.⁷ Tuto tezi autor o týden později ve *Vjesniku* dále rozvíjel. Konstatoval, že chorvatští Srbové si mohou vlastní jazyk pojmenovat, jak sami uznají za vhodné, a používat vlastní specifickou slovní zásobu. Zmínce o potenciálních, velmi složitých a společensky neobvykle vybušných problémech, které by jazykovou rozlukou nutně provázely, se Jonke vyhýbal. Vyslovil pouze názor, že v Chorvatsku by se ve školách vyučovací jazyk přizpůsoboval konkrétnímu charakteru lokální etnické struktury. Autor ovšem dodával, že v Záhřebu se samozřejmě nebude vyučovat ekavsky (srbsky), tak jako se v Kragujevci nebude ve školách používat jekavština (chorvatština).⁸ Autor ovšem pomíjel, že na rozdíl od Kragujevce, v jehož populaci Srbové jednoznačně dominovali, v Záhřebu a v mnoha dalších chorvatských městech a regionech žila spolu s Chorvaty také početná srbská populace.

Ještě před pár lety by názory, s nimiž Jonke vystupoval, představovaly zcela nepřijatelnou herezi. Podobná, zdaleka ne tak explicitní stanoviska obsažená v tzv. *Deklaraci o názvu a postavení chorvatského spisovného jazyka* byla v roce 1967 z nejvyšších míst označena za nebezpečné nacionalistické postoje zásadním způsobem ohrožující harmonické soužití národů Jugoslávie. Za necelé čtyři roky však došlo v tomto ohledu v přístupu mocenské elity k výrazným změnám. Ještě nedávno zapovězené názory začaly být v tichosti tolerovány. Odráželo se to i v několika dalších informacích, se kterými se čtenář *Vjesniku* počátkem roku 1971 na stránkách tohoto deníku setkával. Jonkeho stanovisko jakoby potvrzovalo redakcí nijak nekomentované prohlášení Matice srbské o zastavení prací na slovníku srbochorvatštiny, který byl dlouhá léta připravován společně srbskými a chorvatskými jazykovědci. Stejně vyznívalo i přetištěné stanovisko Matice chorvatské, které označovalo tzv. Novosadskou dohodu, která v roce 1954 stvrzovala existenci společného jazyka Srbů a Chorvatů, za anachronismus. I tento text redakce zveřejnila bez komentáře, opatřila ho ovšem jasně vyznívajícím nadpisem.⁹ Postoj redakce k jazykové otázce již dříve naznačila publikace čtenářského dopisu, jehož autor horoval pro to, aby se

7 Idem, *Tko dobro razlikuje, dobro poučava*, *Vjesnik*, 26. 1. 1971, s. 6.

8 Idem, *Potrebni su širi pogledi*, *Vjesnik*, 2. 2. 1971, s. 6.

9 *Novosadski dogovor je u znatnoj mjeri zastario*, *Vjesnik*, 20. 1. 1971, s. 6. Stojí za to připomenout, že od přijetí Novosadské dohody v té době ještě neuplynulo ani sedmáct let.

o čistotu chorvatštiny pečovalo stejně, jako je tomu dnes při ochraně národního jazyka v makedonském prostředí. Zejména plédoval pro to, aby se příslušná jazyková norma dodržovala na vyšších stupních chorvatských škol, kam přicházejí studenti ze všech částí Jugoslávie.¹⁰

V této fázi právě začínající krátké, ale dramatické a neobyčejně turbulentní etapy vývoje chorvatské společnosti se převratné názory na jazykovou otázku ještě nestaly předmětem dalekosáhlých polemik a katalyzátorem nacionalistických tenzí. Jejich oprávněnost se redakce pokoušela zaštitit zveřejněním rozhovoru s Miroslavem Krležou, osobností těšící se v Jugoslávii a zvláště v Chorvatsku neobyčejné autoritě. V interview, přetištěném ze sarajevského týdeníku *Svijet*, které redakce doplnila jasně vyznívajícím titulkem, Krleža existenci srbochorvatštiny nepřímou, ale zcela jednoznačně odmítl. Na otázku týkající se jazyka Srbů a Chorvatů odpověděl, že jazykem Srbů je srbština a jazykem Chorvatů chorvatština.¹¹

Diskuse o jazyku chorvatského národa nevyvolala počátkem roku 1971 ještě větší rozruch. K tomu došlo – především v souvislosti s přípravou nových školních osnov – až na přelomu jara a léta. Stimulem pro nacionální oživení se stal již o čtvrt roku dříve navenek zcela podružný problém související s nadcházejícím pravidelným sčítáním obyvatelstva. Na počátku poslední lednové dekády *Vjesnik* přinesl informaci o tiskové konferenci vedení federálního statistického ústavu, která byla přípravě dubnového cenzu věnována. Mimo jiné na ní bylo vysvětleno, jak se občané SFRJ mohou vyjadřovat o své etnické příslušnosti. Ti, kteří se nerozhodnou pro žádnou z nabízených eventualit, dostanou také možnost označit se jako Jugoslávci anebo uvést regionální identitu. Autor informace uváděl jako příklady Dalmatince nebo Hercegovce.¹²

Na tento článek po pěti dnech ve *Vjesniku* navázala informace o schůzi nejvyššího grémia Socialistického svazu pracujících lidu Chorvatska (SSNRH), organizace vzdáleně podobné československé Národní frontě. Zpráva uváděla, že se vedení SSNRH zabývalo přípravou sčítání obyvatelstva, přičemž hlavní pozornost zaměřilo na podobu rubrik sloužících k podchycení nacionální identity dotazovaných. Diskuse se přitom soustředila především na možnost uvést namísto etnické regionální příslušnost. Charakter debaty, ale i názor redakce k jinak striktně neutrálně formulované zprávě, která však byla nezvykle otištěna na první straně listu, avizoval její podtitul. V něm bylo uvedeno, že „každé umělé zdůrazňování regionál-

10 *Za čistoću jezika i administrativno*, *Vjesnik*, 10. 1. 1971, s. 9.

11 *Ne znam zašto toliki nezvani brinu o „jedinstvu“ jezika*, *Vjesnik*, 4. 2. 1971, s. 7.

12 Bero VLAHO, *1. travnja pobrojti će se koliko nas ima*, *Vjesnik*, 23. 1. 1971, s. 3.

ní identity by mohlo více škodit než prospět politické atmosféře v Chorvatsku.“ Ze zprávy se čtenář dozvídal, že regionální příslušnost rozbíjí nacionální identitu. V přijatém usnesení se konstatovalo, že svaz pracujících lidu sice akceptuje stanovenou podobu sčítacích formulářů, ale bude občanům vysvětlovat, že pokud uvedou regionální příslušnost, budou automaticky zařazeni do kategorie nacionálně nerozhodnutý.¹³

Tato zpráva o postoji jednoho z (alespoň navenek) hlavních subjektů mocenského systému Jugoslávie vyvolala mezi chorvatskou veřejností zcela nebývalou odezvu a stala se jednou z hlavních roznětek náhlého ohromného vzestupu zájmu o nacionální otázku. *Vjesnik* v následujících dnech otiskl zcela nezvyklé množství usnesení kulturních, vědeckých, profesních i regionálních organizací a sdružení. Všechny rezoluce vyslovovaly souhlas se stanoviskem socialistického svazu pracujících lidu ke sčítání obyvatelstva. V nich obsažené požadavky se přitom během několika dnů výrazně radikalizovaly. Již 30. ledna se čtenáři nejčtenějšího chorvatského listu mohli seznámit s rezolucí výkonného výboru Svazu spisovatelů Chorvatska. Její autoři stanovisko SSRNH nejen podpořili, ale své požadavky konkretizovali a dále rozvedli. Emotivním, až hysterickým tónem varovali, že pokud by se trvalo na regionální příslušnosti, tak by se „chorvatský národ mohl rozpustit v Dalmatince, Ličance či Sremce.“ Vyslovovali se pro stažení formulářů umožňujících přihlášení k regionální identitě a požadovali, aby v nových tiskopištech byly nabídnuty jen možnosti Chorvat/národnostně nerozhodnut a Srb/národnostně nerozhodnut.¹⁴ *Vjesnik* pak následně v rychlém sledu za sebou informoval o podobně zaměřených usneseních čakavského shromáždění, městského a okresního výboru SSRNH v Karlovcí, společenských organizací v Dubrovniku, republikového vedení svazu mládeže či Historické společnosti Chorvatska, ale též předsednictva Jihoslovenské akademie věd a umění. V rezolucích se mimo jiné konstatovalo, že způsob formulování nabídek pro odpovědi je neleninský a poškozují dosavadní úspěchy národnostní politiky. Historická společnost připomínala, že specifickou dalmatskou identitu zkonstruovaly rakouské úřady, aby oslabily chorvatskou pozici ve prospěch italských autonomistů. Geografická společnost mimo jiné kritizovala, že v návodu pro vyplňování se uvádějí příklady regionální příslušnosti jen z Chorvatska, a nikoliv již z dalších částí SFRJ.¹⁵

13 B. K., *Dileme na popisnici*, *Vjesnik*, 28. 1. 1971, s. 1, 5.

14 *Prosved upravog odbora DKH*, *Vjesnik*, 30. 1. 1971, s. 3. Zcela tedy mj. opomijeli v Chorvatsku žijící Italy či Muslimy.

15 *Čakavski sabor protiv regionalnog izjašnjavanja*, *Vjesnik*, 31. 1. 1971, s. 5; *Uz regionalnu obavezno i nacionalna pripadnost*, *Vjesnik*, 2. 2. 1971, s. 3; *Karlovac: regionalna pripadnost neprivatljiva*,

Vjesnik 4. února na první straně bez komentáře informoval o rozhodnutí SSRNH, že regionální příslušnost nebude ve sčítacích arších vyplňována. Nicméně s tím související vlna emotivních reakcí neochabla, ale naopak ještě více nabrala na síle. Zdá se, že redakce vyhodnotila krok republikového vedení socialistického svazu pracujícího lidu jako pozitivní reakci mocenské elity na zmíněné protesty. Svědčila by pro to skutečnost, že v ten samý den se charakter argumentace v textech kritizujících přípravu cenzu značně zostřil. *Vjesnik* tak ve stejném čísle obsáhle referoval o usnesení výkonného výboru Matice chorvatské schváleném již skoro před týdnem. Je možné, že kvůli v něm obsaženým radikálním, silně nacionálně podbarveným stanoviskům redakce s jeho zveřejněním otálela.

Vedení Matice chorvatské, které se stávalo v rámci nacionálně podmíněného hnutí jedním z klíčových subjektů, označilo zařazení možnosti deklarovat regionální příslušnost do sčítacích tiskopisů za krok, který hrubě porušuje nezcizitelné právo na nacionální identitu a má stejný charakter jako v historii časté snahy nepřátel chorvatského národa uměle rozdělovat jeho podstatu na několik dílů. S takovými aktivitami začaly kdysi konstruováním dalmatské identity Benátky, pak v nich pokračovalo Rakousko-Uhersko a – relativně nedávno – velkosrbští nacionalisté. Podobné záměry sledují i ti, kteří prosazují termín Istranin. Jejich cílem je oddělit Istrii od Chorvatska a od Jugoslávie. Za těmito záměry směřujícími k „odtržení dalmatských, istrijských, slavonských, zagorských, bunjevských, šokských, hercegovských a bosenských Chorvatů od chorvatského etnického jádra,“ stojí síly, které chtějí narušit vztahy mezi Chorvaty a Srby, poškodit národnostní vztahy i samosprávný socialismus.

Matice chorvatská v prohlášení formulovala další, v kontextu předcházejícího vývoje Titova režimu naprosto neslýchané požadavky. Zpochybňovala kredibilitu sčítacích komisařů. Se zjevnou aluzí na to, že část pro tento úkol již vybraných osob bude odpovědi falšovat, varovala, že nikdo nemůže zaručit, že mezi nimi nejsou stoupenci srbského nacionalismu a jugoslávského unitarismu. Nebylo těžké rozeznat, že za nositele či přinejmenším protektora srbského šovinismu a jugoslávského unitarismu prohlášení implicitně považovalo svazovou exekutivu, již měla být organizace cenzu odejmuta.

Vjesnik, 2. 2. 1971, s. 3; *Suprutno ustavnim odredbama*, *Vjesnik*, 2. 2. 1971, s. 3; *Protest Dubrovčana*, *Vjesnik*, 3. 2. 1971, s. 4; *Nacionalni osječaj – osnovni kriterij*, *Vjesnik*, 3. 2. 1971, s. 5; *Suprutno povijesnim činjenicima*, *Vjesnik*, 3. 2. 1971, s. 5; *Politički štetni formulari*, *Vjesnik*, 4. 2. 1971, s. 4.

Cíl zničit „nacionální podstatu chorvatství“ stál však podle Matice chorvat­ské i za tím, že v cenzu neměli být registrováni dlouhodobě v zahraničí žijící jugo­slávští gastarbeiteři. Autoři rezoluce konstatovali, že většina ze zhruba milionu v za­hraníčí pracujících občanů SFRJ je chorvatského původu. Blíže nespecifikované šovinisty a unitaristy obviňovali, že záměrným přehlížením této skupiny obyvatel při přípravě cenzu chtějí snížit zastoupení chorvatského národa v jugoslávské po­pulaci. Vedení matice již netrvalo pouze na vyškrtnutí regionální identity z nabídek ve sčítacím formuláři, ale požadovalo, aby kromě uvedení konkrétní etnicity dostal dotazovaný pouze možnost deklarovat se jako národnostně nerozhodnutý. Občané by se tedy nemohli vyjádřit ani jako „Jugoslávci“. Matice chorvatská se navíc doža­dovala odložení sčítání. K jeho provedení, které by zabezpečily místo svazových orgánů republikové instituce, se mělo přistoupit až po provedení zásadních spole­čenských a politických změn a po příslušné úpravě dotazníků a zahrnutí gastarbei­terů mezi respondenty.¹⁶

Ani ve zprávě o usnesení Matice chorvatské, ani v informacích o rezolucích dalších organizací a institucí, které *Vjesnik* v rychlém sledu za sebou zveřejňoval, nebylo uvedeno, proč by možnost uvádění regionální identity měla poškozovat zá­jmy právě chorvatského národa, a ne i dalších jugoslávských etnik. Tento aspekt obcházel i ojedinelý komentář *Vjesniku*, který se problémům se sčítáním věnoval. Redakce v nezvykle dlouhém, takřka celostránkovém textu, dávala jasně – i když ne vždy zcela explicitně a také ne ve všem – zapravdu kritickým hlasům vysloveným na adresu příprav sčítání obyvatelstva. Zdravko Židovec v komentáři v pozitivním kontextu shrnul argumenty odpůrců regionální identity. Sám je obohatil o názor, že Slavonec či Dalmatinec současně může být Chorvatem, Srbem či Italem, ale těž­ko může být nacionálně indiferentní. V článku se autor dále vyslovil k problémům, které dosud nebyly v diskusi o přípravě cenzu probírány. Kritice podrobil ideu jugo­slávské identity, kterou označil za konstrukt unitaristů. Její prosazování vrcholilo v roce 1953. Unitaristé jugoslávství prezentovali jako pokrokovou nacionální či nadnacionální identitu. K zaujetí správného postoje k jugoslávství došlo až po bri­onském plénu, tedy pouze před necelými pěti lety. Tehdy bylo odmítnuto, že jugo­slávství odráží vlastenecké pocity. Bylo přijato stanovisko, že národy, které na území SFRJ žijí, si k ní vytvářejí pevné pouto jen prostřednictvím vlastní všestranné emancipace. Zdravko Židovec využil úvahy o politickém významu nadcházejícího cenzu i pro tvrzení, že je nepřijatelné, aby některé z jugoslávských národů byly vní-

16 *Matica hrvataska: Popis stanovništva odgoditi dok se ne provede najavljenja društveno-politička i državna reforma*, *Vjesnik*, 4. 2. 1971, s. 8.

mány jako státotvorné, jiné jako opoziční a jiné (to byla zjevná aluze na srbský nacionalismus), aby samy sebe označovaly za jugoslávský Piemont.¹⁷

Vjesnik o připravovaném cenzu v kontextu existence mnohonárodnostního státu, respektive ve vztahu k bytostným zájmům chorvatského národa informoval v průběhu února takřka každodenně. Obsahy takto tematicky zaměřených článků se však v zásadě opakovaly. Objevilo se tak ještě několik zpráv o rezolucích protestujících proti možnosti vyjádřit při sčítání regionální identitu. Historická společnost se přihlásila k postoji Matice chorvatské a vyslovila se pro odklad sčítání.¹⁸ Poté se však již tento požadavek na stránkách *Vjesniku* neobjevil.

Ve druhé polovině února otevřel nejčtenější chorvatský list ve vztahu ke sčítání obyvatelstva, respektive k jeho nacionální či regionální identitě ještě dva problémové okruhy. Popíral zvláštní identitu Bunjevců,¹⁹ kterou pokyny pro sčítání uváděly jako jeden z příkladů možné regionální příslušnosti. Dva články přesvědčovaly čtenáře, že uvádění regionální příslušnost se může právě v tomto případě dočkat práva ve Vojvodině žijící chorvatské populace. Hrozí, že mnoho jejích příslušníků se totiž bude deklarovat jako Bunjevci.²⁰ Redakce toto téma otevřela, i když jistě věděla, že tím porušuje jedno z nevyřčených pravidel platících v rámci složité fungujícího Titova režimu. Podle něj se jednotlivé republikové elity, a i média podléhající jejich pravomoci, neměly zabývat, ani komentovat události či problémy v jiných částech federace. To se obzvláště týkalo národnostní situace.

Vjesnik toto tabu do jisté míry nerespektoval ani v dalších článcích, v nichž polemicky referoval o způsobu, kterým v Bělehradě vycházející noviny informovaly o projevech nespokojenosti v Chorvatsku souvisejících s přípravou sčítání obyvatelstva. Redakce se ovšem zaštiťovala názory předsedy chorvatské organizace Socialistického svazu pracujících lidu Stjepana Iviće a místopředsedy svazového parlamentu Josipa Djerdji. Předmětem sporu byly články otištěné v celostátním stranic-

17 Zdravko ŽIDOVEC, *Dosad najslobodnije: „Ja sam“ u 25 jezičnih varijanti*, *Vjesnik*, 6. 2. 1971, s. 7.

18 *Regionalna pripadnost i povijesno neprihvatljiva*, *Vjesnik*, 11. 2. 1971, s. 4.

19 Bunjevci jsou nepočetnou etnickou skupinou usídlenou převážně v Bačce, jednom z vojvodinských regionů. Jejich původ není přesně určen. Na území dnešní Vojvodiny přesídlili zřejmě v 18. století ze západní Hercegoviny v rámci migrace organizované katolickou církví. Část se hlásí k chorvatskému etnickému původu, další vyjadřují specifickou – bunjevskou – identitu. Menší procento se deklaruje jako Srbové.

20 E. SEGEDI, *Subotica: Hrvat-Bunjevac ili Bunjevac-Hrvat*, *Vjesnik*, 19. 2. 1971, s. 3; *Bunjevci su nerazdvojni dio hrvatskog naroda*, *Vjesnik*, 21. 2. 1971, s. 3.

kém deníku *Borba*, považovaném za tiskový orgán komunistické strany. *Borba*²¹ nesouhlas s možností vyjádřit namísto etnické identity zemskou příslušnost interpretovala jako hegemonistický postoj nerespektující právo jugoslávských občanů svobodně vyjádřit své přesvědčení. V zásadě korektně přitom zdůrazňovala, že takové tendence jsou výsledkem anachronických a malicherných obav podmíněných chorvatským nacionalismem. Námitky zveřejněné *Vjesnikem* byly dosti nepřesvědčivé. V textech, v nichž bylo naznačováno, že se *Borba* staví na stranu unitaristů, byla možnost vyjádření regionální identity odmítána argumentem, že nacionální identita je „realitou socialistické společnosti“ a nelze ji proto nahrazovat vazbou na region.²²

Články zabývající se uváděním regionální identity při sčítání obyvatelstva a dalšími nacionálními aspekty připravovaného cenzu, se kterými se čtenář *Vjesniku* od konce ledna po více než měsíc takřka každodenně setkával, na přelomu února a března náhle prořídly poté, co list otiskl zprávu, že se federální vláda usnesla umožnit každé z jugoslávských republik, aby zvolila vlastní model vyplnění sčítacích formulářů v případě, že dotazovaný neuvede svou národnost.²³ Chorvatské vedení rozhodlo, že sčítací komisař upozorní osobu, která bude chtít vyplnit údaj o své regionální identitě, že neuvádí národnostní příslušnost. Pokud bude dotazovaný na své odpovědi trvat, komisař ho zapíše jako nacionálně nerozhodnutého a nebude uvádět konkrétní regionální identitu.²⁴

Národnostní souvislosti dubnového sčítání obyvatelstva přestaly být poté pro *Vjesnik* jedním z prioritních témat. Na základě materiálů, z kterých jsme vycházeli, nelze vysledovat, zda šlo o spontánní rozhodnutí redakce, anebo se tak stalo na základě direktivy vyšších míst. Následný, malý zájem listu o průběh cenzu a jeho výsledky svědčí spíše o druhém. Jen velmi pozorný čtenář *Vjesniku* mohl v následujících dnech vysledovat, jak velké politikum nacionální aspekty sčítání i nadále představovaly. V polovině března list otiskl prohlášení Ljudevita Jonkeho. Jonke se v něm jako předseda Matice chorvatské distancoval od otevřeného dopisu exilové paralelní organizace matice, který obsahoval instrukce pro vyplňování

21 *Borba* měla status (jediného) celojugoslávského listu. V tomto kontextu měla exkluzivní právo vyslovovat se ke všem, tedy i etnickým, problémům na území celé federace.

22 *SKH – mobilan za velike političke akcije*, *Vjesnik*, 18. 2. 1971, s. 7–8; Mirko GALIĆ, *Što smeta Borbu*, *Vjesnik*, 26. 2. 1971, s. 5.

23 *Napokon, bez regionalnog opredjelivanja*, *Vjesnik*, 26. 2. 1971, s. 4.

24 S. SELINIĆ, *Nacionalno pitanje u popisu stanovništva Jugoslavije 1971*, *Tokovi istorije*, č. 1, 2016, s. 90 an.

sčítacích formulářů.²⁵ Kam tyto pokyny sdružení, které bylo vnímáno jako protistátní, směřovaly, a proč bylo nutné se proti nim ohradit, Jonke ani redakce listu nevysvětlili.

Ještě pozoruhodnější, byť opět pouze kusá a nekomentovaná, byla zmínka o konkrétní organizaci sčítání, která se posléze objevila ve zprávě o projevu Marka Koprteleho, člena užšího chorvatského stranického vedení. V něm se tento funkcionář, který byl (jako stovky dalších osob) po likvidaci maspoku obviněn z prosazování nacionalistických postojů a z politického života odstraněn, kritizoval, že lokální úřady v Osijeku zakázaly, aby práci sčítacích komisařů vykonávali bývalí členové tajné policie. Čtenář znalý jugoslávských reálií si mohl domyslet, že v etnicky pestřím prostředí východní Slavonie úřady preventivně znemožnily, aby s formuláři nakládaly nedůvěryhodné osoby, potenciálně blízké unitaristickým stanoviskům nebo velkosrbským postojům. Stejně tak však mohlo takové opatření posloužit k tomu, aby se – za použití účelového odkazu na nedávnou kritiku Aleksandra Rankoviće a na případy zneužívání moci tajnou policií – do příprav a provedení cenzu nemohli zapojit bývalí partyzáni srbského původu, kteří po válce tvořili většinu příslušníků státní bezpečnosti.²⁶

Vysokou labilitu etnické situace a možnou polarizaci populace Chorvatska na nacionálním základě signalizoval především článek týkající se zasedání hlavního výboru Prosvjety, kulturně společenské organizace sdružující v Chorvatsku žijící Srby.²⁷ Kromě dalších informací, kterými se zabýváme na jiném místě, se čtenář v této souvislosti mohl dozvědět, že také Prosvjeta požaduje, aby se etnická struktura osob pověřených provedením cenzu přizpůsobila národnostním poměrům v Chorvatsku.²⁸ Ani v tomto případě se čtenáři nedostalo explicitního vysvětlení, proč se jak chorvatské, tak srbské národní sdružení domáhají vyvážené etnické struktury sčítacích komisařů.

Růst nacionalistických tendencí a s tím související zhoršování národnostní situace v Chorvatsku odsunuly v dalších týdnech na vedlejší kolej zájem sledovaných novin o problémy spojené s regionální identitou a s dalšími etnickými aspekty prováděného (a posléze již realizovaného) sčítání obyvatelstva. *Vjesnik* přinesl ně-

25 *Objašnjenje Matice hrvatske*, *Vjesnik*, 14. 3. 1971, s. 2.

26 *Manje nacionalističkih ispada nego prije*, *Vjesnik*, 29. 4. 1971, s. 6. Koprteľův projev zaznamenala (a významově odlišným titulkem opatřila) i bělehradská *Politika*, která se zpravidla informacím tohoto typu z jiných republik vyhýbala. *Ne mogu se davati generalne ocene za sve bivše pripadnike SDB*, *Politika*, 29. 4. 1971, s. 6.

27 Prosvjeta v prvním dvacetiletí existence jugoslávské federace takřka nevyvíjela žádnou aktivitu.

28 *Živa rasprava u „Prosvjeti“*, *Vjesnik*, 7. 3. 1971, s. 3.

kolik dní před zahájením cenzu celostránkový rozhovor s předsedou republikového statistického úřadu. Odpovědi i otázky, z nichž se některé týkaly i regionální identity a statistického podchycení gastarbeiterů, však postrádaly vysokou míru etnický podmíněných emocí, která byla přítomna v tematicky podobně zaměřených textech publikovaných listem v lednu a v únoru.²⁹ Jistým dozvukem takto intonovaných zpráv byl článek převzatý ze *Slobodne Dalmacie*, jiného chorvatského deníku. Informovalo se v něm o iniciativě výboru socialistického svazu pracujícího lidu v okrese Imotském. Z jeho podnětu bylo v tomto regionu v dalmatském Záhoří provedeno vlastní sčítání obyvatelstva zaměřené na počet gastarbeiterů. Zprávu, jejímž klíčovým sdělením bylo ukázat, jak se v důsledku odchodů na práci do zahraničí vyliďňují regiony s chorvatskou populací, *Vjesnik* přinesl bez komentáře.³⁰ Druhou rovinu – jinak *Vjesnikem* zcela opomíjených – reálných zájmů chorvatského obyvatelstva spojených s provedením pravidelného sčítání ilustrovala zpráva zveřejněná počátkem druhé poloviny dubna. Referovala o tom, že prováděné šetření nedokáže přesně podchytit osoby žijící jako podnájemníci. Majitelé bytů se totiž vyhýbají jejich registraci ve sčítacích formulářích v obavě, že by pak z dosud před úřady utajeného nájmu museli platit daň.³¹

Na rozdíl od Chorvatska debata o etnických souvislostech nadcházejícího cenzu v Srbsku neprobíhala. *Politika* tak v tomto ohledu pouze referovala o vlně negativních reakcí mnoha společenských organizací v Chorvatsku na možnost uvádění regionální identity. Všechny tyto – dosti podrobné – zprávy měly přísně informativní ráz a neutrální nadpisy.³² V tomto směru představoval jedinou výjimku článek o trestním oznámení, které podala skupina členů chorvatské advokátní komory na předsedu federálního statistického úřadu Ibrahima Latifiće. Advokáti, vesměs členové svazu komunistů, v podání uváděli, že se Latifić dopustil trestného činu podněcování k národnostní nesnášenlivosti tím, že ve sčítacím formuláři umožnil vyplnit namísto etnické příslušnosti regionální identitu.³³ Text s viditelným potěšením konstatoval, což se odrazilo i v titulku, že příslušný žalobce podnět

29 *Sve o popisu*, *Vjesnik*, 27. 3. 1971, s. 5.

30 9 000, *Vjesnik*, 25. 3. 1971, s. 5. Šetření v Imotském údajně zjistilo, že v zahraničí z tohoto okresu dlouhodobě pobývá devět tisíc osob, což byla více než pětina populace okresu.

31 *Muke podstanara i u popisu*, *Vjesnik*, 18. 4. 1971, s. 4.

32 *Protiv regionalnog izjašnjavanja*, *Politika*, 30. 1. 1971, s. 6; *Zahtev da se odloži popis*, *Politika*, 3. 2. 1971, s. 6; Zvonko LOGAR, *Polemike o nacionalnom opredeljenju*, *Politika*, 3. 2. 1971, s. 7; *Latifić odgovara kritičarima*, *Politika*, 11. 2. 1971, s. 6.

33 *Vjesnik* o této aktivitě Chorvatské advokátní komory neinformoval.

odmítl se zdůvodněním, že každý občan SFRJ má právo vyslovit se o své vlastní identitě, jak chce, a případně i nacionální příslušnost nezveřejňovat.³⁴

Nejčtenější srbský deník přinesl následně, v době, kdy zprávy o sčítání obyvatelstva ze stránek *Vjesniku* až na malé výjimky vymizely, ještě jeden článek, jehož obsah obrážel citlivost, se kterou na census reagovala chorvatská i srbská populace. Text se příznačně týkal dění v etnicky rozmanité severní části černohorského Přímoří. Referoval o tom, že se z prostředí obou v Černé Hoře největších církví, pravoslavné a římskokatolické, vede intenzivní kampaň s cílem zdejší obyvatele přesvědčit, aby se při sčítání „správně“ etnicky identifikovali. Tato agitace je nejsilnější v etnicky smíšeném regionu kolem boky Kotorské. I když v článku nebylo zmíněno, pro jaké národnosti církve agituji, z kontextu to bylo zcela jasné.³⁵

Okruh témat spjatých s etnicitou, o nichž *Vjesnik* informoval, anebo je – ovšem pouze velmi sporadicky – komentoval, se od března postupně, nikoliv nápadně, ale současně znatelně, rozšiřoval. Pokračovala série Jonkových článků věnovaných jazykové otázce. Všechny měly stejné zacílení. Autor s neutuchajícím zápallem přesvědčoval čtenáře o existenci svébytného chorvatského jazyka, o nutnosti zachovávat jeho čistotu a o nepřátelských záměrech, které se skrývají za obhajobou jazykové jednoty Srbů a Chorvatů. Předseda Matice chorvatské neváhal v této souvislosti odkazovat na vyjádření Vladimira Nazora a Miroslava Krleži.³⁶ Na rozdíl od lednového stanoviska Matice chorvatské se o Novosadské dohodě nevysslovoval jako o zastaralé, ale explicitně ji odmítal jako nevědeckou, špatnou a ve svých důsledcích škodlivou. Jonke razantně hájil chorvatštinu před údajnými pokusy svazového centra uniformovat jazyk na ekavské bázi. V této souvislosti explicitně káral tiskovou agenturu Tanjug, že v chorvatském prostředí distribuuje informace v ekavštině. Nejmenované federální instituce pak v příznačně nazvaném článku vinil z toho, že se snaží vytvořit státní jazyk, kterým by se stala latinkou psaná ekavština. Postupují tedy stejně, jako kdysi „Jovan Skerlić, když vytvářel jeden srbsko-chorvatský národ.“³⁷ Jonke tedy neváhal přirovnat obhajobu společného jazyka k pokusům srbských nacionalistů zkonstruovat jugoslávský národ na srbském etnickém základě.

Koncem dubna seriál navenek lingvistických vzdělávacích článků o jazyku, které však měly výrazný nacionální, a tedy i politický přesah, skončil. V posledním

34 *Smešno je u Latifčevom popisu tražiti elemente krivičnog dela*, Politika, 20. 2. 1971, s. 6.

35 *Nema rehabilitacije nacionalizma*, Politika, 26. 3. 1971, s. 6.

36 Ljudevit JONKE, *Dva suvremena književnika o književnom jeziku*, Vjesnik, 13. 4. 1971, s. 8.

37 Idem, *Unitarističke ideje ne vrijede ni u jeziku*, Vjesnik, 2. 3. 1971, s. 9; Idem, *Postupci iz preprošleg vremena*, Vjesnik, 30. 3. 1971, s. 8.

komentáři Jonke vyslovil radost z toho, že na rozdíl od ještě nedávné doby, kdy obrana chorvatského jazyka představovala urgentní výzvu, je dnes již jeho postavení konsolidované. Potvrzoval to mj. nedávným výrokem Savky Dabčević Kučar vymezujícím chorvatštině postavení úředního jazyka. Jonke dále v nepřehlédnutelné národovecké manýře zdůrazňoval, že se svěbytný jazyk Chorvatů zformoval již v 11. století a jeho existenci začali zpochybňovat až ve 20. století jugoslávští unitaristé. Poslední článek dlouhého seriálu předseda matice ukončil apelem na stálou péči o mateřský jazyk, která měla zahrnovat i úsilí o to, aby cizí výrazy zmizely z průčelí obchodů, reklam, názvů filmů.³⁸ Cizími výrazy zjevně mínil termíny používané v ekavské jazykové oblasti.

Na základě pramenů, z kterých jsme vycházeli, nelze jednoznačně stanovit, zda Jonke seriál článků ukončil z vlastní iniciativy, jak v posledním z nich naznačoval, anebo k tomu došlo na základě rozhodnutí redakce, či v důsledku zásahu vyšších míst. Širší kontext naznačuje druhé a ještě více třetí. Připomeňme, že mnohem uměřenějším názorům na jazykovou otázku se ještě před několika málo lety dostávalo razantních odsudků. Například Miroslav Krleža, jehož autority se Jonke opakovaně dovolával, se musel kvůli opatrné podpoře chorvatské jazykové výlučnosti v roce 1967 vzdát členství v ústředním výboru Svazu komunistů Chorvatska. Chorvatské vedení mělo i z otevřených zdrojů informace o politizaci jazykové otázky a zvyšujícím se zájmu chorvatské veřejnosti o tento společensky neobyčejně výbušný problém. Demonstroval ho například zcela výjimečný zájem o Jonkeho záhřebskou přednášku *Spisovný jazyk dnes*, která se měla uskutečnit v rámci osvětového cyklu Literární pátky.³⁹ Namísto obvyklých několika desítek posluchačů na něj dorazilo přes tisíc zájemců.

Apely na samostatnost a svěbytnost chorvatštiny mohly ovlivnit i rozhodování městské správy Djakova, východoslavonského regionálního centra. Radní města, kde více než půlstoletí působil jeden z hlavních protagonistů jihoslovanského hnutí Josip Juraj Strossmayer, počátkem dubna 1971 schválili opatření, které mělo chránit chorvatský jazyk. Ve městě se podle jejich rozhodnutí mělo úřadovat pouze chorvatsky. Co více, zastupitelstvo se usneslo, že napříště nebude projednávat žádný materiál, který bude obsahovat nespisovné výrazy či slova, která nejsou chorvatská.⁴⁰ *Vjesnik* informaci svého regionálního dopisovatele otiskl bez kome-

38 Idem, *Potreba trajne brige o jeziku*, *Vjesnik*, 27. 4. 1971, s. 8.

39 D. V. C., *Zbog prevelikog zanimanja odgodjeno predavanje prof. Jonkea*, *Vjesnik*, 6. 3. 1971, s. 5.

40 I. L., *Općinski akti i jeziki*, *Vjesnik*, 5. 4. 1971, s. 3.

táře, bez ohledu na to, že se toto rozhodnutí zásadně vymykalo z dosud zavedené výsoce tolerantní jazykové praxe federativní Jugoslávie.

Krátce před publikací posledního Jonkeho článku Matice chorvatská s konečnou platností odstoupila od Novosadské dohody. *Vjesnik* však o tomto důležitém rozhodnutí, přestože z něho potenciálně vyplývaly závažné politické, a především společenské konsekvence, informoval jen prostřednictvím krátké nekomentované zprávy, zveřejněné navíc v rámci kulturní rubriky na nenápadném místě na jedné z posledních stran listu.⁴¹ Články o jazykových poměrech v srbokroatofonním prostředí, respektive o svébytném postavení chorvaštiny se potom ze stránek *Vjesniku* zhruba na měsíc vytratily. Lakonický způsob informování o odstoupení od Novosadské dohody a mlčení o požadavcích na jazykovou exkluzivitu Chorvatů se vši pravděpodobností souvisel s pokyny z nejvyššího republikového stranického vedení. Mocenská špička v Záhřebu se začínala obávat důsledků rychle rostoucí vlny nacionálních emocí, které již v závěru dubna v chorvatském veřejném prostoru dominovaly. Den před uveřejněním zprávy o odstoupení Matice chorvatské od Novosadské dohody *Vjesnik* na titulní straně informoval o setkání S. Dabčević Kučar s hlavními redaktory rozhlasu, televize a *Vjesniku*, tedy nejdůležitějších celochorvatských médií. Na poradě šéfa chorvatské stranické organizace kritizovala „pokusy o renesanci anachronického vnímání a interpretace chorvatské národní otázky, které jsou spojeny i se šovinistickými výpady a protisrbskými hesly“.⁴² Bylo to vůbec poprvé od začátku roku 1971 (nadlouho ovšem také naposledy), co *Vjesnik* otiskl takto přímou a rezolutní kritiku projevů chorvatského nacionalismu. Dabčević Kučar jistě reagovala na řadu jevů souvisejících s vlnou nacionální euforie. Za anachronické mohly být považovány i snahy o přespřílišné zdůrazňování jazykové svébytnosti Chorvatů.

Z informací, které *Vjesnik* přinášel v únoru a březnu, bylo možné vyrozumět, že stranické špičky v Chorvatsku vzrůst nacionálních projevů nejen respektují a chápou, ale v mnoha ohledech i podporují. To se týkalo mj. i požadavků na přizpůsobení školních osnov „chorvatským nacionálním zájmům“. Již počátkem února sledovaný deník otiskl dlouhý článek literárního historika Dubravka Jelčiće o edicích spisů chorvatských politických myslitelů. Jelčić, který po rozpadu Jugoslávie patřil k militantnímu pravicovému proudu Tudjmanových sympatizantů, v něm vyslovoval lítost nad tím, jak málo se žáci i studenti v chorvatských školách a gymnáziích dozvědí o Antem Starčevićovi či o bratřích Radićích. Z toho žáci

41 *Matica hrvatska otkazala Novosadski dogovor*, *Vjesnik*, 23. 4. 1971, s. 7.

42 *Dr. S. Dabčević-Kučar s urednicima RTV i NIP „Vjesnik“*, *Vjesnik*, 22. 4. 1971, s. 1, 3.

mohou dovodit, „že Chorvaté takřka neměli vlastní politiky a ještě méně těch, kteří chorvatsky vnímali chorvatské problémy“.⁴³ Otištění Jelčičova textu by bylo ještě před pár měsíci nepravděpodobné. Pokud by k jeho publikaci přeci jen došlo, čekal by autora i redakci přísný postih. Počátkem února 1971 však již bylo možné o „chorvatském přístupu k chorvatským problémům“ hovořit.

V průběhu následujících dvou měsíců *Vjesnik* otiskl na podobné téma několik dalších textů. Jejich autoři se vesměs zasazovali o posílení nacionálního charakteru výuky humanitních předmětů. V tomto ohledu byly symptomatické zejména články jednoho z protagonistů zveřejnění *Deklarace o názvu a postavení chorvatského spisovného jazyka* básníka Slavka Mihaliće. Mihalić čtenáře přesvědčoval o nutnosti začít věnovat mnohem větší pozornost výuce chorvatské literatury. Popíral opodstatněnost zařazení kategorie „jugoslávská literatura“ do školních osnov. Zdůrazňoval, že takový pojem nemá relevantní obsah a že existují jen literatury jugoslávských národů. Autor také kritizoval, že klíčové pojmy a události vztahující se k chorvatské slovesné produkci jsou zastíněny výkladem o jiných jugoslávských literaturách. Nebylo obtížné si domyslet, že tím je především míněna výuka literatury srbské.⁴⁴

Podle článků přinášejících *Vjesnikem* mohl čtenář nabýt dojmu, že požadavky směřující k nacionálně podmíněným změnám výuky mají podporu chorvatských mocenských špiček. Odrážela to mj. informace o projevu Pera Pirkerera, který pronesl během setkání se zástupci gymnázií. V příznačně nazvaném článku redakce vyzdvihla ty pasáže, v nichž tajemník republikového stranického vedení hovořil o tom, že ve „školství zůstaly dlouho zakonzervovány unitaristické přístupy a anachronické tendence.“ I průměrně informovaný čtenář dokázal tyto vágní pojmy ve sdělení snadno dešifrovat jako implicitní odklon od režimem po válce podporovaného jugoslávského vlastenectví, vnímaného jako sekundární identita občanů Titovy federace. Pirker v další části projevu apeloval „na zakomponování nacionálních prvků (to se zvláště týká literatury, dějepisu a zeměpisu) do výuky; tím se podpoří skutečná marxistická valorizace práce.“⁴⁵ Poslední, dosti bizarní část souvětí měla sloužit jako vědecké zdůvodnění čistě národních cílů. Čtenář snadno porozuměl, zakomponování nacionálních prvků jakého národa se Pirker dovolává. Zřejmě však také postřehl, že se druhý nejvýše postavený funkcionář republikového stranického

43 Dubravko JELČIĆ, *Službouljudni povjesničari*, *Vjesnik*, 9. 2. 1971, s. 5.

44 Slavko MIHALIĆ, *Zapostavljena hrvatska književnost*, *Vjesnik*, 23. 2. 1971, s. 8; Idem, *Primjeri iz književnosti – mjesto kontinuiteta*, *Vjesnik*, 9. 3. 1971, s. 8.

45 *U osnove školstva – nacionalne elemente*, *Vjesnik*, 23. 3. 1971, s. 3.

vedení zcela vyhnul důsledkům, které by takové změny školních osnov v etnicky nejednotlivém Chorvatsku nevyhnutelně přinesly.

O problémech, jak by měly být po zakomponování nacionálních prvků konstruovány učební programy ve školách s převahou srbských žáků a zejména pak v etnicky smíšených lokalitách, v nichž ani jeden národ jednoznačně nepřevažoval, se nezmiňovaly ani další podobně tematicky zaměřené články. V nich obsažená argumentace postupně nabývala na razanci. Například Vlatko Pavletić – další z filologů, který se za necelých dvacet let poté stal vysokým funkcionářem Tadjmanova režimu – již otevřeně plédoval pro kroatocentrismus. Jeho prosazení mělo mimo jiné znamenat „chorvatsky zaměřenou výuku ve školách a používání chorvatštiny ve všech sférách společenského života.“⁴⁶ Ještě otevřeněji vyzněla zpráva o diskusi na setkání učitelů gymnázií z dalmatského Záhoří. Článek nijak nekonkretizoval, na základě jakých kritérií byli účastníci schůze z etnicky smíšených okresů Knin, Drniš a Benkovac vybíráni, ale z líčení diskuse bylo patrné, že v ní vystoupili pouze zastánci chorvatského národního programu. Řada z diskusních příspěvků již neodrážela pouze sílící nacionální jiskření, ale začala již také směřovat proti základním ideologickým postulátům Titova režimu. Jeden z přítomných tak kritizoval, že učební programy jsou konstruovány tak, jakoby dějiny začínaly teprve před sto lety. Studenti se sice mnoho dozvědí o dělnické třídě a o socialismu, ale neví nic o dějinách Chorvatů. Příznačně tedy nebyla požadována výuka dějin Chorvatska, ale Chorvatů. V diskusi bylo dále kritizováno používání v Bělehradu vydaných učebnic dehonestujících odkaz a historický význam Stjepana Radiće nebo záměrně nepřesně zdůrazňujících opožděný začátek protinacistického odboje v Chorvatsku. Přítomní také poukázali na to, že se nedaří naplňovat výzvy k ochraně čistoty chorvatštiny ve školské sféře. Mnoho vyučujících i nadále ve školách používá ekavštinu a východosrbským nářečím je napsáno několik učebnic, které zůstávají v oběhu. V diskusi dokonce zaznělo, že stejně tak jako se v chorvatských školách nemůže vyučovat italsky, tak se nemůže používat ekavština. Jeden z diskutujících dal svou nacionální toleranci najevo poznámkou, že pedagog samozřejmě může ekavštinu používat v soukromí.⁴⁷

Ve stejném duchu se neslo prohlášení chorvatských historiků přijaté na jejich květnovém shromáždění. I oni se zasazovali za větší zastoupení národních dějin v učebních programech, v nichž jsou chorvatské dějiny utopeny v jugoslávských

46 *I Matici i našem preporodu potrebna su daljnja osvježenja*, Vjesnik, 20. 4. 1971, s. 7.

47 *Djuro BEĆIR, Profesori protiv patvorina u nastavi*, Vjesnik, 17. 4. 1971, s. 10.

a světových dějinách. Za tento stav vinili blíže nespecifikované unitaristy, kteří se snažili zbavit chorvatský národ vědomí o sobě samém.⁴⁸

Větší přítomnost nacionálních témat ve veřejném prostoru Chorvatska, z nichž mnohé začínaly nabývat agresivní podoby a směřovaly k mezietnické konfrontaci, bylo ovšem při běžném, byť pravidelném, čtení *Vjesniku* možné zaregistrovat poměrně obtížně. Deník se těmto problémům – kromě etnických aspektů sčítání obyvatelstva a v jistém smyslu otázce jazykové svébytnosti Chorvatů – nevěnoval soustavně. Takřka zcela se přitom vyhýbal jejich komentování. Namísto toho se v tomto ohledu – zjevně účelově – často zaštiťoval zpravodajstvím o projevech čelných stranických funkcionářů či informacemi o diskusích vyšších stranických grémií. Některé z těchto článků také přinášely takový typ informací o etnických vztažích, který se v jiných formátech textů neobjevoval.

Pro tyto projevy bylo příznačných několik tematických rovin. Vysocí straníční funkcionáři uznávali, že je společnost čas od času konfrontována s projevy nacionalismu. Jedním dechem však zároveň připomínali, že tyto excesy aktuálně nemají závažnější charakter a jejich četnost v žádném případě neroste. Z výňatků z projevu dalmatského funkcionáře Pera Krista, které *Vjesnik* koncem února na pokračování otiskl, se tak čtenář mohl dozvědět, že v okrese Imotski došlo k několika protisrbským excesům. Řečník ovšem konstatoval, že jejich počet nebyl velký a že většinu výstřelků způsobili na dovolené pobývající gatarbeitři. Kriste, který se stal za dvacet let ministrem obrany v první Tudjmanem jmenované vládě, zároveň uvedl, že vedle blíže nespecifikovaných proustašovských projevů byly zaznamenány i pročetnické výstřelky. Explicitně v této souvislosti zmiňoval poplašné zprávy upozorňující na údajné upozadování v Dalmácii žijících Srbů.⁴⁹ Obdobným, ještě méně konkrétním způsobem, hovořil o projevech srbského a chorvatského nacionalismu v etnicky smíšeném prostředí východní Slavonie i Pero Pirker.⁵⁰ Šíření těchto fám, které měly v etnicky nejednotných oblastech vyvolávat neklid, přičítal nekonkretizovaným unitaristům a přívržencům centralistických koncepcí odsouzených v roce 1966 při politické likvidaci Aleksandra Rankoviće. Kriste označil unitarismus za svébytný druh nacionalismu, který patří v dané etapě socialistické vývoje k nejnebezpečnějším jevům, právě proti němuž je třeba aktuálně napřít největší úsilí.⁵¹ Po-

48 *Afirmirati nacionalnu povijest*, *Vjesnik*, 11. 5. 1971, s. 4.

49 Pero KRISTE, *Nikad tako masovna podrška*, *Vjesnik*, 23. 2. 1971, s. 6; Idem, *Pročetnički letci u aranžmanu ustaške emigracije*, *Vjesnik*, 24. 2. 1971, s. 6.

50 M. PULJIZ, *Osuda ispada i podrška kursu SKH*, *Vjesnik*, 13. 3. 1971, s. 5.

51 Pero KRISTE, *Dalmaciji nisu potrebni samozvani tumači njezina raspoloženja*, *Vjesnik*, 25. 2. 1971, s. 8.

dobně, byť ne tak ostře, se o podobných tendencích vyjádřil i předseda ideologické komise republikové organizace svazu komunistů Andrija Dujčić. Zdůraznil, že unitarismus se často skrývá za prosazováním jugoslávství. Jeho skutečným cílem je však eliminace národních specifík a dominance jen jednoho národa.⁵²

V člancích, v nichž byly citovány nebo parafrázovány projevy čelných chorvatských stranických funkcionářů, se také opakovaně objevila teze, že četnost a závažnost nacionálně podmíněných excesů často zveličují sdělovací prostředky, které nejsou společenskému pohybu v Chorvatsku nakloněny. Cílem kritiky byla především bělehradská média. V tomto duchu Pero Kriste vinil srbské týdeníky *NIN* a *Ekonomška Politika* ze zveličování závažnosti výtržností fanoušků Hajduku Split a petice podepisované na Univerzitě ve Splitu.⁵³ Z jiných zpráv *Vjesniku* se však ani jeho pravidelný čtenář o obsahu petice splitských studentů, ani o charakteru kraválů aktivistů Torcidy nedozvěděl ani základní informace.

Vjesnik se zjevnou oblibou otiskoval zprávy o kritickém postoji stranických orgánů k referování srbských médií o národnostních problémech v chorvatském etnickém prostředí. Odkazů na tato stanoviska redakce využívala pro nepřímou obhajobu chorvatských nacionálně podmíněných postojů, které se stále častěji v kontextu masového hnutí objevovaly. Příkladem takového modelu nakládání s informacemi byla relativně obsáhlá zpráva o usnesení bělehradského městského výboru SKJ, ve kterém toto stranické grémium vyjádřilo nespokojenost s charakterem zpráv o národnostních otázkách zveřejňovaných satirickým časopisem *Jež*. *Vjesnik* zejména zdůrazňoval ty pasáže usnesení, ve kterých stranické orgány redakci *Ježe* kritizovaly za zveličování nacionálně podmíněných excesů v Chorvatsku a za jejich nesprávné ztotožňování s frankovskou a ustašovskou tradicí. *Jež* byl také označen za nositele unitaristických a velkosrbských tendencí.⁵⁴

K legitimizaci aktuálního společenského dění v chorvatském prostředí měla nepřímo přispět i zpráva o zasedání krajského výboru SKJ v dalmatském městě Imotski. I zdejší stranické grémium se ohradilo proti zprávám, které o dění v tomto chorvatském regionu otiskla v Bělehradu vycházející periodika. V diskusi byly ostře kritizovány stranický deník *Borba* a týdeník *NIN* za zkreslování pozadí nedávného útoku na policejní služebnu ve městě Imotski. Články, které údajně nepravdivě spojovaly tento kriminální čin s oživenou aktivitou ustašovského hnutí, měly být kon-

52 Mirko GALIĆ, *SKJ – Savez istomišljenika, revolucionara, angažiranib, ali i savez nacionalnih republičkih partija*, *Vjesnik*, 11. 2. 1971, s. 8.

53 Pero KRISTE, *Dalmaciji nisu potrebni samozvani tumači njezina raspoloženja*, *Vjesnik*, 25. 2. 1971, s. 8.

54 *Koncepcija „Ježa“ suprotna politici SK*, *Vjesnik*, 5. 3. 1971, s. 3.

cipovány tak, aby mezi dalmatskými Srby vyvolávaly znepokojení.⁵⁵ Podobně jako v případě nacionalistických incidentů ve Splitu byl tento článek jedinou informací, kterou *Vjesnik* o útoku na policisty v Imotském přinesl.

Modelově podobně byl koncipován i článek o stanovisku bosenských stranických orgánů k propuštění více než deseti osob chorvatského původu, kteří čtrnáct měsíců strávili ve vyšetřovací vazbě v hercegovské Lištici.⁵⁶ Zadržení byli kvůli obvinění, že jsou členy ustašovské teroristické skupiny. *Vjesnik* z usnesení stranických grémií akcentoval, že zatčení podezřelých osob, doba jejichž vazby byla neúměrně dlouhá, iniciovala nikoliv republiková politická policie, ale svazové ústředí státní bezpečnosti. Obsahem tohoto sdělení byla dosti nápadná aluze na to, že před pár lety bylo právě federální centrum tajné služby kritizováno za zneužívání moci a podporu unitaristických a velkosrbských tendencí. Zpráva také měla posílit dojem, že negativní rysy chorvatského nacionálního oživení jsou jeho nepřáteli záměrně zveličovány. S tím souviselo konstatování, že část sdělovacích prostředků, zvláště bělehradská média, tento případ dramatizovala.⁵⁷

Odkazy na stranické autority i přímé citace z jejich projevů obsahovaly i články, které navozovaly dojem, že čelní funkcionáři Svazu komunistů Chorvatska podporují či dokonce iniciují nacionálně motivované požadavky a cíle. *Vjesnik* v tomto duchu referoval o vystoupení Pera Pirkera ve východoslavonských Vinkovicích. Tajemník republikového vedení SKJ kritizoval praxi, v jejímž rámci byly jako nacionalistické označovány všechny projevy národního cítění, jako zpěv chorvatské národní hymny či vyvěšování srbské či chorvatské vlajky. Konstatoval, že podobným projevům unitarismu se dostalo rozhodného odsouzení na nedávné schůzi chorvatského stranického vedení. Boj proti unitárnímu jugoslávství pak označil za důležité zadání, podobné klíčovým úkolům, které musel jugoslávský lid řešit po rozchodu se stalinismem či při zavádění dělnické samosprávy.⁵⁸

Pouze z této kategorie textů, tedy z článků referujících o projevech vysokých stranických představitelů či z příspěvků, pod nimiž byli tito funkcionáři podepsáni, mohl čtenář *Vjesniku* v prvních měsících roku 1971 získat informace o dalším, společensky velmi výbušném požadavku nastolovaném aktivisty masového hnutí. Ten směřoval k přizpůsobení etnické struktury zaměstnanců státních i stranických orgánů, institucí i podniků národnostnímu složení populace Chorvatska. První

55 Milivoj REBIĆ, *Kome je u interesu da od Imotskog stvori „ustašku kulu“?*, *Vjesnik*, 12. 3. 1971, s. 3.

56 V éře Titovy Jugoslávie se tak nazývalo hercegovské město Široki Brijeg.

57 *Lištica: krivice zbog hapšenja gradjana na odgovornost; Načistac s okolnostima hapšenja*, *Vjesnik*, 26. 2. 1971, s. 4.

58 *Svi su nacionalizmi isti! Nitko nije manje ili više „zadužen“ za Jugoslaviju*, *Vjesnik*, 18. 3. 1971, s. 7.

zmínku o něm bylo možné nalézt v příznačně redakci nazvané zprávě o projevu Savky Dabčević Kučar proneseném již koncem února v Osijeku. Předsedkyně republikové organizace svazu komunistů v této souvislosti poznamenala, že aktuální stav nechce drammatizovat, ale že etnické skladba funkcionářů by měla odpovídat národnostním poměrům.⁵⁹ Tento názor o týden později zopakoval v autorském článku člen nejvyššího jugoslávského vedení a nejbližší spojenec Savky Dabčević Kučar Mika Tripalo. V celostránkovém textu se snažil skloubit dvě zcela odlišné teze. V první akcentoval, že Chorvatsko je „výrazem práv chorvatského národa na vlastní stát“. Odkázal přitom jako na analogii na stejný vztah Srbska a srbského národa. V druhé tezi konstatoval, že Chorvatsko je státem Chorvatů, Srbů a národností (národnostních menšin). Slovní ekvilibristika byla v tomto ohledu pouze zdánlivá.⁶⁰ Tripalo tímto tvrzením nepřímou, ale dosti jasně negoval postavení Srbů zakotvené od skončení druhé světové války v ústavním pořádku Chorvatska. V něm bylo srbské etnikum explicitně postaveno na roveň chorvatskému národu.

Názory tlumočené *Vjesnikem*, které se týkaly národnostního složení funkcionářů, se ani v náznaku nezmiňovaly o tom, jakým způsobem je třeba ho změnit, respektive podíl jakého etnika mezi nimi je nutné zvýšit. I podprůměrně informovaný čtenář však věděl, že ve stranických grémiích, úřadech a zejména v policii působí více Srbů, než činí jejich zastoupení mezi obyvateli Chorvatska. Deník však stejně tak mlčky přecházel, že tento stav především vyplynul z odlišného zastoupení Chorvatů a v Chorvatsku žijících Srbů v partyzánské rezistenci. Druzí, kterých se do odboje zapojilo relativně mnohem více, logicky po nastolení Titova režimu obsazovali politické posty, místa v stranickém aparátu, v úřadech i policii.

Zmíněná témata byla v pregnantnější a vyhraněnější podobě shrnuta v referátu o vystoupení Krešimira Nikolce, předsedy okresního výboru svazu komunistů v Šibeniku. V něm byla mj. obsažena teze, že se kvůli ojedinělým výstřelkům ustašovské propagandy zaktivizovaly unitaristické kruhy a že dokonce někteří členové svazu komunistů v tomto duchu agituji mezi srbským etnikem. V článku o Nikolcově projevu se poprvé na stránkách *Vjesniku* objevil výslovný požadavek na změnu etnického složení policejního sboru, byt řečník avizoval, že se ho musí dosáhnout postupnými kroky.⁶¹

Z dalších zpráv, komentářů či reportáží přinášených *Vjesnikem* se jeho pravidelný čtenář o nacionálním jiskření v Chorvatsku, tím méně o charakteru soužití

59 *Nacionalna struktura i zastupljenost*, *Vjesnik*, 24. 2. 1971, s. 4.

60 Miko TRIPALO, *Puna prava svakog radnog čovjeka ali i svake nacije*, *Vjesnik*, 2. 3. 1971, s. 6.

61 Djuro BEĆIR, *Podrška političkom kursu SKH*, *Vjesnik*, 20. 3. 1971, s. 3.

Chorvatů a Srbů, mnoho nedozvídal. Sporadicky otiskované informace o národnostních problémech neměly obvykle redakční prioritu. Z nevelkého článku zveřejněného počátkem března vyplývalo, že ve východoslavonských Vinkovcích došlo k vzájemným provokacím mezi chorvatskými a srbskými mladíky nastupujícími vojenskou službu. Z článku nebylo patrné, jaký byl rozsah a intenzita tohoto incidentu. Čtenář se pouze dozvěděl, že se během výtržností zpívaly chorvatské a srbské nacionalistické písně. Ve zprávě se také, jak příznačně avizoval její název, uvádělo, že byly odsouzeny pokusy tento ojedinělý incident generalizovat.⁶²

Další ojedinělou zprávou, která naznačovala přetrvávající a zřejmě opětovně narůstající etnické tenze v národnostně smíšených oblastech Chorvatska, byla krátká informace o incidentu, který se odehrál v nespécifikované slavonské vesnici. Na učitelku základní školy, které z této lokality zjevně nepocházela, bylo podáno trestní oznámení, neboť v průběhu výuky žákům tvrdila, že jejich vesnice byla za války „nejméně z poloviny ustašovská“. *Vjesnik* – nepochybně záměrně – ve zprávě neupřesnil, zda motivací pro výrok byla stanoviska politická, anebo, což bylo pravděpodobnější, odlišný etnický původ pedagožky a většiny jejích žáků.⁶³

Z textů otiskovaných v prvních třech měsících roku 1971 *Vjesnikem* také vybočovala polemická reakce zveřejněná v rubrice dopisy čtenářům. Nedokážeme posoudit, zda příspěvek se silným nacionálním nábojem redakci unikl nedopatřením, nebo ho zveřejnila záměrně. Autor se dožadoval, aby se pro chorvatskou část jaderského pobřeží přestaly používat historické regionální názvy (Kvarner, severní Dalmácie atp.) a začal se používat jednotný souhrnný termín Chorvatské přímoří. Podle příspěvatele mělo toto označení zvýraznit nacionální charakter tohoto území, podobně jako tomu je v případě názvů těch částí jaderského pobřeží, které leží ve Slovinsku či v Černé Hoře. Čtenář, který v zažité terminologii spatřoval jeden z projevů potlačování chorvatské nacionální svébytnosti, se rozepisoval o diskriminaci, kterou pocítil jako učitel ve Splitu. Měl v tomto městě nepřijemnosti, když vyučovaný jazyk a literaturu označoval jako chorvatské. „Nemohl jsem tedy ve své chorvatské zemi nazvat svůj jazyk a literaturu pravým jménem. A každý cizí mohl!“⁶⁴

Zprávám o událostech, které jasně vybočovaly z již v Titově režimu zažitého rámce mezietnických vztahů, se vedení *Vjesniku* zjevně vyhýbalo. Pokud to již bylo nezbytné, snažilo se v těchto informacích oslabit nacionalistický osten mířící proti jiným národům anebo proti jugoslávskému vlastenectví. Tímto způsobem redakce

62 M. T., *S ispadom grupe pojedinaica nema veze vinkovačka omladina*, *Vjesnik*, 3. 3. 1971, s. 3.

63 *Prijava protiv crnačke učiteljice*, *Vjesnik*, 4. 4. 1971, s. 3.

64 Mate ŠIMUNDŽIĆ, *Što još i sada hoće M. Čurin?*, *Vjesnik*, 27. 3. 1971, s. 6.

postupovala, když selektovala a redigovala informace o dění na univerzitní půdě. Prostředí vysokoškolských učitelů i studentů, a to zejména humanitních fakult záhřebské univerzity, se od počátku jara 1971 rychle stalo jedním z klíčových center společenského dění v Chorvatsku. Zaktivizovaní členové akademické obce s narůstající razancí nastolovali požadavky směřující k liberalizaci a demokratizaci společenského života. V rámci stále otevřenějších diskusí však – a to v žádném případě nikoliv jen marginálně – zaznívaly i nacionálně silně emotivní projevy. Část z nich začínala být vůči nechorvatským národům Jugoslávie, a to zejména vůči Srbům, netolerantní.

Z podrobného referátu o schůzi stranické organizace záhřebské univerzity, která se uskutečnila počátkem dubna, se čtenář *Vjesniku* mohl dozvědět, že v diskusi byl za jeden z klíčových cílů označen úkol posílit úlohu univerzity v národním životě. „Univerzita, jako vrcholná vědecko-pedagogická instituce, musí více a obsírněji seznamovat studenty s národním fenoménem v současné společnosti a s chorvatskou národní kulturou a minulostí.“ Článek, v němž se také konstatovalo, že univerzita musí podporovat jak chorvatskou národní kulturu, tak kulturní rozvoj v Chorvatsku žijících Srbů, se relativně obsírně zmiňoval o diskusním příspěvku Marka Veselici. *Vjesnik* uvedl, že tento docent ekonomické fakulty a poslanec svazového parlamentu, který po likvidaci maspoku strávil ve vězení jedenáct let, vyzýval k boji s unitaristů ve všech sférách života akademické obce. Zasazoval se za omezení vlivu těchto anacionálních osob jak ve vedení univerzity, tak ve vědeckých časopisech. Prohlásil, že aktuální studentské hnutí především odráží nespokojenost mladé generace s dogmatickým pohledem na národnostní otázku, zvláště na chorvatskou otázku a na otázku národa a národností v Socialistické republice Chorvatsko.⁶⁵ Poslední, enigmatickou větu, zvláště její druhou část, která se vztahovala na chorvatsko-srbské vztahy, redakce ani nevyšvětlila, ani nekomentovala.

V dalších týdnech se *Vjesnik* podrobnějším a především přesnějším zpravodajství o dění na univerzitě vyhýbal. Z několika stručných zpráv bylo sice možné vycítit, že v akademickém prostředí nacionální emoce minimálně neslábnou, konkrétnější informace však čtenář v deníku nenacházel. Dozvěděl se tedy o schůzi svazu studentů záhřebské univerzity, která se kriticky vyslovila k práci dosavadního vedení této mládežnické organizace. V článku se uvádělo, že diskutující z řad studentů i hostů (rektor Ivan Supek, předseda Chorvatského svazu bojovníků osvobozenecké války Ivan Šibl) především zdůrazňovali neoddelitelnost třídního a nacio-

65 M. G., *Sveučilište ima bitnu ulogu u nacionalnom životu*, *Vjesnik*, 1. 4. 1971, s. 3.

nálního přístupu. Redakce ponechávala na úvaze čtenáře, co je tím míněno.⁶⁶ Podobné, mírně tajemné zabarvení měla i zpráva o pokračování konference univerzitní organizace svazu komunistů. Ve shrnutí úvodního projevu předsedy stranické organizace byla zvláště pozoruhodná věta, zdůrazňující, že poprvé od roku 1905 zvítězila díky studentům na univerzitě „zdravá nacionální orientace“.⁶⁷ Titulek i tato věta vypovídaly, byť nikterak konkrétně, o charakteru diskuse. Připomeňme jen, že v roce 1905 univerzitu načas opustila většina studentů protestujících tak proti maďaronským postojům tehdejšího bánské správy.

V prvních čtyřech měsících roku 1971 bělehradská *Politika*, pomineme-li informace o nesouhlasných stanoviscích souvisejících se sčítáním obyvatelstva, nacionální oživení v Chorvatsku takřka ignorovala. Redakce listu zjevně respektovala výše zmíněnou zásadu ukládající povinnost potírat vlastní nacionalismus a zaujímat velkorysý či alespoň zdrženlivý přístup k národnostně zaníceným projevům jiných etnik. Nicméně i tři krátké texty, které příznačně referovaly o dění v záhřebském akademickém prostředí, do značné míry vypovídaly o realitě společenského vývoje Chorvatska více než podobně zaměřené početnější a obsáhlejší texty zveřejňované *Vjesnikem*. Také *Politika* podvkrát informovala o schůzích stranické organizace záhřebské univerzity. Na rozdíl od *Vjesniku* se však čtenář z jejího zpravodajství mohl dozvědět, že Marko Veselica v projevu proneseném na tomto shromáždění nejen kritizoval vliv anacionálních osob, ale že se s pobouřením pozastavoval nad etnickým složením členů stranické organizace na univerzitě. Vyjadřoval podiv nad tím, že se k chorvatské identitě hlásí pouze dvě pětiny členů SKJ na záhřebské univerzitě, přičemž polovina z nich se deklaruje jako Jugoslávci. Podle *Politiky* Veselica tento stav komentoval jako hanbu chorvatského národa. Konstatoval, že po zformování jugoslávského národa není společenská poptávka a pro jeho vytvoření neexistují odpovídající sociální, ekonomické ani politické předpoklady.⁶⁸ Redakce tato stanoviska, která byla v názorovém prostředí federativní Jugoslávie přinejmenším excentrická, ponechala bez komentáře. Nesnažila se před čtenářem ani rozkrýt, z jakého etnického prostředí pocházejí lidé, kteří se k jugoslávské identitě hlásí.

Politika nekomentovala ani druhou, nevelkou zprávu o další schůzi stranické organizace záhřebské univerzity, kterou publikovala o tři týdny později. Čtenář se z ní mohl dozvědět, že v diskusi byla zdůrazněna těsná vazba komunistů s vlastním národem, ale také skutečnost, že jsou „nositeli spolupráce, bratrství a porozu-

66 V. Bl. – M. G., *Zamerke dosadašnjem rukovodstvu*, *Vjesnik*, 5. 4. 1971, s. 1, 3.

67 *Komunisti nisu anacionalni*, *Vjesnik*, 21. 4. 1971, s. 3.

68 *Sveučilište u nacionalnom životu*, *Politika*, 2. 4. 1971, s. 6.

mění se všemi ostatními národy. V tomto smyslu jugoslávství nesmí být vnímáno jako nacionální kategorie, ale jen jako výraz příslušnosti k samosprávnému socialistickému společenství rovnoprávných národů a národností.“ Zpráva také uváděla, že v diskusi byly korigovány údaje uváděné na předcházejícím jednání M. Veselicou. Mezi členy SKJ pracujícími na záhřebské univerzitě tvoří Chorvaté 49 %, Jugoslávci je 28 % a Srbi 17 %.⁶⁹ Redakce se i tentokrát vyhnula komentářům, proč se důležitá záhřebská stranická organizace, zcela v rozporu s dosavadními zvyklostmi tvrdě vynucovanými po celé období od roku 1945, zabývá etnickou strukturou svých členů.

O náladách panujících mezi chorvatskými studenty a nepřímo i o společenské atmosféře v Chorvatsku mnohé vypovídala i informace referující o sportovních hrách posluchačů právnických fakult z celé Jugoslávie. Ve stručné zprávě se konstatovalo, že studenti ze Záhřebu, Splitu a Prištiny odmítli schválit obvykle přijímanou rezoluci *O bratrství a jednotě*, protože nesouhlasili s proklamativní větou: „Socialistická mládež materializovala své chápání jugoslávství, bratrství a jednoty při stavbách železnic, silnic, závodů.“ Vadil jim přitom nejvíce termín „jugoslávství“. Takové formulace a jim podobné varianty se přitom od války každodenně objevovaly v projevech čelných stranických a státních představitelů, v usnesení schůzí a aktivů či v tisku. Čtenář, který tuto zprávu našel na zastrčeném místě na jedné z posledních stran listu, zaregistroval, že nejen ve zpravodajském diskursu, ale i v chápání etnických vztahů dochází k závažným změnám.⁷⁰

Vliv výše zmíněné direktivy Savky Dabčević Kučar, směřující k redukci diskusí o nacionální problematice, bylo možné ve zpravodajství *Vjesniku* na přelomu dubna a května 1971 zaregistrovat. Viditelně, byť pouze dočasně, se snížil počet textů věnovaných obraně svébytnosti chorvatštiny. Redakce ještě více než dříve dbala o to, aby se připomínky významných osobností chorvatských dějin, které nebyly spjaty s komunistickým hnutím či levicovou tradicí, interpretačním zaměřením nejen nekřížily s titoistickým narativem jugoslávských dějin, ale aby při této příležitosti nebyly výrazněji připomínány ani nacionální aspekty jejich aktivit.⁷¹ V tomto duchu se příznačně neslo obsáhlé zpravodajství o oslavách stého výročí narození Stjepana Radiće, které proběhly za účasti Mika Tripala v Trebarjevo Desnom, rodné vesnici bratří Radićů. Jak je i z nadpisu tohoto textu patrné, redakce –

69 *Protiv teza da su komunisti anacionalni*, Politika, 22. 4. 1971, s. 6.

70 *Usvojena je rezolucija o bratstvu i jedinstvu*, Politika, 18. 4. 1971, s. 8.

71 *Josip Jelačić, ban i diktator*, Vjesnik, 24. 4. 1971, s. 8; Miroslav MATOVINA, *Trebarjevo braće Radića*, Vjesnik, 16. 5. 1971, s. 9; J. Š., *Komemoracija u čast Stjepana Radića*, Vjesnik, 12. 6. 1971, s. 4.

v jasném rozporu s dějinnou realitou – vyzdvihovala v odkazu klíčové postavy chorvatského politického života 20. let Radićovy zásluhy při prosazování národnostní tolerance a jeho akcent na sociální citění.⁷²

Snaha redakce vyjít vstříc pokynu z nejvyšších míst a omezit tedy zpravodajství týkající se národnostní otázky brzy vzala za své. Již po několika dnech po sdělení zmíněné instrukce došlo k dalšímu vzepjetí nacionálního citění v Chorvatsku, které začalo opouštět rámec diskusí a polemik a přerůstalo v otevřené kolize, a to nejen mezi názorovými proudy, ale i etnickými skupinami. Redakce dost dobře nemohla tyto události, byť se snažila ve zpravodajství a v ojedinelých komentářích jejich výbušnost oslabovat, zcela ignorovat.

Jeden z takových incidentů, které výrazně přispěly k vyhocení společenských tenzí, se odehrál počátkem května v Podravské Slatině. V tomto etnicky smíšeném okresním městě ležícím v severní části východní Slavonie, jehož populaci tvořili zhruba z jedné třetiny Srbové, se ve stejný den konala schůze regionální pobočky svazu bojovníků za svobodu a také slavnostní shromáždění Matice chorvatské. Účastníci druhé akce vytvořili dlouhou kolonu chorvatskými vlajkami ozdobených automobilů, které za silného troubení projížděly pod okny budovy, v níž jednali bývalí partyzáni. Většina ze zhruba stovky automobilů byla pokryta chorvatskými vlajkami. Na některých z nich chyběl znak vytvořený Titovým režimem po skončení druhé světové války, který obsahoval rudou hvězdu. Pro partyzánské veterány, pro něž byla titoistická ikonografie zásadní součástí jejich identity, představovala manifestace, na níž nejen chyběly jugoslávské symboly, ale kde se mávalo i vlajkami připomínajícími éru ustašovského režimu, šokující zážitek.

Vjesnik o tomto incidentu nejdříve zveřejnil pouze krátkou informaci. Její titulěk odkazoval na stanovisko bývalých partyzánů. V textu se příznačně uvádělo, že veterány národněosvobozenického boje znepokojilo množství „původních chorvatských vlajek“.⁷³ To bylo nadlouho vše, co se čtenář z *Vjesniku* mohl o této události dozvědět. Redakce viditelně neměla zájem skandál rozvířovat.

Mezi šesti stovkami účastníků schůze partyzánského svazu bylo několik generálů a členů vysokých státních a stranických grémíí, kteří začali požadovat vyšetření manifestace uspořádané Maticí chorvatskou. Redakce *Vjesniku* jejich stížnosti, ale i vytvoření stranické komise, která měla celou událost vyšetřit, po skoro dva týdny ignorovala. Po tomto váhání se vedení deníku postavilo na stranu organizá-

72 *Stjepan Radić – zagovornik bratstva svih naših naroda. U NOR ostvareni su ideali za koje su umrli i Gubec i Radić i mnogi heroji*, *Vjesnik*, 7. 6. 1971, s. 1–3.

73 E. C., *Oštra osuda provokacija*, *Vjesnik*, 12. 5. 1971, s. 3.

torů slavnosti Matice chorvatské. V obsáhlém článku Zdravko Židovec, jeden z hlavních vnitropolitických komentátorů listu, popřel, že by kolem budovy, kde zasedala schůze bývalých partyzánů, jezdila auta s ustašovskými symboly. Uvedl, že na všech vlajkách byl chorvatský státní znak. Jedinou výjimkou byly tři prapory etnické skupiny Šokců, kteří jako svou vlajku používají chorvatskou trikoloru se šachovnicí bez dalších symbolů.⁷⁴

Novinkou ve způsobu informování sledovaného listu, která se následně v chorvatském veřejném prostoru velmi rychle vžila, byla aluze, že údajné dezinformace o nacionalistickém charakteru slavnosti rozšiřovali odpůrci chorvatského národního oživení. Indirektně toto obvinění mířilo k bývalým partyzánským bojovníkům, přímějí k bělehradské *Politice*, která o incidentu v Podravské Slatině již před více než deseti dny přinesla podrobnou zprávu opírající se o reakce veteránů národněosvobozenického boje. Pod jednoznačně zformulovaným titulkem se v *Politice* o akci Matice chorvatské hovořilo jako o provokaci s ustašovským pozadím. List pak citoval výroky partyzánů hovořící o tom, že „bez silného, pevného a jednotného jugoslávského společenství rovnoprávných národů nemohou být svobodné ani Socialistická republika Chorvatsko ani Socialistická republika Srbsko, ani další socialistické republiky“. S takovou formulací, stejně jako s *Politikou* v tomto článku vzpomenuťm sloganem, že v případě obrany vlasti se hranice Srbska či Makedonie brání na Triglavu, a na hranicích Srbska a Makedonie zase začíná obrana slovinského a chorvatského území, se čtenář po celý rok 1971 ve *Vjesniku* neseťkal.⁷⁵

Vjesnik popíral politicky závadný charakter oslav Matice chorvatské v Podravské Slatině i v dalším článku, ve kterém informoval o nesouhlasné reakci stranických funkcionářů v Našičích na výroky poslance svazového parlamentu Zdenka Hase. Ten hodnotil události v nedaleké Podravské Slatině jako velmi nebezpečné a jejich organizátory označil za pátou kolonu. *Vjesnik* v souvislosti s tím dával – což bylo patrné hned v titulku – zapravdu předsedovi zdejší lokální organizace svazu komunistů. Ten konstatoval, že celá událost byla záměrně zveličena a vytržena z kontextu a prohlašoval, že „nedovolíme, aby nám byly dávány lekce z výše svazového parlamentu. Národní manifestace v našem kraji nemají s ustašovstvím nic společného“.⁷⁶

Nejvýznamnější chorvatský deník musel však zakrátko, s velkou pravděpodobností po intervenci nadřízených grémií, informace o událostech v Podravské

74 Zdravko ŽIDOVEC, *Oborene dezinformacije, Vjesnik*, 24. 5. 1971, s. 4.

75 *Ozbiljno i dostojanstveno reagovanje na ekstremne pojave, Politika*, 11. 5. 1971, s. 8.

76 M. SAJLER, *Našičani osudjuju stavove poslanika Hasa, Vjesnik*, 27. 5. 1971, s. 5.

Slatině revidovat. Předposlední květnový den přinesl zprávu o výsledcích činnosti zvláštní stranické komise, která celý incident vyšetřovala. Redakce se snažila zasadit zprávu do nekonfliktního kontextu. Kromě titulku to odráželo i zdůrazňování, že incident nebyl záměrnou provokací a že kritici manifestace Matice chorvatské přeháněli. Ve stejném duchu tuto událost hodnotil následující den i komentář nabádající k co nejrychlejšímu překonání náhodně vzniklého „nedorozumění“. Pozornější čtenář však mohl z článku rozpoznat, že skandál v Podravské Slatině měl závažný charakter. Poprvé byl informován o délce kolony a jejím ostentativním troubení před budovou, v níž se schůze bývalých partyzánů konala. *Vjesnik* do této doby nereferoval ani o tom, že mezi zúčastněnými veterány odboje bylo několik generálů a významných stranických funkcionářů. List také poprvé uvedl, že vlajky nebyly sice shodné s ustašovskými, ale na většině z nich scházela rudá hvězda.⁷⁷

Autoritativní charakter režimu i subordinace v rámci svazu komunistů byly v Chorvatsku na konci jara 1971 již vážně rozkolísány. Svědčila o tom informace o schůzi okresní organizace SKJ v Našicích, která sice vyslovila nesouhlas s používáním vlajek bez partyzánských symbolů, ale současně zdůraznila, že událost s jízdou kolony automobilů byla přehnaně zveličena. O společenské atmosféře panující v této části Chorvatska mnohé napovídala citace z projevu předsedy lokálního stranického výboru v Našicích Jakova Bukši: „Jsme nadšeni vědomím svébytné euforie chorvatského nacionálního citění, vědomím, které není ani sektářské, ani separatistické, vědomím, které je obráceno k budoucnosti. Toto vědomí je výsledkem stoletého úsilí o chorvatskou státnost.“⁷⁸ *Vjesnik* tuto větu, která velmi připomínala výroky představitelů chorvatského nacionálního hnutí pronášené v Radićově či Mačkově éře, nijak nekomentoval. Nezmiňoval ani to, jaké reakce může vyvolávat mezi srbskou částí populace severovýchodní Slavonie.

Texty zabývající se nacionálním charakterem jazyka a nutností „chorvatské“ výuky humanitních předmětů po dubnové intervenci z nejvyšších míst v následujících týdnech na stránkách *Vjesniku* poněkud prořídly. Nicméně nacionální náboj tohoto typu zpráv ještě narostl. Článek, jenž se výrazně více zabýval „národní důstojností škol“ než jejich společenským významem, referoval o schůzích sdružení chorvatských filologů a historiků, které byly věnovány výuce dějepisu a literatury.⁷⁹ V záhlaví, kterým redakce článek uváděla, se konstatovalo, že „je třeba dát chorvat-

77 *Nije bilo organizirane šovinističke provokacije*, *Vjesnik*, 30. 5. 1971, s. 3; Zdravko ŽIDOVEC, *Prevladani nesporazum*, *Vjesnik*, 31. 5. 1971, s. 3.

78 M. SAJLER, *Našice: Odlučno protiv svih koji devalviraju politiku SK*, *Vjesnik*, 11. 6. 1971, s. 4.

79 *Izvorno društeno i nacionalno dostojanstvo škole*, *Vjesnik*, 18. 5. 1971, s. 9.

ské (podtr. v orig.) literatuře, jazyku a historii ve výuce klíčové místo. Školský systém se musí osvobodit od technokratů, kteří věří pouze odbornému vzdělávání.“ Byť *Vjesnik* dával v celostránkovém textu prostor i vystoupením ryze odborným, stylizace článku zvýrazňovala projevy s nacionálním nábojem. Čtenář se tak mohl dozvědět, že tehdy mladý historik Dragutin Pavličević vyzýval k tomu, aby se po ilyrském a jihoslovanském obrození uskutečnilo ještě obrození chorvatské. Implicitní, ale na první pohled zřejmý odsudek jihoslovanských tendencí v novodobých chorvatských dějinách Pavličević ještě doplnil konstatováním, že chorvatské učebnice dějepisu se nejvíce překládají ve Slovinsku a ve Vojvodině, tedy – jak uvedl – v prostředích, která jsou nejvíce spjatá s jugoslávstvím. *Vjesnik* citoval i z vystoupení Franji Tudjmana, který prohlásil, že (jugoslávský) „unitarismus vzal chorvatskému národu jeho vědomí o sobě samém. Vytvořil tak dojem, že jeho vlast nemá perspektivu.“ Nebylo těžké si domyslet, že za kritizovaným unitarismem se skrývá jugoslávská státnost jako taková.

Vjesnik tuto informaci ještě doplnil redakčním komentářem Dražena Vukova Coliče. Tehdy začínající novinář, který v kritickém období přelomu 80. a 90. let řídil vlivný záhřebský týdeník *Danas*, stylizoval komentář zdrženlivě a korektně, neskryval však sympatie k nacionálním požadavkům. Vítal tak „všeobecně přijímaný“ záměr nově nazývat předmět, dosud označovaný jako chorvatskosrbský jazyk a literatura, „v některých školách svévolně pojmenovávaný jako jugoslávská literatura“, jako chorvatský jazyk a literatura.⁸⁰

Viditelně ostýchavě, ale nikoliv negativně sledovaný list informoval o nové kodifikaci chorvatského pravopisu, která měla vstoupit v platnost v den zahájení nového školního roku. Redakce ponechala bez komentáře, že odlučka od společné jazykové normy se srbštinou krajně oslabí fundamenty, na nichž v Chorvatsku doposud stála jazyková praxe i výuka ve všech typech škol. Bez povšimnutí také ponechávala v poměrech Titova režimu až šokující fakt, že o zavedení nové pravopisné normy rozhodl bez zjevné sankce mocenských špiček, jen o své vůli Svaz spisovatelů Chorvatska, tedy sdružení stojící mimo exekutivní struktury. Text, který přetiskoval prohlášení Svazu spisovatelů Chorvatska, mimo jiné obsahoval tvrzení, podle kterého byla Novosadská dohoda chorvatskému národu vnucena „v rozporu s jeho staletými tradicemi a stala se symbolem nátlaku a komplikací.“⁸¹

80 Dražen VUKOV COLIĆ, *Pravo mjesto hrvatske književnosti i jezika u školama*, *Vjesnik*, 18. 5. 1971, s. 9.

81 *Novi hrvatski pravopis od 1. rujna*, *Vjesnik*, 2. 6. 1971, s. 6.

Pro rozpačitý a váhavý postoj redakce (do značné míry to platilo i o reakci chorvatské stranické elity) k iniciativě nevládní organizace, která sama o vlastní vůli rozhodla o přijetí nové jazykové normy, bylo příznačné, že se implikacemi, které tento krok nevyhnutelně přinese, *Vjesnik* nijak nezabýval. Jediný komentář k novému pravopisu příznačně publikoval Ljudevit Jonke. I tento lingvista, výrazně zapojený do nacionální vlny, charakterizoval Novosadskou dohodu i srbochorvatštinu jako chorvatskému národu vnucené konstrukty. Jonke dále uváděl, že nový pravopis obsahuje pouze chorvatský lexikální fond a již nebude uvádět rozdíly mezi jekavskou a ekavskou variantou jazyka. Zdůvodňoval to tím, že západní i centrální srbská nářečí používají jekavštinu.⁸² Postoji chorvatských Srbů k tomuto výkladu jen navenek pouze lingvistických modifikací, které měly, jak vývoj v Chorvatsku již za několik týdnů ukázal, závažný společenský i politický dopad, však nebyla v tomto článku ani v jiných textech publikovaných *Vjesnikem* věnována sebemenší pozornost.

Takřka všechny *Vjesnikem* v roce 1971 otištěné texty, které se v různých souvislostech dotýkaly národnostní problematiky, byly přímo či nepřímo zaměřeny na chorvatsko-srbské vztahy či na poměr chorvatského národa k jugoslávství. Z tohoto schématu se vymykalo jen několik málo článků. Patřil k nim čtenářský dopis nabádající k reálnému uznání národní svébytnosti v Chorvatsku žijících Muslimů.⁸³ Další článek pak redakce přetiskla z rijeckého deníku *Novi list*. Referovalo se v něm o stanovisku Čakavského shromáždění. Jeho usnesení mnohé vypovídalo o stále živých nacionálních antagonismech v Istrii a o nikterak tolerantním přístupu chorvatského prostředí ke zdejší italské populaci. V době, kdy v jiných etnicky smíšených částech Jugoslávie (především ve Vojvodině a v Kosovu) již dávno byly zcela běžné dvojjazyčné nápisy na úřadech, institucích či dopravních ukazatelích, se organizace chránící a rozvíjející jedno z chorvatských nářečí ostře vyslovovala proti zavedení podobné praxe v Istrii, která by zohledňovala přítomnost početné italské populace.⁸⁴

Z prakticky všech textů, které se v různých souvislostech dotýkaly chorvatsko-srbského poměru, bylo i při pouze povrchním čtení patrné, jak v Chorvatsku během jara 1971 narůstá etnické napětí. Redakce *Vjesniku* přitom upřednostňovala stanoviska a názory, které nebezpečnost těchto jevů odmítaly či alespoň jejich závažnost bagatelizovaly. Informace o vzrůstajícím etnickém napětí mohl čtenář nej-

82 Ljudevit JONKE, *Novi hrvatski pravopis*, *Vjesnik*, 22. 6. 1971, s. 5.

83 *Muslimani i popis u SR Hrvatskoj*, *Vjesnik*, 20. 3. 1971, s. 6.

84 *Najenergičnije*, *Vjesnik*, 12. 5. 1971, s. 4.

častěji získat ze zpráv o projevech čelných stranických činitelů či v textech referujících o zasedáních různých grémíí Svazu komunistů Chorvatska. Pro atmosféru, která v těchto týdnech v Chorvatsku panovala, bylo příznačné, že nadpisy, kterými redakce tyto formáty textů opatřovala, velmi často nesouznívaly s obsahem informace. Tak tomu bylo v článku referujícím o schůzi členů politického aktivu kninského regionu. V souladu s titulkem se v něm zdůrazňovalo, že z diskusních příspěvků vyplýval „pocit příslušnosti k Chorvatsku jako své vlasti v rámci samosprávné socialistické Jugoslávie.“ Úryvky z přednesených projevů však vypovídaly o něčem jiném. Diskuse se především koncentrovala na dopady případné realizace požadavků směřujících ke změně etnického složení zaměstnanců některých institucí a podniků. Probírány byly také důsledky, které by přinesly plánované modifikace učebních osnov ve školách s početnějším zastoupením srbských žáků.⁸⁵

Podobné závěry si mohl pozornější čtenář, který se nenechal zmást zavádějícími titulky, udělat i z několika dalších článků referujících o schůzích okresních organizací SKJ v jiných etnicky smíšených regionech Chorvatska. I z nich byla patrná náhlá labilita národnostních poměrů. V Petrinji se diskuse stočila na zastoupení Srbů a Chorvatů ve stranických funkcích a v členské základně svazu komunistů. Neklid v etnických vztazích signalizovaly také dvě zprávy o schůzi okresní organizace svazu komunistů v Osijeku. Hlavní referát i některé diskusní příspěvky razantně popíraly pověsti o narůstání nacionalismu. Odmítaly je s tím, že širitelé těchto fám záměrně zveličují některé okrajové jevy s cílem zastavit pozitivní změny, které v posledních měsících v Chorvatsku probíhají. Podobná byla i reakce na kritiku personálních změn, ke kterým v řadě významných funkcí v tomto regionu v poslední době došlo. Předseda okresního výboru SKH vyvracel jejich etnickou motivaci, a vysvětloval je odchody do důchodu či nedostatečnou kompetencí osob, které tyto postoje doposud vykonávaly. Z obou textů se však soustředěnější čtenář dostal k faktům, které jinak ve *Vjesniku* těžko nalézá. Patřila k nim informace o tom, že v nedávných dnech dostali v Osijeku výhrůžné dopisy lékaři srbského a židovského původu. Referent také uznával, že v Matici chorvatské a v Prosvjetě, kulturním sdružení chorvatských Srbů, v poslední době zesílily nacionalistické tendence. Poukázal však zároveň na jejich zveličování osobami, které často manipulují heslem o bratrství a jednotě s cílem národní organizace sloučit v jedno etnicky smíšené sdružení.⁸⁶

85 S. J., *Snažan osjećaj pripadnosti Hrvatskoj*, *Vjesnik*, 18. 5. 1971, s. 4.

86 *Osijek: Prenaglašavnjem nacionalizma pojedinići pokušavaju opravdati unitarizam*, *Vjesnik*, 29. 5. 1971, s. 3; *Hrvatski i srpski šovinisti jednako štetni za naš razvoj kao i birokratski centralisti*, *Vjesnik*, 10. 6. 1971, s. 7, 9.

I podle dalších, žánrově podobných textů publikovaných *Vjesnikem* v květnu a červnu 1971 stáli vágně definovaní unitaristé a byrokratičtí centralisté za šířením panických nálad i v jiných chorvatských regionech. Byli obviňováni například ze záměrného vyvolávání pocitů ohrožení mezi srbskými obyvateli Liky. Toho využívají chorvatští nacionalisté k šíření fám, že cesty přes tento region nejsou pro Chorvaty bezpečné.⁸⁷

Jak již bylo řečeno, tyto informace bylo možné nejčastěji najít v článcích o průběhu schůzí politických grémií. Redakce se v tomto ohledu stanovisky stranických funkcionářů viditelně zaštiťovala. V jiných formátech textů byly podobné zprávy pouze ojedinělé. Některé z nich navíc vedení *Vjesniku* otiskovalo viditelně nerado. Tak tomu bylo i v případě projevu Rade Bulata předneseném na zasedání ústředního výboru Svazu komunistů Chorvatska. Redakce předtím otiskla pouze tu část jeho projevu, která se národnostní problematiky nedotýkala. Vlivný a v roce 1971 politicky velmi agilní generál srbského původu, který za několik týdnů během diskusí o nové ústavě prosazoval legislativní změny de facto směřující k federalizaci Chorvatska, se v dříve nepublikované části projevu pozastavoval nad požadavky záhřebských vysokoškoláků zaměřenými na uzpůsobení etnické struktury velitelského sboru armády a policie národnostním poměrům v Chorvatsku. Bulat připomínal, že větší zastoupení Srbů souvisí s charakterem protifašistického odboje v Chorvatsku a také s tím, že Srbové často žijí v ekonomicky nerozvinutých krajích a vstup do státní služby je pro ně atraktivnější než pro obyvatele hospodářsky vyspělejších chorvatských regionů. Srbský generál si stěžoval také na to, že pod vlivem takových požadavků a zjitřené národnostní atmosféry je dnes postavení srbských úředníků v převážně chorvatských regionech velmi svízelné.⁸⁸

Na základě tiskového zákona si otištění svého stanoviska vynutil také Zdenko Has, další z nepočtených příslušníků širší stranické elity, kteří se v této fázi vývoje masového hnutí nezdráhali kritizovat jeho nacionalistické rysy. Poslanec svazového skupštiny reagoval na ojedinělý článek, v němž se *Vjesnik* explicitně zabýval nacionálními poměry ve Slavonii. Has se v reakci především ohrazoval proti tvrzení, že první období vývoje jugoslávské federace bylo ve znamení unitarismu či snad dokonce integrálního jugoslávství. Tyto názory označoval za protisocialistické.⁸⁹

87 M. P., *Osuda djelovanja „emisara“ izvan Like*, *Vjesnik*, 2. 6. 1971, s. 4; Mirko SAJLER, *U Podravskoj Slatini nikada nije bilo afera*, *Vjesnik*, 24. 6. 1971, s. 4.

88 *Dopuna izlaganja Rade Bulata na 20. sednici CK SKH*, *Vjesnik*, 19. 5. 1971, s. 4.

89 Zdenko HAS, *U kakve se konstrukcije upliće moje ime*, *Vjesnik*, 9. 6. 1971, s. 6.

Text zmíněný v předcházejícím odstavci, který spolu s ještě jedním tematicky podobným kratším článkem publikoval dopisovatel *Vjesniku* ze Slavonie Ivan Lajtman, byl v kontextu zpravodajství tohoto listu informujícím v první polovině roku 1971 o národnostních poměrech atypický. Lajtman začátkem června referoval o prověrce provedené místním úřadem ve východoslavonském Djakovu. Z ní vyplynulo, že úředníci zkoumaly údaje z let 1961–1967, které se týkaly morálně politické charakteristiky zdejších mladých mužů povoláných k prezenční vojenské službě. Z rešerší vyplynulo, že příslušná komise zaslala více než tři stovky negativních posudků na povolance chorvatského původu. Odkazovala přitom na ustašovskou minulost příbuzných rekrutů či na jiné zapojení jim blízkých osob do institucí NDH. Zjištění, že za sedm let komise vypracovala v etnicky smíšeném prostředí Djakova pouze šest negativních posudků na Srby, kteří nastupovali vojenskou službu, jistě mnohé naznačovalo o reálné kvalitě zdejších etnických vztahů a přetrvávající rivalitě místní srbské a chorvatské populace.⁹⁰

Na tyto údaje stejný autor navázal o tři dny později dalším článkem, který se rozsahem i žánrem vymykal z obvyklého charakteru *Vjesnikových* textů dotýkajících se etnických poměrů. V rozsáhlé reportáži o dění ve východní části Chorvatska Lajtman explicitně charakterizoval předcházející období jako éru, kdy rozvoj Slavonie negativně ovlivňovala dominance unitaristicko-centralistických koncepcí. To se projevilo nejen ve společenském životě, mezietnických vztazích, ale poškodilo to i ekonomický rozvoj regionu. Z reportáže nepřímou, ale zcela jasně vyplývalo, že se nyní v souvislosti s chorvatským národním oživením otvírá prostor pro nápravu těchto chyb.⁹¹

Dva zmíněné Lajtmanovy články se – v kontextu informování *Vjesniku* – ojedinele a nezvykle otevřeně zabývaly negativními jevy ve vztazích mezi Chorvaty a Srby a nepřímou i reakcí srbského etnika na rozvoj masového hnutí. Jediným podobným textem, který se v prvním pololetí roku 1971 ve *Vjesniku* analogickým způsobem zabýval kvalitou soužití dvou největších národů v Chorvatsku, byl redakční komentář Mladena Balena. Tehdy začínající novinář působící jako dopisovatel listu z Karlovce v něm vyvracel fámy kolující v oblasti ležící na pomezí historických regionů Liky a Kordunu. Podle těchto – podle autora – zavádějících informací se v kraji kolem Petrovy hory, kde za války proběhly jedny z největších masakrů srbského obyvatelstva, náhle zhoršily mezietnické vztahy. Dokonce prý místní Srbové shromažďují a ukrývají zbraně a připravují se na další povstání. Byť se

90 I. L., *I odgovornost pojedinaca za „rubriku 32“*, *Vjesnik*, 2. 6. 1971, s. 5.

91 Ivan LAJTMAN, *Slavonija – ni žitnica ni politička njiva u korovu*, *Vjesnik*, 5. 6. 1971, s. 8.

autor snažil tyto údajné pověsti (odpovědnost za ně schematicky přičítal pasivtě místních organizací svazu komunistů) vyvracet, z jeho komentáře jasné vyplývalo, že srbské obyvatelstvo vnímá aktuální vývoj v Chorvatsku s velkými obavami.⁹²

Reakce srbské části populace Chorvatska na politické a společenské změny, ke kterým v této republice v průběhu masového hnutí docházelo, *Vjesnik* v první polovině roku 1971 takřka ignoroval. Výjimkou, kromě výše zmíněného červnového komentáře Mladena Balena, byla již v polovině března zveřejněná podrobná informace o schůzi hlavního výboru srbské kulturně-společenské organizace Prosvjeta. Ze zprávy vyplývalo, že vedení tohoto sdružení vystoupilo s jasně artikulovanými nacionálními požadavky. Nárokovalo mj. restituci svého majetku, který si stát přisvojil koncem 50. let, zřízení zvláštního muzea věnovaného Srbům v Chorvatsku; požadovalo výuku v srbštině a používání cyrilice ve školách všech stupňů v oblastech s větším podílem srbského obyvatelstva. Nacionálnímu oživení odpovídal i návrh přejmenovat Prosvjetu na Společenství Srbů v Chorvatsku. Redakce tyto požadavky, které také zásadně vybočovaly z módu vžitého v Titově Jugoslávii, nekomentovala. Pouze uvedla, že Dušan Dragosavac, nejvýše postavený funkcionář srbského původu ve stranické hierarchii Chorvatska, mnohé nároky vznesené Prosvjetou označil za zápačnické.⁹³

Na rozdíl od mocenských špiček Socialistické republiky Chorvatsko, aktivistů masového hnutí a v některých ohledech i od redakce ústředního záhřebského deníku, kteří se v průběhu roku 1971 stále více odchylovali od nepsaných norem zažitých v jugoslávském autoritativním režimu, srbská stranická elita jejich dodržování nadále vyžadovala. Obzvláště to platilo o sféře národnostních vztahů. V duchu politického zadání se *Politika* gradujícím nacionálnímu oživení v Chorvatsku v jarních měsících roku 1971 takřka nevěnovala. Pokud již se tak stalo, vyzdvihovala s odkazem na projevy čelných představitelů Chorvatska solidaritu a vzájemnost jugoslávských etnik. Příkladem může být článek o projevu Savky Dabčević Kučar předneseném ve Slavonském Brodu. Redakce ho uváděla titulkem zdůrazňujícím bratrství a jednotu, byt' citované či parafrázované pasáže z projevu předsedkyně chorvatské stranické organizace spíše brojily proti unitaismu a zdůrazňovaly chorvatskou státnost.⁹⁴

92 Mladen BALEN, *Tlo za priče*, *Vjesnik*, 23. 6. 1971, s. 5.

93 *Živa rasprava u „Prosvjeti“*, *Vjesnik*, 7. 3. 1971, s. 3.

94 *Na političi bratstva i jedinstva komunisti su dobili najširu podršku i od nje nećemo odstupati*, *Politika*, 28. 6. 1971, s. 5.

Vnímavějšímu čtenáři *Politiky* mohl počínající neklid v národnostních vztazích v Chorvatsku v květnu a červnu roku 1971 signalizovat pouze jediný článek zveřejněný nejčtenějším srbským deníkem. V závěru června list přinesl fejeton věnovaný nastávající turistické sezóně na jugoslávském jadranském pobřeží. Redakce v něm – s odkazem na rozhovor s příslušným státním zástupcem ve Splitu – mj. vyvracela v Srbsku šířené fámy, podle nichž nejsou srbsští turisté v Dalmácii vítáni, a dokonce jejich pobyt na Jadranu nemusí být v této sezóně zcela bezpečný. Článek vysvětloval, že fámy vyvolalo loňské řádění fanoušků Hajduku Split. Ty však byly jen excesem, jehož aktéry, podobně jako viníky podobných nacionalistických výstřelků, příslušné chorvatské úřady důsledně stíhají.⁹⁵

Počet textů, ve kterých se záhřebský *Vjesnik* v první polovině roku 1971 zabýval etnickou situací v Chorvatsku, byl ve srovnání s články, v nichž se bělehradská *Politika* zaměřovala na národnostní vztahy v Srbsku, mnohonásobně větší.⁹⁶ Na rozdíl od chorvatského deníku se však v *Politice*, která se v tomto ohledu důsledně řídila linií srbského republikového vedení, především neobjevovaly ani náznaky stanovisek, které by se přímo či nepřímo zabývaly jazykem Srbů, jejich nacionálními právy, státností, výukou nacionální historie či literatury a dalšími, potenciálně politicky a společensky výbušnými tématy. Ojedinelé články, ve kterých se *Politika* národnostní problematice v užším Srbsku věnovala, se především zabývaly postavením Albánců z jižního Srbska či sandžackých Muslimů. Pokud se již několik málo textů srbské nacionální otázky dotýkalo, pak jen v souvislosti s kritikou srbského nacionalismu. V takových textech byly pranýřovány názory, které *Vjesnik* v případě chorvatského národa obvykle podporoval či alespoň hájil.⁹⁷ Výjimkou v tomto ohledu byly v *Politice* články o národnostní situaci v Kosovu, které registrovaly narůstající etnické napětí v tomto regionu. V těchto, nikterak početných statích *Politika* nacionální tenze bez stranění Srbům či Albáncům registrovala. Nenajdeme v nich však sebemenší náznak tendencí, které by zdůrazňovaly nedílnou přináležitost Kosova k srbskému státnímu prostoru, či které by dokonce (byť třeba jen podprahově) naznačovaly nutnost posílení srbského vlivu v této autonomní oblasti.

95 *Primorci ostaju gostoljubivi*, *Politika*, 24. 6. 1971, s. 6.

96 Podrobněji: J. PELIKÁN, *Národnostní vztahy na území Socialistické republiky Srbsko v roce 1971 v reflexi deníku Politika*, in: V. Štěpánek – J. Mitaček (eds.), *Studia Balkanica Bohemoslovaca VII = Příspěvky přednesené na VII. mezinárodním balkanistickém sympoziu v Brně ve dnech 28.–29. listopadu 2016*, Brno 2017, s. 303–324.

97 To se například týkalo kritiky ojedinelých snah prosazovat v Srbsku cyrilici jako výlučné písmo státní správy.

Žánrově rozmanité texty otištěné v prvním pololetí roku 1971 ve *Vjesniku*, které se z různých aspektů dotýkaly nacionální otázky, do značné míry korespondovaly s přístupem tehdejšího chorvatského vedení k těmto problémům. Redakce začala od února poskytovat prostor názorům otvírajícím doposud tabuizovaná témata. Viditelně se ale následně začala obávat důsledků, které debaty o jazykové otázce či o regionální identitě vyvolávaly. Počet článků zabývajících se těmito tématy proto od května znatelně omezila. Vedení nejdůležitějšího chorvatského deníku se zároveň snažilo – pokud to bylo možné – ignorovat projevy vypjatého nacionálního citění. Důvodně se obávalo, že jejich medializace by oslabila pozici reformního záhřebského vedení. Stoupající vlnu nacionalismu a zhoršování národnostních vztahů v Chorvatsku mohl dobový čtenář *Vjesniku* zaznamenat pouze při jeho podrobném čtení, a to obvykle z článků referujících o projevech stranických funkcionářů či ve zprávách o schůzích regionálních výborů svazu komunistů. Tyto zprávy byly navíc velmi často stylizovány tak, že charakter etnických tenzí a nacionálních excesů bagatelizovaly či zlehčovaly. Bez ohledu na to podrobná rešerše *Vjesniku* vypovídá o ožívování netolerantního nacionalismu a o vyhrocování etnických tenzí, ke kterému v první polovině roku 1971 v Chorvatsku docházelo. V rámci *Vjesnikem* publikovaných textů tak například nalezneme – byť nepočetné a kusé – informace o tendencích snížit počet Srbů pracujících v úřadech či institucích, setkáme se s články naznačujícími oživení proustašovských stanovisek, či s texty, které signalizovaly stoupající neklid mezi Srby žijícími v Chorvatsku.

SUMMARY

This study is a contribution to the analysis of the development of ethnic relations in Croatia in the period the so-called mass movement. Its primary aim is to describe to what extent problems associated with the ethnic question were present in the public sphere in second-largest republic of the Yugoslav Federation in the first half of 1971. On the basis of detailed analysis of all the formats of text published in *Vjesnik*, the most important Croatian daily newspaper, we have attempted to determine to what extent the population of Croatia in the first six months of 1971 had the possibility of acquiring information about inter-ethnic relations within the framework of their own republic from this daily paper. We have also attempted to evaluate the relevance of the corresponding information. We observed the frequency of these reports, their extent, nature, and angle, and we have scrutinized how the editors both explicitly and also implicitly presented and interpreted this information. Thus, we did not only take note of commentaries and reportage, but we also tracked on which page of the newspaper these kinds of stories were printed, and what kind of headlines the editors provided for it. With regard to the relatively limited extent of scholarly knowledge of developments in Yugoslavia in the last decade of Tito's era, even in relation to events directly or indirectly connected with the mass movement, our research may contribute to the elucidation of certain phenomena and processes that were taking place in Croatia and in Yugoslavia during this period. We have supplemented the research with a parallel analysis of texts addressing ethnic relations in Croatia that were published by *Politika*, the most-read Serbian daily paper.

This research has shown the following: in the first weeks of 1971, *Vjesnik* was entirely ignoring problems relating to the ethnic situation in Croatia. The turning point came only at the end of January 1971 in relation to discussion of the coming population census, when part of the Croatian intellectual and political elite objected to the possibility of declaring a regional identity instead of ethnic identity on the census form. The often very purposefully-led campaign addressing this issue initiated a sudden wave of interest in other aspects of ethnic relations. The daily then printed a series of articles, which were coming out with great frequency and increasing quantity that refuted the existence of a common language for Serbs and Croats and substantiated the existence of an independent Croatian language. There also appeared writing about the necessity of strengthening the ethnic aspect in geography instruction and other fields in the humanities in schools. Meanwhile, *Vjesnik* very guardedly and rather tersely reported on the rapid increase in ethnic tension between Serbs living in Croatia and the local ethnic majority of the population. Mostly, these reports were conceived in such a way as to downplay

these tensions and the ever more frequent nationalist excesses. Nevertheless, readers of *Vjesnik* were still finding out – albeit with a certain delay – about important events, such as the ethnically-motivated incidents that took place in Podravska Slatina or in Karin, Dalmatia.

MATERIÁLY A DOKUMENTY

“Palestine must be the ultimate goal”.
Count František Schönborn’s report
of September 1945 on Jewish refugees
from Poland in Czechoslovakia¹

JIŘÍ FRIEDL

Historický ústav AV ČR, v. v. i., pobočka Brno

“Palestine Must Be the Ultimate Goal”: Count František Schönborn’s Report of September 1945 on Jewish refugees from Poland in Czechoslovakia

Immediately after the end of the Second World War, Europe had to cope with a serious problem – the repatriation of displaced persons. Besides this, we may also track a flow of migration by Jewish refugees out of Poland. It was made up of Jews who had survived the holocaust, but because of the strong anti-Semitic atmosphere in Poland, and also because they were under the influence of Zionist ideas, they were fleeing to Palestine. Some of them took a route through Czechoslovakia. This migratory movement was already fairly strong in the first months after the war. Count František Schönborn, who at that time was serving in the Czechoslovak Army as a first lieutenant for repatriation, was well aware of the gravity of this problem. He

1 The research for this article was supported by Grant No. 17-01233S “Polish Repatriates and Refugees in Post-War Czechoslovakia,” funded by the Czech Science Foundation. I also express my gratitude to Lukáš Nozar for his valuable suggestions and comments.

therefore decided to inform the International Red Cross about it and suggested setting up a system of holding and transit camps on Czechoslovak territory for these refugees. The reproduced text of his letter at the end of this article shows how this member of the Czech aristocracy was aware of the gravity of the situation and managed to aptly describe it. In some regards it bears witness to the author's foresight because a system of holding camps really was created in Czechoslovakia in 1946. Schönborn's letter was also well received in Zionist circles.

Key words: Czechoslovakia, Polish Jews, František Schönborn-Bricha

Mass migrations were among the most important events in the aftermath of the Second World War in Europe. It was necessary to organize the return of millions of displaced persons (prisoners of war, prisoners of concentration camps, forced laborers) to their homes. In addition, the resettlement of German inhabitants from Central and Eastern European countries or, for example, Poles from Western Ukraine, Belarus and the part of Lithuania which had been incorporated into the Soviet Union were simultaneously taking place. Along with the slowly descending "iron curtain", yet another migration was evident: flights from the emerging Soviet bloc, mainly but not exclusively from Poland. The refugees' motives for leaving their homelands were political but also economic (the quest for better living conditions), social (the endeavor to connect with relatives) and ethnic.² Jewish refugees

2 Literature on migratory movements in Europe and elsewhere over a broad time scale is abundant. See, for example: Klaus BADE, *Europa in Bewegung. Migration vom späten 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*. (München: Verlag C. H. Beck: 2000); Peter GATRELL, *The Making of the Modern Refugee* (Oxford: Oxford University Press, 2013). For general accounts, see Michael R. MARRUS, *The Unwanted: European Refugees in the Twentieth Century* (Philadelphia 2002) and Eugene M. KULISCHER (*Europe on the Move. War and Population Changes, 1917–47* (New York: Columbia University Press 1948). Gerald Daniel COHEN focuses on the consequences of the Second World War and the ways in which Displaced Persons were handled. In his work (*In War's Wake. Europe's Displaced Persons in the Postwar Order* [New York: Oxford University Press, 2012, 1st ed. 1985]). Malcolm J. PROUDFOOT and M. WYMAN have focused directly on the Second World War itself. Proudfoot's work became a classic (*European Refugees 1939–1952. A Study in Forced Population on Movement* [London: Faber and Faber Ltd., 1957]), and is a fundamental reading on the formation of institutions like UNRRA and IRO. By contrast, Wyman's (*DPs. Europe's Displaced Persons 1945–1951* [Ithaca – London: Cornell University Press, 1998]) addresses the theoretical boundaries of the study of Displaced Persons and the organization of care for specific groups, such as children. Among the more recently published books, I would first recommend Pertti AHONEN et al., eds., *People on the Move: Forced Population Movements in Europe in the Second World War and Its Aftermath* (Oxford, New York: Berg, 2008); and Ben

from Poland, whose departure/escape is primarily associated with the Bricha movement, are classified in the last group. Their fates were at the same time closely connected with Czechoslovakia, which represented a very important transit country on their way to the West or Palestine.³

There were various reasons for leaving Poland. Psychological ones, however, prevailed. For many of those who had survived, Poland had become one huge cemetery and a place associated with great suffering. Some Jews even reproached Poles for lack of assistance during the war and accused them of having taken advantage of the Holocaust to appropriate Jewish property. Though the Polish government tried to create favorable conditions for the further existence of the Jewish community, antisemitism, which was present in Polish society even before the war had grown and even led to pogroms and the murders of Jews. As a result Jews felt like a foreign and unwelcome element in Poland.⁴

The subject of Jewish refugees from Poland who were escaping either to Western countries or to Palestine after the Second World War is intimately tied to the many people who assisted them. Not only those who were helping them to cross the borderline and direct them further. There were among them people who organized social welfare or who made transit across Czechoslovakia easier. One should mention employees of the American Jewish Joint Distribution Committee (AJDC) who started their work on Czechoslovak territory just after the end of the

SHEPHARD, *The Long Road Home: The Aftermath of the Second World War* (London: Vintage, 2010).

- 3 Yehuda Bauer's book still can be considered as the main source of our knowledge on the Bricha: Yehuda Bauer, *Flight and Rescue: Brichab* (New York: Random House, 1970). As for Czechoslovakia's role in it I would mainly mention essays by Pavel KUGLER, "Československo a poválečná židovská emigrace z Polska," *Almanach Historyczny*. Kielce 2011, vol. 13, pp. 145–159) and Sarah CRAMSEY, "Der wichtigste Ort im Europa. Wie die ‚ethnische Revolution‘ und Tausende polnische Juden 1946 ins tschechoslowakische Náchod kamen," in: *Demographische Wandel in Polen, Deutschland und Europa. Geschichte, Verflechtungen und neue Forschungsperspektiven*, Tim BUCHEN – Dagmara JAJEŚNIAK-QUAST – Mark KECK-SZAJBEL – Katharina K. KOWALSKI eds. (Berlin: Epubli, 2014), pp. 39–64. Jiří Friedl has recently contributed to that topic with an article on Jewish refugees from Poland in Czechoslovakia before the pogrom in Kielce. Further literature on the subject can be found there. Jiří FRIEDL, "Before the Exodus: Czechoslovakia as a Transit Country for Jewish Refugees from Poland Until the Pogrom in Kielce, 1945–1946," *Yad Vashem Studies* 45 (2017), pp. 129–154.
- 4 For details on the reasons behind the emigrations see: Maciej PISARSKI, "Emigracja Żydów z Polski w latach 1945–1951," in: *Studia z dziejów i kultury Żydów w Polsce po 1945 roku*, Jerzy TOMASZEWSKI ed. (Warsaw: TRIO, 1997), pp. 15–21; Natalia ALEKSUN-MĄDRZAK, "Nielegalna emigracja Żydów z Polski w latach 1945–1947 [cz. I]," *Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego* (1996), no 3, pp. 71–90.

war and who assisted all Jews in need.⁵ The AJDC also served as a crucial support base for members of the Bricha organization, which organized the secret transfer of Jews from Europe to Palestine. As for Czechoslovakia, the Foreign Minister's Jan Masaryk endorsement of Jewish refugees from Poland has often been stressed.⁶ In the town of Náchod, in the north-eastern corner of Bohemia and close to the border with Poland, which gradually became the most important crossing point for the Jewish fugitives, Rudolf Beck and Egon Pick were particularly active in helping Polish Jews.⁷ In studies on the Bricha and the clandestine transfer of Jews from Poland, we frequently encounter the name of Zdeněk Toman, a Communist serving at a high position in the Ministry of Interior in 1945–1948. However, there are many question marks regarding his involvement in the issue – mainly because he had been involved in financial machinations and was arrested on 28 April 1948 (however, the arrest warrant on him had been issued in January 1948). He later escaped from prison under as-yet unexplained circumstances.⁸ Toman's role in the Jews' flights from Poland certainly deserves a special essay of its own.⁹

One should not, of course, forget the tens, maybe hundreds of mostly unknown people who assisted the Jewish refugees from Poland: Among them were

-
- 5 A comprehensive study on AJDC activities in postwar Europe has been introduced by Yehuda BAUER, *Out of the Ashes. The Impact of American Jews on Post-Holocaust European Jewry* (Oxford – New York – Beijing – Frankfurt – São Paulo – Sydney – Tokyo – Toronto: Pergamon Press, 1989).
 - 6 For example: Pavel KOSATÍK – Michal KOLÁŘ, *Jan Masaryk. Pravdivý příběh* (Prague: Mladá Fronta, 2000), p. 267.
 - 7 Alena ČTVRTEČKOVÁ, *Osudy židovských rodin z Náchodska* (Liberec: Bor, 2010), p. 200. Their endeavor was later supported by AJDC funds to pay for food and transportation for refugees. Tad SZULC, *The Secret Alliance. The Extraordinary Story of the Rescue of the Jews Since World War Two* (New York: Farar, Straus and Giroux, 1991), p. 138.
 - 8 Toman began a new life in Venezuela. He later presented himself as the person who ordered the opening of the Czechoslovak border for Polish Jews (see his speech at the Ben Gurion University: <https://www.youtube.com/watch?v=NxPpbBtiEUU>, 2. 8. 2017). A very favorable portrait of Toman is presented by Tad Szulc in his book *The Secret Alliance*, pp. 140–160. Toman's financial machinations have been thoroughly analyzed by František HANZLÍK, *Případ kpt. Adolf Püchler (Svědectví agenta OBZ o nelegálním získávání financí zpravodajskou službou ministerstva vnitra v letech 1946–1947)* (Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu, 2006).
 - 9 A very interesting note about Toman can be found in a draft of a report from the British Embassy in Prague from September 1946. It deserves to be quoted: “I have still not actually mentioned the names of the ‘contacts’ whom the Jews are believed to have in Czech Ministries. The principal of these, Dr. Toman, is a leading official in the security department of the Ministry of the Interior, a Communist with whom we occasionally have to have dealings, and **I do not want to mention his name except verbally and with great caution** [stressed by JF].” The National Archives, London (TNA), FO 717/25, a draft of the report, September 1946.

members of the Czechoslovak Red Cross, physicians, petty officials, railway men, members of Jewish communities on the Czechoslovak territory and Czechoslovak security and military personnel. Moreover, recent research in Israeli archives has revealed hitherto unknown records which identify a First Lieutenant in the Czechoslovak Army in 1945, Count František Schönborn, as an influential figure who personally intervened on behalf of Jewish refugees from Poland during his military career. Schönborn provided us with an interesting report from September 1945 in which he analyzed the situation and put forth proposals on how to tackle it. This article addresses Schönborn's activities in the context of this issue, which have not been analyzed yet, and also makes his report available. At the same time, it is intended to contribute to our knowledge of Czechoslovakia's role in the postwar migrations of Polish Jews.

František Schönborn was born on 15 January 1899 in Prague to Vojtěch Schönborn and his wife Adelheid (maiden name Löwenstein). He had a twin brother Ervín.¹⁰ The Schönborns were among the prominent figures of political and religious life in the Bohemian Lands.¹¹ For example, František's uncle František de Paula was a Cardinal and the Archbishop of Prague. The family property, however, was caught up in serious problems and bankruptcy was declared over it in 1907. Schönborn attended grammar school both in Prague and in Feldkirch in today's Austria. Besides Czech and German, he spoke French and English fluently. After graduating from grammar school he was recruited into the Austro-Hungarian army in 1917. He served on the Romanian and Italian fronts and achieved the rank of warrant officer (praporčík). When the independent Czechoslovak state was founded in 1918, he returned to Prague and enrolled in Juridical Sciences at Charles University. However, he had to interrupt his studies when, in June 1919, he was drafted into the army again – this time the Czechoslovak one. Its troops were fighting against Soviet Hungary in Slovakia at that time and Schönborn, thanks to his linguistic competence, served there as an interpreter and a liaison officer at the headquarters of the 3rd Division, commanded by the French General Felix Destremau. In July 1920, Schönborn obtained a study leave from the military, but in

10 The most comprehensive source of information about Schönborn's life is an essay by Lukáš NOZAR, "JUDr. František hrabě Schönborn (1899–1964), úředník, voják a agent zpravodajské služby," in: *Šlecha střední Evropy v konfrontaci s totalitními režimy 20. století*, eds. Zdeněk HAZDRA – Václav HORČIČKA – Jan ŽUPANIČ (Praha: Ústav pro studium totalitních režimů – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2011), pp. 265–279.

11 Michal PEHR et alii, *Cestami křesťanské politiky. Biografický slovník k dějinám křesťanských stran v českých zemích*, (Praha: Akropolis, 2007), pp. 232–233.

October 1921 the army headquarters called him up again in the aftermath of the last Austro-Hungarian Emperor Karl's attempt to restore the Habsburg monarchy. After demobilization (in 1922 Schönborn was promoted to the rank of Lieutenant and ten years later First Lieutenant of reserves¹²) Schönborn could resume studies at Charles University, which he completed in 1925. He then worked as a junior lawyer in Prague and traveled extensively. In 1927, Schönborn left for Canada where he found employment in the Canadian railway, shipping and merchant companies and on a farm in central Canada. He suffered serious burns in a gasoline explosion in 1929 which left him permanently scarred.¹³

In or around the year 1931 he became enmeshed in personal difficulties and his financial status deteriorated rapidly. Being unemployed, he decided to forge signatures on bank checks for the amount of 319 Canadian dollars. The Canadian authorities arrested him and a court sentenced Schönborn to prison, where he spent more than two years. After he had served his sentence, the Canadian state deported Schönborn to Czechoslovakia in 1934. The Czechoslovak justice system condemned Schönborn to a five-month prison term for his misdeeds committed in Canada, but thanks to his reputation and the good impression he had made, the court decided to give Schönborn a three-year suspended sentence. In Czechoslovakia Schönborn found employment in Lloyd's Insurance Company, where he worked as director secretary. This position enabled him to re-establish himself within the higher echelons of the Czechoslovak society: for example, he co-operated with Jaromír Nečas, the Minister of Social Welfare, during Lord Runciman's visit to Czechoslovakia in 1938 (however, the details about this cooperation remain unknown).¹⁴

After the Munich agreement František Schönborn eagerly assisted Czech refugees from the Sudeten borderland, and when the Czechoslovak state was liquidated in March 1939, together with a colleague from the Lloyd's branch in Moravská Ostrava he helped several people in danger to escape across the border to Poland. Schönborn proved his loyalty to the Czech nation in September 1939 when he placed his signature under the declaration of the Czech aristocracy which openly declared its loyalty to the Czech nation while opposing the pressure being placed on Czech aristocrats to register as Germans.¹⁵

12 Vojenský ústřední archiv – Vojenský historický archiv, Prague, Schönborn's personal file (Kvalifikační záznamy).

13 L. NOZAR; "JUDr. František hrabě Schönborn," pp. 265–268.

14 Ibidem, p. 268.

15 Ibidem, p. 269.

At the beginning of December 1939 Schönborn became director of the Institute of Modern Languages (Ústav moderních řečí) in Prague and made efforts to prevent the Germans from entering the institute's administration. The Gestapo arrested Schönborn in June 1940. The illegal leaflet which had been distributed on the occasion of 28 October 1939 and which was found by the Gestapo in Schönborn's flat was, however, less damaging than the exposure of his homosexuality: the Gestapo found Schönborn's lover in a boxroom. Such wrongdoings, however, did not come under German jurisdiction, so both detainees were handed over to the Czech Protectorate court, which reached a verdict of a three-month suspended sentence.¹⁶

Nevertheless, Schönborn's troubles with the Gestapo continued. In November 1940, he was arrested again on suspicion of "treachery" during his work on the board of trustees of the Sigma and Chema companies in Lutín. Schönborn spent three months in jail at Špilberk in Brno, and after release was ordered not to work for any companies critical for the war effort. Though he began to work as the director of the Hotel Ambassador in Prague, the Gestapo objected to this, and threatened to arrest Schönborn again. As a result, he had to settle for a job in the company Ovčička, which was engaged in the wood industry. After the arrest of the owner by the Gestapo, Schönborn took over the company and administered it until the end of the war. In March 1945, he was detained in Pankrác prison for unknown reasons.¹⁷

Schönborn's linguistic competence was in demand during the Prague Uprising in May 1945, when he took part in the negotiations over the takeover of the SS weapon stockpiles in Prague – Smíchov. Later he fought against the occupiers at the broadcast company building and in Prague – Malá Strana. When the fighting in Prague ended and the capital city was liberated, First Lieutenant Schönborn was still serving at the military headquarters. Because he "had nothing to do" there, he came to the conclusion that he could be useful in organizing the repatriation of displaced persons. Thanks to his initiative, a special department for repatriation was established at the Bartoš Headquarters,¹⁸ and Schönborn then prepared transports of citizens from West European countries. Those transports headed for the American zone in Plzeň, and according to Schönborn he succeeded in repatriating

16 Ibidem, pp. 269–270.

17 Ibidem.

18 Colonel František Bürger-Bartoš (1898–1964) was a member of the Czechoslovak underground resistance during the Second World War. His group became the base of the Military Headquarters during the Prague uprising (Vojenské velitelství Velké Prahy Bartoš).

forty thousand people by 20th June 1945. In his endeavors Schönborn commuted to the US zone very often.¹⁹

Schönborn was later affiliated with the repatriation department of the Ministry of National Defense, where he worked in the Allied armies' liaison section. Individuals with broad contacts and a command of foreign languages plus polished manners, as Schönborn was, were favorably suited for such work. Together with colleagues from the Ministry of Labor Protection and Social Welfare, he organized the repatriation of foreign nationals from Czechoslovakia, Czechoslovak citizens from occupied Germany and later, the resettlement of Sudeten Germans from Czechoslovakia. Although the French Embassy highly appreciated Schönborn's assistance in the repatriation of French citizens, and even the Czechoslovak Ministry of Foreign Affairs acknowledged praise for Schönborn from many parties, it was revealed that he had illegally helped several aristocrats of German and Austrian nationality to avoid transfer from Czechoslovakia, and that he allegedly co-operated with US intelligence. His contacts in Prague with prominent diplomats from the West were noted with suspicion. Consequently he was later spied on by the Czechoslovak security services.²⁰

Admittedly, during his service in the Allied armies' liaison section of the Ministry of National Defense, Schönborn witnessed the clandestine migration of Jews from Poland. It should be added that the Bricha activities had commenced even before the end of the Second World War, and Czechoslovakia was later considered "the nerve center for all of B'riha's operations in Europe".²¹ By the summer of 1945 Czechoslovakia had already become a busy corridor for transients, and several illegal routes led through it. Moreover, Polish Jews who had waited to see the liberation of the Terezín (Theresienstadt) ghetto refused repatriation to Poland. With the help of the Bricha workers they were consequently transported to the US zone.²²

19 Archiv bezpečnostních složek (ABS), Prague, Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky, file 302–82–8, p. 20, a transcription of the interrogation protocol with František Schönborn, 30 June 1945; L. NOZAR, "JUDr. František hrabě Schönborn," p. 271; Adrian von ARBURG – Tomáš STANĚK eds., *Vysídlení Němců a proměny českého pobřeží 1945–1951. Dokumenty z českých archivů*. II.1 (Středokluky: Zdeněk Susa, 2011), p. 368, CD, document no. 190B, footnote 18.

20 ABS, Hlavní správa Vojenské kontrarozvědky, file 302–235–3, p. 106; L. NOZAR, "JUDr. František hrabě Schönborn," p. 275.

21 Ephraim DEKEL, *B'riha: Flight to the Homeland* (New York: Herzl Press, 1972), p. 198.

22 Y. BAUER, *Flight and Rescue*, p. 110.

The situation worsened after a pogrom that occurred in Kraków on 11 August 1945.²³ It prompted the first wave of Jewish refugees to Czechoslovakia. Most of them headed for the US zone, which also included the western part of Bohemia before the US Army's withdrawal in November 1945. On 21 August 1945 the Bricha operatives led a group of 650 Polish Jews to Plzeň. However, General George Patton, commander of the 3rd US Army, refused their entry into the US zone, even though the commander of the US corps in Plzeň was prepared to permit them to proceed to Bavaria. Patton ordered the Jews sent back to Poland. The situation involved some highly emotional scenes, in which some Jews even asked the US soldiers to shoot them rather than send them back to Poland. When the US soldiers forced the Jews to board trains, there were clashes and shooting which resulted in injuries.²⁴

Another similar incident took place in Plzeň on 6 September 1945. A liaison officer of the Polish Army in the West, Captain Jerzy Lissowski reported: "On 6 September in the evening I was called to the Karlov²⁵ camp [...] and saw the entire camp of Jews from Poland encircled by US military forces. The commander – a Captain – told me that he had been ordered to send all of them to Poland. There were even clashes that erupted when the Jews resisted. The transport of 162 Jews departed to the East; no further Jewish refugees from Poland are now allowed to be admitted into the Karlov camp."²⁶

Schönborn cooperated very closely with the Catholic organization "Charita". This organization provided a great degree of relief and assistance to displaced persons, which was highly appreciated by foreign diplomats. For example, the Polish minister in Prague, Stefan Wierbłowski, strongly stressed the assistance by

23 Anna CICHÓPEK, *Pogrom Żydów w Krakowie 11 sierpnia 1945* (Kraków: Żydowski Instytut Historyczny, 2000).

24 Severin HOCHBERG, "Američané v Československu a Židé přeživší holokaust (1945–1948)," *Tereziánské listy* 33 (2008), p. 64; Y. BAUER, *Flight and Rescue*, p. 81.

25 Karlov is today a quarter of the city of Plzeň.

26 Instytut Polski i Muzeum im. Generała Władysława Sikorskiego, London, file A.XII.80/15, p. 44, report by Captain Jerzy Lissowski, 6 September 1945. There were two camps in Plzeň. The Karlov camp was designated for Displaced Persons to be sent to the West. However, the Bory camp was eastbound. The division became fatal for some members of the Polish anticommunist underground who escaped from Poland to the US Zone and who did not know anything about the division. Once admitted to the Bory camp they were after a certain time sent back to Prague and then to Poland. For further details see the above-quoted Lissowski report and A. von ARBURG – T. STANĚK eds., *Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí*, II.1, p. 367.

“Charita” to Polish repatriates on their way home.²⁷ It was in Charita’s facilities that František Schönborn encountered numerous Polish Jews heading for the US zone.²⁸ Without doubt, he either witnessed the incidents between Polish Jews and the US military in Plzeň or at least was told about them. This situation certainly sparked his initiative, which resulted in a personal letter addressed to the representative of the International Red Cross in Prague, Walter Menzel. In it, Schönborn repeatedly emphasizes that the letter and all proposals presented in it are strictly of his own personal initiative, and that he does not express the opinions of the Czechoslovak authorities.

Finally, we should not forget that the Czech lands had already experienced a wave of Jewish refugees and gained experience regarding their welfare. At the beginning of the First World War (and then in 1916 after another Russian offensive) thousands of Jews (and Poles) were evacuated from Galicia and Bukovina. Czech authorities, local officials and voluntary organizations were engaged in welfare and support for the refugees.²⁹ Schönborn’s father, a high official in the Czech lands at that time, certainly was involved in the case. Young Schönborn surely inherited social compassion from him, which later spurred him to be so active in helping refugees and displaced persons.

Reading Schönborn’s letter, one cannot help but get the impression that he had highly effective connections and was able to gather relevant information about the subject and the situation of the Jews in Poland (see, for example, the part in

27 Národní archiv, Prague (NA), Ministerstvo práce a sociální péče – repatriace (MPSP-R), box 221, registration number (r. no.) 404, file R 800, Czech translation of an interview with Stefan Wierblowski which had been published in *Dziennik Zachodni* 9. 8. 1945.

28 The American Jewish Joint Distribution Archives, Jerusalem (AJDC Archives), Geneva 1945–1954, file CZ.111, ID 2103958 (if a document is available only in a digitized form and has the ID number under which it can be found, I also present it here), Schönborn’s letter to Walter Menzel, 9 September 1945; The Central Zionist Archives, Jerusalem (CZA), The Zionist Organization/The Jewish Agency for Palestine/Israel – Central Office, London, file Z4/31055, Schönborn’s letter to Walter Menzel, 9 September 1945. The Ministry of Food Supply simultaneously agreed to provide Jewish refugees from Poland with food and shelter in the repatriation center at Haštalská street in Prague. NA, MPSP-R, box 216, registration number 404, file R 800, a letter of the Ministry of Food Supply, 6. 9. 1945.

29 Klára HABARTOVÁ, “Jewish refugees from Galicia and Bukovina in East Bohemia during World War I in light of the documents of the state administration,” *Judaica Bohemiae* 48, 2007–2008, pp. 139–166; Jiří KUDĚLA, “Galician and East European Refugees in the Historic Lands: 1914–16,” *Review of the Society for the History of Czechoslovak Jews* 4, 1991, pp. 15–32; Marsha L. ROZENBLIT, *Reconstructing a National Identity. The Jews of Habsburg Austria during World War I* (New York: Oxford University Press, 2001), pp. 65–74.

which he notes his meetings with the Polish Legation employees). The description of the situation is, in my opinion, very apt and as for Schönborn's proposals on how to solve the situation, I would even claim that he was ahead of his time. He realized that Jewish refugees mostly wanted to get to Palestine, and that Czechoslovakia merely was a transit country. Therefore, camps for transients were to be established in places where "these people have congregated". Since the main crossing point for Jewish refugees was Náchod, the first temporary camp was situated there.³⁰ Another temporary camp for 300 refugees was established in Kukleny near Hradec Králové. However, it was in operation for a short period only, from March to May 1946. Other camps, in Ďáblice and Hloubětín (parts of Prague today), were also locations where Jewish refugees from Poland were placed. As the great exodus after the pogrom in Kielce began, a new branch of the Náchod camp emerged in Broumov. It was operational until 15 September 1946. Since refugees mostly headed for Vienna, the Czechoslovak authorities built up a special camp in Devínská Nová Ves, close to the border with Austria, to serve as a transfer stop for Jewish transients.³¹

The Czechoslovak authorities, international relief and Jewish organizations were, in Schönborn's opinion, bound to cooperate. Schönborn disapproved of Polish Jews staying in Czechoslovakia for a longer time. "The solution of the problem must come immediately, if only in view of the approaching winter," he stressed in his letter.

Schönborn's decision to approach the Prague representative of the International Red Cross seems understandable and reasonable. Of course, the organization itself could not provide a solution. However, it could bring pressure to bear on, or otherwise influence relevant governmental bodies of the states involved in this issue.³² Moreover, there are indications that the content of Schönborn's report spread very quickly. As we can see from the notification regarding the information copies, they were sent to officials in the Czechoslovak ministries of national defen-

30 Because of the railway to Poland, which was running through Náchod, the town functioned as an important transfer point for the Polish displaced persons who were returning to Poland. Thus all necessary facilities for DPs, including a provisional camp, were available there. For more details, see A. ADLEROVÁ, *Československý červený kříž v Náchodě. Duben 1945 – květen 1946* (sine loco, sine datum).

31 NA, MPSP-R, box 757, r. no. 842 file 3123, report on unsuccessful repatriation, 11 May 1948.

32 Menzel's Interventions regarding the conditions of interned Sudeten Germans in some camps in Czechoslovakia may serve as an example on how the International Red Cross could be successful in doing things in this way. Gerald STEINACHER, *Humanitarians at War. The Red Cross in the Shadow of the Holocaust* (Oxford: Oxford University Press, 2017), p. 143.

se, foreign affairs, labor protection and social welfare and obviously to the Prague council of the American Jewish Joint Distribution Committee (in the document indicated as “Joint Jewish Council”). Extracts from it appeared, for instance, in the November 1945 issue of the Bulletin of The Rescue Committee of the Jewish Agency for Palestine.³³ The contents of the letter specifically came to the attention of Ignacy Schwarzbart (1888–1961) – a representative of the Polish Jews on the Polish National Council of the Polish Government-In-Exile during the Second World War.³⁴ It was he who passed on Schönborn’s letter to the Jewish Agency on 5 October 1945. Its text was read there “with much interest”.³⁵ In my opinion, Schönborn’s letter helped to ensure progress on the issue in a certain way, though one should not exaggerate its significance. Similar news regarding the Jewish influx from Poland had already reached Czechoslovak officials, and it was obvious that some sort of solution had to be reached. The intervention would require the involvement of state authorities and international humanitarian organizations: Czechoslovak agencies, the UNRRA and Jewish humanitarian organizations – most importantly, the American Jewish Joint Distribution Committee (AJDC, or Joint). A meeting of the above mentioned took place on 25 October 1945 with the participation of Schönborn as a representative of the Ministry of National Defense.³⁶

The welcoming attitude of Czechoslovakia towards Jewish refugees from Poland is often stressed, however, the reality was more complex. At the meeting, a representative of the Ministry of the Interior insisted that uncontrolled movement of refugees could not be tolerated, and that if the border to the US zone was closed, the Czechoslovak border to Poland would be closed too. Elfan Rees,

33 Yad Vashem Archives, Jerusalem, Rescue Committee (Vaad Hahatzalah) of the Jewish Agency for Eretz Israel, file 68, ID 5655983.

34 Dariusz STOLA, *Nadzieja i Zagłada. Ignacy Schwarzbart – żydowski przedstawiciel w Radzie Narodowej RP (1940–1945)* (Warszawa: Oficyna Naukowa, 1995). There were originally two Jewish representatives in the Polish National Council. Schwarzbart and Szmul Zygielbojm. However, the latter committed suicide in 1943 in order to protest against the Allied governments’ indifference in the face of the Holocaust.

35 CZA, World Zionist Organization and the Jewish Agency for Palestine, file S30/4110, Schwarzbart’s letter to the Jewish Agency, 5 October 1945, Eisenberg’s letter to Schwarzbart, 19 October 1945; Yad Vashem Archives, Jerusalem, Ignacy Schwarzbart Collection, file 277.

36 NA, MPSP–R, box 411, r. no. 562, report from the conference on the 25th October 1945. See also: J. FRIEDL, “Before the Exodus”, p. 147. In other sources, 26 October 1945 is given as the date of the meeting. United States Holocaust Memorial Museum, Washington, RG-68.066, GI/125B-126A/49, microfilm 20, Report on visit to Czechoslovakia 18th September – 29th November 1945 by Harry Viteles,

a UNRRA representative, stated that there were only three possible solutions to the situation: 1) transferring the refugees to occupied Germany; 2) returning them to Poland; 3) leaving them in Czechoslovakia. He was convinced that the first was improbable because of the considerable overpopulation in Germany. Rees also did not assume that the Czechoslovak government was going to resort to returning the Jews to Poland. Thus, only the third option remained – leaving the Jews in Czechoslovakia. However, Czechoslovak officials were reluctant to accept the proposal and protested with regard to the huge expense and lack of both supplies and manpower for such camps.³⁷

Schönborn took part in the discussions and pointed out that not all camps for Displaced Persons in the US zone were overcrowded. His arguments probably helped to shape the resolution of the meeting which was, in short, that the stay of Jewish refugees from Poland would be only temporary, and that the UNRRA and the AJDC would help to look after the refugees and their further transfer.³⁸ It was also necessary to take into account that as of September 1945 the US military allowed for the entry of Jewish refugees into the occupied zone. News of the clashes between US soldiers and refugees in August and September caused the US command to quietly open the zones to Jewish refugees.³⁹

The refugee question was a delicate one. In light of the Holocaust, insensitive reactions such as those witnessed in August and September in Plzeň caused an international outcry. Scrutiny has not yet revealed any evidence of Schönborn's involvement in the negotiations following the October meeting on Jewish refugees from Poland.⁴⁰ Whereas at the beginning of 1946 they numbered about 200 peop-

37 NA, MPSP-R, box 411, r. no. 562, report from the conference on 25th October 1945.

38 Ibidem.

39 S. HOCHBERG, "Američané v Československu a Židé přeživší holokaust (1945–1948)," p. 64. As Hochberg adds, despite this change, there were still many US military and UNRRA officials who reacted with anger and antipathy towards Jewish refugees entering the US occupied zones in Austria and Germany. The actions of the US authorities towards Displaced Persons, including Jews, had been strongly criticized by Earl Harrison in his report from the summer of 1945. One may even read this frank statement: "We appear to be treating Jews as the Nazis treated them except that we do not exterminate them. They are in concentration camps in large numbers under our military guard instead of S.S. troops." Quoted by: Thomas ALBRICH, *Exodus durch Österreich. Die jüdischen Flüchtlinge 1945–1948* (Innsbruck: Haymon Verlag, 1987), p. 29. The publication of the Harrison report in the press precipitated a scandal and produced further pressure upon US officials to change their attitude towards Jewish refugees.

40 Only on 21 November 1945 did Schönborn tell the Ministry of Labor Protection and Social Welfare that the UNRRA could not consider Jewish refugees from Poland as displaced persons and thus take charge of their food supply. However, the UNRRA was ready to contribute to the

le per month, by the end of April the figure was rising and even reached two thousand people per day in the summer.⁴¹ It is probable that Schönborn assisted the clandestine transfer of Polish Jews across Czechoslovakia and we know that he was in personal contact with Zdeněk Toman.⁴² Further details in these matters, however, remain unknown. The Allied Control Commission in Austria (British Element) forwarded a report from the Intelligence Service in August 1946 in which Schönborn was suspected of arranging transport trains with Jewish refugees through the US zone in Germany en route to Italy.⁴³ I have thus far not succeeded in verifying this assertion with other sources.

In the summer of 1946 Schönborn once again ran afoul of the authorities due to his homosexuality. On account of same sex relations, a military court sentenced Schönborn to a four-month conditional term in August 1946. Furthermore, the court stripped him of his officer's rank. As a consequence of the court's decision, Schönborn forfeited his university degree and all military decorations.⁴⁴ Though he was allowed to continue his work in the army until the main phase of the resettlement of Germans was completed in December 1946, the sentence meant the end of Schönborn's military service. A career in the civil service was ruled out as well: this forced him to seek employment as a dealer and insurance agent. He augmented his income by interventions in consulates or embassies where he used his connections to arrange emigrant visas.⁴⁵ The Czechoslovak security services still suspected him of co-operation with western intelligence, though it could not provide any compelling evidence. Concerns were raised that, as a homosexual, Schönborn could be blackmailed and recruited by foreign intelligence services. There are also hints of Schönborn's recruitment by Czechoslovak security services but, again, few details are available.⁴⁶

After the February 1948 coup d'état, the Ministry of Interior intended to place Schönborn in a forced labor camp but it is not certain whether he was actual-

food supply for the refugees. NA, MPSP-R, box 411, r. no. 562, report by Dr. Čížek, 21 November 1945.

41 NA, UNRRA, box. 66, r. no. 131, report on the unsuccessful repatriation in 1946, 24 January 1947.

42 L. NOZAR, "JUDr. František hrabě Schönborn," p. 275.

43 TNA, file FO 1020/2410, report titled "Organisation in Prague for the Dispatch of Illegal Polish Immigrants to Palestine" attached to the letter of the Allied Commission for Austria (British Element), 19 August 1946.

44 L. NOZAR, "JUDr. František hrabě Schönborn," p. 274.

45 Ibidem, pp. 274–275.

46 Ibidem, p. 275.

ly sent to one. He was repeatedly convicted of homosexual relations in 1948 and 1953. From 1955 onwards, he worked as a laborer in the Ingstav construction firm, Prague. He retired in 1960 and died four years later.⁴⁷

Schönborn's letter of 9 September 1945 represents, in my opinion, a significant document from the early period of the Polish Jews' flights from Poland. Due to the dearth of contemporary documents of such value, I am confident that it deserves to be published in extenso. I have not encountered the original version of Schönborn's letter bearing his signature. The original version of the letter might well be preserved in the collections of the Archives of the International Committee of the Red Cross in Geneva which I was, however, not able to scrutinize. In the Central Zionist Archive in Jerusalem a digitized copy is available in the Central Zionist Office in London collection,⁴⁸ and I assume that it is a transcription. There are spelling errors of the names Schönborn and Colonel Roman Kokrda which could, in my opinion, hardly have been made by Schönborn. I have also encountered copies and transcriptions which have survived in other collections of the Central Zionist Archives (Jewish Agency for Palestine)⁴⁹ and the Yad Vashem (Ignacy Schwarzbart Collection).⁵⁰ In the AJDC archives researchers can study another copy of Schönborn's letter. Only a digitized version is available for researchers. Because it contains, in contrast to the other above mentioned copies, no spelling errors in the names and also has the notification regarding the informative copies (one of which was directed to the AJDC in Prague), I assume that it is a copy of the original letter.

For editing purposes, I have only made slight amendments to the document. First of all, I have corrected obvious spelling mistakes. Stylistic, grammatical peculiarities and punctuation have not been altered in order to preserve the authenticity of the document. The letter in the AJDC archives in Jerusalem Geneva 1945–1954, (file CZ.111; it is also available in the US Holocaust Memorial and Museum in Washington, RG-68.066, file GI/125B-126A/49, microfilm 19) has been chosen as the primary document for the edition. It has been compared with a copy which I. Schwarzbart sent to the Jewish Agency (CZA, World Zionist Organization and the Jewish Agency for Palestine, file S30/4110) and the copy available in CZA, The

47 Ibidem, pp. 276–279.

48 CZA, The Zionist Organization/The Jewish Agency for Palestine/Israel – Central Office, London, file Z4/31055.

49 CZA, World Zionist Organization and the Jewish Agency for Palestine, file S30-4110.

50 Yad Vashem, Jerusalem, Ignacy Schwarzbart Collection, file 277. This copy is identical to the copy in CZA, World Zionist Organization and the Jewish Agency for Palestine, file S30/4110.

Zionist Organization/The Jewish Agency for Palestine/Israel – Central Office, London, file Z4/31055. I have drawn attention, in the footnotes, to all dissimilarities between those versions of the document. Additional contextual information is also to be found there.

DOCUMENT

1st Lt. Czechoslovak army

Sept.⁵¹ 9th 1945

Mr. Walter Menzel,
Delegate of the International Red Cross,
P r a h a

Dear Mr. Menzel,

Report on Jewish refugees from Poland

As you know, I am attached to the repatriation dept. of the Liaison Section of the Czechoslovak General Staff (c. o. col. Kokrda.⁵²). My particular sector is repatriation westbound.

The following report is strictly my own, and not the expression of the official view of my c. o.; I have not the slightest doubt, however, that the various govt. depts.⁵³ which are involved in the problem referred to here, will gladly do what they can to remedy a situation which, by no fault of theirs, brings so much hardship to a great number of human beings.

By request of the American Embassy in Prague I am in charge of the supervision of the repatriation work of the “Charita” the most important charitable

51 The word “Sept.” is replaced by “September” in a copy in CZA, World Zionist Organization and the Jewish Agency for Palestine, file S30/4110.

52 Roman Václav Kokrda (1895–1985) – colonel of cavalry of the Czechoslovak Army. He served in the Czechoslovak legions during the First World War. During the Second World War he joined the Czechoslovak army in the West and in November 1944 he was attached as a liaison officer to the 4th Ukrainian Front, liberating Czechoslovak territory. After the war, he became the chief of the Liaison Section of the General Staff and took part in organization of the transfer of the Sudeten Germans. After the 1948 coup d'état, he escaped from Czechoslovakia and relocated to Great Britain. Jožka PEJSKAR, *Poslední pocta*, Sv. 3 (Zürich 1986), p. 121; Zdeněk VALIŠ, *Velitelství osvobozeného území v dokumentech 1944–1945* (Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2016), p. 13.

53 The word “depts.” is replaced by “departments” in the copy in CZA, The Zionist Organization/ The Jewish Agency for Palestine/Israel – Central Office, London, file Z4/31055.

institution occupied in the welfare of displaced persons. This repatriation office looks after cases which are not handled by the various national delegations and official legations.

For the last two months an increasing number of Jews from Poland have been handled through "Charita", who are anxious to go to Palestine. In the beginning no difficulties were experienced, as the camps of Landsberg and Feldafing in the 3rd US Army area were able to handle such cases.

Since about three weeks, however, the XXII US Army Corps,⁵⁴ situated in Czechoslovakia stopped accepting individuals or transports of such people, giving as reason that Great Britain had closed entry into Palestine.

It was therefore necessary, especially, as the number of Jews, arriving in Czechoslovakia has greatly increased, to investigate this question. The investigation has brought the following circumstances to light:⁵⁵

- 1) A wave of terrorism exists in some parts of Poland against Jews. The Jews themselves do not claim that it is organized by the Govt. but that they have very little protection from the law. My personal opinion, gained by talking with hundreds of these people and confirmed by the attitude of the Polish Legation in Prague which advised me, that it has no objection to the emigration of Jews from Poland, is that the Polish Govt. will not or cannot prevent acts, which will scare large numbers of Jews into fleeing from Poland by all possible means.
- 2) It is impossible to estimate the number of people, thus induced to leave their country. At present I know of, roughly, 15.000 who have already left Poland. Some 6.000 of these are in Czechoslovakia.
- 3) They are mainly youths of both sexes, who have passed their formative years in concentration camps; the greatest part is of very poor moral quality, who will not stop at any ruse, lies or subterfuge to reach their goal – allied-occupied Germany. It will take months, if not years, of very careful handling, to make decent people out of them. Physically and intellectually they are in good, very many of them in very good shape.⁵⁶

54 The corps was commanded by General Ernest Harmon (1894–1979).

55 In the copy in CZA, The Zionist Organization/The Jewish Agency for Palestine/Israel – Central Office, London, file Z4/31055, the sentence is as follows: „The investigation has brought to light the following circumstances.“

56 In the copy in CZA, The Zionist Organization/The Jewish Agency for Palestine/Israel – Central Office, London, file Z4/31055, the sentence is as follows: “Physically and intellectually they are in good – many of them in very good – shape.”

- 4) Their moral condition, a result of their long years of concentration camps, makes them universally disliked; this does not save from the duty to place them so, that they will become decent members of human society.
- 5) They cannot remain in Czechoslovakia indefinitely; what is more, they will be able to stay here only a very few weeks in the present state of unorganized hordes of refugees, pitiful to contemplate and dangerous to themselves and their fellow-beings.
- 6) Forcible ejections from Czechoslovakia back into Poland will be not only a remedy of doubtful economic value and distasteful ultimate means of getting rid of the problem; it will be also extremely difficult; it needed 150 US soldiers with bayonets up to force 640 Polish Jews to return to inner Bohemia whence they swindled themselves into XXII US Corps area.
- 7) Poland, most likely, will not readmit them, as they have all or nearly all provided themselves with forged repatriation cards (this is now being investigated) stating that they are German Jews born in Germany; they claim that all other documents have been taken away from them – it is probable that they destroyed them and the Polish authorities will probably not acknowledge them as Polish citizens: in any event the Poles certainly would have run the risk of international odium if they would take those people back.
- 8) US Army Authorities will not take them into US occupied Germany at present, claiming, that there is no place for them; this is correct as western Germany is hopelessly over-crowded as it is.
- 9) The Jewish organisations in Czechoslovakia are hopelessly inadequate to handle this problem. They have no camps or reception centres to take care of 6.000 young ruffians, and see with deep concern, how this problem does not lessen the danger of making Jews in general unpopular, especially if one considers, that the Germans have been fairly successful in their clever antisemitic propaganda in Central Europe in the last 12 years.
- 10) The solution of the problem must come immediately,⁵⁷ if only in view of the approaching winter.

⁵⁷ The word “immediately” is not stressed in the copy in CZA, World Zionist Organization and the Jewish Agency for Palestine, file S30/4110.

The whole thing is an international problem with delicate aspects; if handled in the usual inter-departmental and inter-governmental manner it will become hopeless before a solution is found. To my mind the following should be done, and at once:⁵⁸

- A) Inform the Jewish Head-Organisations both in USA and Britain at once. These Organisations must supply the financial means and organize the supplies and transports to provide decently for the refugees. A press campaign denouncing the Polish or any other Govt. will not help⁵⁹ but harm.⁶⁰
- B) Camps must be established immediately where those⁶¹ people have congregated. These camps must be equipped with work-shops and other education facilities. I believe that a total of between 30 and 40.000⁶² people would have to be estimated as total number of actual and prospective refugees.
- C) Palestine must be the ultimate goal. German atrocities managed to destroy about 90 % of the Jewish population of Poland: there cannot be much more than 100.000 Jews who fell into the class described here; their admittance into Palestine would practically solve the Jewish problem in Eastern Europe.
- D) The Govt.⁶³ of Poland should be advised, that steps are being taken to facilitate the emigration of these people, and should be requested to protect them from unnecessary acts of persecution – it being well

58 In the copy in CZA, The Zionist Organization/The Jewish Agency for Palestine/Israel – Central Office, London, file Z4/31055, the sentence is as follows: “To my mind the following should be done”.

59 The words “not help” are not stressed in the copy in CZA, World Zionist Organization and the Jewish Agency for Palestine, file S30/4110 and in the copy in CZA, The Zionist Organization/The Jewish Agency for Palestine/Israel – Central Office, London, file Z4/31055.

60 In the copy in CZA, The Zionist Organization/The Jewish Agency for Palestine/Israel – Central Office, London, file Z4/31055 and in the copy in CZA, World Zionist Organization and the Jewish Agency for Palestine, file S30/4110 the sentence eds: “... help but do harm.”

61 The word “those” is replaced by “these” in the copy in CZA, The Zionist Organization/The Jewish Agency for Palestine/Israel – Central Office, London, file Z4/31055.

62 Incorrectly 30 000 in the copy in CZA, The Zionist Organization/The Jewish Agency for Palestine/Israel – Central Office, London, file Z4/31055.

63 The word “Govt.” is replaced by “Government” in the copy in CZA, The Zionist Organization/The Jewish Agency for Palestine/Israel – Central Office, London, file Z4/31055.

understood, that occasional outbreaks of persecutions are but a natural result of 6⁶⁴ years of German rule.

I believe that the Czechoslovak Government would be only too glad to permit the Jews, at present in Czechoslovakia, to remain provisionally here provided that:

- a) Sufficient stocks, both as regards food and other commodities will be guaranteed internationally or by a responsible organization; one must consider, that our reserves are practically nil after 6⁶⁵ years of German robbery.
- b) They must live in camps; the Czechoslovak Govt.⁶⁶ might assist in the erection of such camps, notwithstanding the present shortage of labor, and give ground to erect them: use of existing buildings or barracks would be permitted, provided they are not earmarked other purposes.
- c) The personnel, managing and supervising such camps must be approved by Czech authorities.
- d) It will remain with the Czech Authorities decision, as to whether such camps will be guarded and the inmates permitted free leave from them or not.
- e) The Czech Authorities will have free access to the camps at any time to inspect them, especially as regards sanitary conditions; the police also will be free to enter the camps at any time and the inmate-criminals will be treated according to Czechoslovak law.
- f) Inmates of the camps, if considered safe by Czechoslovak⁶⁷ Authorities will be given work outside the camps and be paid wages and given rations tickets like Czechoslovak citizens. If at all possible, such people will be permitted to live outside camp.⁶⁸

64 The “6” is replaced by “six” in the copy in CZA, The Zionist Organization/The Jewish Agency for Palestine/Israel – Central Office, London, file Z4/31055.

65 The “6” is replaced by “six” in the copy in CZA, The Zionist Organization/The Jewish Agency for Palestine/Israel – Central Office, London, file Z4/31055.

66 The word “Govt.” is replaced by “Government” in the copy in CZA, The Zionist Organization/The Jewish Agency for Palestine/Israel – Central Office, London, file Z4/31055.

67 The word “Czechoslovak” is replaced by “Czech” in the copy in CZA, The Zionist Organization/The Jewish Agency for Palestine/Israel – Central Office, London, file Z4/31055.

68 The word “camp” is replaced by “camps” in the copy in CZA, The Zionist Organization/The Jewish Agency for Palestine/Israel – Central Office, London, file Z4/31055 and in CZA, World Zionist Organization and the Jewish Agency for Palestine, file S30/4110.

g) Under no circumstances will such refugees be permitted to remain in Czechoslovakia longer than absolutely necessary.

If Czechoslovakia and other countries will accept such conditions, and the Jewish Organisations will play their part, especially as concerns the provision of money commodities and transport facilities for the commodities – not too big a problem for, at present, some 30.000 or 40.000 people.⁶⁹ I believe that this problem, which is really disgraceful thing to happen after a victorious war against Nazism will be quickly solved.

While I repeat, that the conclusions and suggestion, if based on facts, are but my own, I do not doubt, that the government of the country, whose uniform I have the honour to wear, will, in accordance with the principles of our first President, T. G. Masaryk, do all in its power to assist in the solution of a question, which must be speedily decided.

I remain, dear Mr. Menzel,

very sincerely yours,
1st Lt. Schönborn,
Liaison Officer
Czechoslovak General Staff

Informative copies: Col. Roman Kokrda, Czechosl. Gen. Staff

Dr. Andriál,⁷⁰ Min. Foreign Affairs

Dr. Kraus, Ministry of Labor and Soc. Welf.

Mr. Landa,⁷¹ Joint Jewish Council, Praha

69 In the copy in CZA, The Zionist Organization/The Jewish Agency for Palestine/Israel – Central Office, London, file Z4/31055, the word “for” is moved before the word “some”.

70 Jindřich Andriál (1888–1959) – a Czechoslovak diplomat who had been employed in the Ministry of Foreign Affairs since 1918. The Nazis placed him in internment in Terezín in March 1945. After the war he was engaged in the renewal of the Ministry of Foreign Affairs. He served as an ambassador to Switzerland from July 1946. After the February coup d'état in 1948 he decided not to return to Czechoslovakia and lived in exile in Switzerland and Austria. Jindřich DEJMEK (in cooperation with Jan Němeček and Slavomír Michálek), *Diplomacie Československa. Díl II. Biografický slovník československých diplomatů (1918–1992)* (Prague: Academia, 2013).

71 Obviously Bubu Landa, who came from Slovakia and worked in the Prague council of the AJDC. He was engaged in the Bricha organization as well. For more details see: The United States Holocaust Memorial Museum in Washington, RG-34.002.01*31, interview with B. Landa, 16 September 1989.

SUMMARY

Immediately after the end of the Second World War, Polish Jews began to travel illegally across Czechoslovakia toward Palestine. The Czechoslovak repatriation officer First Lieutenant Count František Schönborn made a record of this movement. He was a member of the Czech aristocracy and, before the founding of Czechoslovakia, his father had been an influential representative in the one of the Bohemian land government. František Schönborn fought in the Austrian Army in the First World War, and in the 1920s studied law at Charles University. He also became a reserve officer in the Czechoslovak Army. He worked for several years in Canada; however, there he was sent to prison for fraud. In 1938 he became involved with aid for Czech refugees from the border regions. During the war he had been imprisoned several times by the Gestapo for various reasons, including his homosexuality. In May, 1945 he joined the Prague Uprising, and after the war he put in charge of repatriating citizens of Western Europe from Czechoslovakia, and for this he made use of his numerous contacts as well as his excellent foreign language skills. In 1945 he noticed that great numbers of Jews were fleeing from Poland through Czechoslovakia. Schönborn was convinced that a Jewish state ought to be established in Palestine. At the same time, he was aware of the necessity of having these refugees cared for. He also knew that due to the strained relations between the Poles and the Jews, which had already culminated in a pogrom against the Jews in Krakow in August 1945, there would have to be many more refugees on the way. This could result in a serious crisis. Therefore, in September 1945 he sent a letter to the International Red Cross in which he proposed the creation of holding transit camps on Czechoslovak territory. His letter, which is reprinted in this edition, was well received in Zionist circles, and also serves as evidence that responsible authorities in Czechoslovakia were already aware of the seriousness of this issue in 1945.

RESUMÉ

Vzápětí po druhé světové válce začali ilegálními cestami přes Československo do Palestiny utíkat polští Židé. Tento pohyb zaznamenal československý repatriční důstojník nadporučík hrabě František Schönborn. Byl příslušníkem české šlechty a jeho otec patřil před vznikem Československa k významným představitelům zemské správy v Čechách. František Schönborn bojoval za první světové války v rakouské armádě a ve 20. letech vystudoval na Karlově univerzitě práva. Stal se zároveň záložním důstojníkem československé armády. Několik let působil v Kanadě, kde však byl kvůli podvodu uvězněn. V roce 1938 se angažoval v pomoci českým uprchlíkům z pohraničí. Za války byl několikrát vězněn gestapem, mimo jiné i kvůli své homosexualitě. V roce 1945 se zapojil do květnového povstání v Praze a po válce měl na starosti repatriaci občanů západní Evropy z Československa, k čemuž využíval nejen svých bohatých kontaktů, ale také znalosti cizích jazyků. V létě 1945 si všiml, že přes Československo utíká z Polska značné množství Židů. Schönborn byl přesvědčen, že by v Palestině měl být vytvořen židovský stát. Zároveň si uvědomoval nutnost, aby o tyto uprchlíky bylo postaráno. Věděl také, že kvůli napjatým vztahům mezi Poláky a Židy, které ostatně už v srpnu 1945 přerostly v pogrom Židů v Krakově, může být uprchlíků mnohem více. Mohla by tak nastat vážná krize. V září 1945 proto poslal dopis Mezinárodnímu Červenému kříži, v němž mezi jinými navrhl vytvoření záchytných tranzitních táborů na československém území. Jeho dopis, jenž je zde v edici přetištěn, vyvolal zájem v sionistických kruzích a je zároveň dokladem, že odpovědná místa v Československu si už v roce 1945 uvědomovala závažnost tohoto problému.

RECENZE

Andrej GRAČOV,

*Zkáza Sovětského svazu. Vzpomínky účastníka událostí,
které dodnes ovlivňují světové dějiny,*

Praha, Grada Publishing, a.s., 2017, 367 s., ISBN 978-80-271-0662-2.

Česká historická rusistika vytvořila sice v poslední době několik velmi hodnotných prací, které se věnují nejnovějším dějinám Sovětského svazu a postsovětskému období ve východní Evropě, ve srovnání se západní historiografií jich však stále ještě má velmi málo. Nedostatek pocítují zejména čtenáři, kteří by se chtěli hlouběji zamyslet nad alternativami vývoje, před kterými rozpadající se Sovětský svaz a utvářející se Ruská federace stály. Jistou náhradou za to mohou posloužit některé práce zahraničních autorů přeložené do češtiny a vydané českými nakladatelstvími. Zejména ty, které se věnují postsovětskému období, najdeme na českém knižním trhu v celku hojně zastoupené. Problémem ovšem je jejich různorodá, pro běžného čtenáře stěží ověřitelná výpovědní hodnota, násobená skutečností, že nebyly napsány pro české prostředí. Ve svých vyjádřeních tudíž nereflktují českou historickou zkušenost. Skutečnost, že v nich nacházíme pojmy transkribované z ruštiny do angličtiny a z ní do češtiny, což často vede k posunu smyslu, byť české řeči je přístupnější přímý převod z ruštiny, se může zdát jako marginálie. Podobně může působit poznámka, že tím není zpochybněna smysluplnost existence takových překladových prací, ale že by bylo více než vhodné, aby byly doplněny alespoň stručným českým komentářem o autorovi a době i prostředí, ve kterém vznikaly. Dvojnásobně to platí o těch pracích, jejichž „rodnou zemí“ bylo východoevropské prostředí. O to více je ovšem třeba uvítat knihu vzpomínek bývalého tiskového tajemníka Michaila Sergejeviče Gorbačova Andreje Serafimoviče Gračova (*1941), jejíhož překladu se ujal přední český znalec ruského prostředí, autor několika knih o něm, spisovatel a novinář Milan Syruček (*1932). Ten také napsal ke knize i doslov, který lze chápat jako redakční ko-

mentář, v němž je v širších souvislostech přiblížena osobnost Gračova a nastíněny její názorové limity i přednosti.

Český překlad vzpomínek Andreje Gračova vyšel „pouhé“ dva roky po dokončení jejich původní ruské podoby. Na české straně je to obdivuhodně rychlý počín, který je třeba kvitovat s potěšením. A to i proto, že jejich autor se jimi snažil přispět do diskuse o reflexi ruské současnosti z ruského pohledu.

Gračovovu knihu lze číst s různými očekáváními: především jako zajímavou literární fabulaci vyjadřující názory konkrétní osobnosti na proměny sovětského a postsovětského období. Ale může být chápána i jako zdroj hodnotných informací přibližujících historická fakta očima přímého účastníka. V obou případech je nutné mít na zřeteli, že máme před sebou svérázný, ale zajímavý „ego“ dokument, který je nástrojem k promýšlení toho, co se ve východní Evropě v konkrétní době dělo. Andrej Gračov se, pochopitelně, soustředí na dobu, kdy ve své politické kariéře stál nejvýše; tedy na závěrečné období působení Michaila Gorbačova ve funkci prezidenta Sovětského svazu. Od toho také odvíjí svá rozsáhlá zamyšlení nad tehdejším i dnešním světem a nad hledáním kořenů problémů, do kterých se Rusko dostalo. Problémy ovšem spatřuje v celém vývoji Ruska 20. století, především ve vysloveně determinující roli vůdců sovětského státu. Dění v první polovině 20. století pozornost nevěnuje, fenomén Ruské revoluce 1917 je pro něj faktem, o němž není nutné mimo historickou rovinu příliš diskutovat. Nicméně osobnosti Lenina a především jejího působení jako symbolu, se občas dotýká a naznačuje, že kult Stalina nebyl jen jeho dílem. Protože se jedná o „vzpomínky“, Gračov prochází, místy více, jinde méně, stručně celým svým životem a nastiňuje jeho často nelehké peripetie. Utvrzení čtenáře v názoru, že „tehdy byla taková doba a jen stěží bylo možné proti tomu něco dělat“, působí místy, především ve srovnání se zdůrazňováním jedinečnosti reformního úsilí Michaila Gorbačova, až příliš defetisticky. Gračov ovšem ve svých vzpomínkách nezapřel, že se celý život pohyboval na hranici mezi politikou a intelektuálním životem. To, co v naší současné realitě chápeme jako téměř nezbytné propojení, činilo z Gračova v sovětském i postsovětském období téměř výjimku. Jistě je nutné opět připomenout, že se jedná o „ego“ dokument a že, což je přirozené, se autor jeho prostřednictvím snaží ukázat v co nejpozitivnějším světle. Intelektuální zamyšlení a snaha ukázat schopnost takového promýšlení, k takovému obrazu vymezujícímu jej proti „vládě“ finančních oligarchů, jistě patří. Ale bez hluboké znalosti ruské literatury, umožňující autorovi zevrubný vhled do mentality ruského člověka, by to nebylo možné. Citáty z prací různých, nejen ruských a sovětských (především disidentských) autorů práci nejen zajímavě zpestřují, ale dávají i návod

k dalšímu studiu ruského světa, především prostředí ruské inteligence, která tradičně, i v hlubší minulosti, sehrávala specifickou, v jiných zemích často stěžejní pochopitelnou roli.

Protože Gračov působil jako absolvent Moskevské státní diplomatické akademie často v zahraničí, nešetří ve svých vzpomínkách komentáři o dobovém dění v něm. Českého čtenáře nepochybně zaujme jeho hodnocení událostí v Československu v roce 1968 a jejich porovnání s maďarskými událostmi roku 1956 nebo polskými na počátku 80. let 20. století. Pro toho, kdo by se chtěl zamýšlet nad otázkou, jak bylo možné, že „socialistický“ systém v Rusku a ve druhé polovině 20. století i v ostatních částech tzv. východního bloku tak dlouho přežíval, jsou tyto pasáže bezpochyby přínosné.

Nejen z tohoto důvodu je recenzovaná kniha více než vzpomínkami; je ceněným popisem událostí, jež souvisely s rozpadem SSSR a s formováním Ruské federace. V úvodu se dočteme, že „cílem autora je podat svědectví na zobrazovaném procesu minulého století a tak se podílet na skládání jeho mozaikového portrétu“ (s. 9). Přirozeně se soustředí „jen“ na poslední desetiletí existence Sovětského svazu a na události, které vedly k jeho rozpadu. Ono „jen“ je však třeba doplnit skutečností, že Gračov zasazuje dění, jehož byl přímým svědkem, do souvislosti a nabízí tím nejen přímou reflexi událostí, ale i hluboké zamyšlení nad tradicemi Ruska; nad jeho „duší“, dlouhodobým směřováním státu, a života společnosti uzavřené do svých stereotypů.

Gračovovo líčení lze sledovat i jako mimořádné zamyšlení nad možnostmi, schopnostmi ale i osudy ruského reformního hnutí jako alternativy k radikálním změnám revolučního typu. Čiší z nich ovšem beznaděj, silné pochybnosti, ne-li přímo přesvědčení o nemožnosti Rusko obrodit evoluční cestou. Nebo, možná, ano. Ovšem za předpokladu, který vyjde z historické zkušenosti. Tedy z toho, co prosazovalo několik předchozích generací ruských (nikoli sovětských) intelektuálů. Tedy z potřeby relevantního vzdělání celé ruské společnosti. Ale ke škodě věci, Gračov si takto otázku neklade. Jen vzdáleně se dotýká pojmu „relevantní“. Co chápe jako jeho obsah? Přímo neodpovídá, ale dostává se tím k tradiční otázce ruských intelektuálů: „Co Rusko potřebuje?“ Na ni Gračov odpovídá shodně s předchozími generacemi, tedy slovy jednoho z nejvýznamnějších ruských básníků 19. století Fjodora Tjutčeva: „Rusko rozumem nepochopíš.“ Od toho pak odvíjí svoje přesvědčení, že právě nepochopení nikoli cílů, ale vůbec možnosti, že Rusko je reformovatelné, je úhelným kamenem toho, co se v ostatním světě bagatelizuje do pojmu „ruská zaostalost“. Vinu za stávající dění v Ruské federaci spatřuje i na straně

západních zemí, především Spojených států amerických. Gračov není stoupencem v dnešním Rusku tak populárních konspiračních teorií o tom, že za všemi problémy stojí Západ a jeho politici. Přesto se snaží prokázat, že vnímání rozpadu Sovětského svazu a s ním spojeného konce sovětsko-americké politicky a ekonomicky mocenské bipolarity, je krajně problematické. Vidí v něm vážné nebezpečí, které podle něj může vzejít z některých islámských zemí nebo Číny. Bude-li se Západ i nadále snažit marginalizovat roli Ruska, Čína nebo islámský svět se proti němu postaví s veškerou svou silou. Ponechme stranou, že Gračov tím směřuje k jedné z oblíbených teorií o misijní roli Ruska, a podotkneme jen, že dalšími realističtějšími rozborů stávajícího světa směřuje Gračovova kniha k zamýšlení nad dalšími osudy nejen Ruska, ba celého světa.

Jako člověk, který měl možnost dobře poznávat i ostatní neruský svět, Gračov předložil svou práci příklad konfrontace, ale i možnosti, či lépe vyjádřeno nemožnosti, vzájemných dialogů. Sám za sebe je jejich stoupencem. Nepochybně pesimisticky ovšem působí jeho vyjádření, že pokud něco světovou diplomacii spojovalo a stále ještě spojuje, pak je to vědomí společného nepřítele. V okamžiku, kdy zmizí, mění se doposud přínosný rys bipolarity v monopolitu, která ústí do jednostranného, často až misijního přesvědčení o nutné cestě stávajícího světa. Dále však Gračov jen naznačuje. Odvolává se na Francise Fukuyamu a další stoupence teorií o konci civilizace.

Gračovovu knihu je třeba studovat. Nikoli „pouze“ číst. Vyžaduje totiž znalosti reálií, které jsou z pochopitelných důvodů (kniha byla primárně určena ruskému čtenáři) zamlčeny. Někdy je tak ovšem činěno i proto, že si její autor netroufá hodnotit. Byl přece po desetiletí příliš vtažený do politického dění, než aby mohl nyní jednotlivosti od sebe oddělovat a až municionální práci je identifikovat. V tomto směru je třeba vyzdvihnout redakční práci na českém překladu, která se snažila řadu méně srozumitelných vyjádření vysvětlit vlastními komentáři. Gračovovy vzpomínky tedy nejen sdělují a vybízejí k přemýšlení, ale i ukazují, jak kvalitní může být práce redaktorů, aby bylo nepochybně nelehké téma co nejsnáze zpřístupněno českému čtenáři.

Radomír Vlček

Petr KALETA,

Tajemné etnikum z Krymu. Osudy příslušníků karaimské emigrace do meziválečného Československa,

Praha, KLP – Koniasch Latin Press 2015, 423, [1] s., ISBN 978-80-87773-28-4.

Až doposud vesměs slavisticky orientovaný historik Petr Kaleta, zabývající se především česko-jinoslovanskou kontaktologií a (kulturními) dějinami Lužických Srbů, Poláků, Kašubů či Ukrajinců, se ve své poslední knize *Tajemné etnikum z Krymu. Osudy příslušníků karaimské emigrace do meziválečného Československa* zaměřil na nepočtené a u nás spíše málo známé západoturkické etnikum Karaimů (zastarale též Karaitů), jež se vyznačuje jak svérázným náboženstvím (karaimismus lze definovat jako netalmudský judaismus, avšak je známo, že se Karaimové zároveň vždy ostře vyhraňovali vůči Židům i židům, tj. vůči talmudu a rabínskému judaismu, jak o tom svědčí citát z českého článku *Židé karaitští* z roku 1877: „Nenávidí ostatních židů, nechťejí míti s nimi nižádného styku, aniž chtějí býti k nim počítáni. Tohoto podivného národu žije v nynější době pět až šest tisíc duší v Oděse a na Krymu. Jest mezi nimi mnohých statných a rázných postav. Jejich tvar nemá však nic židovského na sobě. Podobají se více Tatarům.“ [s. 62]), tak svébytným národnostním cítěním a jazykem (karaimština patří mezi západokypčacké jazyky a je dnes ohrožena podobně jako dolní lužická srbština: k národnosti se sice ještě hlásí kolem 1500–2000 osob, avšak běžně jazykem hovoří pouze několik málo desítek mluvčích).

Podnětem pro Kaletovu monografii se stal cenný nález korespondence v meziválečném Československu usazených Karaimů s tehdejšími trockým (trakaiským) hachanem (tj. duchovně-světským představeným karaimské obce; název je odvozen od hebrejského slova „chacham“ – mudrc) Serajou M. Šapšalem (1873–1961), který jim při záchraně před nacistickými úřady v protektorátu Čechy a Morava od roku 1939 potvrdoval, že nemají židovský původ, a tudíž se na ně nevztahují rasové diskriminační zákony. Tyto materiály, díky nimž se autorovi podařilo rekonstruovat osudy desítek karaimských přistěhovalců do Československa (poprvé Kaleta objev badatelsky vytěžil ve studii *Karaimové jako součást ruské emigrace v meziválečném Československu*, Český lid 101, 2014, č. 3, s. 257–277), byly majetkem Marioly Abkowiczové, předsedkyně Svazu polských Karaimů, a dnes jsou uloženy v Knihovně Wróblewských Litevské akademie věd ve Vilniusu. Již po vydání knihy autor představil svůj nejnovější navazující výzkum ve studii *Rodné lokality českých a slovenských Karaimů v carském Rusku z přelomu*

19. a 20. století (Slovanský přehled 102, 2016, č. 2, s. 311–344), jíž dané badatelské téma prozatím uzavřel.

Monografie má tři větší tematické oddíly, kterým je nejprve předeslán *Úvod* (s. 9–18). V něm P. Kaleta nastiňuje obsah a principy vnitřního členění výkladu, stručně komentuje svá metodologická východiska a kriticky hodnotí dosavadní (nepříliš početnou) karaimologickou literaturu české provenience (např. odmítá neseriózní a vědecky neprokázané tvrzení, tradované i v českém prostředí, že se Karaimové za druhé světové války podíleli po boku Němců a ostatních nacistů na vyvražďování židovského obyvatelstva v Bělorusku, v Litvě či na Ukrajině během východního tažení, ale reaguje i na nadsazené informace zcela opačného rázu, kdy se u nás psalo o deseti tisících Karaimech jakožto obětech protizidovské genocidy).

Za karaimologickou propedeutiku bych označil první kapitulu *Karaimové a karaimismus* (s. 19–72), v níž jsou vysvětleny nejdůležitější karaimské reálie z oblasti religiozní i světské (včetně charakteristiky jazykové), dále je podán přehled dějin tohoto evropského mikronároda (s úvahami o jeho doposud ne zcela uspokojivě objasněné etnogenezi) a konečně jsou detailněji a systematictěji analyzovány české (v zemském smyslu, tj. včetně zmínek německých), převážně publicistické reflexe o Karaimech a jejich nábožensko-kulturních specifikách v období vymezeném léty 1830–1914.

Druhá kapitola *Emigrace z Ruska a život pod německou okupací* (s. 73–168) mapuje národnostní situaci karaimského etnika v rámci Ruské říše a líčí historii nejlidnatějších karaimských komunit ve východní Evropě (Kyjev, Litva, Volyň, Halič, Červená Rus) od rozpadu Zlaté hordy ve 14. století do roku 1945. Potom je již pozornost věnována karaimským emigrantským diasporám v Evropě, přičemž hlavním ohniskem výkladu je vystěhovalectví do Československa, kdy se karaimské obyvatelstvo stává součástí mohutné přílivové vlny z Ruska, resp. ruské emigrace (tomu nasvědčuje i fakt, že mnozí Karaimové byli poruštěni): celkem P. Kaleta vypátral 56 osob karaimského původu, což v rámci komplexní statistiky znamená, že každý 445. člen této diaspory byl Karaim. Autor též zkoumá mechanismus socializace Karaimů v českém a slovenském prostředí, zejména si pak (vzhledem k charakteru zpracovaných pramenů) všímá jejich vysokoškolských studií (srov. schematickou mapu znázorňující místa a instituce, kde Karaimové v ČSR studovali, s přípojeným jmenným seznamem absolventů, s. 136). Závěrečný oddíl prostřední kapitoly sleduje dopad nacistické nadvlády (více v protektorátu než v satelitní Slovenské republice) na menšinový život Karaimů a oceňuje výjimečnou úlohu hachana S. M. Šapšala (viz výše) při záchraně několika desítek osob karaimského původu.

Osudy těchto „zachráněných“ exulantů však po skončení druhé světové války nebyly právě šťastné: část ze strachu před sférou vlivu vítězného Sovětského svazu emigrovala do západní Evropy a část setrvala, čímž se rázem ocitla na nově utvořeném teritoriu tzv. východního bloku. A pro tyto odvážlivce „nastalo velmi těžké období, neboť stigma bílých emigrantů bylo mnohem signifikantnější než dříve a v socialistickém Československu znamenalo pro Karaimy, kteří zde zůstali, značné komplikace.“ S problémy a mnohdy i ostrakizací se setkávali na pracovištích a „omezován byl také život jejich dětí, což se projevovalo hlavně v nemožnosti studovat na atraktivních vzdělávacích institucích, především na vysokých školách“ (obě citace s. 377).

Třetí, nejrozměrnější kapitola *Cesty a osudy Karaimů usídlených v Československu* (s. 169–375) pokládám za vlastní dřeň monografie. Ve dvaceti šesti různě rozsáhlých biografiích jsou rekonstruovány osudy Karaimů (či celých jejich rodin), kteří našli v meziválečném Československu (s přesahy do 50. let 20. století) svůj nový domov. Autor se dopátral někdy vskutku pozoruhodných detailů – heuristiku opřel nejen o pečlivý průzkum veřejných i soukromých archivů u nás, na Slovensku, v Litvě, v Polsku aj., ale opíral se také o audiozáznamy vzpomínek, navštěvoval potomky karaimských emigrantů a sám si vyzkoušel práci badatele na poli tzv. orální historie. Mezi portretovanými osobnostmi lze nalézt konstruktéry, inženýry a techniky, geology, železniční komisaře, genetiky hospodářských zvířat, úředníky, specialisty na tukovou výrobu, obchodníky, lékaře, chemiky, ba dokonce dva konvertity k pravoslaví či talentovanou malířku Jevgeniji Chadži-Minašovou (1907–1972), proslulou i ve frankofonním světě pod jménem Génia Hadji-Minache. V souvislosti s ní je nutno vyzdvihnout unikátní a promyšleně vybíraný karaimologický ilustrativní materiál, který tvoří 171 kvalitních reprodukcí fotografií a obrazových dokumentů (mezi nimi jsou nejkrásnější právě díla Chadži-Minašové), jejichž zevrubný popis zabírá dvanáct stran (s. 395–406).

Sluší se zvláště zmínit postavu specialisty na výrobu mozaik (je nazýván „tvůrcem moderní české mozaiky“, s. 171) a překladatele Michaila Moisejeviče Ajvaze (1904–1994), otce kritikou ceněného i čtenářské přízni se těšícího imaginativního básníka a beletristy, filozofujícího esejisty a překladatele Michala Ajvaze, jehož jméno (a dalších více než dvou desítek příbuzných s tímž příjmením; srov. *Jmenný rejstřík*, s. 412–423) prochází celou knihou jako červená niť. Pro mě coby obdivovatele Ajvazova vyprávěčského umění bylo svědectví o jeho karaimských kořenech překvapivým objevem a na tuto doposud málo známou skutečnost zareagoval i server iliteratura.cz, který spisovateli položil otázku, co ho poutá k předkům

a obrází-li se jeho spřízněnost s tímto zanikajícím etnikem v jeho fantaskních textech. M. Ajvaz odpověděl (pro něj příznačným) esejem *Prázdné místo ve světě minulosti*. Michal Ajvaz o svém vztahu k vlastním karaimským kořenům (<http://www.iliteratura.cz/Clanek/35947/ajvaz-michal-prazdne-misto-ve-svete-minulosti>), z něž si dovolím delší citát: „[P]rázdnota karaimské tradice představuje docela dobrý model, jak se vyrovnávat s jakoukoliv tradicí: pojmát tradici jako přítomnou září nepřítomného, prázdného místa; nechápat tradici jako soubor norem, ale jako tichý hlas, kterým se ozývá jak minulost předků, kterou si v sobě neseme, tak tradice, v nichž se nám představují světy, s nimiž se během života setkáváme; nepřijímat tradice, ani je neodmítat, nechat je působit, rozmlouvat s nimi, naslouchat, co nám říkají o nás samých; nevylučovat ve jménu jedné z tradic jiné tradice; zajímat se spíše o plody, které se rodí ze setkávání s tradicemi a z jejich rozhovoru, než o kořeny jedné jediné a správné tradice. Mými předky byli nejen judaističtí Karaimové, kteří se podíleli na turkické, židovské a ruské kultuře, ale i jihočeští a moravští katolíci a podle rodinné tradice zřejmě i holandsští protestanti; bylo by nesmyslné chtít mezi všemi těmito tradicemi volit jen jednu, jak to požadují hlasatelé návratu ke kořenům.“ Výsledek Kaletova úsilí je přesně opačný – pomyslné „prázdné místo“ po karaimských emigrantech do Československa se mu alespoň v českém odborném diskursu podařilo zaplnit měrou vrchovatou. Monografie je napsána čtivým a poutavým slohem a má potenciál oslovit tři skupiny eventuálních recipientů – v první řadě karaimology a ostatní minoritology s etnologickým a historickým zaměřením (nikoli ovšem lingvisty, soustředěné na gramaticko-lexikální popis mikrojazyků), zabývající se kulturami a dějinami (evropských) národnostních (popř. náboženských) menšin, dále všechny emigrantology (migratology), specializující se na problematiku ruského exilu v meziválečném Československu, jejíž výzkum u nás probíhá minimálně v posledním čtvrtstoletí velmi intenzivně, a konečně také bohemisty, kteří budou chtít hlouběji pochopit, k jakým kořenům se hlásí uznávaný literát s exoticky znějícím jménem Michal Ajvaz.

Marcel Černý

Michal ŘOUTIL – Petra KOŠTÁLOVÁ – Petr NOVÁK,
*Katastrofa křesťanů. Likvidace Arménů, Asyřanů a Řeků
v Osmanské říši v letech 1914–1923,*

Červený Kostelec, Pavel Mervart 2017, 742 s., ISBN: 978-80-7465-254-7.

Uplynulo více než století od začátku první světové války a také od zahájení jedné z nejkrutějších genocid světových dějin. Nikoliv náhodou některé parlamenty a instituce, včetně českého, přijímaly usnesení odsuzující genocidu, jichž se dopustila Osmanská říše na začátku války na arménském obyvatelstvu. Není to celá pravda. Autoři dokládají, že osmanská genocida dopadla v neméně intenzitě také na Asyřany a Řeky, kteří dosud jakoby stáli ve stínu hlavního úderu vedeném proti Arménům.

Odpovědnost za bojové neúspěchy osmanské armády byla svalena právě na Armény a režim je považoval za kolaboranty spolupracující s carským Ruskem. Proto již začátkem roku 1915 byli odzbrojeni a zlikvidováni arménští vojáci sloužící v armádě. Na jaře téhož roku pak přišla „na řadu“ arménská elita. Koncem dubna bylo uvězněno na 750 arménských intelektuálů v Cařihradě. Záhy další v ostatních oblastech Osmanské říše a teror se rozšířil proti celé komunitě. Odhaduje se, že bylo celkem zavražděno asi 1,5 milionů Arménů a statisíce Asyřanů a Řeků.

Tak obrovské tragické události pevně zakotvily v národním dědictví a paměti uvedených národů a staly se rovněž předmětem rozsáhlého historického výzkumu. Nicméně světová historiografie stále fakticky postrádá pokus o komplexní zachycení a osvětlení genocidy. Měli bychom spíše říci, že chyběl. Trojice českých autorů totiž velice zdárně připravila vůbec první pokus komplexně, v celé šíři a v souvislostech, podchytit na akademické úrovni zmíněné události.

Práce *Katastrofa křesťanů* je velmi dobře strukturovaná. V úvodní části knihy, nazvané *Osmanská říše a její křesťanské menšiny*, autoři zmapovali genezi a proměny vztahů Osmanské říše k jejím křesťanským menšinám v průběhu celého 19. století až do roku 1914. Již jen tato část je sama o sobě unikátní. Autoři zde vycházejí z krátkého nástinu historie změn říše v 19. století, od Tanzímatu po vstup do první světové války. Na tomto pozadí studují změny v postavení menšin a hlavně jejich vnitřní vývoj, včetně např. vzniku arménských revolučních stran (s. 60). Autoři osvětlili mj. i příčiny růstu protiarménských a obecněji protikřesťanských nálad v Osmanské říši. S jistým zjednodušením je možné konstatovat, že se jednalo o emancipační procesy v jednotlivých křesťanských komunitách a o spojování těchto komunit s těžkými zahraničně politickými a zvláště vojenskými programy, které

utrpěla Osmanská říše právě ve druhé polovině 19. století. Proto křesťané čelili obviňováním ze spojení s carským Ruskem, ale nejen s ním. Tato obvinění nabyla pak dále na síle po vypuknutí světové války a s prvními válečnými neúspěchy osmanské armády. Možná, že by zde mohla být i krátká zmínka o formování arménských dobrovolnických družin. Ty v síle asi 9 000 vojáků vznikly v rámci ruské armády po začátku první světové války. Na jejich vyzbrojení uspořádala arménská komunita celosvětovou sbírku, což pak sloužilo jako důkaz, pokud ho bylo vůbec třeba, kolaborace Arménů s nepřítelem Osmanské říše.

Genocidu Arménů a dalších národů máme spojenou především s počátkem války, avšak autoři přesvědčivě ukazují, že časový rámec byl výrazně širší. Omezené protikřesťanské pogromy před válkou přerostly po jejím začátku v genocidu, která se však protáhla až do roku 1923. Těmto událostem je věnována druhá a nejobsáhlejší část knihy. Logicky vychází z příprav orgánů Osmanské říše na genocidu, včetně zřízení tzv. Speciální organizace, která řídila a organizovala deportace. V rozsáhlé první kapitole autoři systematicky a důkladně, až na úroveň jednotlivých vilájetů, zdokumentovali průběh deportací a vyvražďování Arménů. Zaznamenávají také jejich odpor vůči postupu Osmanské říše a také politický, ekonomický a náboženský podtext genocidy. Uvedené aspekty by sice patrně vyžadovaly širšího rozpracování, ale samy o sobě jsou námětem pro samostatný výzkum a zpracování.

Obdobným způsobem, byť pochopitelně s ohledem na specifika, autoři podchytili genocidu Asyřanů a Řeků. Svoji analýzu doprovodili množstvím impresivních dobových fotografií a mapkami, jež ukazují směry deportací, ať v rámci jednotlivých vilájetů či v rámci celé Osmanské říše.

Třetí část knihy, jež je nazvaná *Dědictví vyvražďování: život po katastrofě*, zaměřili autoři pozornost na období po masakrech. Zkoumali, mj. jak se promítly do dalšího života a existence dotčených národů, Arménů především. Nejedná se sice o pokus o psychologickou sondu, i když její prvky nepostrádá, ale o podchyčení formativních dopadů na další osudy arménského národa. Jak v Arménii, tak v diaspoře. Součástí výzkumu je také náhled do dalších turecko-arménských vztahů. Zjednodušeně: Turecko dodnes striktně popírá, že se jednalo o genocidu. Podle autorů naproti tomu Arméni považují genocidu a boj za její uznání za „ustavující kód národa“ Arménů. Stejným způsobem sledují rovněž vývoj v případě Asyřanů. Specifikum situace Řeků vyplývalo z řecko-turecké války a z mírové smlouvy. Fakticky násilná výměna obyvatelstva mezi Řeckem a Tureckem vložila spolu s dalšími tehdejšími faktory mezi oba státy až osudné, dodnes trvající latentní nepřátelství, jen mírně skryté pod povrchem relativně klidných oficiálních vztahů.

Náš přehled ukončíme poslední částí knihy nazvané opět symbolicky *Otázky, odpovědi a širší kontext*. Autoři se v ní zaměřili na problémy, jejichž rozbor by ve vlastním textu působil rušivě a nezapadal by do něho. Zkoumali zde proto mj. podíl německého císařství, ale také třeba Kurdů na genocidě. Hlavně ale sledovali odraz represálií v českém dobovém tisku a v arménské či asyrské kultuře a také v řecké literatuře. Stručný rozbor ukončíme odkazem na úctyhodný seznam pramenů a literatury, z něhož autoři čerpali a na odpovídající poznámkový aparát.

Nejsem si jistý, ale myslím si, že předložená práce nemá ve světě obdobný protějšek. Kniha je výtečně zpracovaná, nepouští se do spekulací, má výbornou strukturu a je bohatě dokumentovaná. Je brilantní ukázkou toho, k jak pozitivním výsledkům může vést neformální spolupráce znalých autorů několika různých oborů: religionisty/etnografa (Mgr. M. Řoutil), etnografky/historičky (Dr. P. Košťálová, Ph.D.) a historika/politologa (Dr. P. Novák, Ph.D.). Domnívám se, že by bylo dobré uvedenou práci navrhnout na ocenění a přeložit do cizího jazyka. Velice by si zasluhovala, aby nezůstala omezená pouze na česko-slovenský jazykový prostor.

Bohuslav Litera

Dušan UHLÍŘ,

Čas kongresů a tajných společností,

Praha, Nakladatelství EPOCH 2017, 440 s., ISBN 978-80-7557-087-1.

Na sklonku roku 2017 se na knižních pultech objevila publikace, která je svým tématem velmi pozoruhodná. Jde o knihu předního znalce na napoleonskou a po-napoleonskou dobu, profesora Dušana Uhlíře, kterou autor zaměřil na evropská opoziční hnutí prvních tří desetiletí 19. století. Především do ní zahrnul ta z nich, která svými kořeny spočívala v zednářství, nebo s ním alespoň měla výrazné souvislosti. Na prvním místě se tak ve výkladu hned za zednářstvím objevilo karbonářství, které bývalo doposud považováno za výhradně italskou záležitost. Zde vystupuje jako široké evropské hnutí, jež navíc zprostředkovává vize i praktické revoluční kroky dalším směrům. Ačkoli samotné zednářství patří k autorsky přitažlivým tématům, v případě činnosti spolků a sdružení, které z něho více či méně vycházely, včetně karbonářství, to neplatí. Ani dějepisectví za hranicemi České republiky analýzami opozičních hnutí v Evropě prvních desetiletí 19. století příliš nehýří. Důvod toho je prostý: Taková práce vyžaduje mimořádnou erudovanost

a zkušenost, stejně jako zvládnutí značného množství pramenů, primární i sekundární literatury. Informace o hnutích, spolcích i jejich aktérech jsou v nich značně roztržité a kusé. Navíc je nezbytné jejich působení vkládat do obecně dějinných souvislostí. V nich se nelze spokojit s politickými okolnostmi. Jde rovněž o ekonomickou a sociální rovinu, stranou pozornosti nelze ponechat formování moderních národů. Provázání dějin idejí a ideologií je dalším nezbytným předpokladem úspěšného zvládnutí dané tematiky. Široká názorová pestrost revolučních spolků a společností nadto musí vést k soustředění na konkrétní osobnosti a jejich vize, stejně jako i na jejich konání.

Metodologií takového typu práce, jakou předložil Dušan Uhlíř, musí její autor prokázat nejen schopnost analyzovat a syntetizovat, ale i prolnout tyto základní metody s porovnáváním, kombinováním a odpovídáním na otázky typu: „proč k tomu či onomu nedošlo?“ Dušan Uhlíř knihou prokázal, že všeho výše uvedeného je schopen. Dokonce i toho, že prolнул obecně dějinný výklad s biografickými sondami, na nichž svoji knihu založil. Škoda jen, že publikace nemá kapitolu, která by kriticky zhodnotila dosavadní práce českého a světového dějepisceví o prvních desetiletích 19. století (nejen o zmíněných spolcích, takových je vskutku málo) a vyzdvihla prameny a primární literaturu, z nichž autor vycházel. Závěrečná pasáž *Výběr z použitých pramenů a literatury* sice dává tušit, z čeho čerpal, nenaznačuje však, jakým názorům dával přednost či by rád dal přednost, pokud by je měl k dispozici, a jaký byl v jeho výkladu poměr mezi základním a aplikovaným bádáním. Lze sice namítnout, že pro běžného čtenáře, kterému je kniha především určena, to není potřebné či snad, že to dokonce příliš (často až neúměrně) knihu rozšiřuje. Objektívni odborné sdělení by však takovou informaci postrádat nemělo. Mělo by přece autorovi jít i o to, nabídnout možnosti jiného či rozvíjejícího pohledu, nebo naopak identifikaci, v čem své předchůdce překonal či uplatnil nový přístup k vytýčené problematice.

Uhlířova kniha je postavena na jednoznačných soudech a tvrzeních. Nezpochybňuje, ani nenaznačuje jiné možnosti výkladu. Snad i z toho důvodu historiografická kapitola absentuje. Na jedné straně lze takový přístup hodnotit pozitivně. Čtenář získává informace typu, „jak to skutečně bylo“. Alespoň podle jednoho konkrétního autora. Nedostává se mu však možnosti dalšího přemýšlení. Výjimkou sice v Uhlířově textu nejsou upozornění na souvislosti či alespoň jisté analogie se současností, ale to je pouze jeden z přístupů, který vede čtenáře k tomu, aby si dějinný proces promýšlel a dospěl k pochopení jeho významu pro současnost.

Hlavní předností publikace je skutečnost, že Dušan Uhlíř čtenářsky přitažlivou formou zaplnil dosavadní badatelskou mezeru. Srozumitelně vysvětlil velmi

složitou problematiku, nad níž je třeba se zamyslet i v souvislosti s událostmi 20. a 21. století. Vycházel z pojednání o monstrózním diplomatickém, ale i kulturně společenském dění, které vzhledem k místu konání získalo název „Vídeňský kongres“. Na něm se během více než půlročního jednání čelných představitelů evropské politiky mezi časným podzimem 1814 a pozdním jarem 1815 rozhodovalo o podobě budoucí Evropy a geopolitických rozměrech jejích jednotlivých zemí. „Nová Evropa“ byla definována jako Evropa po napoleonských válkách, i když se účastníkům kongresu primárně jednalo o vypořádání se se změnami, které přinesla Velká francouzská revoluce. Jeho hlavním úkolem bylo vytvořit pravidla, která by zaručila odvrácení nebezpečí, jež téměř permanentně hrozilo z radikálně opozičního dění propukajícího v různých částech Evropy.

Uhlířova kniha ve všech svých pasážích prokázala iluzornost této vize, stejně jako skutečnost, že opoziční akce vůči absolutistickému státně politickému, léty zakonzervovanému, modelu měly svoje kořeny hluboko v 18. století, aby si v následujícím období udržely svoji kontinuitu, dále se rozvíjely a vlivem nových okolností se modernizovaly. A to nikoli pouze v některých zemích. Dušan Uhlíř upozornil na jeho mezinárodní souvislosti a na vzájemné vazby, které sice leckde získaly národnostní či státně specifické znaky, avšak ve své podstatě si udržely obecnou podobu, a tudíž i vzájemné konotace. Uhlíř k tomu ukázal, že opoziční hnutí vlastně od sebe „opisovaly“, jedno podněcovalo druhé a tvořily jistý celek, který nejen jednotlivostmi, ale i svou podstatou narušoval systém, jež se snažili udržovat koryfeje evropské politiky vedení rakouským kancléřem Klemensem Lotharem Metternichem a ruským imperátorem, carem Alexandrem I. Pavlovičem, resp. jeho následovníkem, imperátorem, carem Mikulášem I. Pavlovičem.

Autor postavil výklad na chronologickém a geopolitickém kritériu. Linii odvinul od již zmíněného Vídeňského kongresu přes aktivity Svaté aliance, Čtyř a Pěti aliance, jednotlivé jimi organizované kongresy, po revoluční vystoupení opozičních sdružení a spolků v německých a italských zemích, na Balkáně, polských zemích i v ruském impériu. Závěr publikace nekoncepoval jako pouhé shrnutí dosavadního výkladu, ale i jako naznačení dalšího mezinárodně politického trendu směřujícího k nové vlně revolučního dění v Evropě, konkrétně na počátku 30. let 19. století, kdy došlo k revolucím ve Francii, Prusku, Belgii a ruském Království polském.

Zvláštností knihy, která je zpracována jako kapitola obecných dějin a upřednostnila proto syntetizující přístup vlastní tomuto historiografickému oboru, jsou její exkurzy do české minulosti. Zejména se jedná o představení některých osobností, které byly českého původu nebo i na českém území působily a měly vazby k zed-

nářství, karbonářství či jiným opozičním směrům typu Mladé Itálie. Pozitivní stránka tohoto přístupu spočívá v naznačení vlivu obecně dějinných skutečností a jejich konkrétních události či osobností na české prostředí, stejně jako v prokázání, že tzv. české národní obrození, přesněji, v duchu moderního historiografického paradigmatu, formování moderní české národní identity, se neodehrávalo podle modelu, který před více než deseti lety definoval historik Dušan Třeštík formulací „vymysleti národ“, ale vzájemným působením národně identitních myšlenkových a politicko-civilizačních faktorů. Historičtí bohemisté však mohou knize vyčítat povrchní přístup a nedostatek zevrubné analýzy k prokázání tezí, které v této souvislosti Dušan Uhlíř předložil. Problémem je i jistá nevyváženost těchto pasáží textu, která plyne z nemožnosti v tak široké materii zjistit a prokázat všechny skutečnosti stejnoměrně a ve všech mezinárodních souvislostech.

S poslední poznámkou souvisí i kritická připomínka, která má pro obdobné práce, zabývající se obecně historickým děním, širší platnost. Zatímco vývoji západoevropských zemí je v knize věnována vcelku zevrubná pozornost, popis Ruského impéria prvních desetiletí 19. století je sevřený do zjednodušených, většinou tradičních klišé, odvíjejících se od tvrzení o carské despotii. Přitom Rusko v prvních dvou desetiletích 19. století, tedy v době panování imperátora, cara Alexandra I. Pavloviče (1801–1825) procházelo velmi výraznými proměnami. Velký vliv na něj mělo dění ve Francii v 90. letech 18. století a války s Napoleonovými vojsky. Rozhodně nešlo jen o to, že někteří ruští důstojníci během svého pobytu za hranicemi Ruského impéria poznali jiné podmínky života. Velmi důležité byly zejména identitní proměny, které oproti dřívějšímu období, kdy bylo možné vztahovat ruské „národní“ uvědomění výhradně k elitě společnosti (šlechtě), ovlivnily širší kruhy. Nemalou roli přitom sehrála ruská pravoslavná církev. Pravda, ta často ve svém tradičním negativním vymezování se vůči katolické Evropě. Nic z toho ovšem není v knize ani náznakem řečeno. Děkabristé jsou popisováni výhradně jako vojenská záležitost západoevropského „vývozu“. Skutečnost, že se jednalo o součást postupného „probouzení se“ celku tzv. raznočinské, tedy svým stavovským ruským původem často již i jiné než čistě šlechtické inteligence, je zcela ponechána stranou. Popis pasáží o Rusku se v podstatě drží půl století zaběhlého pohledu českého historika Milana Švankmajera o imperátorovi, carovi Mikuláši I. Pavloviči jako o „četníku Evropy“ a jeho vlivném ministrovi hraběti Alexeji Alexejeviči Arakčejevovi jako neschopném superkonzervativním vykonavateli carovy samoděržavné vůle. Ruská společnost je chápána jako zcela pasivní, po staletí se neměnicí, do sebe uzavřená veličina, která ani není ochotna uvažovat o tom, že by mohla tuto svoji pozici změnit.

V souvislosti s Uhlířovou knihou ovšem mějme na paměti, že se nejedná o cílenou sondu do ruského prostředí. Děkabristické hnutí v ní není ústředním problémem. Je v ní o něm dokonce pojednáváno jen proto, aby bylo naznačeno, že se v této době „něco“ dělo i na východě Evropy. Proto uvedené kritiky toho, jak je dění v Ruském impériu popisováno, nelze definovat jako největší problém knihy. České výklady obecných dějin tradičně strádají neduhem hodnotit podle tzv. západních vzorů. Je úkolem odborníků na rusistickou problematiku, aby vysvětlili skutečnou minulost Ruska a pohledy na ni na základě Rusku vlastních hodnot. Nelze od knihy soustředěné na jiné problémy očekávat, že vše zevrubně, všestranně a „sine ira et studio“ vysvětlí. Problémem knihy je podle mého názoru něco jiného. Tím je skutečnost, která již byla naznačena. I v jiných pasážích, než jsou ty, jež jsou věnovány Rusku, autor předkládá jednoznačná tvrzení, neuvádí odlišnost pohledů a nenabízí odkazy na další literaturu. Někde se alespoň v textu objevují slova typu „Jaroslav Šedivý zpracoval ...“. Ta ovšem jsou jen zajímavým zpestřením, nikterak neukazují, co je výsledkem vlastního Uhlířova analytického bádání. Spíše autorův podíl ještě více degraduje, neboť vyvolává zdání, že za rámeček této publikace např. v případě knihy Jaroslava Šedivého o děkabristech, nešel. Jako marginálii k tomu ještě podotkněme, že obvykle uváděné a v knize rovněž užitá datum vzniku Šedivého práce, rok 2000, není přesné. Šlo o její druhé vydání, první vzniklo na konci 60. let 20. století, resp. vyšlo pod jménem Ivety Heřtové v roce 1977 pod názvem *Pokořená revoluce*. Z ještě marginálnějších připomínek zmiňme rovněž, že pro odbornou historickou literaturu nepřijemným „zpestřením“ Uhlířovy knihy je autorova občasná snaha zdramatizovat výklad použitím přítomného a v některých případech i budoucího času. Dokonce někdy je tak činěno i v jednom odstavci, v němž najdeme poklidný přirozený výklad ve smyslu minulého děje, aby se najednou rázně vstoupilo do přítomnosti. Tato výtku neplatí o citátech, které nejenže knihu činí čtivější, ale i hodnověrnější. Škoda, že ani v těchto případech se čtenář nedozví, z jakého pramene autor čerpal.

Přes uvedené připomínky je třeba knihu Dušana Uhlíře *Čas kongresů a tajných společností* nejen přivítat, ale i vysoce pozitivně hodnotit. Ukazuje doposud málo probádané či zcela neznámé skutečnosti, zasazuje je do vzájemných souvislostí a představuje první desetiletí 19. století jako dobu mimořádně bouřlivou, v níž vize o harmonii, které měly dominovat pasáže svatoalianské smlouvy, byly pouhou chimérou, za níž se skrývalo neuvěřitelné množství problémů a vizí o zcela jiném než pouze tradičně absolutistickém (samoděržavném) světě.

Radomír Vlček

Tony JUDT,

Penzión spomienok,

Bratislava, Vydavateľstvo občianskeho združenia Projekt Fórum 2015, 260 s., ISBN 978-80-971935-0-8.

Tony Judt (1948–2010) patril k najvýznamnejším historikom dejín 19. a 20. storočia a v posledných dvoch desaťročiach svojho života sa zaradil medzi uznávaných vzdelancov. Ako historik začínal dejinami francúzskeho socialistického hnutia, následne sa zaoberal dejinami intelektuálov a nakoniec sa venoval súhrnným historickým prácam. Jeho verejná angažovanosť sa zamerala na odsúdenie invázie do Iraku v roku 2003 a na kritiku politiky štátu Izrael a amerických Židov, pričom sám bol Židom. Zároveň bojoval proti antisemitizmu. Najviac ho preslávili knihy *Nedokonalá minulosť. Francúzski intelektuáli, 1944–1956*¹ a *Povojnová Európa. Dejiny po roku 1945*.² Bol známy aj svojimi esejami na rôzne spoločenské a historické témy, ktoré uverejňoval v časopise *The New York Review of Books*. Vyznal sa v dejinách strednej a východnej Európy. V *Povojnovej Európe* popisoval aj slovenskú problematiku, vedel po česky a poznal sa s Václavom Havlom.³

Recenzovaná kniha *Penzión spomienok* vznikala na konci Judtovho života, kedy autor, postihnutý nevyliciteľnou chorobou nervového systému, ochrnil postupne na celom tele.

Nebola jedinou, ktorú Judt počas choroby napísal, alebo nadiktoval. Boli to ešte politická výzva *Zle se vede zemi* (česky: Praha 2011) a rozhovor s Tymothym Snyderom *Intelektuál ve 20. století* (česky: Praha 2013).

-
- 1 Tony JUDT, *Past Imperfect. French Intellectuals, 1944–1956*, Berkeley – Los Angeles – London 1992, česky: Idem, *Falešné ideje, cizí krev. Francouzská inteligence 1944–1956*, Praha 2018. Vďaka kritickým postojom voči francúzskym intelektuálom, vyjadreným v tejto knihe, sa Judt stal v 90. rokoch 20. storočia v Paríži neželanou osobou. Jiří PEŠEK a kol., *Napříč kontinentem soudobých dějin. Evropská historiografie po konci Studené války*, Praha 2013, s. 26. Názvy Judtových kníh budem v hlavnom texte uvádzať v slovenskom preklade. Pokiaľ boli preložené do slovenčiny, tak v slovenčine, ak existuje iba český preklad, tak v češtine.
 - 2 Slovensky T. JUDT, *Povojnová Európa. História po roku 1945*, Bratislava 2007. Slovenské vydanie poznačil slabý preklad, český je lepší. Česky: Idem, *Poválečná Evropa. Historie po roce 1945*, Praha 2008.
 - 3 Základné životopisné údaje pozri v Jiří LACH, *Tony Judt a jeho přístupy k soudobým dějinám*, Český časopis historický 112, 2014, č. 1, s. 70–84; Tony JUDT – Timothy SNYDER, *Intelektuál ve dvacátém století. Rozhovor Timothyho Snydera s Tonym Judtem*, Praha 2013; taktiež v recenzovanej knižke, ktorá vyšla v češtine ako *Penzion vzpomínek*, Praha 2016. Slovenský preklad *Penziónu spomienok* sa naopak podaril viac než český.

Penzión spomienok je ťažké žánrovo vymedziť, obsahuje viac ako dve desiatky kratších textov, ktoré sú niečím medzi autobiografiou, kritickou esejistikou a dejinými glosami. Tieto eseje, alebo fejtóny, ako ich Judt nazval (s. 15), vznikali na smrteľnej posteli. Nehybný a takmer úplne ochrnutý muž zistil, že prehrabávanie sa vlastnou minulosťou mu pomáha zaspáť, o čom sa dozvedáme v esejí *Noc* (hlavne s. 34–35). V esejí *Penzión spomienok* zisťujeme, ako si Judt pomáhal tieto myšlienkové cesty rekonštruovať. Inšpiráciu našiel v pamäťových technikách ranonovovekých mysliteľov a cestovateľov. Tí uchovávali vedomosti vo vymyslených palácoch, ktoré Judt považoval za moc okázalé. Preto si pre tento účel vybral švajčiarsky penzión, v ktorom ako dieťa dovolenkoval s rodičmi. Všetky tri posledné knihy Tonyho Judta boli vytvorené prevažne na vedomostiach nachádzaných v pamäti (s. 21–29).

Po predslove Martina Šimečku a úvodných esejach *Penzión spomienok* a *Noc* nasleduje súbor dvadsiatich troch úvah rozdelených do troch častí sledujúcich autorovo detstvo, študijné roky a dospelosť. V textoch sa prepájajú situácie z bežného života a intelektuálny odstup. Nechýba humor, irónia a sebaíronia. Judtovo rozprávanie je veľmi otvorené a úprimné. Spomienka na obyčajný život je poväčšine zasadená do určitého historického problému, z ktorého Judt vyvedie morálnu výzvu do súčasnosti (do rokov 2008–2010). V esejí *Odriekanie* tak napríklad porovnáva svoju ekológiu posadnutú rodinu s jeho snahou neplytvať, formovanou vyrastaním v povojnovej Británii, kde bolo do polovice 50. rokov 20. storočia mnoho vecí na prídel. Judt o tomto období napísal, že odriekanie nemalo byť iba „ekonomickým stavom: ašpirovalo tiež na etiku verejného života“ (s. 44). Na záver textu porovnal spoločnosť a politiku éry odriekania s našou érou konzumu a vyvodil morálny záver, že spoločnosť posadnutá komerciou, spoločnosť, ktorá stratila záujem o veci verejné, si nezaslúži lepších vládcov. Preto, „ak chceme lepších vládcov, musíme od nich vyžadovať viac a pre seba žiadať menej“ (s. 46).

Tém, ktorých sa Judt vo svojich spomienkach dotýka je veľa. Bližšie priblížim iba tri a nepopieram, že sa jedná o môj osobný výber, ale verím, že pre pochopenie Judtovho myslenia o dejinách a spoločnosti sú dostatočne reprezentatívne. Začnem dopravnými prostriedkami, ktoré sa v Judtových spomienkach objavujú veľmi často. Zbožňoval autobusy verejnej dopravy, rád sa vozil autom, ale najviac miloval štátne železnice a nádražia a v esejí *Mimetická túžba* sa vyznal z lásky voči vlakom. V nich hľadal samotu a útek pred starosťami (s. 83–84), súčasne pre neho boli prejavom modernej doby a cestovanie vlakmi ho nútilo premýšľať o Európe a jej rozmanitosti (s. 87–88). Železničné stanice ho inšpirovali pre písanie *Povojnovej Európy* (s. 88). Tony Judt však vnímal vlaky a verejnú dopravu aj ako spoločnosť

skú hodnotu, podobne ako poštu a poľnohospodárstvo. V jednej prednáške sa vyjadril, že štát má zachovávať aj ekonomicky stratové železničné trate, pretože smerujú do dopravných uzlov, kde sa prepájajú rôzne regióny štátu a tým aj jeho obyvatelia, čo môže upevniť občianske povedomie a súdržnosť. Nádražie a ním „poskytované služby sú tak príznakom a zároveň aj symbolom spoločnosti založenej na zdieľaných aspiráciách“. ⁴ Čím prechádzame k Judtovmu sociálno-demokratickému politickému presvedčeniu. ⁵

Judtov politický postoj je prítomný vo viacerých fejtónoch *Penziónu spomienok* a s najväčším nasadením ho vyslovuje v úvahe *Zotročenej duše*. Nadpis eseje parafrázuje názov publikácie poľsko-litovského básnika Czesława Miłosza *Zotročenej duše* z roku 1953, ⁶ knižky o vnútornom stave komunistického intelektuála, ktorý hlása, že jediný spravodlivý princíp fungovania spoločnosti je socializmus. Nakoniec uvidí jeho nedostatky, ale vďaka konformite odmieta viditeľné dôkazy a zapiera sám seba. Podľa Judta existuje podobné duševné nastavenie u ľudí vidiaciach najmorálnejší spoločensko-ekonomický systém v neregulovanom trhu. Aj oni sa stretávajú s jeho niekedy tragickými dopadmi, ale nespochybňujú svoj svetonáhlad, pretože „nechcú vystúpiť z radu“ (s. 204). Avšak Judtovo sociálno-demokratické stanovisko bolo tiež idealistické. Nepochybne bolo formované detstvom a dospievaním v povojnovej Británii, ktorá, podobne ako západná Európa, zažívala v 50. a 60. rokoch 20. storočia „zlatú éru sociálneho štátu“. Bolo to obdobie spoločenskej stability. Lenže táto spoločenská súdržnosť vznikla za jedinečných podmienok, bola reakciou na katastrofy rokov 1914–1945, ktoré sa nemali opakovať. Generácia ‚68‘ tento spoločenský konsenzus rozbila. (Musím ešte poznamenať, že západoeurópsky povojnový blahobyť mal aj svoje temné tajomstvo, prekryl spomienku na rozsiahlu kolaboráciu s nacistickým Nemeckom.) ⁷ Aj keď Judt ako sociálny demokrat bol idealistom, rozhodne nebol fanatikom rovnostárstva a premýšľal pomerne konzervatívne. Môžeme to vidieť v eseji *Meritokracia*, kde narážal

4 T. JUDT, *Ideální minulost*. Prednáška Tonyho Judta prednesená 19. októbra 2009 na newyorskej univerzite. Dostupné na: <http://salon.eu.sk/sk/archiv/1487>, 11. 2. 2018.

5 Judt neuznával myšlienky ekonómov neorakúskej ekonomickej školy – Ludwiga von Misesa a Friedricha A. von Hayeka, odmietal ekonomické názory Josepha Schumpetera a Karla Poppera, podobne aj ekonóma Petera Druckera. Uznával Johna M. Keynesa. Pozri T. JUDT, *Ideální minulost*. Vedel však akceptovať aj niektoré názory ľudí, ktorí mu myšlienkovy neboli blízki. Ocenil napríklad Schumpeterovu kritiku Marxovej ekonomie. Idem, *Leszek Kolakowski a dějiny marxismu*, *Teologie & Společnost* 4 (12), 2006, č. 6, s. 22.

6 Česky Czesław MIŁOSZ, *Zotročenej duše*, Praha 1992.

7 Pozri napríklad T. JUDT, *Die Vergangenheit ist ein anderes Land. Politische Mythen im Nachkriegs-europa*, *Transit. Europäische revue*, 1993, Heft 6, s. 87–120.

na úpadok britského školstva, prechádzajúceho „katastrofálnou sériou ‚reformier‘, ktoré si kládli za cieľ potlačiť dedičstvo elitárstva a uzákoniť ‚rovnosť‘“ (s. 166).⁸

Samozrejmosťou súčasťou Judtových spomienok sú názory na charakter historiografie. Obsiahlejšie sa k tejto téme vyjadril v rozhovoroch s Timothy Snyderom,⁹ ale niekoľko jasných a uštipačných poznámok si neodpustil ani v *Penzióne spomienok*. Za základ historického poznania považoval empirický výskum. Príbeh za jeho najzrozumiteľnejšie vysvetlenie.¹⁰ Vystupoval proti postmoderným prístupom, ktoré sú posadnuté „teóriami“, menšinami a útržkovitosťou zbavenou súvislého výkladu. V *Intelektuálu ve 20. století* vysvetľoval príklon historiografie k „teóriám“ a „rámcom“ zneistením humanitných vied, keď ich iné obory začali považovať za málo vedecké. Tento proces začal v USA a západnej Európe v 60. rokoch 20. storočia. „Teórie“ pomohli humanitným vedám zdvihnúť si sebavedomie predstavou o vlastnom metodologickom systéme, rozčlenenom do rôznych podoborov ako vo vedách prírodných.¹¹ Ale „teórie“ viedli k spochybňovaniu vlastných empirických pozorovaní.¹² Judt to presnejšie vyjadril v *Penzióne spomienok* v eseji *Slová*: „čoraz väčšia ‚profesionalizácia‘ vedeckých textov a zúfalstvo, s akým sa predstavitelia humanitných vied uchylujú do bezpečia ‚teórie‘ a ‚metodológie‘ zvýhodňuje zastieranie faktov“ (s. 175). Historiografické diela, ktoré vznikli z „teoretických“ a „kulturologických“ východísk označil vo fejtóne *Kríza stredného veku* za „bombastické tirády“, ktoré ho nudili (s. 189).

Verejne angažovaný Judt sa vo svojich spomienkach dotkol ďalších tém, ktoré sú politicky a spoločensky dôležité a vyjadril k nim podobne rázny postoj ako k plytvaniu, trhovému kapitalizmu a historiografii. Pokračoval v kritike francúzskych intelektuálov,¹³ inteligentne sa vysporiadal s pojmom „gender“ a odsúdil generáciu ‚68‘ (jej britskú a západoeurópsku verziu), ku ktorej sám patril atď. Veľa

8 Rozklad školstva v mene „rovnosti“, či lepšie v mene „rovnakosti“, je všeobecný v celej Európe. Pozri Konrad Paul LIESSMANN, *Teorie nevzdělanosti. Omyly společnosti vědení*, Praha 2008; Idem, *Hodina duchů. Praxe nevzdělanosti. Polemický spis*, Praha 2015.

9 Hlavne v kapitole *Spojivosti a fragmenty: evropský historik*, s. 253–285.

10 Medzi historikov, ktorých najviac obdivoval patril Francois Furet. Tento historik rozbil marxistickú interpretáciu Francúzskej revolúcie ako triedneho boja a na rozdiel od rôznych „moderných“, „kultúrnych“ a fragmentárnych výkladov tejto udalosti, vyložil revolúciu celistvo, rozprávačsky, s dôrazom na zmenu politického myslenia a konania. T. JUDT, *Francois Furet*, in: Jennifer Homans (ed.), *When the Facts Change. Essays 1995–2010*, New York 2015, s. 347–354.

11 T. JUDT – T. SNYDER, *Intelektuál*, s. 264–266.

12 Ibidem, s. 266.

13 Niektorých si ale mimoriadne vážil: Léona Bluma, Alberta Camusa, Raymonda Arona a Francois Fureta. O prvých troch napísal knihu *Burden of Responsibility. Blum, Camus, Aron, and the French Twentieth Century*, Chicago – London 1998. K Furetovi pozri T. JUDT, *Francois Furet*.

jeho názorov môže byť mnohým súčasným vedcom a študentom nepríjemných, lebo spochybňujú základy ich myšlienkových systémov, či už ide o „pravicový“ ekonomický liberalizmus, alebo „ľavicový“ civilizačný multikulturalizmus a „gender“. Čím v žiadnom prípade nebol šovinistom, ani komunistom (v mladosti síce vyznával marxizmus, ale pomerne skoro sa ho, našťastie, vzdal). Neuznával právne potláčanie menšín a spoločnosť vnímal ako celok a podstatný bol pre neho jej ekonomický a občiansky stav. Jeho spomienkové texty majú obrovské čaro, pretože sú formulované veľmi čistým jazykom a jasnou argumentáciou, ktorá sa vyznačuje ironickým, až ostrým humorom. Kúzlo im dodávajú aj obrovská Judtova erudícia a jeho schopnosť vyvážiť vlastné elitárstvo s pochopením pre obyčajné situácie. Dokázal to bez toho, aby sa vyzývavo povyšoval, alebo z ľútosti pochválil priemernosť.

Po vizuálnej a technickej stránke sa knihe nedá takmer nič vytknúť. Jednoduchá obálka zachytáva Judtovu veľkú lásku, na bielom pozadí sa odrážajú šedivé kontúry viaduktu, po ktorom sa sunie vlak. Preklad Julie Sherwood považujem za vydarený a publikácia je zviazaná do tvrdých dosiek, čo znamená, že bude dobre znášať cestovanie. Ale vidím aj dve chyby. Prvou je umiestnenie vysvetľujúcich poznámok na konci celého textu. Pre čitateľa je pohodlnejšie, keď sú na stránke pod čiarou, alebo aspoň za jednotlivými kapitolami. Za druhú chybu považujem, že chýba Judtova fotografia. Pri knihe pamätí (alebo životopisu) je potrebná, aby si každý, kto zoberie publikáciu do ruky vedel vybaviť tvár „hlavného hrdinu“ a lepšie sa spojil s textom a životom konkrétneho jednotlivca. Tieto nedostatky nakoniec nemôžu skaziť radosť z čítania spomienok, predložených bystrou hlavou Tonyho Judta. Alebo slovami môjho známeho: „Ako hovorí Roland Barthes: Pôžitok z textu!“

Matej Berlanský

Ilona VAŠKEVIČIŪTĒ (ed.),

Pabaisko mūšis ir jo epocha,

Vilnius, Lietuvos edukologijos universitetas 2017, 424 s.,

ISBN 978-609-471-087-2.

Dne 9. října 2015 se uskutečnila na fakultě historie Litevské edukologické univerzity ve spolupráci s Litevskou vojenskou akademií generála Jonase Žemaitise, mezinárodní vědecká konference pod názvem *Pabaisko mūšis ir jo epocha* (Bitva u Pabaiskasu a její epocha). Konference si připomněla 580. výročí největší středověké

bitvy na území dnešní Litvy. Zprvu je nutno poznamenat, že mezinárodní obsazení na konferenci zastupovali pouze Adam Szweda z Univerzity Mikoláše Koperníka v Toruni a Sergej Polechov z Historického institutu Ruské akademie věd v Moskvě. Zbytek přispívajících tvořili výhradně litevští účastníci konference. Celý sborník je rozdělen do čtyř tematických celků: 1. bitva u Pabaiskasu v písemných pramenech, 2. bitva u Pabaiskasu v dějinách, 3. bitva u Pabaiskasu v archeologických pramenech, 4. bitva u Pabaiskasu v historické paměti. Nebudeme se podrobně zabývat všemi příspěvky, ale především těmi nejdůležitějšími, které přinesly nové pohledy v rámci zkoumání této významné středověké bitvy nebo těmi, jež se v některých bodech dotýkají české historie.

V českém historickém prostředí je tato bitva,¹ která se uskutečnila 1. září 1435, vlivem polské historiografie známa spíše jako bitva u Wilkomierze či Wilkoměře, litevsky Ukmergė.² Pro českou historii je tato bitva významná proto, že zde padl někdejší pretendent na český trůn Zikmund Kaributovič. To, co pro českou historiografii představovala bitva u Lipan, měla pro litevskou historiografii představovat bitva u Pabaiskasu, která se také stala vyvrcholením občanské války v litevském velkoknížectví. Na rozdíl od bitvy u Lipan, která je v českém historiografickém diskursu, nejméně od dob Palackého, zapsána jako jeden z hlavních mezníků českých dějin, je v litevském historickém povědomí bitva u Pabaiskasu zastíněna dřívější bitvou u Žalgirisu (česky Grunwald) z roku 1410. U Pabaiskasu porazila s polskou podporou vojska velkoknížete Zikmunda Kęstutoviče armádu dříve sesazeného velkoknížete Švitrigaily, na jehož straně stálo pro změnu vojsko livonské větve Řádu německých rytířů.

V příspěvku *Pabaisko mūšis ir jo istorinis kontekstas* (Bitva u Pabaiskasu a její historický kontext) litevský historik Tomas Baranauskas s pomocí dobových pramenů, ale také sekundární literatury, podrobně analyzuje politické události, které vedly k bitvě, samotný průběh bitvy a její následky. Zároveň se zde Baranauskas vypořádává s tradiční antipolskou tezí, podle které byl kladným hrdinou „příběhu“ Švitrigaila, jenž byl politickým pokračovatelem velkoknížete Vytautase. Švitrigaila chtěl vybojovat pro Litvu královskou korunu a upevnit litevskou státní samostatnost, zatímco jeho konkurent Zikmund Kęstutovič byl pouhým polským chráněn-

1 O bitvě u Pabaiskasu se v české literatuře dočteme například ve vyčerpávajícím, avšak velice nekritickým a až patetickým článku – Václav ŠTĚPÁN, *Bitva u Wilkomierze (Ukmergė) 1. září 1435*, in: Miloš Drda – Zdeněk Vybíral (eds.), Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách: VI. mezinárodní husitologické sympozium: Tábor, 12.–14. října 2004, Ústí nad Labem 2007, Husitský Tábor, suppl. 3., s. 675–706.

2 V litevské literatuře se můžeme také setkat s názvem bitva u říčky Šventoji.

cem. Tuto koncepci prosazoval především litevský prvorepublikový historik a autor monografie o Švitrigailovi Jonas Matusas.³ V marxistické litevské historiografii byl především zvýrazňován boj proti německé agresi,⁴ zatímco v novější litevské literatuře bylo spíše vyzdvižováno ukončení 250 letého boje Litevců s Němci, avšak již bez výraznějšího nacionalistického podtextu.⁵ Podle Baranauskase přivedl k bitvě u Pabaiskasu konflikt mezi Litvou a Polskem, který již začal na Luckém sjezdu v roce 1429, kdy byla nastolena otázka Vytautasovy korunovace, čímž měl započít proces odpoutání se od Polska a porušení polsko-litevské unie. Po jeho smrti došlo zprvu na Litvě k typické dynastické válce. Teprve, když 6. května 1434 vydal Zikmund Kęstutovič privilegia, srovnávající na Litvě pravoslavné šlechtě stejná práva s katolickou, získala propolská strana Zikmunda vojenskou převahu nad Švitrigailou, kterého zase podpořila livonská větev Řádu německých rytířů. Bitva u Pabaiskasu se stala, podle Baranauskase, vyvrcholením této občanské války. Autor také popírá účast velkého husitského vojska v bitvě. „Husity“ podle něho zastupoval pouze Zikmund Kaributovič, který se uchýlil pod ochranu livonských křižáků a snad jen jeho několikačlenný doprovod. Podle Baranauskase celý mýtus v podobě husitského vojska stvořil list anonymního polského duchovního ze září 1435, který na základě zpráv o použití vozové hradby, zmínil jejich přítomnost v bitvě.

V další zajímavé studii ruský historik Sergej Polechov analyzuje zprávy o Litvě z let 1430–1435 z méně známé kroniky lübeckého kronikáře Hermanna Kornera. Kronika, která byla sepsána bezprostředně po skončení událostí, má nejen velký význam pro samotný popis bitvy, ale i pro panorama událostí s ní spojených. Také umožňuje seznámit se s tehdejší propagandou, kterou vedla strana podporující německé rytíře. Z hlediska české historie je zde zmiňován závazek velkoknížete Vytautase, který slíbil vyslat římskému králi Zikmundovi sto tisíc kopiníků (sic!) na pomoc proti husitským heretikům.

Ve druhém oddíle sborníku je velice podnětná stať Valdase Rakutise, ve které se zamýšlí nad vývojem vojenství v litevském velkoknížectví a okolních zemích v letech 1411–1454. Rakutis dochází k zajímavému závěru, že energické a prudké procesy ve vývoji vojenství ve střední a východní Evropě byly vyvolány především dlouholetou expansivní činností Řádu německých rytířů. Po roce 1430 však došlo k ustrnutí těchto jevů, způsobenému hlavně zastavením výbojů německého řádu

3 Jonas MATUSAS, *Švitrigaila Lietuvos didysis kunigaikštis*, Kaunas 1938.

4 Bronius DUNDULIS, *Lietuvos kova dėl valstybinio savarankiškumo XV a.*, Vilnius 1968.

5 Romas BATŪRA, Deimantas KARVELIS, *Kovų istorijos. I knyga: Nuo seniausiy laikų iki XX amžiaus*, Vilnius 2009.

a zároveň vládní krizí, která nastala nejen v litevském velkoknížectví, ale i v dalších zemích východní Evropy. Díky chybějícímu „úhlavnímu“ nepříteli si litevské velkoknížectví bez velkého úsilí uchovalo dominanci v regionu, i přes zjevnou stagnaci ve vývoji vojenství. Rakutis se zde také zamýšlí nad úspěchy husitských vojsk, za kterými stála specifická struktura společnosti v českém království a především vysoká duchovní vůle husitů a jejich radikálních bojovníků – táboritů, jejichž kořeny se musejí hledat ve snaze o nastolení náboženské a sociální spravedlnosti a národním odporu proti německým katolíkům. Díky těmto okolnostem nebyly vytvořeny podmínky, aby formy husitského hnutí vznikaly i v jiných státech a u jiných národů, avšak bylo možné české bojovníky najímat jako žoldněře nebo využívat některá jejich technická řešení při bitvách. Jako jeden z příkladů je uváděna vozová hradba, která v letech 1420–1436 značně posílila úlohu pěšího vojska v bitvách.

Za zmínku stojí rovněž článek Gintautase Jakštysy o bitvě u Pabaiskasu v kontextu nejvýznamnějších litevských bitev. Jak jsem již výše naznačil, tato bitva, přestože to byla největší středověká bitva na území dnešní Litvy, nebyla traktována při vytváření novodobých národních mýtů a symbolů. Jako jeden z více příkladů Jakštys uvádí stavbu monumentálního pomníku velkoknížeti Vytautasovi v roce 1930 v Kaunasu, kdy po jeho stranách měly být vyznačeny nejslavnější bitvy litevské historie, avšak bitva u Pabaiskasu zde chybí. Jakštys to zde přímo nezmiňuje, ale podle mého názoru byl při vytváření moderního litevského národa vnímán Polák jako národní nepřítel, zprvu podle kritéria etnického a sociálního, později ve 20. století i politického. Jelikož se jednalo o občanskou válku, ve které navíc zvítězila propolská strana Zikmunda Kęstutoviče, nebyl Pabaiskas dlouho zařazen do pantheonu národních bitev, přestože zde došlo ke zničení livonské větve Německého řádu a zastavení jeho expanze.

Třetí část sborníku je věnována archeologii. Vyčerpávající je příspěvek archeologa Manvydase Vitkūnase, který široce popisuje archeologická naleziště v okolí Pabaiskasu. Autor ve svém článku čerpal z archeologických výzkumů, které ještě na konci 19. století probíhaly pod dohledem ruských archeologů, avšak již od meziválečného období do současnosti byly výhradně v rukou litevské archeologie. Na tomto území se nacházejí archeologické památky téměř ze všech prehistorických i historických epoch, od doby kamenné až po novověk. Podle Vitkūnase bylo ve středověku okolí Pabaiskasu řídké osídleno, nacházely se zde rozsáhlé otevřené plochy, které dovolily, aby se zde mohla uskutečnit velká bitva. Větší osídlení nastalo teprve v 15. století, když byl na místě bitvy založen dvůr, městečko a několik menších osad. Od roku 2006 probíhaly u Pabaiskasu archeologické výzkumy, které

měly přesně lokalizovat místo bitvy a zároveň najít hroby zemřelých bojovníků či různé vojenské artefakty. Tyto výzkumy prozatím nepřinesly očekávané výsledky spojené s bitvou, avšak místo toho bylo objeveno několik unikátních starobylých pohřebišť z různých období.

Jedním z těchto unikátních nalezišť bylo pohřebiště Gaiciūnai, o kterém se v dalším příspěvku zmiňuje archeoložka Ilona Vaškevičiūtė. Na místě bylo nalezeno celkem 13 hrobů (4 mužské, 6 ženských a 3 dětské) pocházejících pravděpodobně z druhé poloviny 14. století až 15. století, právě z období bitvy u Pabaiskasu. V hrobech byly nalezeny šperky, části náradí, kovové předměty domácí potřeby (např. nože), zvířecí drápy či keramické nádoby. Díky archeologickým nálezům na pohřebišti Gaiciūnai můžeme přesněji analyzovat, jak žili obyvatelé a současníci bitvy v okolí městečka Pabaiskas. Unikátnost nálezu spočívá ve velkém množství více jak 50 určujících nálezů, neboť podobně objevené hroby z tohoto období nejsou tak bohatě vybavené. Na tuto stať přímo navazuje studie antropoložky Justiny Kozaikaitė, která se důkladně zabývá podrobným antropologickým výzkumem kosterních pozůstatků nalezených v uvedených hrobech.

V poslední kapitole sborníku stojí za zmínku článek Dainiuse Vaitiekūnase, který se zabírá ohlasem bitvy u Pabaiskasu v literatuře a umění. Vaitiekūnas prošel několik málo textů, které oslavují tuto velkou středověkou bitvu. Podle něj se nemnohá literární díla o této bitvě vyznačují spíše snahou o konzervativní přístup a osvětovou činnost než novým zhodnocením události, jiným pohledem, či originálními literárními zpracováními. Řídké literární texty napsali většinou literární laici a jsou plné stereotypů a klišé. Spisovatelé se ponejvíce uspokojují pouhým připomenutím události a nesnaží se vzdálit od faktografického historického vyprávění. Na druhou stranu lidoví řezbáři, kteří na počest bitvy vytvořili několik osobitých pomníků – dřevěných sloupů, se alespoň snažili o vyjádření heroičnosti v těchto uměleckých dílech. Na těchto pomnících s dřevořezbami středověkých bojovníků je výborně zdokumentována folkloristická tradice lidového řezbářství.

Celkem šestnáct široce tematicky pojatých studií o různých aspektech bitvy u Pabaiskasu přineslo mnoho nového do stavu bádání o této středověké bitvě. Především na základě dobových pramenů došlo k nové interpretaci bitvy u Pabaiskasu, která již není hodnocena na základě nacionalistické animozity vůči Polákům nebo Němcům. Autoři se ve sborníku shodují, že Pabaiskas byl nejdůležitější středověkou bitvou na území dnešní Litvy, která ukončila několikaletou občanskou válku, stabilizovala poměry v zemi a definitivně podlomila moc livonské větve Řádu německých rytířů. Na druhou stranu, z vojenského hlediska, došlo právě díky utlume-

ní německých výbojů ke stagnaci vývoje ve vojenství. Z archeologického hlediska nepřinesla konference nové poznatky k samotné bitvě, ale na druhou stranu, díky archeologickému průzkumu došlo k odhalení jedinečných středověkých pohřebišť s bohatou výbavou. Přestože konference byla mezinárodní, je škoda, že se ji nezúčastnili odborníci z české nebo německé strany. Stále zůstává velice sporná účast husitského vojska v řadách „litevského husity“ Zikmunda Kaributoviče, který v bitvě zahynul. Také se vkrádá otázka, jak byla ovlivněna říšská politika po prohrané bitvě. Sborník je velkým přínosem pro medievalisty, kteří se zabývají dějinami středovýchodní Evropy. Velkou překážkou k širšímu studijnímu využití je jeho vydání pouze v litevském jazyce, i když v závěru připojená shrnutí obsahu článků, jsou samozřejmě v angličtině.

Jindřich Čeladín

Tadeusz RUZIKOWSKI (ed.),

Pion walki z podziemiem niepodległościowym RBP/MBP 1944–1954,

Warszawa, Instytut Pamięci Narodowej 2016, 483 s., ISBN 978-83-8098-092-1.

Poválečná protikomunistická rezistence v Polsku je téma, které se v poslední době těší značné přízni nejen mnoha významných historiků, ale rovněž i institucí.¹ Lví podíl na historickém výzkumu této problematiky má Ústav národní paměti (Instytut Pamięci Narodowej, IPN), který se v rámci svých výzkumných projektů zabývá nejenom ozbrojeným odbojem, ale rovněž fungováním represivního aparátu, jehož posláním bylo odpor proti komunismu zlomit. V rámci centrálního projektu IPN *Bezpečnostní aparát v boji s politickým a ozbrojeným podzemím 1944–1956* se 29. března 2012 uskutečnila vědecká konference s názvem *Pion walki z tzw. bandytyzmem RBP/MBP 1944–1954* („Oddělení boje s tzv. banditismem Rezort veřejné bezpečnosti/Ministerstvo veřejné bezpečnosti 1944–1954“), která se sledovanou problematikou zabývala. Po čtyřech letech se čtrnáct příspěvků přednesených na této konferenci stalo součástí stejnojmenné publikace. Téma bezpečnostního aparátu a jeho boje s protikomunistickým podzemím se sice stalo obsahem mnoha stu-

1 Např.: Rafał WNUK – Grzegorz MOTYKA – Adam F. BARAN – Tomasz STRYJEK, *Wojna po wojnie. Antysowieckie podziemie w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1953*, Warszawa-Gdańsk 2012; Łukasz KAMIŃSKI, *Polacy wobec nowej rzeczywistości 1944–1948. Formy pozainstytucjonalnego, żywiołowego oporu społecznego*, Toruń 2004; Kazimierz KRAJEWSKI – Tomasz ŁABUSZEWSKI, *Wykłęci 1944–1963. Żołnierze podziemia niepodległościowego w latach 1944–1963*, Warszawa 2017.

dií, ale žádné dosud nepřinesly tak široký náhled na činnost prakticky všech úrovní bezpečnostních struktur jako právě recenzovaná publikace pod redakcí Tadeusze Ruzikowského.²

Od samého začátku hrály bezpečnostní orgány pro udržení komunistického režimu v Polsku životně důležitou úlohu. Sám Josif V. Stalin údajně konstatoval, že „zavést komunismus v Polsku bylo jako osedlat krávu“.³ Komunisté z Polské dělnické strany (Polska Partia Robotnicza, PPR) sáhli po osvědčeném modelu totalitního mechanismu ze Sovětského svazu. V rámci Polského výboru národního osvobození (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, PKWN) vznikl 21. července 1944 Rezort veřejné bezpečnosti (Resort Bezpieczeństwa Publicznego, RBP) pod vedením Stanisława Radkiewicze. Jak ale uvádí někteří autoři recenzované publikace, formování komunistické Bezpečnosti začalo již během války. Jednalo se především o vytváření odpovědných struktur a kádrů, např. v rámci Speciálního samostatného polského batalionu (Polski Samodzielny Batalion Specjalny, PSBS) či přípravy budoucích pracovníků Bezpečnosti ve speciálních školách NKVD v Kujbyševě (dnes Samara) či Smolensku (s. 24). Sovětská pomoc ale musela jít ještě dále, neboť bez aktivní pomoci s likvidací protikomunistického podzemí by se komunistická vláda v Polsku zřejmě neudržela. Dokládá to mimo jiné skutečnost, že v prvních poválečných letech sovětské síly (NKVD, kontrarozvědka Směrš) svým počtem převyšovaly ty polské (s. 29), ale rovněž příklady „polských“ důstojníků sloužících v bezpečnostních orgánech, kteří se stěžii domluvili polsky a v kapse nosili stranickou legitimaci VKS(b). Společným rysem mnohých příspěvků je zdůraznění zásadní role SSSR ve vytváření komunistické Bezpečnosti. V souvislosti s působením sovětských bezpečnostních orgánů v Polsku se pojí mnohé nepřesnosti a dezinformace, které se některých autorům navzdory nedostupnosti příslušných archivních materiálů podařilo vyvrátit (s. 79–80).

O síle odporu proti „lidové“ vládě svědčí vytvoření samostatné organizační jednotky v rámci RBP (I. správa, II. oddělení – pro boj s reakčním podzemím) a od roku 1945 Ministerstva veřejné bezpečnosti (Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, MBP), v rámci které vznikla samostatná III. správa – pro boj s ozbrojeným podzemím, úzce spolupracující s dalšími strukturami MBP. Některé z představených životních příběhů osob, které stály v čele centrálních struktur, jako Józef

2 Např.: Andrzej PACZKOWSKI, *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Taktyka, strategia, metody*, cz. 1: *Lata 1945–1947*, Warszawa 1994; Ryszard TERLECKI, *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2007.

3 Norman DAVIES, *Polsko. Dějiny národa ve středu Evropy*, Praha 2003, s. 27.

Czaplicki, Jan Tataj, Leon Andrzejewski či tzv. „krvává luna“ Julia Brystygierová, jsou v mnoha rysech velmi podobné – meziválečná činnost v komunistické straně či přidružených organizacích, zachování oddanosti během války, případně služba v sovětských bezpečnostních silách, armádě či školení. Pro bývalé partyzány z komunistických oddílů (Gwardia Ludowa, později Armia Ludowa) tak zbyly „pouze“ vedoucí funkce vojvodských, okresních či městských úřadů veřejné bezpečnosti (s. 71).

V rámci své specializace se III. správa dále dělila na jednotlivá oddělení, která se sice v průběhu času měnila, ale v podstatě stále obsahovala příslušné sekce (např. bělogvardějci, sanace, Ukrajinci či tzv. „endecja“). Právě činnost Bezpečnosti po linii „národoveckého“ podzemí (obecně odvozovaného od Národní demokracie) je jedním z příkladů konkrétních kroků bezpečnostních orgánů v boji s protikomunistickým podzemím a v souvislosti s jeho likvidací rovněž dokládá některé jeho slabiny, především pak mylnou představu o prozatímnosti „vlády lidu“ a názoru, že polské společnosti se tento režim podaří svrhnout (s. 140). Na tomto místě je vhodné poznamenat, že činnost bezpečnostních orgánů proti organizacím pocházejícím nejen z okruhu „národovců“ se neomezovala pouze na území Polska, ale v rámci emigrantských skupin se aktivně rozvíjela i v zahraničí (např. tzv. aféra Bergu). Vedle členění podle politické orientace podzemních organizací se Radkiewiczův rezort soustřeďoval rovněž na národnostní skupiny (Ukrajinci, Bělorusové, Litevci či bělogvardějci). Jedna z částí práce věnující se dané problematice na území Dolního Slezska dokládá, že ačkoliv bylo organizované podzemí pro vládnoucí režim skutečným problémem, docházelo rovněž k poněkud paranoidnímu a neúspěšnému hledání „reakčních band“ mezi národnostními menšinami.

V případě odbojových organizací vycházejících z největších konspiračních struktur, tedy Zemské armády (Armia Krajowa, AK) a Národní ozbrojených sil (Narodowe Siły Zbrojne, NSZ), již toto hledání bylo mnohem úspěšnější. Aktivita podzemí ale nebyla ve všech částech země na stejné úrovni. Z pohledu vládnoucího režimu patřily např. gdaňské (bydhošťské) a západopomořské vojvodství mezi ty klidnější, avšak každé z poněkud jiného důvodu. V příspěvku, který přibližuje vznik, činnost a obsazení Vojvodského úřadu veřejné bezpečnosti v Bydhošti (Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego, WUBP), autor útlum protikomunistického podzemí mj. připisuje masovému zatýkání po příchodu Rudé armády (s. 177–178). Z jiného textu, zabývajícího se štětínským bezpečnostním aparátem, vyplývá, že na tzv. znovuzískaných území (Ziemie Odzyskane) byla hlavním důvodem omezených aktivit absence předchozích konspiračních struktur působících

během války a skutečnost, že příslušníci podzemních organizací se do této nové části Polska spíše přicházeli ukrýt, než rozvíjet odboj.

Rovněž z dalších příspěvků, které jsou součástí recenzované publikace, vyplývá, že v některých částech Polska (Wschowa, Mielc) nebylo protikomunistické podzemí výrazně aktivní, a tudíž i činnost bezpečnostního aparátu měla jisté rezervy. Zcela odlišná situace panovala však na východě země (Lublin), ale i v přílehlém okolí hlavního města či lodžského vojvodství, kde působily dobře zorganizované ozbrojené skupiny převážně navazující na struktury z doby války.

Nejúčinnější zbraní v boji proti „reakci“ se ukázalo agenturní rozpracování podzemí, které sice především v počáteční fázi značně pokulhávalo, ale s postupem času se uplatnilo. Vedle rozvíjení agentury uvnitř podzemních organizací UBP využívalo i velmi drastické metody fyzického násilí při výsleších, v některých případech dokonce i „nájemných vrahů“ (s. 362). Jak je poukazováno na některých místech knihy, bezohledný přístup příslušníků bezpečnostních orgánů nezřídka pramenil nejen z jejich převážně prostého původu, ale rovněž z jejich postavení v poválečné polské společnosti, ve které se doslova cítili být pány nad ostatními (s. 427). Mnohdy tak docházelo k poměrně paradoxní situaci, kdy pachatele nejrůznějších přestupků a zločinů v uniformách UBP stíhali partyzáni z řad „band“, jak komunistická propaganda oddíly označovala. Hranice mezi rabováním a rekvizicemi ale byla velmi tenká i v případech činnosti podzemních organizací, což okrajově reflektují i někteří autoři ve svých příspěvcích.

Pro zájemce o poválečnou polskou historii, a konkrétně komunistický bezpečnostní aparát a jeho boj s odbojovými organizacemi, je tato kniha velice přínosným pohledem nejen na formování a činnosti nejvyšších struktur tohoto rezortu, ale rovněž i jeho nižších úrovní, jakožto i úlohu Sovětů při budování Bezpečnosti a likvidaci protikomunistického podzemí. Za přínosné lze rovněž označit seznam použité literatury, která v podstatě představuje bibliografický seznam nejdůležitějších publikací k dané problematice. Nejedná se sice o zcela komplexní a vyčerpávající práci a řada témat si jistě zaslouží mnohem hlubší reflexi (spolupracovníci UBP, trestná činnost příslušníků Bezpečnosti i podzemí atd.), přesto nelze podobné výsledky výzkumných projektů IPN hodnotit jinak než pozitivně.

Adam Zítek

Dan GAWRECKI,

Jazyk a národnost ve sčítáních lidu na Těšínsku v letech 1880–1930,

Český Těšín, Muzeum Těšínska 2017, 286 s., ISBN 978-80-86696-44-7.

Celostátní sčítání lidu, zahájená na území habsburské monarchie v roce 1880, představují jeden z fenoménů v našich moderních dějinách. Diskuse o jejich přínosu a smyslu, jaké se v České republice objevily u příležitosti posledního cenzu v roce 2010, možná nasvědčují o jejich soumraku. Historikům však výsledné statistiky přinášejí celou řadu důležitých údajů o společnosti v českých zemích a bez jejich studia nelze vyslovit obecnější závěry o sociálně-ekonomickém vývoji. Výsledky sčítání představovaly vždy zdroj důležitých argumentů pro současníky. V českých zemích sloužily v diskusích o národnostních právech a stávaly se předmětem ostrých a emočně vyhocených polemik. Zvlášť patrné to bylo v případě Těšínska.

Snad každý historik zabývající se dějinami Těšínska v první polovině 20. století stál před otázkou, kolik zde vlastně žilo Poláků a Čechů. Statistiky mu přitom nemohly dát spolehlivou odpověď. Za habsburské monarchie se sledovala pouze obcovací řeč a nikoli národnost, v Československu zase bylo umožněno se hlásit k národnosti slezské, což národnostní strukturu Těšínska značně zkruslovalo. Zcela oprávněně tak už mnozí současníci, zvláště z řad polské menšiny, přistupovali k prvorepublikovým sčítáním s nedůvěrou.

Kniha jednoho z předních znalců novodobých dějin Těšínska Dana Gawreckého je prvním pokusem o analýzu národnostních poměrů na Těšínsku ve světle statistik, a to v období pro region nejzásadnějším. První sčítání z roku 1880 probíhalo na prahu počínající česko-polské rivality vrcholící sporem o Těšínsko v letech 1918–1920. Poslední meziválečné sčítání z roku 1930, do jehož průběhu se spor stále silně promítal, výklad uzavírá. Je třeba hned v úvodu říci, že ucelený pohled na sčítání jazyka a národnosti na Těšínsku byl velmi potřebný a historiografie jej dosud postrádala.¹ Dodejme současně, že kniha je výsledkem několikaletých výzkumů

1 Jsou k dispozici pouze dílčí studie. Srov. zejména: Ivo BARAN, *Otázka národnosti při československém sčítání lidu na Těšínsku v meziválečném období*, Slovanický přehled 94, 2008, č. 1, s. 15–32; Jan STEINER, *Národnost při sčítání lidu v roce 1930 a její zjišťování na Ostravsku*, Slezský sborník 85, 1987, č. 2, s. 113–131; Jerzy TOMASZEWSKI, *Spisy ludności w Czechosłowacji w 1921 i 1930 r. jako źródło do badania stosunków narodowościowych*, Slezský sborník 106, 1998, č. 2, s. 95–105.

sčítání v habsburské monarchii a meziválečném Československu zpracovaný kolektivem badatelů, jehož byl D. Gawrecki rovněž členem.²

Spory o to, kudy vedla jazyková hranice dělící český a polský živel na Těšínsku, se během 19. století stala v podstatě nedílnou součástí debat a polemik mezi Čechy a Poláky. Do diskusí se zapojovali odborníci i laičtí zájemci a na toto téma brzy vzniklo neuvěřitelné množství různých pojednání. Situaci komplikovala existence místního nářečí, které přebíralo prvky jak z českého, tak polského, respektive i německého jazyka. Nedala se narýsovat jasná jazyková hranice, jako tomu bylo v případě češtiny a němčiny. Argumenty české a polské polonistiky byly přitom často velmi podobné, avšak vždy prezentované z vlastního úhlu pohledu a s ohledem na vlastní zájmy. Jak sám autor poněkud fatalisticky dodává, i dnes lze na základě prostudovaného materiálu „dojít k nejrůznějším závěrům a zdůvodnit téměř cokoliv“ (s. 237).

V úvodních pasážích své knihy D. Gawrecki přibližuje vývoj argumentace jazykovědců a uvádí čtenáře do atmosféry, v nichž se sčítání realizovala. K prvním dvěma z let 1880 a 1890 se nedochovalo příliš písemností. Průzkum zachovaných dokumentů a dobového tisku ukázal, že tyto cenzy nevyvolaly ještě tolik ostrých polemik. Přesto se už tehdy objevily různé agitační články v polských a českých tiskovinách. Zároveň se naskytlá příležitost ke srovnávání a samozřejmě i ke sporům o to, nakolik lze obcovací řeč ztotožňovat s národností.

Především zarážely velké přesuny v počtech obyvatelstva některých obcí, které se zdály být až neuvěřitelné. Například v Albrechticích se v roce 1880 k české obcovací řeči přihlásilo 1 029 obyvatel, o deset let později už nikdo. Naproti tomu polštinu za svou obcovací řeč označilo 1 070 sčítaných. V Orlové byla situace opačná. Vysvětlování těchto přesunů bylo různé. V případě Albrechtic uváděli čeští badatelé jako důvod, že se „přeměnila tamní moravská škola na polskou“, jiní zase že lidé byli pod tlakem polských sčítacích komisařů. Podobné argumenty používala i polská publicistika v případě obcí, kde došlo k přesunům v neprospěch polské obcovací řeči. Sám autor tyto přesuny vysvětluje jako důsledky změn místních poměrů „a s tím spojené agitace“. Ta sice tehdy ještě neprobíhala formou masových shromáždění nebo šířením letáků apod., nýbrž zaváděním „polštiny do škol a kostelů, nahrazováním českých učebnic, kancionálů, učitelů i kněží polskými atd“. Myslím,

2 Pavel KLADIWA – Dan GAWRECKI – Petr KADLEC – Andrea POKLUDOVÁ – Petr POPELKA, *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*, I. – II. díl, [Ostrava] – Praha 2016. Zde je Těšínsku přirozeně věnováno mnohem méně prostoru. Srov. recenzi od Pavla Cibulky (Slovanský přehled 103, 2017, č. 2, s. 490–497).

že lze souhlasit s názorem autora, že většině sčítaných bylo většinou lhostejné, jaká obcovací řeč jim bude zapsána. Chtěli vyhovět místním autoritám, kterým věřili, a hlavně si nechtěli dělat problémy (s. 238).

Další sčítání již však poznamenala česko-polská rivalita a boj za udržení, resp.pektive rozšíření vlivu na Těšínsku. Je místy až smutné číst, jak ostrými a emotivně velmi vyhraněnými formulacemi se Češi a Poláci na Těšínsku častovali nejen na stránkách různých tiskovin, ale také na agitačních schůzích a shromážděních. Zejména v obcích na jazykové hranici přitom opět docházelo k velkým přesunům počtů obyvatel polské nebo české obcovací řeči. Úřady musely vyšetřit řadu stížností ohledně zapsané obcovací řeči, které buď přišly přímo, nebo se objevily v tisku, či se staly předmětem poslaneckých interpelací na říšské radě. V některých případech bylo shledáno, že sčítací komisaři skutečně nepostupovali správně. Leckdy si ulehčovali práci, protože ne vždy bylo snadné určit obcovací řeč. A tak se stávalo, že někteří evangelíky automaticky zapsali jako osoby s polskou obcovací řečí, katolíky zase s českou. Někdy to však bylo těžké komisařům zazlívát, jestliže na dotazy ohledně obcovací řeči často dostávali nejednoznačné odpovědi (po moravsku, po slezsku, po polsku, po našem, po hermansku, bömisch – s. 67), což bylo charakteristické právě pro obce na jazykové hranici. Jeden komisař se bránil, že je velmi obtížné rozhodnout, zda dialekt je bližší polštině nebo češtině. A tak pokud byla v obci polská škola, zapisoval u sčítaných jako obcovací řeč polštinu (s. 68). Rozsah těchto manipulací, stejně jako jejich dopad na výsledná čísla, lze však jen těžko odhadnout.

Zcela jiné podoby nabývají sčítání v době Československé republiky. Spor o Těšínsko mezi Polskem a Československem, který v lednu 1919 dokonce přerostl ve válečný konflikt, vztahy mezi oběma státy a také etniky velmi zatížil. Arbitrážní rozhodnutí mocností o rozdělení Těšínska z 28. července 1920 Polsko vnímalo jako velkou křivdu. Stejně tak i Poláci, kteří žili na území přiřčenému k Československu, k státu, v němž nechtěli žít.

Zásadní změnou v prvním sčítání po světové válce se stalo uvádění národnosti. Není pochyb o tom – a autor k tomu snáší řadu důkazů – že československá administrativa měla zájem na snížení počtu polské menšiny v československé části Těšínska. Nástrojem se stalo zavedení možnosti hlásit se ke slezské národnosti – *šlonzáctví*. Ta se přitom ještě dělila na Šlonzák – Němec, Šlonzák – Polák a Šlonzák – Čechoslovák. Ti, kteří se přihlásili k těmto národnostem, byli pak připočítáni k hlavním skupinám národností – tj. k Polákům, Němcům a Čechoslovákům. Na první pohled to vypadalo demokraticky, v podstatě každý si mohl najít „svou

kolonku“. Právě ve vytvoření této kategorie autor vidí hlavní příčinu „přesunů“ ve výsledcích sčítání oproti předchozím v neprospěch Poláků. Bez vlivu nezůstala ani skutečnost, že určitý počet Poláků Těšínsko v té době opustil a že zvláště byli sčítáni tzv. cizinci – zejména imigranti z Haliče, kteří neměli na Těšínsku domovské právo.

Počet cizinců sice do příštího sčítání v roce 1930 klesl o 59 %, avšak jak D. Gawrecki upozorňuje, odrážela se v tom nejen politika československých úřadů při udělování občanství. V potaz je podle autora třeba vzít i to, že během let se mohli někteří cizinci odstěhovat, jiní zase přistěhovat, další získali občanství sňatkem, děti získávaly občanství po svých rodičích. Jiní zase nemuseli mít o československé občanství jednoduše zájem. Je tedy zřejmé, že změny v číslech mohlo ovlivnit mnoho faktorů a vlivů, jejichž „rozbor by vyžadoval specializovaný výzkum“ (s. 126).

Přesto lze ve statistikách vysledovat určité tendence. Zejména je patrné, že značný počet cizinců se hlásil k české a slovenské národnosti nebo za české Šlonzáky (Šlonzák – Čechoslovák), ne však za Šlonzáky – Poláky nebo Šlonzáky – Němce. Zcela logicky z toho vyplývá, že od přihlášení se k uvedeným národnostem cizinci sledovali usnadnění získání československého občanství. Na druhou stranu ale autor poukazuje na to, že mnozí přistěhovalci z Haliče byli už natolik asimilováni (většina místo svého domovského pobytu ani nenavštívila), že jejich přihlášení se k české národnosti mohlo být upřímné.

Výnos ministerstva vnitra z 24. ledna 1919 o udělování státního občanství výslovně zmiňoval nutnost zjišťování postojů žadatele k československému národu před 28. říjnem 1918. Mělo se také dbát na to, aby občanství nezískaly osoby „z důvodů politických nebo hospodářských nevíтанé nebo nepohodlné“ (s. 127). V případě Těšínska však situaci ovlivňovalo zvláštní ustanovení velvyslanecké konference z 28. července 1920. Podle něj měly občanství automaticky získat osoby, které měly domovské právo na pozdějším československém území před 1. lednem 1914 nebo na něm bydlely před 1. lednem 1908. Do roka bylo přitom možné se rozhodnout, zda dotyčný bude optovat pro Polsko a vystěhuje se tam. Především však žádný obyvatel Těšínského knížectví a také Oravy a Spiše (o něž se vedl spor paralelně s Těšínskem) neměl být „obtěžován následkem svého politického chování od 28. července 1914“ a zvláště „pro činy související s úpravou nároků politické svrchovanosti aneb následkem úpravy své národní příslušnosti dosažené na základě tohoto rozhodnutí“ (s. 128).

Výnos ministerstva vnitra byl s těmito ustanoveními v rozporu, a jak D. Gawrecki dokládá, úřady žádosti cizinců na Těšínsku o československé občanství

ství důkladně prověřovaly a pečlivě zvažovaly vztah k československým zájmům před rozdělením Těšínska a dokonce i před 28. říjnem 1918. Zajímavým faktem také je, že žádosti byly psány vesměs v českém jazyce a příjmení bývala vesměs počeštěna. Naproti tomu žádosti o zbavení československého občanství byly formulovány většinou v polštině.

Udělování státního občanství cizincům na Těšínsku bylo předmětem mnohých stížností poukazujících zejména na zdlouhavé vyřizování. Průzkum jednotlivých žádostí podle Gawreckého ukazuje na to, že zamítavá stanoviska úřady vydávaly nejčastěji z politických a národnostních důvodů. Občanství se neudělovalo také komunistům a kriminálním živlům. K žádostem se vyjadřovaly četnické stanice a obecní zastupitelstva, často však i funkcionáři Slezské matice osvěty lidové.

S ohledem na předchozí události bylo sčítání v roce 1921 často velmi emotivní a docházelo i k napadání komisařů. Takové chování ovšem přinášelo sčítaným komplikace a dlouhá vyšetřování, na jejichž konci byl trest. Opět nebyla nouze o stížnosti ohledně zapsané národnosti, a jelikož se tentokrát sčítala národnost, musely úřady leckdy provádět šetření „téměř genealogické povahy“, aby se dopátraly, jaké národnosti sčítaný byl (s. 158).

Zajímavý je exkurz věnující se sčítáním lidu v polské části Těšínska v letech 1921 a 1930. Je to v podstatě jen stručné přiblížení jeho průběhu a tiskových polemik. Národnostní struktura této části Těšínského Slezska byla totiž tak silně odlišná od té československé, že reálné srovnání není ani možné. K větším sporům mezi Čechy a Poláky zde nedocházelo, neboť první ze jmenovaných nepředstavovali více než jedno procento obyvatelstva (Těšín, Bílsko). Výtky na adresu polských úřadů vznášeli zejména Němci, v jejichž tiskovinách se objevovala obvinění z falšování sčítání a snahy snížit počty Němců. Obecně lze konstatovat, že sčítání zde probíhalo klidněji než na druhé straně hranice. Ještě více to platilo o cenzu z roku 1930.

Naproti tomu v československé části Těšínského Slezska patřilo druhé sčítání v historii meziválečné republiky k těm nejdramatičtějším. Autor velmi výstižně charakterizuje situaci před sčítáním: Státní úřady vystupovaly sebevědoměji a rozhodněji vůči skutečným i doměným nepřátelům československé ideje. Příslušníci polské menšiny se však konsolidovali také, opírali se o své organizace a spolky a neváhali razantněji prosazovat své požadavky. Poláci z Těšínska se zejména snažili dosáhnout zrušení možnosti hlásit se ke Šlonzácké národnosti, v kteréžto kategorii bylo možno hlásit se nejen k národnosti Šlonzák – Polák, Šlonzák – Němec a Šlon-

zák – Čechoslovák, ale také ještě k Šlonzák – Čech. Nepodařilo se to, a jak píše autor, „naivní argumentace [ministerstva vnitra] svědčila spíše o záměru prosazení cest ke snížení počtu státních příslušníků polské národnosti“ (s. 160). Snaha napočítat co největší počet obyvatel české/československé národnosti byla zjevná. Například okresní úřad v Českém Těšíně poukazoval na to, že pokud by nebyla možnost přihlásit se jako Šlonzák a sčítání by si mohli vybírat jen mezi národnostmi polskou a českou/československou, tak by se česky orientované obyvatelstvo „mohlo z obav před Poláky přihlásit raději za Poláky, což by znamenalo velké ztráty pro český živel“ (s. 202). Úřady vydaly podrobné návody pro sčítací komisaře, jak postupovat v případech, kdy by nesouhlasili s požadavkem sčítaného zapsat jinou než československou národnost, a jak v takové situaci argumentovat. Už přípravy provázely protesty at proti způsobu provádění sčítání (v okrese Český Těšín mělo být uskutečněno prostřednictvím popisných archů), nebo jmenovaným sčítacím komisařům.

Ještě větší počet stížností se objevil během a po provedení sčítání. Poláci je shrnuli v memorandu, v němž obviňovali úřady ze snahy provést sčítání tak, aby byl snížen počet Poláků na Těšínsku. Dokument uváděl několik konkrétních kauz majících dokázat, že sčítání neproběhlo v pořádku. Dan Gawrecki k tomu přidává ještě množství dalších sporných případů podle jednotlivých okresů, jak je zjistil při studiu pramenů. Poláci rovněž požadovali revizi sčítání. Zásadní je autorův závěr: „Čeští sčítací komisaři se snažili napočítat co nejvíce Čechů nebo Šlonzáků-Čechoslováků, nesporně uplatňovali nátlakové metody, přinejmenším ve své lingvistické argumentaci a patrně i v dalších výhrůžkách, které při šetření vehementně popírali“ (s. 190).

Tyto snahy se nakonec ukázaly natolik úspěšné, až to československé úřady vylekalo. Pastí se stala možnost přihlásit se za Šlonzáka. Češi totiž na Těšínsku posílili natolik, že „to mohlo vyvolat obavy ze serióznosti sčítání“ (s. 202), zvláště když polští poslanci poslali vládě protestní memorandum. Úřady proto paradoxně začaly zvažovat úpravu výsledků sčítání ve prospěch protestujících Poláků. Situaci nakonec vyřešil Státní úřad statistický: navrhl, aby z celkového počtu Šlonzáků-Čechoslováků (9 662) bylo 4 479 připočteno k Polákům. Jak autor dodává, toto „žonglování [...] nemělo s odborností nic společného“ (s. 212).

Sčítání na Těšínsku pochopitelně pozorně sledovali i polští diplomaté z konzulátu v Moravské Ostravě. Zajímavé je, že konzul Karol Ripa zaregistroval rozpory mezi Čechy, pokud se jednalo o postoj k polské menšině. Například na valném shromáždění Česko-polského klubu v Olomouci, na které přijel vicekonzul

Rosmański, padala velmi kritická slova na adresu Slezské matice osvěty lidové. Situace byla tedy poněkud schizofrenní. „Z jedné strany tendence potlačovat menšinu, z druhé strany nespokojenost, která se projevuje i u některých Čechů,“ psal Ripa (s. 222).

Sčítání lidu na Těšínsku v letech 1880–1930 představuje zajímavé téma. Z četby knihy vyplývá, že je ovlivňovalo hlavně česko-polské soupeření. Poněkud stranou zůstávala otázka německého živlu. Autor si všímá, že podle statistik v roce 1910 získali kromě Jablunkova a Fryštátu převahu v městech Němci. Větší pozornost (snad s výjimkou Frýdku) však tomu Češi nevěnovali. Přitom hrozba germanizace byla podle D. Gawreckého mnohem reálnější vzhledem k přírůstkům německy mluvícího obyvatelstva. Zastavil ji až vznik Československa a Polska po první světové válce.

Je dobře, že se zpracování tohoto tématu ujal právě D. Gawrecki – historik s hlubokými znalostmi dějin tohoto regionu. Nepřistupuje k sledované látce emotivně, nýbrž věcně, někdy bych řekl až příliš. Zvláště při líčení různých stížností a způsobů jejich řešení autor sklouzává k poměrně monotónnímu popisu, který nečiní četbu snadnou. Osobně jsem postrádal v knize hlubší analýzu sociálního původu sčítacích komisařů. Možná by z takto získaných údajů bylo možné vyvodit další zajímavé poznatky. V knize jsem bohužel nenašel postoj autora k podle mého názoru zajímavým tezím Ivo Barana, který se svého času zamýšlel nad otázkou, kolik žilo v roce 1930 Poláků na Těšínsku. Domnívám se, že pro účely srovnání mohla být také uvedena sčítání lidu v Polsku³ nebo dalších sousedních zemích. Nemění to však nic na závěru, že se recenzovaná kniha – vybavená navíc velmi pěknou obrazovou přílohou (připravenou Radimem Ježem a Davidem Pindurem) – zařadí mezi zásadní práce o dějinách národnostních poměrů na Těšínsku.

Jiří Friedl

3 V recenzi zmíněný exkurs se týká pouze Těšínska. Je přitom známo, že sčítání z roku 1931 provázely diskuze o jeho výsledcích (část dotazníků z jihovýchodních vojvodství měla opraven zápis jazyka z ukrajinského na polský). Jerzy TOMASZEWSKI, *Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1985.

Katica JURČEVIĆ – Ozana RAMLJAK – Zlatko HASANBEGOVIĆ (eds.),
Hrvatska i Turska: povijesno-kulturni pregled,
Zagreb: Srednja Europa – Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2016, 136 s.,
ISBN 978-953-7963-42-2, 978-953-7964-35-1.

Osmanská etapa dějin Chorvatska je okrajovým a nadto ideologicky dosti zabarveným tématem moderní chorvatské historiografie.¹ Tato skutečnost je o to markantnější, že užší jádro chorvatského etnického prostoru – Posávi a Pouní – bylo v bezprostředním styku s Osmany a později i součástí jejich státu přinejmenším od roku 1493, kdy se odehrála pro Chorvaty osudná bitva na Krbavském poli, až do podpisu Karlovičského míru roku 1699. Slovanské oblasti mezi řekou Drávou a Jadranským mořem se bezprostředně potýkaly s Osmany ještě déle, od konce 14. do konce 18. století, některé části středověkého Chorvatského království dokonce zůstaly i po víceméně úspěšné habsbursko-benátské reconquistě panonsko-dinárského prostoru natrvalo mimo jeho hranice (tzv. Chorvatské Turecko a Tureckou Dalmácii dnes nalezneme v Bosně a Hercegovině). Vedle toho se v chorvatském prostředí zachovaly rovněž jisté kulturní reliktů z doby osmanské vlády: mj. početná slovní zásoba, příjmení, toponyma, zvyky a hmotné památky.

Neutřesený stav všeobecného povědomí o chorvatsko-osmanských kontaktech a vztazích se pokusila napravit skupina pedagogů z Katedry turkologie Filozofické fakulty Univerzity v Záhřebu, která s pomocí zaměstnanců Ústavu společenských věd Iva Pilara připravila sborník s názvem *Chorvatsko a Turecko: historicko-kulturní přehled*. Konkrétní motivy jednotlivých autorů k tomuto počínu však zůstávají nejasné, jelikož rok 2016 nebyl spojen s žádným výročím historické ani jiné významné události, nejspíše se jednalo o krátkodechou iniciativu lidí kolem historika Zlatka Hasanbegoviće, tehdejšího chorvatského ministra kultury (v úřadu setrval necelý rok) a vlivného národovce islámské víry. Podobné téma přitom bez většího ohlasu zpracovalo o rok dříve i periodikum Matice chorvatské *Hrvatska revija* v tematickém čísle *Vztahy Turecka a Chorvatska (Odnosi Turske i Hrvatske)*.² Přestože se jedná o publikaci rozsahem skromnou a obsahem nijak převratnou, na významu jí přidává širě jejího záběru (věnuje se tématům politickým, hospodářským, kulturologickým, jazykovědným i folkloristickým, a to od středověku po současnost) a odbornost jejich tvůrců. Sborník primárně cílí na širokou veřejnost, čemuž je i přízpůsoben jazyk příspěvků, rozsah poznámkového aparátu a členění

1 Z poslední doby např. Ivo MAŽURAN, *Hrvati i Osmansko carstvo*, Zagreb 1998.

2 *Hrvatska revija*, roč. 2015, č. 2.

textu, chybí též rejstřík jmen a místních názvů. Nutno dodat, že osmanistika a turkologie se v Chorvatsku začaly rozvíjet teprve v 90. letech 20. století ještě coby odnož bosenskohercegovské orientalistiky a jejich výsledky dosud nenacházejí patřičnou odezvu.

Příkladem úzkého propojení chorvatské a bosenskohercegovské orientalistiky je zakladatel chorvatské osmanistiky Nenad Moačanin³ který studoval v Záhřebu i Sarajevu. Moačaninův příspěvek (s. 1–20), dříve otištěný v časopisu *Hrvatska revija*, v úvodu shrnul základní aspekty osmanské expanze a vlády v chorvatských zemích od 14. do 18. století a nepříliš obeznameného čtenáře zasvětil do osmanského období chorvatské minulosti. Tato stať ovšem i navzdory neoddiskutovatelné erudici trpí jistými nedostatky. Nejvíce problematická je interpretace chorvatsko-osmanských styků prostřednictvím Bosny a jejích obyvatel. Ačkoli totiž Chorvatské království, od roku 1102 pevná součást svatoštěpánské koruny, a Bosna (od 9. století střídavě spravovaná Raškou, Dukljou, Chorvatskem, Byzancí a Uhrami, od 12. století s jistou mírou samosprávy, nakonec se osamostatnila na Uhrách) v minulosti netvořily jednotlý politicko-správní a etnokulturní celek, z Moačaninova výkladu je možné dovozovat opak. Autor ryze účelově zmiňuje skutečnost, že krátce před osmanským vpádem do Bosenského království roku 1463 v zemi převládali katolíci, čímž implicitně navozuje spojitost mezi katolicismem a chorvatskou národní identitou. Historik se tohoto svévolného zjednodušení dopouští soustavně, mj. i v syntetizující práci *Turecké Chorvatsko (Turska Hrvatska)*, kde označil trvalé uchycení Osmanů v Bosně po roce 1451 za začátek osmanského průniku do „chorvatského prostoru“. Netřeba zapomínat, že vedle Chorvatska v užším slova smyslu tu byly ještě přímořské oblasti v držení Benátek (Dalmácie a Istrie) a nezávislá dubrovnická komuna a později republika, tudíž hovořit o jednotném Chorvatsku a chorvatském národu v této době rozhodně nelze. Spojení chorvatských krajů s Bosnou (ta je nepřesně označována i za Bosenský pašalík, s. 3 a 5) dává jednoznačně smysl až po roce 1580, kdy byl zřízen Bosenský ejalet jako vyšší samosprávný celek osmanské říše, do jehož kompetence spadaly i někdejší oblasti Chorvatského království (sandžak Požega, Cernik, Bihać, Krka a Klis; Srem tehdy připadl Budínskému ejaletu, což je zřejmě jediný důvod, proč byl v osmanistově článku zcela ignorován). Moačanin také naprosto pomíjí existenci dvou přechodných

3 Je autorem většího množství odborných statí a tří významných monografií: Nenad MOAČANIN, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskoga carstva: (1537.–1691.)* Jastrebarsko 1997 a 2003; Idem, *Turska Hrvatska: Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do 1791. godine – preispitivanja*. Zagreb 1999; Idem, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*, SlavonSKI Brod 2001.

útvary, Jajecké a Srebrenické bánoviny na území někdejšího Bosenského království, které desítky let sloužily jako nárazníkové pásmo na uhersko-osmanské hranici. Historik rovněž dodává, že Osmané chorvatské země často ztotožňovaly s „vilájetem Zrinského“, na druhou stranu si Chorvaté v průběhu času Osmany spojili s bosenskými muslimy (dnešními Bosňáky); první ovšem platí nanejvýše do roku 1566, kdežto druhé až od Karlovičského míru.

Bez ohledu na výše řečené platí, že Moačanin vytrvale narušuje ustálený pohled na charakter osmanské vlády. Správně upozorňuje na rozdílnou dynamiku a nestálost chorvatsko-osmanských vztahů (do 16. století Porta usilovala zejména o průnik do severní Itálie, poté se zaměřila na střední Evropu). Svůj výklad osmanista směřuje především na panonský prostor (Požegu a její okolí, ta byla ostatně i tématem jeho doktorské práce); válkami zdevastovanému a vylidněnému dinárskému prostoru se věnuje o poznání méně, jen výjimečně zmiňuje i Dalmácii a Dubrovnik. K Moačaninovým přednostem patří schopnost obsáhnout vedle politické situace i problematiku urbanizace osmanských záborů (ve srovnání s Bosnou nepřilíš intenzivní a omezenou hlavně na Slavonii), šíření islámu (stejně jako v Bosně vrcholící kolem roku 1530) a demografii (úbytek obyvatelstva nelze přičíst špatné vládě, ale válkám). V těchto aspektech se jeho přístup dosti liší od mnohých orientalistů, zejména bosenských, neboť je založený na pečlivém studiu pramenů a strážlivé interpretaci. Pozornost si zaslouží i závěrečné dva oddíly, v nichž se zabýval možnostmi nové artikulace společenských vztahů v osmanské říši v 18. století a percepce druhého (muslimského) v chorvatském prostředí do dnešních dnů. V závěrečném přehledu významných osobností ovšem z nejasné příčiny vynechal turkofila Ante Starčevića a některé další osoby, mezi nimi i ty, které usilovaly o chorvatsko-turecké sblížení za druhé světové války.

Regionální historička Vesna Miovićová ve svém příspěvku (s. 21–34) nastínila základní kontury vztahů svého rodného Dubrovniku s Portou od 15. do 17. století. Výklad se v zásadě zaměřil na dva tematické okruhy: hledání *modu vivendi* mezi dvěma nerovnými politickými celky a každoroční placení tributu. Miovićová shrnuje, že Dubrovnik svou nezávislost na osmanské říši zprvu uhájil jen díky příznivým vnitropolitickým okolnostem v Cařihradu na konci 15. století, kde se vlády ujal smířlivý Bajezid II., později byla však jeho samostatnost výsledkem pouze a jen schopností samotných Dubrovničanů. Politická a kulturní svébytnost Ragusy, jak se město po staletí nazývalo, byla garantována smířčími smlouvami, na jejichž základě bylo každoročně vypláceno peněžité výkupné (to ostatně platila do roku 1526 i uherskému králi), úspěšnou diplomacií a výzvědnou činností na křes-

ťanské i muslimské straně a konečně též obchodnímu talentu. Republika si udržovala přízeň na sultánově dvoře i úplatky a navazováním přátelských vazeb s vlivnými úředníky původem z Balkánu. Přístavní město smělo totiž obchodovat s oběma znepřátelenými tábory (samo nakupovalo obilí a maso v osmanské říši), čehož Cařihrad nezřídka využíval k dovozu nedostatkového zboží a k neformálnímu styku se Západem. Až na drobné nedostatky (např. přepjaté hodnocení velkovezíra Kara Mustafy-paši, s. 24) se jedná o článek založený na hluboké znalosti problematiky.

Architekt a vysokoškolský pedagog Zlatko Karač je autorem dvou příspěvků o islámských památkách v Chorvatsku a jednoho o osmanském urbanismu (s. 35–50, 51–72 a 73–84). Všechny texty vycházejí z již dříve uveřejněných statí v časopisech, ale to jim nijak neubírá na aktuálnosti a relevanci. Pečlivý historik sestavil jedinečný, byť veskrze deskriptivní popis osmanských hmotných památek, kterých se v chorvatských zemích dochovalo jen poskrovnu. Mezi ně patří např. Maškovićův han v obci Vrana, tři přestavěné mešity (Đakovo, Klis, Drniš) a několik pevnostních staveb. Za zmínku jistě stojí i orientální sbírka Chorvatské akademie věd a umění založená roku 1927. Přehledový charakter má i text věnovaný urbanismu, jenž se opírá o starší práce a již vydané prameny. Karačovi lze vytknout pouze několik drobností, které svědčí o jeho nedostatečném citu nebo vyhraněném smýšlení; zásadně nerozlišuje mezi pojmy turecký a osmanský, což se projevilo i v názvech článků, a používá expresiva jako např. „okupace“ (s. 37) a „osvobození od Turků“ (s. 38). Ostatně jen samo pojmenování „Turci“ je nepřípustný anachronismus, jelikož není jasné, zda se vztahuje na všechny obyvatele osmanské říše, etnické Turky nebo muslimy bez rozlišení.

Turkolog sarajevského původu Ekrem Čaušević představil ve svém textu (s. 85–92) život a dílo osmanského úředníka srbského původu z Bosny Miloše Mandiče, zejména pak jeho unikátní lexikografické práce. Mandić je autorem prvního relevantního slovníku orientalismů v jihoslovanském prostoru (*Turcizmi u Bosni*, později jako *Tumač turskim, arapskim i perzijskim riječima koje narod u Bosni i Hercegovini upotrebljuje*), který vyšel anonymně roku 1881 a 1895 v Sarajevu pro úřednictvo Zemské vlády. Na rozdíl od srbského spisovatele z Bačky Đorđe Popoviće, jenž stojí za publikací *Turske i druge istočanske reči u našem jeziku* (Bělehrad 1884), byl znalý osmanské turečtiny a jeho závěry, jak dokládá Čaušević na řadě příkladů, jsou až na výjimky platné dodnes. Zde by stálo jistě za srovnání Mandićových prací i s prvním srbsko-tureckým a turecko-srbským slovníkem dalšího osmanského úředníka srbského původu s Bosny Aleksy J. Popoviće z roku 1899.

Pozornému čtenáři rovněž neujde, že Čaušević srbochorvatskou slovní zásobu orientálního původu označuje za turcismy, což sice v jihoslovanském prostředí není nijak výjimečné, ale přinejmenším je to matoucí; slov ryze tureckého původu je tu nemnoho, většinou se jedná o arabismy či persianismy.

Neven Ušumović a Ekrem Čaušević prezentovali ve své stati (s. 93–110) tištěné překlady tureckých autorů v Chorvatsku a chorvatských v Turecku od konce druhé světové války. Z jejich zjištění vyplývá, že zájem o tureckou literaturu v Chorvatsku vzrostl teprve nedávno ve spojitosti s udělením Nobelovy ceny za literaturu Orhanu Pamukovi (2006) a rozmachem turecké televizní tvorby, zejména milostných seriálů. Šíření turecky psaného i mluveného slova napomohla i záhřebská Katedra turkologie, jejíž pedagogové a absolventi se intenzivně věnují překladatelství. Na druhé straně chorvatská tvorba v Turecku je prezentována doposud jen minimálně, jelikož postrádá znalé překladatele. Jedním z nevyslovených závěrů práce je mj. i zjištění, že zatímco do „objevení“ Pamuka tureckou literaturu v Chorvatsku zprostředkovali hlavně Bosňáci, nyní jsou to v drtivé většině rodilí Chorvaté.

Etnoložka Janja Kovačová představila ve svém příspěvku (s. 111–117) rytířský turnaj Alka, který se již tři sta let pořádá v dalmatském městě Sinj a dnes se nachází na seznamu světového kulturního dědictví UNESCO. Kořeny Alky sahají k roku 1715, kdy byl Sinj neúspěšně obléhán osmanským vojskem z Bosny. Na počest neústupných obránců se pak každoročně koná turnaj, který četné prvky, včetně svého jména a užívaného pojmosloví, převzal od Osmanů. Není bez zajímavosti, že Alka se kontinuálně konala bez ohledu na momentální státní zřízení a vládců v Chorvatsku; navštěvovali ji Habsburkové i Karađorđevićové, Ante Pavelić (což autorka taktně přechází) i Josip Broz Tito, Franjo Tuđman i Stjepan Mesić a mnozí další.

Historik Anđelko Vlašić sepsal krátký přehled (s. 119–125) vědeckých a kulturních styků Chorvatska s Tureckem po roce 1991, kdy Záhřeb vyhlásil nezávislost. Z předloženého výčtu kontaktů, ujednání a smluv je patrná jistá nevyváženost vztahů mezi těmito zeměmi. Chorvatská strana projevuje vcelku intenzivní zájem o Turecko, jeho kulturu a dějiny, v návaznosti na to usiluje i o zlepšení hospodářské spolupráce, kdežto Ankara dbá především o uchování osmanského odkazu na chorvatském území, což pisatel nereflektuje v dostatečné míře. Tato nerovnováha je patrná i na poli vzdělávání; zatímco v Záhřebu od roku 1994 působí činorodá Katedra turkologie, v několikanásobně lidnatějším Turecku se vyskytuje jediný lektorát chorvatštiny, a to na univerzitě v Edirne.

Poslední stať (s. 127–133) sepsala antropoložka Ana Malnarová, která bilancovala několikasetleté chorvatsko-turecké vztahy. Podle jejích slov se Turecko, definitivně vytlačené z Balkánu na začátku 20. století, začalo do širšího regionu vracet a upínat k němu své zraky znovu v 90. letech při rozpadu Jugoslávie. Turecká společnost tehdy sympatizovala s jugoslávskými muslimy a snažila se jim všemožně pomáhat. V rámci svého „návratu na Balkán“, zesíleného po nástupu Strany spravedlnosti a rozvoje k moci roku 2002, pak Turecko upevňuje svou přítomnost i v Chorvatsku. Sblížení dvou balkánských zemí se v posledních dekadách odvíjí v několika rovinách: formou regionální spolupráce, kooperací ve strukturách NATO a skrze proces přibližování Turecka k Evropské unii, do které Chorvatsko vstoupilo roku 2013.

Závěrem shrňme, že na všech uvedených příspěvcích je patrná snaha přiblížit čtenáři osmanský (turecký) odkaz v chorvatských zemích a obohatit dnes již bezproblémové vztahy Chorvatska a Turecka o aspekt kulturně historického dialogu. Toto úsilí však místy vede k nepodloženému uhlazování a zmírňování dopadů někdejší chorvatsko-osmanské dějinné interakce, ovšem bez oslabení vyhraněných nacionálních prerogativů vůči Bosně a Hercegovině. Dříve jednostranné popisování válečných střetnutí zneprátelených stran tak pomalu střídají serióznější analýzy dílčích témat a oblastí.⁴ Na syntetickou práci, která by pojednala osmanskou správu dnešních chorvatských regionů z obou zúčastněných stran celistvě a zevrubně, však očividně ještě nenazrál ten pravý čas.

Mihad Mujanović

⁴ Z významnějších prací vzpomeňme: Grga NOVAK, *Prošlost Dalmacije*. Split 2004; Pavao ŽIVKOVIĆ, *Turska osvajanja Slavonije, Srijema i Branje, Beli Manastir* 2007; Fazileta CVIKO-HAFIZOVIĆ, *Požeški sandžak i osmanska Slavonija: sabrane rasprave*. Zagreb 2016.

ZPRÁVY

Michail Jakovlevič Gefer v razgovorach s Glebom Pavlovskijm. Tretjeho tysjačeletija ne budet. Russkaja istorija igry s čelovečestvom. Opyty političeskije, istoričeskije i teologičeskije o Revoljucii i Sovjetskom mire kak Russkom, Moskva, Izdatelstvo „Jevropa“ 2015, 399 s., ISBN 978-5-9739-0220-9.

V Ruské federaci, stejně jako v zahraničí, nejsou v současnosti vzácností publikace pokoušející se vysvětlit podstatu současného dění v Rusku. Anotovaná kniha je ovšem mezi nimi výjimečná. Je totiž jedinečným souborem autentických textů vzešlých z besed ruského žurnalisty a někdejšího sovětského disidenta Gleba Olegoviče Pavlovského (*1951) s významným sovětským a ruským historikem, filozofem a publicistou Michaiilem Jakovlevičem Geferem (1918–1995). Pavlovského pojila s Geferem dlouholetá známost. Ač věkově hodně vzdálení, byl jim od jejich prvních setkání, k nimž došlo ve druhé polovině 70. let 20. století, vlastní soulad jejich názorů, výrazně kritických vůči oficiální sovětské ideologii. V 80. i první polovině 90. let jejich setkání více či méně pravidelně pokračovala. Besedovali o současném Sovětském svazu, ale především o jeho minulosti, geopolitice a kulturních a civilizačních souvislostech. Pavlovskij si mnohé z toho zaznamenával. To mu také umožnilo, aby na sklonku Gef-

retova života, v první polovině 90. let 20. století připravil první edici Geferových publikací s jeho autentickými komentáři. Čtenářský úspěch Pavlovského povzbudil ke zpracovávání Geferových textů a rozhovorů s ním i po jeho smrti. Velkou pozornost v Rusku např. vyvolal jeho výběr *Trenirovka po istorii (Master-klassy Gefera)*, který vyšel v Moskvě v roce 2004. Právě na něj anotovaná publikace tematicky navazuje. Je ovšem něčím více. Je totiž sestavena výhradně z jejich rozhovorů. Ovšem takových, že tvoří pozoruhodně celistvý přehled Geferových názorů. Nepochybně výstižné je Pavlovského konstatování v úvodu, že se jedná o Geferovu názorovou závět.

Kniha *Tretjeho tysjačeletija ne budet* je rozdělena do 17 částí. S ohledem na kulatá výročí, kterými Rusko v loňském a letošním roce procházelo, si zaslouhují zvláštní pozornost ty, které se zaměřují na osobnosti Lenina a Stalina a na tzv. Říjnovou revoluci. Neméně zajímavé jsou však i ty, které vysvětlují z Gefferova pohledu moderní Rusko, tedy zamýšlejí se nad děním v první polovině 90. let 20. století. Pozoruhodná v nich je rovněž Geferova historická retrospektiva a jeho přiblížení analogií mezi staršími a novějšími dějinami a životem starého a moderního Ruska.

Gefer, který pocházel ze Simferopolu, poměrně přirozeně vzpomínal v úvodních pasážích na Krym. Ačkoli k anexi Krymu

Ruskou federací došlo teprve téměř dvě desetiletí po Gefterově smrti, Gefter ji v podstatě předpověděl. A to nejen na základě rozboru geopolitických zájmů Ruska, ale i kulturně civilizačních projevů života ruské, ukrajinské a krymské společnosti. Krym doby svého mládí definoval jako internacionální zemi. Tvrdil, že tomu tak bylo proto, že ve 20. letech 20. století, kdy na něm vyrůstal, tam žili Němci, Bulhaři, Tataři, Židi, Rusové, Řeci i Ukrajinci. To podle jeho názorů determinovalo řadu tamějších intelektuálů, včetně jeho, nejprve k internaciona- lismu a následně ke kosmopolitismu. Ten jej také přivedl k rozchodu s oficiální sovětskou ideologií. Podstatné ovšem bylo, že ve 30. letech 20. století začal studovat na Moskevské univerzitě, která s ohledem na jeho pozdější kritické názory vůči oficiálnímu sovětskému dějepiscství, nesla v letech 1932–1937 jméno historika Michaila Pokrovského.

Historika v anotované publikaci zaujmou především ty Gefterovy názory, které se týkají ruské a sovětské minulosti. Mnohé z nich jsou velmi inspirativní i pro současnost. Především proto, že leccos prozrazují o mentalitě ruské společnosti a o její historické proměnlivosti. Signifikantní např. je, že Gefter předkládá sovětské dějiny nejen jako pokračování ruských, ale vysloveně jako jejich vyvrcholení. Sovětské období popisuje jako kontinuální s předchozím, jako „přirozené“ prolnutí Ruska do sovětské civilizace a pak do jejího rozpadu („samoubijstvo“). Charakteristické pro Gefterův výklad je jeho soustředění na osobnosti, na jejich vize, cíle a ambice a především jejich až paranoidní nenávisť k ostatním; snahu prosadit svoje vize za každou cenu, bez ohledu na jakékoli hodnoty, včetně hodnoty lidského života. Specifické je ovšem rovněž Geftero-

vo pojetí ruské budoucnosti. Podle něj totiž nevyrůstá z minulosti, tedy zkušeností, ale až ze současnosti. Hlavní determinantou přitom prý je strach. Ten pak přetrvává i do budoucna. Život tak ovlivňuje nejistota, která dokáže být až fatální. Problémem podle Geftera tedy není to, co se s Ruskem dalo dříve, ale co si o něm dnešní společnost myslí a jak takto vytvořený obraz interpretuje.

Neupozornit nelze ani na Gefterovo vysvětlení role **náhody a nahodilosti** v dějinách jako dalšího stěžejního determinujícího faktoru ruské minulosti. Jako příklad uvádí jednání mezi Leninem a Trockým, které se mělo uskutečnit téměř v předvečer Říjnové revoluce, na němž prý Lenin navrhl Trockému, aby on byl předsedou vlády. Trockij to měl odmítnout s tím, že je židovského původu a Rusové Židům nevěří. Obdobně Gefter zmiňuje Velký teror druhé poloviny 30. let, který měl v jeho pojetí fatální následky pro celou ruskou společnost. Především tím, že na jedné straně vyvolal fyzický strach – obavy ze zatčení, obvinění, odsouzení. Na druhé straně ovšem způsobil ještě výraznější formu strachu – obavy ze ztráty víry. Víry v budování komunismu, ve Stalina jako jedinečného vůdce, ve „skvělé“ cíle.

Přečtení Pavlovského rozhovorů s Michailem Gefterem prospěje každému, kdo se chce zamyslet nad Ruskem, jeho minulostí i současností. Mnohé Gefterovy názory jsou nekonvenční. Nejsou však jedněmi z řady, které vyjadřují ruští intelektuálové. Jsou pečlivě promyšlené a mnohými fakty podložené. Při čtení této knihy je však třeba mít notnou dávku trpělivosti a číst ji velmi pozorně. Rozhodně nepatří mezi „lehké“ čtení. Navíc vyžaduje větší znalost reálií z ruské minulosti i současnosti. Prospějí i alespoň základní znalosti názorů staršího

ruského dějepisce. Ať ji ale čteme jakým-koli způsobem, včetně toho, že si informace dohledáváme v dalších publikacích, výsledek nás nezklame.

Radomír Vlček

František ČAJKA – Marcel ČERNÝ (eds.), *Slovník jazyka staroslověnského. Historie, osobnosti a perspektivy*, Praha, Slovanský ústav AV ČR, v. v. i. 2016, 591 s., ISBN 978-80-86420-56-1.

Dějiny slavistiky nepatří v současné době v českém, ani širěji středoevropském prostředí k preferovaným disciplínám. Jejich postavení je ovšem obdobné jiným oborům dějin vědy, jež – nejen k vlastní škodě – stojí na okraji bádání. Mezi veřejností je ovšem o ně zájem. Je totiž zřejmé, že právě tato disciplína mnohé objasňuje, a to nejen co se týče vysvětlení její geneze a oborových vývojových peripetií, ale i pokud jde o poznání konkrétních mezioborových problémů, často i mimořádně aktuálních. Ani zdaleka se to však netýká jen společenských věd. Do značné míry to platí i pro vědy přírodní a technické. V jejich případě, možná dvojnásobně, protože právě v nich naši předci připravili, objevili a leckdy i vyzkoušeli nejedno z toho, co je nově sledováno. Možná ve vzájemné interakci vědních disciplín leží klíč k revitalizaci oborů dějin vědy a k jejich výrazné, moderní, interdisciplinární spolupráci.

Zůstaňme však u společenských věd, především u dějin slavistiky, jejichž komplexní tematický přístup, promítnutý do historické retrospektivy, v nejednom případě napomáhá osvětlit jak konkrétní slavistické bádání a dění kolem něj, tak přispívat k poznání toho, co hrdě označujeme jako

národní kulturní dědictví. Slavistika, a to ji v mnohém spojuje s přírodními a technickými vědami, je však mezioborovou disciplínou. To je v dnešní době výrazné oborové specializace a soustředění se na konkrétní tematické problémy často téměř nepřekonatelný problém. Mnozí posuzovatelé návrhů slavistických projektů se podivují, jak je možné, aby se v jejich rámci používaly odlišné metodologické postupy, nebo nebylo od samotného počátku jednoznačně oborově definované paradigma. Přitom pro poznání předmětů národního kulturního dědictví, podobně jako pro odhalení nejednoho přírodovědného či technického tajemství, je právě metodologické a mnohdy i tematické překračování či vzájemné ovlivňování v průběhu řešení projektu vysloveně nutné. Nejen proto považují za velmi cenné, že se pracovníkům Slovanského ústavu AV ČR, v. v. i., ve spolupráci s odborníky z dalších institucí podařilo obhájit a zrealizovat projekt, který přinesl mnohem více, než co mohl prozradit název výsledné kolektivní monografie. Anotovaný *Slovník jazyka staroslověnského*, jak naznačuje jeho podnázev – *historie, osobnosti a perspektivy* –, není ani zdaleka „jen“ příspěvkem ke staroslověnštině a k oboru, který se jejím poznáváním zabývá, totiž paleoslovenistice. To navzdory skutečnosti, že i ono „jen“ je chápáno vysoce pozitivně, protože ani v tomto směru nemá česká slavistika pole svého bádání dostatečně zmapované.

Slovník jazyka staroslověnského je rozdělený do tří základních oddílů. První – *Studie* – tvoří 9 přehledových statí, z nichž je nutné upozornit především na studii Emilie Bláhové *Kronika jazyka staroslověnského*. V ní jsou z pohledu členky pracovního týmu *Slovníku* popsány všechny podstatné události a okolnosti spojené s jeho

vznikem, stejně jako představeny klíčové osobnosti, které se zasadily o vznik tohoto unikátního díla. Následující pasáže oddílu *Studie* tvoří pojednání o souvisejících projektech, zejména o *Dotacích ke Slovníku jazyka staroslověnského, Etymologickém slovníku jazyka staroslověnského*, slovnících církevně slovanského jazyka chorvatské a makedonské redakce a tzv. Srovnávacím indexu.

Druhý oddíl – *Portréty* – byl sestavený ze třinácti různě obsáhlých biogramů osobností podílejících se na vzniku zmíněného díla. V abecedním pořádku jsou zde představeny biografie Marty Bauerové (*1928), Emilie Bláhové (1931–2016), Karla Haderky (1922–1969), Zoe Hauptové (1929–2012), Stanislava Herodese (1921–2007), Václava Konzala (*1931), Vladimíra Kyase (1917–1990), Ilony Páclové (1933–1988), Ludmily Pacnerové (1925–2008), Žofie Šarapkové (*1934), Markéty Štěrbové (1913–2003), Josefa Vláška (1934–2014) a Pavla Vyskočila (1926–1988). Pojednání o jejich životních soukromých i profesních osudech, doplněné jejich odbornou charakteristikou, provází bibliografie jejich prací a soupis literatury, která reflektuje jejich činnost. Nelze ovšem nepřipomenout to, na co editoři díla upozornili v úvodu, že bibliografie nelze chápat jako zcela vyčerpávající. Vzhledem k šíři tvorby sledovaných osobností v zahraničí je nebylo možné vždy s určitostí ověřit, stejně jako nebylo v silách autorů biogramů dohledat všechny ohlasy jejich lexikografických děl. Opomenuty mohly zůstat i některé drobnější práce spoluautorů, především ty, které se netýkaly přímo paleoslovenistiky.

Třetí oddíl – *Přílohy* – představuje jednak soupisy a tabulky, které reflektují účast jednotlivých autorů na *Slovníku*, a zároveň

přetiskují a v několika případech editují různé archivní dokumenty. Jejich úkolem je dokumentárně mapovat tvorbu *Slovníku jazyka staroslověnského*. Pro dějiny slavistiky je ovšem škoda, že u nich není jednoznačně uvedeno, kde se archiválie nacházejí. Nejedna z nich by totiž byla využitelná i pro badatele, kteří se věnují širším souvislostem dějin slavistiky, nebo kteří sledují dějiny slavistických institucí.

Kolektivní monografie *Slovník jazyka staroslověnského – historie, osobnosti a perspektivy* je druhým svazkem ediční řady Slovanského ústavu AV ČR, v. v. i., významně nazvané *Studiorum slavicae memoria*. Soustředí se na významné osobnosti české slavistiky, především ty, které byly spojeny se Slovanským ústavem, který působil v meziválečném a poválečném Československu až do roku 1963, a některými jeho, především jazykovědnými, nástupnickými organizacemi. Historické obory v zaměření ediční řady zůstávají stranou. Je ovšem třeba mít na zřeteli, že to byli především koryfeje historických oborů, kteří se zasadili o to, aby byl Slovanský ústav na konci roku 1963 zrušen a aby vznikl Ústav dějin evropských socialistických zemí, později rekonstruovaný do podoby Československo-sovětského institutu, ve kterém se slavistické bádání omezilo na dějiny a dokonce i jen na jejich jednu část s prioritním zaměřením na minulost Sovětského svazu. Nepochybně je podle mého názoru ke zvažování, zda by v nových podmínkách a poté, co se v uplynulých více než 25 letech od Sametové revoluce dostatečně vyprofilovala odborná pracoviště, nemělo uvažovat o výraznější tematicky profilované slavistické projektové spolupráci a tvorbě společných slavistických oborových týmů či center, v nichž by se historie opět stala rovnocen-

nou disciplínou ostatním, slavistiku profilujícím, oborům.

Radomír Vlček

Marcel ČERNÝ – Petr KALETA – Eliška PAPCUNOVÁ (eds.),

Pražské sorabistické studie II.

K 360. výročí narození pražského sochaře lužickosrbského původu Matěje Václava Jäckela (1655–1738),

Česko-lužická historie, č. 6, Praha,
Společnost přátel Lužice – Filozofická
fakulta Univerzity Karlovy – Serbski
institut Budyšin 2016, 304 s.
[+32 s. barev. příl.],
ISBN 978-80-905626-8-4.

Kolektivní monografie *Pražské sorabistické studie II. K 360. výročí narození pražského sochaře lužickosrbského původu Matěje Václava Jäckela (1655–1738)* přináší celkem 21 studií z pera sorabistů z Česka, Německa (Lužice), Polska a Srbska. Zahrnuje témata ze všech hlavních sorabistických disciplín a tomu odpovídá i její vnitřní členění do čtyř základních oddílů.

První oddíl *Dějiny umění a kulturní věda* (s. 13–74) otevírá Jana Tischerová (*Matěj Václav Jäckel, lužický sochař českého baroka, jeho život a dílo*) svou charakteristikou Jäckelovy tvorby, kterou vřazuje do dobového kontextu i do širších souvislostí středoevropského sochařství dané epochy. Marija Měrcinowa (*Vizuální identifikace. Lužičtí Srbové v rané portrétní fotografii*) se pokusila naznačit důležité aspekty v počátečních dějinách fotografického zachycování lužickosrbského obyvatelstva. Christina Boguszowa (*Umělecká sbírka Lužickosrbského muzea v Budyšině a nové nákupy posledních let*) zmapovala vybraná díla lužickosrbských

i zahraničních autorů ze sbírek nejdůležitější muzejní instituce Lužických Srbů. Jurij Luščanski (*Neznámý lužickosrbský malíř Horst Šlosar (1903–1964)*) představil pozapomenutou lužickosrbskou osobnost socialistického realismu v období Německé demokratické republiky s využitím bohatého ilustrativního materiálu (na konci publikace jsou reprodukovány barevné obrazové přílohy týkající se nejen Šlosara, nýbrž celého 1. oddílu). Nicole Dołowy-Rybińska (*Jazykové a kulturní praktiky mladých katolických hornolužických Srbů*) pojednala o svých výzkumech z oblasti identity mladých lužickosrbských katolíků v Horní Lužici.

Druhý oddíl *Etnologie a hudební věda* (s. 77–139) je uveden Leošem Šatavou (*Region Lužice na přelomu 18./19. století. Počátky novodobé lužickosrbské identity a jazykového obrození*), který se zamýšlí nad formováním moderní národní identity Lužických Srbů v době pozdního osvícenství. Ines Kellerowa (*Lužickosrbské lidové kroje dnes – zkušenosti jejich nositelek*) pojednává o současné situaci v oblékání lidového kroje v Lužici. Petr Ch. Kalina (*Činnost Jurije Mencla na poli lužickosrbských nástrojů pro lidovou hudbu*) podává portrét houslařského mistra a rovněž hráče na několik typů lužickosrbského lidových houslí Jurije Mencla. Měrko Šolta-Scholze (*Lužickosrbská svatba – lužickosrbské národní oratorium*) odpovídá na otázku, jaký měla lužickosrbská kantáta *Serbski kwas* na slova národního klasika Handrije Zejlera, zhudebněná na přelomu let 1849/1850 skladatelem Korlou Awgustem Kocorem, vliv na formování lužickosrbského národa. Lukáš Novosad (*Z každým létem přibývá hvězdný čas. Moderní lužickosrbské písňové texty*) nastiňuje základní obrysy poetiky lužickosrbských písňových textů po roce 1945, mnoh-

dy překládaných či volněji upravovaných podle českých „šlágrů“.

Třetí oddíl *Literární věda a dějiny* (s. 143–225) zahajuje Marcel Černý (*Jan Petr jako historik lužickosrbské literatury*) zevrubnou analýzou nemalého sorabistického literárněvědného odkazu kontroverzního slavisty Jana Petra (1931–1989), u něhož jinak převažovala orientace lingvistická a který jako „normalizační kádr“ zastával vysoké funkce na pražské filozofické fakultě i v Československé akademii věd. Dietrich Scholta-Scholze (*Jurij Brězan (1916–2006): ve staré Spolkové republice „jen“ autor knih pro děti a mládež*) porovnává recepci rozsáhlého díla spisovatele ve Spolkové republice Německo s jeho pozicí v literárním životě Lužice a celé někdejší Německé demokratické republice. Franc Šen (*Knihovna Lužickosrbského gymnaziálního spolku – slovanská knihovna v Budyšině*) popisuje historii vzniku a fungování knihovny Lužickosrbského gymnaziálního spolku v Budyšině, důležité svými slaviky. Piotr Pałys (*Od slovanské vzájemnosti k internacionalismu. Lužickosrbský věstník (1946–1948) versus Nová Lužice (1948–1949)*) se zabývá problematikou dvou českých populárních periodik, reflektujících lužickosrbské záležitosti po roce 1945. Petr Kaleta (*Lužickosrbsští poslanci v parlamentních volbách vrcholné totality NDR v letech 1954 a 1958*) se věnuje nejnovějším dějinám Lužických Srbů po druhé světové válce. Studie tematicky předjímá jeho nejnovější knihu *Lužičtí Srbové v lidové sněmovně. Nástin politického života v srbské Lužici v době NDR* (Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2017). Hynek Oberhel (*Archiv Společnosti přátel Lužice*) charakterizuje současný stav spolkového archivu.

Čtvrtému oddílu *Jazykověda* (s. 229–284) dominují dvě srovnávací sondy na té-

ma pravopisného slovníku Pawoła Völkela z pera Tadeusze Lewaszkiwicze (*Jazykové a redakční rozdíly mezi prvním (1970) a čtvrtým (1981) vydáním*) a Renaty Bury (*Rozdíly mezi čtvrtým a pátým vydáním ortografického Vökelova slovníku*). Jana Šolcína (*Aktuální problémy osvojení a naučení lužické srbštiny*) se zaměřuje na sorabistickou didaktickou a vzdělávací problematiku. Edward Wornar (*Nejstarší dolnolužickosrbský katechismus z poloviny 16. století (katechismus z Gothy)*) podává lingvistickou charakteristiku jedné z prvních souvislejších památek dolní lužické srbštiny. Dalibor Sokolović (*Jazykové postoje Lužických Srbů a Slováků ve Vojvodině*) srovnává výsledky svých jazykovědných výzkumů u Lužických Srbů a vojvodinských Slováků.

Publikace, vybavená německým resumé (s. 291–294) a jmenným rejstříkem (s. 295–302), je již 6. svazkem ediční řady *Česko-lužická historie*. Pražská setkávání předních znalců jazyka, literatury, kultury a umění Lužických Srbů se tak ukazují jako podnětná platforma pro odbornou činnost sorabistů různých oborů a zároveň jako smysluplná, nově vznikající tradice s velkým badatelským i popularizačním potenciálem.

Nikol Vosmíková

Petra KOŠTÁLOVÁ (ed.),
Šimon Polský. Putování 1608–1618. Cestopis a kroniky arménské poutníka,
Praha, Argo 2016, 487 s.,
ISBN 978-80-257-1934-3.

Arménské prameny pro studium dějin střední a východní Evropy se dosud užívají jen výjimečně. Přitom arménská diaspora se na území dnešního východního Polska

a na pravobřežní Ukrajině usazovala již v období vrcholného středověku a patřila mezi početné a vlivné komunity. Studium arménských pramenů tak nejen doplňuje celkový historický obraz zmíněných zemí, ale propojuje je také s těmi oblastmi v Orientu, s nimiž arménská komunita udržovala styky.

Záslouhou Petry Košťálové se do rukou českého čtenáře dostává překlad jednoho z nejpozoruhodnějších pramenů z této oblasti. Překladatelka a editorka svazku patří mezi přední české armenisty, je autorkou monografie *Stereotypní obrazy a etnické mýty Arménie* (Praha 2012), dále se podílela na kolektivní monografii *Katastrofa křesťanů: likvidace Arménů, Asýřanů a Řeků v Osmanské říši v letech 1914–1923* (Červený Kostelec 2017). Zkušenosti s edicemi pramenů nabyta v souboru *Arménské kroniky od jezera Van (XVI.–XVIII. století)* (Červený Kostelec 2011), který sestavila, přeložila a doplnila úvodní studií.

Recenzovaná publikace se skládá z vlastního cestopisu Šimona Polského (Simon Lehaci, 1684/5–cca 1639) a dále z jeho menších děl, mezi něž patří dva kolofony a několik menších kronik zachycujících významné historické události 20. a 30. let 17. století. Práce je vybavena rozsáhlou (přibližně stostránkovou) a fundamentálně pojatou předmlouvou, která seznamuje s osudy arménské komunity v Polsku a představuje život a dílo samotného Šimona Polského. V návaznosti na monografii *Stereotypní obrazy a etnické mýty Arménie* si autorka v Šimonově díle všimá zejména heterostereotypů různých blízkovýchodních komunit, mezi něž patří nearménští východní křesťané, Židé, muslimové, západní křesťané, Arabové a další. Dále publikace obsahuje rozsáhlý (více než 80 stran) poznámkový apa-

rát, výkladový slovníček a převodník měř, vah a měn.

Šimon Polský na svou velkou cestu vyrazil v roce 1608. Jednalo se o rozsáhlé poznávací putování, které jej nejprve zavedlo do Kostantinopole, aby poté navštívil pobřeží Egejského a Marmarského moře a posléze po cestě do Říma poznal Itálii. Jeho další cesta vedla zpět do Orientu, kde navštívil Egypt a jeho putování završila pouť do Svaté země. Kromě popisu těchto cest jsou hodnotné zejména pasáže popisující situaci arménské komunity. Pro historika zabývajícího se střední a východní Evropou je zvláště zajímavé líčení jejího postavení v samotném Polsku, kde arménská diaspora v 17. století zažívala řetězec závažných událostí, které nakonec vedly k jejímu úpadku, z nichž klíčovou bylo přistoupení k unii s katolickou církví.

Překlad pramenných textů v publikaci je z jazykového i faktografického hlediska proveden velice zdařile. Fundovaná a zároveň čtivá je také úvodní studie editorky. Jednalo se o nelehký úkol, protože publikace zahrnuje celou řadu specifických arménských, osmanských a obecně orientálních reálií. Editorka většinu z nich v textu zachovává v původním znění a vysvětlení ponechává na poznámkovém aparátu a výkladovém slovníčku. Takové řešení lze v případě edice pramenů považovat za optimální.

Výklad a vysvětlení reálií je v úvodní studii i poznámkovém aparátu fundovaný a zároveň srozumitelný. Určitě nedostatky nicméně nalezneme u náboženských reálií. Uvedme některé příklady. Ačkoli oficiální název arménské autokefální církve zní Arménská apoštolská církev, nelze v textu hovořit pouze o „apoštolské církvi“. Zvláště nevhodně takový zkrácený název vyznívá při konfrontaci s jinou církví s apoštolskou

posloupností (viz s. 92: „katolickou a apoštolskou víru“; cožpak „katolická víra“ není apoštolská od svatého Petra?). Zcela zřetelné není ani pojetí duchovních hodností; co se například rozumí pod pojmy „kněz vyššího svěcení“ a „kněz nižšího svěcení“ (např. na s. 110–111)? Podle katolické terminologie existuje vyšší a nižší svěcení, ale kněz je vždy instalován do své hodnosti svěcením vyšším, další svěcení je pak již biskupské. Stejně tak nemůžeme v případě východních a orientálních církví hovořit o „celibátu“ (s. 444), jedná se o mnišství. Pro pravosláví nepovažují za šťastné v češtině užívat pojem „ortodoxie“, protože jej lze vztáhnout ke každému pravověří i mimo křesťanský rámec. Není také možné, že „v neděli ráno se pak slavily pašije“ (s. 106). V neděli, zvláště pak na Velikonoční neděli, se oslavuje vzkříšení, a nikoli jemu předcházející utrpení (pašije).

Jak ve své úvodní studii zmiňuje Petra Košťálová, *Putování Šimona Polského* má své analogie v celé řadě dobových cestopisů, včetně těch českých, s nimiž autorka také vyprávění konfrontuje. Avšak pohled Arména pocházejícího ze střední Evropy přináší na problematiku zcela nový a neotřelý pohled. Z tohoto důvodu a s přihlédnutím k celkové kvalitě publikace lze *Putování Šimona Polského* doporučit co nejširšímu okruhu zájemců.

Hanuš Nykl

Edward DŁUGAJCZYK –
Miłosz SKRZYPEK (eds.),
*Protokoły posiedzeń plenarnych Rady
Narodowej Księstwa Cieszyńskiego
(1918 – 1920)*, Część I. – II.,
Cieszyn 2016, 524 s., 414 s.
ISBN 978-83-940832-4-3.

Poláci v Těšínském Slezsku se prohlásili za součást polského státu už 12. října 1918, a proto se někdy uvádí, že právě zde byla obnovena polská nezávislost. Reprezentantem Poláků se zde stala Rada Narodowa Księstwa Cieszyńskiego, která v následujících měsících stala, s ohledem na obtížné konstituování centrální vlády v Polsku, důležitým správním orgánem. Těšínské Slezsko však patřilo k územím s komplikovanou národnostní strukturou a s velkým hospodářským potenciálem. Češi ho pokládali za součást Zemí Koruny české a už před válkou se region stal místem tvrdých střetů mezi sebou rivalizujících Čechů a Poláků. Už koncem října 1918 zde proto existovala velmi třaskavá situace, kterou se načas podařilo zažehnat smlouvou o prozatímním rozdělení Těšínského Slezska uzavřenou zemi Radou Narodową a Zemským národním výborem pro Slezsko sídlící v Opavě.

Dobře známé události dalších měsíců a let jsou velmi smutnou kapitolou v dějinách Těšínského Slezska završenou arbitráží mocností z 28. července 1920 o rozdělení sporného území. I když se tato problematika stala předmětem už řady historických zpracování, faktem zůstává, že často bývají příslušné práce zatíženy emocionálními postoji, respektive tzv. českým nebo polským pohledem na věc. Východiskem z této nezdravé situace je studium pramenů a snaha pochopit motivy (což však neznamená se

s nimi vždy ztotožnit) jednání protistrany. Nyní se historikům dostává do rukou velmi zásadní materiál k dějinám československo-polského sporu o Těšínsko.

Protokoly z jednání Rady Narodowej se podařilo objevit až v roce 1990, avšak ještě dvacet šest let čekaly na ediční zpracování. Anotovaná edice přitom nepřináší pouze záznamy se schůzí. Ve druhém svazku připravili editoři výběr dokumentů vztahující se k tématům probíraným na zasedáních. Jsou zde také seznamy členů Rady, rejstříky pro oba svazky, seznam pramenů a literatury a cizojazyčná shrnutí (v němčině a češtině). Edice vyšla v rámci řady Bibliotheca Tessinensis, a to v její polské sérii jako osmý díl. V prvním svazku najdeme také vstupní studii s nástinem dějin poměrů v Těšínském Slezsku ve sledovaném období (srov. recenzi Dana Gawreckého v *Slezském sborníku* 114, 2016, č. 2, s. 99–102), rozbořením literatury a také pojednání o osudech protokolů Rady. Dokumenty jsou opatřeny podrobným poznámkovým aparátem s vysvětlivkami zmiňovaných událostí a biogramy. Nejen s ohledem na blížící se sté výročí československo-polského sporu o Těšínské Slezsko se edice stane vyhledávaným pramenem.

Jiří Friedl

Marek KORNAT,
*Wacław Grzybowski ambasador
w Moskwie (1936–1939).
Biografia polityczna,*

Warszawa, Wydawnictwo Sejmowe 2016,
320 s. ISBN 978-83-7666-402-6.

Wacław Grzybowski patřil mezi významné diplomaty meziválečného Polska. Nyní se do rukou čtenářů dostává jeho životopis

z pera předního znalce zahraniční politiky polského státu mezi oběma světovými válkami Marka Kornata. I když se jedná – jak naznačuje podtitul – o politickou biografii – samotný název jednoznačně zdůrazňuje, že těžiště výkladu spočívá v sice krátkém, avšak pro Polsko zásadním působení Grzybowského ve funkci velvyslance v Sovětském svazu. Diplomatem se W. Grzybowski stal poměrně pozdě – až po květnovém převratu v roce 1926. Jeho první mise přitom mířila do Československa, kde jako vyslanec pobýval v letech 1927–1935. I když tato kapitola z Grzybowského kariéry nepřitahuje největší pozornost autora, přesto jí věnuje jistý prostor. Vždyť Grzybowski prožil v Praze období, kdy vztahy mezi Polskem a Československem byly ještě poměrně dobré, aby se po roce 1934 výrazně zhoršily. Autor přitom ukazuje na úskalí, jaké přináší velmi neúplná pramenná základna (většina materiálů polského ministerstva zahraničních věcí vzala za své za druhé světové války). Zatímco sám Grzybowski vzpomínal, že Piłsudski mu před odjezdem do Prahy nevydal žádné vůči Československu nepřátelské instrukce (ačkoli, jak známo, neměl o něm maršál valného mínění), ministr zahraničních věcí August Zaleski naopak později tvrdil, že maršálovy pokyny Grzybowskiému byly natolik protičeskoslovenské, že je musel mírnit, aby vztahy mezi oběma státy zůstaly alespoň korektní. Kde je pravda, nevíme. Autor se domnívá, že zhoršení československo-polských vztahů nebyla vina Grzybowského, ačkoli sám vyslanec sympatií k jižnímu sousedovi neměl.

Největší pozornost M. Kornat soustřeďuje na dobu, kdy byl Grzybowski velvyslancem v Moskvě. Pro českého čtenáře má její význam zejména ty části knihy o září

1938, která umožňují na případné sovětské angažmá ve prospěch Československa nahlédnout z polské perspektivy. Nejvíce se však kapitoly o Grzybowského působení v Moskvě soustřeďují na otázku, nakolik mohla polská diplomacie předpovědět sovětské kroky v září 1939 a čelit jim. Kornat zdůrazňuje, že mise v Moskvě s sebou přinášela mnoho těžkostí. Neustálé sledování všech zaměstnanců ambasády v podstatě znemožňovalo získat věrohodné informace. V podobné situaci přitom byli i představitelé anglického a francouzského velvyslanectví. Bylo proto nemožné zjistit, na čem se ve skutečnosti Německo a Sovětský svaz v srpnu 1939 dohodly. I povolání některých ročníků Rudé armády v září 1939 vnímal Grzybowski jen jako preventivní opatření s ohledem na to, že blízko sovětských hranic se rozhořel válečný konflikt. Vysoce autor naopak oceňuje Grzybowského postoj ve chvíli, kdy byl předvolán do lidového komisariátu zahraničních věcí, aby si převzal nótu, v níž Moskva oznamovala zahájení obsazování polských východních území. Grzybowski ji odmítl přijmout a M. Kornat dodává, že se jednalo o moudrý postup. Kdyby ji přijal, akceptoval by tím i tvrzení, jímž Sověti odůvodňovali svou ozbrojenou intervenci: konec existence polského státu. Grzybowski tím zároveň vytvořil kánon, jak v takových situacích postupovat. Polsko ho znovu aplikovalo, když v dubnu 1943 oznámili Sověti přerušení diplomatických styků s polskou exilovou vládou poté, co se obrátila na Mezinárodní Červený kříž s prosbou o vyšetření okolností smrti polských důstojníků v Katyni.

Mise v Moskvě byla zároveň Grzybowského poslední. Patřil k exponentům sanačního režimu, a tak vláda gen. W. Sikorského s jeho službami už nepočítala. Okupaci pro-

žil ve Francii, kde zůstal i po válce až do své smrti.

Knihy M. Kornata, psaná se znalostí věci a zároveň věcně a bez emocí (ačkoli sympatie k hrdinovi knihy autor neukrývá), se bezpochyby stane důležitým příspěvkem k dějinám polské meziválečné zahraniční politiky.

Jiří Friedl

Jarosław RABIŃSKI –
Ewa RZECZKOWSKA –
Jadwiga KOWALSKA (eds.),
Dziennik czynności Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego.
Tom I, 30 VIII 1939–31 VII 1940,
Lublin 2016, 943 s.,
ISBN 978-83-8061-287-7.

Polská historiografie se může pochlubit řadou edic dokumentů pro období druhé světové války. Už v 60. letech 20. století vyšel soubor nejdůležitějších dokumentů k polské otázce za války (*Sprawa polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej*, Stefania Stanisławska [ed.], Warszawa 1965) a k polsko-sovětským vztahům (vyšla v anglickém překladu pod názvem *Documents on Polish-Soviet relations 1939–1945*), jejichž utváření mělo zásadní dopad na polské moderní dějiny. Jelikož však dokumentace polské exilové vlády a jí podřízených vojenských jednotek zůstávala deponována v londýnských depozitářích Polské institutu a muzea gen. W. Sikorského, mohla fundamentální edice dokumentů k dějinám polského domácího odboje pod názvem *Armia Krajowa w dokumentach* vyjít nejprve v zahraničí. Až rozpad sovětského bloku v roce 1989 otevřel dosud nevídané možnosti zpracování dal-

ších edic. Několikasvazková *Armia Krajowa w Dokumentach* mohla vyjít v reedici a v současné době Institut národní paměti přistoupil k jejímu novému zpracování a rozšíření. Z řady dalších edic k polskému domácímu i zahraničnímu odboji je třeba zmínit zejména velký projekt vydání protokolů ze zasedání polské exilové vlády spojený se jmény Wojciecha Rojka a Andrzeje Suchcitze. Tandem profesora Jagellonské univerzity a vedoucího archivu Polského institutu a muzea gen. Sikorského se ukázal jako dobrá volba, díky níž mají dnes badatelé k dispozici kompletní ediční zpracování tohoto zásadního pramene.

Spolupráce mezi historiky působícími v Polsku a v Londýně v tomto směru pokračuje. Posledním příkladem je edice deníku činnosti hlavního velitele polské armády na Západě gen. W. Sikorského. I když se jedná spíše o evidenční pomůcku, která pouze v bodech zachycuje denní program generála, díky pečlivě zpracovanému poznámkovému aparátu získává edice značně na při-

dané hodnotě. Deník dává nahlédnout do každodenní činnosti Sikorského, možnost udělat si představu, s kým se setkával a která místa navštěvoval. Zaznamenává také důležité události, jako podpisy smluv či jiné významné události. První svazek obsahuje záznamy do konce července 1940. Pro české historiky však bude mnohem zajímavější svazek druhý. Po porážce Francie a následné evakuaci na britské ostrovy se v československo-polských vztazích začala psát nová a výrazná kapitola, vrcholící deklarací z 11. listopadu 1940, jež fakticky zahájila jednání o československo-polské konfederaci. Bude zajímavé zjistit, jak se konfедераční jednání a československo-polské vztahy vůbec v této době odrážejí v záznamech deníku hlavního velitele polské armády.

Edici předchází vstupní studie a ediční poznámka (oba texty jsou na závěr knihy připojeny i v anglickém překladu), nechybí ani seznam pramenů a literatury, fotografická příloha a rejstříky (jmenný, místní, věcný).

Jiří Friedl

ZPRÁVY Z VĚDECKÉHO ŽIVOTA

Životní jubilea dvou předních českých balkanistů (Miroslav Šesták, Miroslav Tejchman)

Na přelomu loňského a letošního roku oslavili významná životní jubilea – 80 let – dva přední čeští balkanisté: 24. listopadu 2017 si tyto „kulaté“ narozeniny připomenul PhDr. Miroslav Šesták, CSc., a 4. dubna 2018 PhDr. Miroslav Tejchman, DrSc. Podrobnou charakteristiku a zhodnocení vědecké práce obou badatelů, jež doplnily i jejich výběrové bibliografie, přinesly před deseti lety *Slovanské historické studie*.¹ V rámci SHS 32/2007, které byly koncipovány jako sborník k sedmdesátinám M. Šestáka a M. Tejchmana, vyjádřilo uznání oběma kolegům, formou opublikovaných odborných příspěvků, 24 historiček a historiků věnujících se dějinám střední, východní a jihovýchodní Evropy. Současné „kulatiny“ jubilantů, našich dlouholetých bývalých spolupracovníků, si chceme připomenout skromněji a stručněji, ale o to upřímněji.

Miroslav Šesták a Miroslav Tejchman byli na přelomu 50. a 60. let minulého století jedni z posledních žáků význačné české slavistky a byzantoložky – profesorky Milady Paulové, jež přednášela na pražské filozofické fakultě. Oběma se v roce 1964 podařilo nastoupit do tehdy nově ustaveného Ústavu dějin evropských socialistických zemí ČSAV v Praze; odbornou specializací M. Šestáka se zde stala jugoslavistika, M. Tejchmanovi určilo vedení ústavu dráhu rumunisty.

Z Miroslava Šestáka vyrostl v následujících desetiletích uznávaný odborník na dějiny jihoslovanských národů, zejména Chorvatů a Srbů, a zároveň i na problematiku slovanství a mezislovanských vztahů v 19. století. Není od věci připomenout, že v chorvatských lexikonech z počátku 21. století lze z českých historiků nalézt vedle Milady Paulové právě Miroslava Šestáka. Osobní bibliografie M. Šestáka není na první pohled obsáhlá. Znalci však vědí, že se v ní najdou odborně nesmírně hodnotné studie a články dokládající Šestákovy hluboké faktografické znalosti i schopnosti komparace a filozofického zobecnění studovaných problémů. Mezi nejlepší Šestákovy texty patří jeho studie o úloze slovanství při

1 Radomír VLČEK, *Miroslav Šesták sedmdesátníkem*, *Slovanské historické studie* (SHS) 32, 2007, s. 7–9; Kristina REXOVÁ – Kristýna JAŠKOVÁ, *Výběrová bibliografie Miroslava Šestáka*, *Ibidem*, s. 13–16; Ladislav HLADKÝ, *Miroslav Tejchman sedmdesátníkem*, *Ibidem*, s. 19–22; Kristina REXOVÁ – Petr STEHLÍK, *Výběrová bibliografie Miroslava Tejchmana*, *Ibidem*, s. 28–35.

formování české a jihoslovenské společnosti v průběhu 19. století a komparace ideologie jihoslovanství a českoslovanství z období před rokem 1918.²

Miroslav Šesták byl člověkem velmi zodpovědným a pečlivým, proto mu byly svěřovány i důležité funkce a úkoly. Byl např. dlouholetým tajemníkem Československo-jugoslávské komise historiků, zredigoval 13 ročníků *Slovanských historických studií* (1990–2003) a v roce 1993 se mimořádnou měrou zasloužil – po předchozím zrušení Ústavu dějin střední a východní Evropy ČSAV (ÚDSVE ČSAV) – o úspěšný přesun a začlenění skupiny pracovníků ÚDSVE do Historického ústavu AV ČR. Zde byl pak následujících deset let vedoucím oddělení obecných dějin 19. a 20. století a poté ještě několik let vedoucím oddělení 19. století. Zájmy týmu, který měl na starost, mnohokrát upřednostnil před zájmy vlastními, což není zcela běžná vlastnost. Bylo také přirozené, že se stal ve druhé polovině 90. let nominálním vedoucím autorského kolektivu, kterému se podařilo zpracovat rozsáhlé a obsažné *Dějiny jihoslovenských zemí* – první skutečně komplexní syntézu o historii národů a zemí bývalé Jugoslávie vydanou v českém prostředí.³

Šestákův jen o čtyři měsíce mladší kolega Miroslav Tejchman byl v několika uplynulých desetiletích mezi českými historiky v podstatě jediným specialistou na rumunské dějiny. Během své téměř půl století trvající odborné činnosti zanalyzoval a popsal nejenom historii Rumunska ve 20. století, ale zároveň i nejdůležitější témata z dějin česko(slovensko)-rumunských vztahů od první světové války až prakticky do současnosti.

Charakteristickou vlastností M. Tejchmana byla jeho neobyčejná pracovitost. Ke svému zájmu o Rumunsko záhy přiřadil i zájem o Jugoslávii, resp. i o další země Balkánu. Jako jeden z mála českých historiků měl schopnost široce komparativního – dnes bychom řekli areálového – přístupu k sledovaným problémům. Profilující tematikou M. Tejchmana byla problematika Balkánu v období druhé světové války, konkrétně zkoumání projevů fašismu na Balkáně a poměru velmocí k oblasti jihovýchodní Evropy v letech 1939–1945. První monografie o těchto otázkách publikoval M. Tejchman již v průběhu 70. a 80. let minulého století.⁴

Tejchman měl schopnost strhnout pro zajímavá témata i další (často i mladší) spolupracovníky. Po roce 1989 vedl několik velkých kolektivních grantových úkolů, např. v období let 1991–1993 projekt *Sověťizace východní Evropy. Země střední a jihovýchodní Evropy*

2 Srov. např. Miroslav ŠESTÁK, *Českoslovanství a jihoslovanství do roku 1918 (Ideje – problémy – souvislosti)*, SHS 21, 1995, s. 5–55; Idem, *Der tschechische Austroslavismus bis zum österreichisch-ungarischen Ausgleich in der tschechischen Historiografie*, in: *Der Austroslavismus. Ein verfrühtes Konzept zur politischen Neugestaltung Mitteleuropas*, Wien 1996, s. 24–35; Idem, *České slovanství a František Palacký*, in: *František Palacký 1798–1998. Dějiny a dnešek*, Praha 1999, s. 371–393; *Jihoslovenské slovanství v habsburské monarchii v letech 1848–1849*, in: *150 let Slovanského sjezdu (1848). Historie a současnost*, Praha 2000, s. 127–143.

3 Miroslav ŠESTÁK – Miroslav TEJCHMAN – Lubomíra HAVLÍKOVÁ – Ladislav HLADKÝ – Jan PELIKÁN, *Dějiny jihoslovenských zemí*, Praha 1998, 2009².

4 Srov. např. Miroslav TEJCHMAN, *Balkánská politika Velké Británie na počátku druhé světové války (1939–1941)*, Praha 1979; Idem, *Boj o Balkán. Balkánské státy v letech 1941–1944*, Praha 1982; Idem, *Balkánský fašismus. Fašistické hnutí a organizace v zemích jihovýchodní Evropy*, Praha 1989.

v letech 1944–1948 a v letech 1994–1996 projekt *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie*. K největším publikačním úspěchům M. Tejchmana patří jeho spoluúčasť na vzniku rozsáhlé monografie *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*⁵ a vydání vlastní rozměrné syntézy *Balkán ve válce a revoluci. 1939–1945*.⁶

Miroslav Tejchman odvedl i velkou organizační práci. Od roku 1978 byl výkonným redaktorem časopisu *Slovanský přehled* a v letech 1993–2009 pak vedoucím redaktorem tohoto periodika. Dlouhá léta zastával také funkci tajemníka Československo-rumunské komise historiků a v období 1999–2017 i funkci předsedy Českého národního komitétu balkanistů. Opomenuta by neměla být ani Tejchmanova záslužná práce pedagogická, zejména na Fakultě sociálních věd UK v Praze, kde působí od roku 2004 a kde přispěl k úspěšné obhajobě řady bakalářských, magisterských i doktorských prací z problematiky dějin Balkánu.

Historici píší o dějinách a v souvislosti s tím i sami sehrávají určitou „historickou roli“. O Miroslavu Šestákoví a Miroslavu Tejchmanovi lze prohlásit, že byli – spolu s dalšími svými vrstevníky – významným propojovacím článkem mezi mimořádně činnou skupinou českých slavistů a balkanistů z poloviny 60. let 20. století a mladší badatelskou generací, která se do historické slavistiky a balkanistiky začlenila v závěru 20. století. Za jejich plodnou práci jim patří velké uznání a poděkování. Do dalších let popřejme oběma jubilantům hodně zdraví a spokojenosti.

Ladislav Hladký

Stanisław Bylina – polský historik, bohemista a přítel

Úterý 5. září 2017 se stalo velmi smutným dnem. Tehdy přijela do Institutu Historii PAN ve Varšavě trojice českých historiků z partnerského Historického ústavu AV ČR a z Univerzity Pardubice a dozvěděla se, že o den dříve zemřel někdejší ředitel varšavského ústavu profesor Stanisław Bylina. Nejen jim, ale i všem českým historičkám a historikům, kteří se zhruba o týden později, 13. září 2017, shromáždili na sjezdu v Olomouci, bylo zřejmé, že tu nejde o rozloučení s jedním z početné skupiny polských bohemistů, ale že odešel výjimečný znalec českých dějin a nenahraditelný přítel českých historiků.

Stanisław Bylina, který byl pro svůj neokázalý vzdělanostní rozhled a nekonfliktní, vstřícné vystupování pokládán za šlechtice ducha, po obou rodičích skutečně pocházel z polské zemanské šlechty, která se ovšem zařadila do standardního občanského života civilního 20. století. Narodil se 4. dubna 1936 v Kielcích, a třebaže žil poté ve Varšavě, udržel si ke svému rodnému městu vřelý vztah a ještě ve zralém věku tam po léta dojížděl vyučovat na Vysokou školu pedagogickou, dnešní Univerzitu Jana Kochanowského. Studoval ovšem na Varšavské univerzitě (1954–1959) a jako první obor si zvolil slavistiku. Zasvěcení do slovanské filologie se odrazilo v jeho blízkém vztahu k východoslovanskému a ještě silněji k zá-

5 Jiří VYKOUKAL – Bohuslav LITERA – Miroslav TEJCHMAN, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*, Praha 2000.

6 Miroslav TEJCHMAN, *Balkán ve válce a revoluci. 1939–1945*, Praha 2008.

padoslovanskému prostředí, v jeho zájmu o dějiny literatury a také v některých jeho pracích, mj. v podílu na kolektivní monografii o novodobých literárních vztazích (*Stosunki literackie polsko-czeskie i polsko-słowackie 1890–1939*, 1978).

I když profesionální kariéru začal v letech 1960–1972 jako asistent a později odborný asistent v Ústavu slavistiky (Zakład Słowianoznawstwa PAN), své životní poslání našel v historii a v dějinách středověku. Tuto základní orientaci prokázala jeho magisterská práce o kostnických listech Jana Husa a poté disertace o ideových vlivech Konráda Waldhausera v Polsku (*Wpływy Konrada Waldhausena na ziemiach polskich w drugiej połowie XIV i pierwszej połowie XV wieku*, 1966). Tematicke pozdního středověku zůstal Stanisław Bylina věrný a v oboru historických věd se roku 1973 habilitoval, v roce 1992 se stal mimořádným a 1994 řádným profesorem. Od počátku 70. let zakotvil v Historickém ústavu Polské akademie věd, jehož se stal vědeckým tajemníkem (1973–1980) a po radikální změně politických poměrů dlouholetým ředitelem (1990–2009). Bezmála dvě desetiletí ztělesňoval nejen toto ústřední vědecké pracoviště historických věd v Polsku, ale také proměny bádání v období obnoveného demokratického zřízení. V této době se profesor Bylina všestranně zapojil do organizace humanitních disciplín v Polsku jako místopředseda Polského národního komitétu historiků, místopředseda Komitétu historických věd a Rady ředitelů ústavů Polské akademie věd. Stal se členem mnoha odborných komitétů, vědeckých a redakčních rad (mj. i ústředního časopisu polských historiků *Kwartalnik Historyczny*, specializované revue *Heresis* atd.). Roku 2001 byl zvolen rovněž členem prestižní Varšavské vědecké společnosti – Towarzystwo Naukowe Warszawskie.

Vzhledem ke svému zaměření na středověké dějiny střední Evropy (především polských a českých zemí) se zapojil do všech aktivit, jež směřovaly k rozvoji polsko-české vědecké spolupráce. Přijal členství ve vědeckých radách Centra silesiakálních a bohemistických výzkumů na Vratislavské univerzitě a Ústavu pro středovýchodní Evropu v Lublinu, ale podílel se i na řadě dalších bilaterálních záměrů. Zvláště důležité bylo, že roku 1995 založil Komisi pro dějiny českých zemí a polsko-českých vztahů (Komisja Dziejów Czech i Stosunków Polsko-Czeskich) při Komitétu historických věd PAN, jejímž byl do roku 2001 předsedou; když předával předsednictví svému nástupci Wojciechu Iwańczakovi, rovněž bohemistovi medievistického zaměření, měla již tato instituce pevně vybudované základy. Ve spolupráci s polskými univerzitami a za hojné účasti českých historiků pravidelně – každé dva roky – tato komise pořádala a stále pořádá konference k vybraným tématům ze středověkých a raně novověkých dějin polských a českých zemí a vydává z nich kvalitní vědecké publikace.

Stanisław Bylina, perfektně ovládající češtinu, doširoka rozvinul spolupráci s českými institucemi – především s Historickým ústavem AV ČR, který často navštěvoval a kde působil v mezinárodní redakční radě *Českého časopisu historického*, a s Centrem medievistických studií při Filosofickém ústavu AV ČR, jehož se stal dopisujícím členem. Tato vědecká součinnost, podložená přátelskými styky se třemi generacemi českých historiků, přinesla řadu cenných výsledků. Jeden z nich přesáhl evropské hranice. Jako čelný představitel polské historiografie spolupracoval Stanisław Bylina na počátku 21. století s Českým národním komitétem historiků na přípravě společné sekce, věnované dějinám politické kultury ve

střední Evropě, pro XX. mezinárodní kongres historických věd v australském Sydney. Polsko-českým úsilím se tehdy podařilo prolomit překážky, jež byly kladeny menším zemím při organizaci světových kongresů historiků zástupci těch států, které tradičně ovládají Mezinárodní komitét historických věd. V roce 2005 byla v Praze a ve Varšavě vydána dvousvazková publikace *Political Culture in Central Europe (10th to 20th Century)*, kterou se vzápětí mohly obě národní historiografie a jejich historické komitety prezentovat na světovém fóru v Austrálii. Diskuse, která se v Sydney rozproudila kolem dějin politické kultury, napomohla tomu, že se i na následujících světových kongresech historických věd česká historiografie mohla prosadit lépe než v předchozích desetiletích. Bez osobního přispění Stanisława Byliny by to bylo nemyslitelné.

Ačkoli věnoval velké množství času organizaci vědecké práce a mezinárodních vztahů, dokázal se Stanisław Bylina trvale soustředit na soustavný výzkum středověkých dějin. Od šedesátých let 20. století až do jeho smrti vyšla dlouhá řada monografií a studií, a to nejen v Polsku a Česku, ale také v Německu, Belgii, Velké Británii, Itálii a hlavně ve Francii, k níž měl tento vědec z jazykových i studijních důvodů velmi blízko. Stanisław Bylina prozkoumal středověké dějiny středoevropského prostoru, zejména z hlediska christianizace, lidové zbožnosti, náboženské mentality a kolektivních představ, lidové kultury a vnímání posmrtného života, heretických a reformačních hnutí, zvláště pak husitství. Lze uvést jen jeho knižní publikace – *Wizje społeczne w herezjach średniowiecznych. Humiliaci, begini, begardzi* (1974), *Ruchy heretyckie w średniowieczu* (1991), *Człowiek i zaświaty. Wizje kar pośmiertnych w Polsce średniowiecznej* (1992), *Kultura ludowa Polski i Słowiańszczyzny średniowiecznej* (1999), *Chryścianizacja wsi polskiej u schyłku średniowiecza* (2002), *Religijność późnego średniowiecza* (2009). Nešlo vždy o přísně vědecké práce, ale někdy také o přiblížení středověkého světa kulturně orientovanému publiku, například v půvabných úvahách o cestách, hranicích a spojujících mostech v dějinách (*Drogi, granice, mosty*, 2012).

Tvorbu monografií doprovázel Stanisław Bylina vydáváním a spoluautorstvím mnoha kolektivních prací o náboženských a církevních dějinách středověku, o historii práva a idejí, o kulturních a sociálních dějinách, o polských ohlasech husitství (*Polskie echa husytyzmu*, 1999). Z bohemikálních studií je třeba připomenout alespoň některá témata – vztahy Matěje z Janova ke Slezsku, chiliasmus Jana Želivského a Jana Amose Komenského, protihusitské veršované výtvoary, otázku elit v kacířském hnutí, české národní vědomí v pozdním středověku, laickou zbožnost ve světle *Postily* Jana z Rokycan či vztah Františka Palackého k českému reformnímu hnutí. Mnohdy se tato témata dostala Bylinovým prostřednictvím nejen do polského, ale i do širšího evropského kontextu.

Pozoruhodná série knižních publikací předkládá výtěžek Bylinova celoživotního bádání o husitství, ať již jsou to jednotlivé monografie (*Na skraju lewicy husyckiej*, 2005; *Husytica*, 2007; *Podróż husytów do Bazylei*, 2013), či syntetický obraz této středověké epoje, zachycený v trilogii *Rewolucja husycka* (I. *Przedświt i pierwsze lata*, 2011; II. *Czas chwały i czas zmierzchu*, 2015; III. *Kontrrewolucja i opór pokonanych*, 2016). I v době, kdy bylo husitství v českých hromadných sdělovacích prostředcích snižováno jako údajně řádění zlotřilců a lapků, polský historik dokázal ocenit nejen jeho étos, ale i jedinečný dějinný

význam. Zařadil se na přední místo mezi zahraničními badateli, kteří toto velké náboženské a sociální vzepětí vystihli bez předpojatosti a s hlubokým porozuměním.

Stanislawu Bylinovi se dostalo zaslouženého ocenění v jeho vlasti i v zahraničí, mj. v podobě čestných doktorátů Univerzity Jana Kochanowského a také Ruské akademie věd. Za mimořádný vklad do evropské a světové historické bohemistiky a do rozvoje polsko-českých vědeckých vztahů ho Akademie věd ČR vyznamenala Medailí Františka Palackého za zásluhy v historických vědách (1997) a Sdružení historiků ČR mu udělilo nejvyšší uznání – čestné členství (2014). Avšak nehledě na formální vyznamenání vstoupil Stanislaw Bylina do panteonu naší historiografie a trvale se zapsal do srdcí mnoha českých přátel, kteří si tuto vzácnou osobnost trvale uchovají ve vděčné paměti.

Jaroslav Pánek

Piotr S. Wandycz (1923–2017)

Professor Wandycz was a gentle, kind, and honorable human being with a remarkably aristocratic bearing. If there was any negativity in this peaceful and generous man, it was directed at those whom he saw as being mean-spirited, vindictive, and self-aggrandizing.

Piotr and his Polish family lived through most of the dramatic events and tragedies brought into the twentieth century by Nazism and Communism. He was born in Kraków at the time of the Second Commonwealth, in 1923. His father, Damian Stanislaw Wandycz, was a veteran of the Polish Legions under the command of Marshal Józef Piłsudski; his mother, Stefania Dunikowska-Wandycz, was a notable author of children's books. The family moved in 1930 to Lwów, where Piotr's father, a chemist by training and profession, found a job in the expanding oil industry. It was Lwów, not Kraków, that Piotr would consider to be his Polish hometown.

The tragic events of September 1939 hit the Wandycz family hard, as it did so many other Poles. Having survived bombing attacks by the Luftwaffe, they escaped from Lwów on 14 September, just as a German mechanized column approached the area. They shared the generally held view that Germany would soon crumble under the combined Franco-British-Polish offensive and lose the war; they expected to return to their comfortable existence in Lwów in no time.

Their hopes were overturned only three days later, on 17 September, as the Red Army invaded from the east. Damian Wandycz did not hesitate and took his family across the border into Romania. The 15-year old Piotr, a self-declared optimist, felt crushed as more and more tragic news trickled out of Poland. His country was now divided and despoiled by the conquering armies of Hitler and Stalin. The Wandyczs arrived in France shortly before the Wehrmacht offensive in May 1940 that was followed by the French collapse in June. They barely escaped the Nazis when they moved to Grenoble under the dubious protection of the Vichy regime. It took his father two years to secure the necessary visas for the family to proceed via Spain and Portugal to wartime England. Mrs. Stefania Wandycz died in 1941, and Piotr's older stepsister was no longer with the family. She

had been captured by the Nazis and sent to Ravensbrück and Bergen-Belsen; her son went to Dachau.

Upon arriving in Great Britain, Piotr – not quite twenty-years old – joined the Polish Army, where he was commissioned in December 1942 as a 2nd Lieutenant in the 1st Armored Division of General Stanisław Maczek in Duns, Scotland. (His older brother had signed up in 1940.) The young officer felt comfortable in England. He admired the uncompromising attitude toward Nazism the country and its inhabitants adopted during the war. Wandycz observed many years later that the love the Poles had felt for Britain was unrequited, which made their sense of betrayal and abandonment at Teheran, Yalta, and in the Cold War environment all the more painful.

None of this interfered with Piotr's formative years at Cambridge, where he matriculated in November 1945, having been "temporarily released" from the Polish Army "for the purpose of continuing his studies". He was admitted to Fitzwilliam House – it became a college only in the sixties – where he studied for the Historical Tripos. He liked everything about the university, especially the style of teaching and the deep respect for tradition. No one who knew Piotr in the United States would have mistaken him for an athlete. Yet, curiously, Cambridge University records show that he was "a member of the Boat Club". Although he would live for most of his life in the United States, Piotr always impressed his friends as someone fully immersed in the British tradition. In June 1948 he graduated with a B.A. and in January 1952 – by proxy – with an M.A. in history.

Piotr moved to the London School of Economics to do his doctorate. For his dissertation he chose a theoretical topic: *Liberal Internationalism: The Contribution of British and French Liberal Thought on the Theory of International Relations*. He wrote it under the supervision of Professor Charles Manning, a leading scholar of international relations at the time. Piotr graduated in 1951, and with the degree in his pocket he started looking for an academic position.

Piotr moved to the United States primarily for family reasons. His father had been sent there by the Polish government-in-exile on an official mission in 1944, and now required assistance for his medical condition. It was up to Piotr, his brother and younger sister to move to New York to provide care for their father, and this they did. Although he was initially unenthusiastic about the country, America was destined to become Piotr's real home. Thanks to letters of recommendation from his British professors, Wandycz was offered a teaching position in the History Department of Indiana University, and it was from there that he launched his career. In 1966 he moved to Yale University as associate professor, becoming a full professor two years later. When he retired as a Bradford Durfee Professor of History in 1997, he was a highly respected scholar whose contributions to scholarship on East Central Europe had become embedded in its foundations.

Wandycz published 18 books and over 500 articles and review essays. His first book came out shortly after his arrival at Indiana. It explored the failed attempts to create a Czechoslovak-Polish confederation in wartime Britain in the 1940s. It uncovered the roles played by the allies who were in a position to pressure the Polish and Czechoslovak govern-

ment officials. His next work, *France and Her Eastern Allies*, came out in 1962. It explored the complex relationship between France, Poland, and Czechoslovakia from the Paris Peace Conference to Locarno in 1925. It caught the attention of the scholarly community and won the George Louis Beer Prize of the American Historical Association.

The next two books addressed the crucial matter of Poland's relationships with the two powers that shaped the destiny of East Central Europe. *Soviet-Polish Relations, 1917–1921* showed that Lenin's talk about self-determination was insincere persiflage. His drive into Poland was part of a larger Bolshevik strategy to reunite Russia with its Czarist possessions. The Soviet-Polish war was a struggle for territory, including Ukraine and Belorussia, which each side considered to be of great importance for its survival. The next book, *The United States and Poland*, caused Wandycz, not a specialist in American history, to step outside his zone of expertise. It studied President Wilson's contribution to the reemergence of sovereign Poland, FDR's treatment of Polish sovereignty, and the role the pesky Polish question played in the U.S.-Soviet relations.

The Twilight of French Eastern Alliances, 1926–1936: French-Czechoslovak-Polish Relations from Locarno to the Remilitarization of the Rhineland came out in 1988. It picks up the story where its predecessor, *France and Her Eastern Allies*, left off. Starting with the post-Locarno diplomacy, it shows how Paris, Warsaw, and Prague reacted to indications of a Germany recovering from its defeat in the Great War. For this book, Wandycz was able to see some small segments of the Prague archives, most notably, he worked in the Archive of the National Museum, the Vojtech Mastny Papers, and some others. It is a shame that his request for access to the Foreign Ministry Archives was denied; he was allowed to see only the *Výstřížkový archiv*.

Wandycz celebrated the implosion of Communism in his well-regarded and widely translated *Price of Freedom: A History of East Central Europe from the Middle Ages to the Present*. It covers the combined histories of Poles, Czechs, Slovaks, and Hungarians from the year 1000 through the early 1990s. Wandycz used the comparative approach, displaying his mastery of complex narratives that he sometimes combined into one and on other occasions treated as separate.

Poland did not ignore its son. Professor Wandycz's many honors include The Commander's Cross of the Order Polonia Restituta and honorary doctorates from University of Wrocław, the Sorbonne, Jagiellonian University in Kraków, and the John Paul II Catholic University of Lublin.

Finally, I want to testify that Piotr was throughout his life guided by his deep faith in God. He once described himself to me as a "conservative Catholic", and I knew it to be true from the theological standpoint. However, there are those who display their religious faith but behave as sworn enemies of the values it represents. Piotr actually practiced the teachings of the church. When he worked with students and junior colleagues, he exuded peace, kindness, generosity, and good humor.

Many described Piotr Wandycz as a great Polish patriot. This is true, although I would add that his love and appreciation for the United States, Bohemia, Moravia, Slovakia, and Hungary was just as deep. We should always remember that, first and foremost,

Piotr was a wonderful human being, a gentleman, and a scholar whose work set the standard in his field.

Igor Lukeš

Mezinárodní projekt Střední Evropa a balkánští muslimové

V roce 2017 se skupina specialistů z Historického ústavu AV ČR, věnujících se dějinám Balkánu, zapojila do řešení mezinárodního projektu *Střední Evropa a balkánští muslimové: vztahy, obrazy a stereotypy*. Projekt finančně podpořila Akademie věd České republiky v rámci svého programu Strategie AV 21, který má napomáhat mezioborové a meziinstitucionální vědecké součinnosti při řešení aktuálních společenských otázek. Snahou uvedeného projektu bylo přispět za pomoci odborných argumentů a multidisciplinárního přístupu k diskusi na aktuální a společensky závažné téma, kterým se v několika posledních letech stal problém strachu z islámu, resp. ze všeho muslimského, jenž se objevil jako důsledek současné silné migrační vlny směřující z muslimských zemí do Evropy. V České republice, jež nemá s muslimskými migranty prakticky žádné větší zkušenosti, vyvolává tento problém stále výrazné emoce. Cílem skupiny odborníků z Historického ústavu AV ČR ve spolupráci s kolegy z Etnologického ústavu AV ČR a se zahraničními badateli, v první řadě z Rakouska a Německa, kde žije muslimů velké množství, a také ze Slovinska, Chorvatska, Bosny a Hercegoviny a dalších zemí, bylo formou workshopů organizovaných pro širší veřejnost, v první řadě pro studenty, a reprezentativní mezinárodní vědecké konference poukázat na skutečnost, že střední Evropa měla – přinejmenším v 19. a 20. století – poměrně bohaté a relativně nekonfliktní zkušenosti s muslimy z Balkánu, konkrétně s bosenskými muslimy (Bosňáky), Turky a Albánci. Stávající nedůvěra k muslimům ve střeoevropském prostoru pramení často ze slabé informovanosti veřejnosti o jiných náboženstvích a také z existence četných kulturních předsudků a stereotypů, které vznikaly ve vztazích mezi křesťany a muslimy v minulosti a které současná neklidná realita v Evropě i jinde ve světě ještě více posiluje a vyhraňuje.

V rámci projektu byly zorganizovány dva workshopy: 13. dubna 2017 se uskutečnil workshop na Filozofické fakultě Masarykovy univerzity v Brně. Diskuse se tam účastnili odborníci z Historického ústavu AV ČR, Etnologického ústavu AV ČR a Vídeňské univerzity. Na hojně navštívené akci byli přítomni zejména studenti Filozofické fakulty a Fakulty sociálních studií MU v Brně. Druhý workshop proběhl 24. května 2017 na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy (FSV UK) v Praze. Diskutovali v něm zástupci Historického ústavu AV ČR, FSV UK a CEVRO Institutu v Praze. Této akce se zúčastnili kromě studentů také záměci o diskutovanou problematiku z řad širší veřejnosti.

Ve dnech 2.–3. října 2017 se pak konala ve Vile Lanna v Praze mezinárodní vědecká konference *Central Europe and Balkan Muslims: Relations and Representations*, jíž se účastnili historici specializující se na problematiku Balkánu, etnologové, kulturní antropologové, sociologové a politologové z 9 zemí: České republiky, Rakouska, Německa, Polska, Slovinska, Chorvatska, Bosny a Hercegoviny, Srbska a Turecka. Celkem bylo na konferenci předneseno 23 příspěvků. Diskutováno bylo pestré spektrum otázek: od problematiky historické

kých vzpomínek na fenomén tureckého nebezpečí z dob osmansko-habsburských válek v 16.–18. století, přes otázku postavení bosenských muslimů v habsburské monarchii v letech 1878–1918 a obrazu „Bosnáka“ v dobové publicistice, krásné literatuře a výtvarném umění, až po problémy migrace balkánských muslimů do střední Evropy po druhé světové válce (z důvodů ekonomicko-sociálních či existence válečných konfliktů na Balkáně) a analýzu současného sžívání muslimů z Balkánu s většinovým obyvatelstvem v Německu a dalších středoevropských zemích. Mezi nejzajímavější přednesené referáty patřily: příspěvek rakouského historika, působícího v současného na univerzitě v irském Dublinu, Clemense Ruthnera *Austria-Hungary's Only Colony? Bosnia-Herzegovina: 1878–1918*; vystoupení slovinského profesora, etnologa z Lublaně, Božidara Jezernika *Bosnia's Muslims between Millet and Nation* či referát předního chorvatského historika, záhřebského profesora, Draga Roksandiće *Croatian National Awakening and Bosnian-Herzegovinian Muslims: from Aliens Beside Us to Others Among Us*. Z příspěvků českých badatelů, kteří vystoupili na konferenci, uvedme např. společný referát brněnského historika Ladislava Hladkého a jeho kolegy, slavisty z filozofické fakulty v Brně, Petra Stehlíka „*The Turkish Treat*“ and *Early Modern Central Europa: Czech Reflections*, vystoupení pražského balkanisty Františka Šístka *Representations of Bosnian Muslims in Czech Literature, Travellogues and Memoirs* či příspěvek pražského etnologa Zdeňka Uherka *The Czech Minority in Bosnia and Muslim Society*.

Z problematiky řešené na konferenci hodlá Historický ústav AV ČR připravit kolektivní monografii s názvem *Central Europe and Balkan Muslims: Relations and Representations*.

Ladislav Hladký

Islamofobie ve střední Evropě / Islamophobia in Central & Eastern Europe: Theoretical Implications and Empirical Findings

Zpráva z konference univerzity v Lipsku, vědecký kampus EEGA

Ve dnech 3.–4. listopadu 2017 proběhl na půdě německé univerzity v Lipsku, konkrétně v prostředí Leibnizovo vědeckého kampusu EEGA (Východní Evropa – Globální oblast / Eastern Europe – Global Area) mezinárodní workshop nazvaný *Islamofobie ve Východní Evropě (Islamophobia in Eastern Europe: Theoretical Implications and Empirical Findings)*, jehož hlavním cílem bylo diskutovat o problémech s nárůstem islamofobie v posledním období v zemích středovýchodní Evropy. Na setkání dorazilo na dvacet badatelů z Německa, středovýchodní Evropy a také ze Spojených států a Kanady.

Keynote speaker konference, Ivan Kalmar, antropolog z torontské univerzity, zahájil celé setkání zamyšlením nad vztahem mezi antisemitismem a islamofobií nejen ve východní Evropě („*Antisemitism and Islamophobia, Not Only in Eastern Europe*“).

Kalmar konstatoval, že ve východní Evropě dochází nyní k vzestupu islamofobie. Dále uvedl, že po pádu socialistických režimů ve středovýchodní Evropě převládala představa o brzkém dohnání Západu v ekonomických příjmech obyvatelstva, ale nyní se věci mají jinak: Země tzv. Visegrádské čtyřky – Česká republika, Polsko, Maďarsko a Slovensko – se

sjednotily v postoji k uprchlické krizi. Rusko využívá různých online a offline přístupů k rozbití zemí střední Evropy – podporuje extremisty na Slovensku, vládnoucí stranu v Maďarsku či stále zvyšuje „přelidněnost“ (*overpopulated*) ruského velvyslanectví v Praze. Otevřená islamofobie je v současné době akceptovatelnější než otevřený antisemitismus. Politickému subjektu FIDESZ roste popularita, zatímco Viktor Orbán zdůrazňuje význam Maďarska při obraně křesťanství a útočí na George Sorose. Obdobně se vyjádřil slovinský filozof Slavoj Žižek, když prohlásil, že Soros organizuje invazi do Evropy. Nicméně na Slovensku – alespoň soudě podle rétoriky Roberta Fica – chybí spojení islamofobie s antisemitismem. Český případ podtrhuje vysokou míru negativního nahlížení na muslimy ve středoevropském kontextu, ale jinak se podobá spíše přístupu ve Spojených státech, neboť vysoká míra islamofobie zde odpovídá velmi nízkému výskytu antisemitismu. Migrační krize obecně přináší politizaci islamofobie, která je nejvýraznější u méně vzdělané vrstvy obyvatelstva.

Politolog Farid Hafez z univerzity v Salzburgu prezentoval příspěvek na téma islamofobie a James Baldwin (1924–1987) (*Reading Islamophobia Through the Lenses of James Baldwin*).

Hafez připomněl tři pilíře Baldwinova uvažování – antisemitismus, rasismus a orientalismus dle Edwarda Saida, což znamená západní představu těch, kteří ovládají Východ. Po pádu komunismu byla islamofobie posílena paradigmatem „Střetu civilizací“. Jedním z projevů islamofobie je úsilí udržet nadvládu Spojených států. Hafez při svých úvahách o tématu zmínil také Breivickův monokulturní projekt Evropy, ve kterém vidí tři druhy nepřátel: média, evropské federalisty a muslimy. Diskuze se odvíjela kolem témat, že islamofobní diskurz užívá různé metafory a že islamofobie ve Spojených státech je soudobým projevem rasismu.

V následujícím příspěvku se Piotr Kocyba z univerzity v Lipsku zaměřil na metodologické a etické limity v případech výzkumu islamofobních hnutí (*Methodological and Ethical Limits of Surveying Islamophobic Movements*).

Kocyba představil celou řadu výzkumných postupů při rozhovorech s představiteli protestních hnutí, zejména pak srovnával interview uskutečňovaná s respondenty tváří v tvář (*face-to-face*), s pomocí papíru a tužky (*paper-and-pencil*) a online, přičemž posledně zmiňovaný přístup poskytuje nejslabší návratnost ve srovnání s výše zmiňovanými – 7 až 16 % oproti cca 40 % až 50 %. Dalším problémem bylo, že tazatelé se častokrát setkávali s verbálními hrozbami násilí a dokonce i násilím fyzického charakteru. Z následné diskuze mimo jiné vyplynulo, že skupiny pravicových extrémistů jsou v dnešním Německu velmi stigmatizované a nejeví žádnou ochotu spolupracovat se sociálními badateli.

V dalším příspěvku Gerta Pickela z univerzity v Lipsku a Cemala Öztürka z Duisburgu (přednášejícím byl jen Cemala Öztürka) byl zkoumán strach, nacionalismus a etnocentrismus v souvislosti s islamofobií ve východní Evropě v komparativní perspektivě (*Fear, Nationalism or Ethnocentrism? Islamophobia in Eastern Europe in Comparative Perspective*). Referující islamofobii definovali jako termín, který znamená negativní stanovisko k jedincům na základě jejich domnělého náboženského původu tak, že se může týkat také sekulárních muslimů. Autoři nastíhli příklady islamofobie na projevech představitelů politických

elit ve střední Evropě (Miloš Zeman, Robert Fico, Jarosław Kaczyński, Viktor Orbán). Termín islamofobie obsahuje sociálně-psychologické determinanty, kdy zdůrazňuje členy (*ingroup*) skupiny na základě nacionalismu a religiozity (*religious nativism*) a diskriminačně se vymezuje vůči členům mimo tuto skupinu (*outgroup*), kteří představují hrozbu pro členy skupiny. Cemal Öztürk dále operoval s křesťanskými tradicemi, případně hodnotami a představil přitom rozsáhlé soubory dat o zemích Česká republika, Polsko, Německo, Slovensko, Maďarsko, Francie, Velká Británie zjištěných a zveřejněných institucemi *European Value Survey* a *European Social Survey*. Z dat vyplývá, že Česká republika patří k nejislamofobnějším ze zmiňovaných zemí, neboť v roce 2014 měli její obyvatelé nejvyšší míru negativního vymezování se vůči muslimům a strachu z migrace do jejich země. Diskuze se točila kolem témat islamofobie bez muslimů, vztahů mezi rasismem a islamofobií a kolem otázky, kdy vlastně začala soudobá migrační krize ve střední Evropě (z diskuze vyplynul souhlas s tím, že se tak stalo v roce 2015).

V následujícím příspěvku se Abdeslam Marfouk z belgické univerzity v Liege zaměřil na zodpovězení otázky, kdo souhlasí se zákazem muslimské imigrace (*Who is in Favour of a Ban on Muslims' Immigration?: An analysis of the European Social Survey*).

V Marfoukově výčtu politiků nechyběli extrémisté jako Geert Wilders, ale ani část soudobého politického establishmentu v liberálně-demokratických režimech – Donald Trump či Viktor Orbán. Marfouk citoval známý výrok Miloše Zemana, že je pro Vietnamce, Ukrajince, ale ne muslimy. Dále citoval z dat zveřejněných *European Social Survey* v letech 2014–2015, z nichž podle Marfouka vyplývá celá řada faktorů: Nejnižší opozice vůči muslimské imigraci je ve Švédsku a naopak nejvyšší v České republice, Maďarsku, Estonku, Litvě a Polsku. Marfouk dále dovozoval platnost toho, že vyšší míra rezistence proti muslimské imigraci znamená též vyšší odpor vůči (imigraci) Romů a Židů. Podle Marfouka se v České republice nejvyšší počet lidí domnívá, že některé cílové skupiny jsou méně inteligentní než jiné. Z dat *European Social Survey* je také možné vyčíst, že respondenti z České republiky projevují nejvyšší míru nesouhlasu s tím, aby šéfem firmy, ve které pracují, byl muslim, anebo že by se muslim měl stát členem jejich rodiny. V zemích, jejichž obyvatelé se projevují vysokou mírou odporu vůči muslimům, je charakteristickým rysem rasismus biologického a kulturního charakteru, neboť zde existuje podle Marfouka upřednostňování imigrace, má-li nastat, pouze bílými přistěhovalci křesťanského původu (*back-ground*).

Anita Stasulane z univerzity v Daugavpils, Lotyšsko se ve svém vystoupení soustředila na islamofobii v Lotyšsku (*Forms and Manifestations of Islamophobia in Latvia*).

Stasulane začala svůj příspěvek konstatováním, že v Lotyšsku nežijí prakticky žádní muslimové, respektive, že jejich počet 12 tisíc v roce 1989 později dále klesal, aby jich při sčítání lidu v roce 2011 bylo v zemi 5 tisíc. Stasulane vyjmenovala tři hlavní faktory islamofobie v zemi: 1) uprchlická krize, 2) teroristické útoky, 3) diskuze o muslimské pospolitosti ve společnosti, která se tříbila mimo jiné na základě debat o zákazu zahalování, které se těší podpoře veřejnosti.

Přemysl Rosůlek přednesl poslední příspěvek prvního dne workshopu tematicky zaměřeného na islamofobii ze strany celebrit, konkrétně zpěváků kritických k uprchlické

križi na Facebooku (*Celebritization of Politics in the Post-truth era – the case of Islamophobia and the Czech Pop-Rock Singers on Facebook*).

Rosůlek ve svém příspěvku představil citace zpěváků, kteří prostřednictvím vlastních facebookových účtů sdíleli veřejně dostupné statusy kritické k islámu, muslimům či možným důsledkům uprchlické krize (např. Aleš Brichta, Pepa Nos, Ondřej Hejma, Daniel Landa). Ve své prezentaci nejdříve zdůraznil, že islamofobní diskurz v období migrační krize výrazně kontaminoval veřejnou sféru a část zpěváků je jen jedním ze segmentů, kteří se zapojili do kritiky, díky níž rostla jejich popularita, neboť většine veřejnosti konvenuje argumentace tohoto typu. Rosůlek analyzoval kritické citáty zpěváků a ozřejmoval je na pozadí dvou teoretických přístupů: post-faktické doby „trumpismu“, která není založená na faktech a o fakta se opírající argumentaci a na celebritizaci politiky, kdy se celebrity nad rámec koncertního vystupování objevují ve veřejné sféře a nastolují politickou agendu, byť se jejich motivace liší. V závěru Rosůlek uvedl, že zatímco někteří zpěváci kritičtí k islámu a muslimům jsou zcela v zajetí zjednodušeného huntingtonovského paradigmatu Sřetenu civilizací a neváhají přebírat neověřené zprávy z pochybných zdrojů, v případě jiných zpěváků by bylo velkou chybou hodnotit jejich kritické postoje černobíle.

* * *

Druhý den konference zahájili svými příspěvky účastníci z Polska. Nejdříve Konrad Pędzwiatr z univerzity v Krakově ve svém příspěvku o vztahu mezi religiozitou v Polsku a obavami z islámu (*Religious dimension of Polish fear of Muslims and Islam*) zmínil velmi úspěšnou mobilizaci a spektakulární akci nazvanou *Rosary at the borders* podpořenou církevními představiteli, kdy se milióny Poláků odebralo modlit na hranici proti jakýmkoliv uprchlíkům, nicméně v praxi se jednalo o akci proti imigrantům, zejména těm ze Severní Afriky a Blízkého východu. Například krakovský arcibiskup hlásal, že je „nutný návrat ke křesťanským kořenům tak, aby Evropa zůstala Evropou“. Na druhé straně ale nutno dodat, že například biskup Tadeusz Pieronek varoval před rizikem politizace celé akce. Celá událost ukázala na obrovský vliv římskokatolické církve v Polsku mobilizovat masy obyvatelstva k politické akci. Pędzwiatr poukázal na spojenectví mezi částmi římskokatolické církve a vlády a dále upozornil (s uvedením konkrétních příkladů) na nacionalistické a extremistické tendence v církvi jako i na směšování katolické teologie s ultranacionalismem a xenofobií. V další části svého příspěvku přiblížil Pędzwiatr peripetie výzkumu realizovaného přímo na kněžích v Polsku. Jak se ukazuje, 85 % z nich podporuje národně-konzervativní stranu Právo a spravedlnost a někteří z nich inklinují dokonce k ještě pravicovějším formacím. Výzkum zjistil analogicky (negativní) postoje v nahlížení imigrace mezi kněžskými a většinovou populací a dále to, že při minimálních kontaktech s muslimy získává 80 % kněžů znalosti o muslimech a islámu z různých internetových zdrojů.

Monika Bobako z poznaňské univerzity navázala na předchozí příspěvek další analýzou problematiky islamofobie v Polsku (*Islamophobia of resentment. Nationalist resurgence, catholic reactionism and the question of Polish semiperipherality*).

Bobako se prakticky jako jediná z aktivních účastníků konference ve svém příspěvku intenzivně zaobírala konceptualizací pojmu islamofobie s tím, že nabídla komplexní pohled na typologii islamofobií, když představila dvě základní verze – pokrokovou (*progressivist*) islamofobii, do které se vejdou proudy jako liberálové, sekularisté či feministky, a za druhé, konzervativní (*conservative*) islamofobii, k níž patří obava z islámu jako hrozby pro národní, náboženské či obecně konzervativní hodnoty. Bobako dále hovořila o mnoha dalších místních variantách islamofobie. Islamofobie v Polsku je výsledkem odporu evropské semiperiférie a může mít dvě podoby: nacionalistickou obrodu, která je reakcí na očekávání po pádu komunismu, a za druhé, národně-konzervativní typ islamofobie, která je vedlejším produktem procesu rebelie proti neokoloniální postoji Západu. Přitom pro Polsko je charakteristické silné spojení katolicismu s nacionalismem. Například se objevují náboženské skupiny, které usilují o zachování a rozvoj vlastních identit, dále konzervativní skupiny prahoucí po historické obraně křesťanské víry a vedle již zmiňované kombinace konzervativního proudu s nacionalismem zmínila také vizi polské mise přenést Evropu ze sekularizace do křesťanství.

V posledním panelu celé konference vystoupil americký politolog Aaron T. Walter, jenž nyní působí na univerzitě ve slovenské Trnavě a MU v Brně, s příspěvkem zaměřeným na islamofobii na Slovensku (*Slovakia: The Politics of Hate*) a David Herbert z Kingston College v Londýně s prezentací zaměřenou na Rusko (*Islamophobia in Russia: review and analysis*).

Aaron T. Walter na úvod svého vystoupení představil výzkumnou otázku: Do jaké míry islamofobie ovlivnila volby v roce 2016 na Slovensku. Walter konstatoval, že od roku 2015 jsou ve středoevropském prostoru běžné pejorativní postoje vůči islámu a muslimům a slovenské parlamentní volby patřily k jednému z vrcholů manifestace islamofobie. Islamofobní tendence se objevovaly v politických stranách, různých médiích a představy o sepětí islámu s terorismem a nepokoji v ulicích přizívovaly též různé náboženské asociace. Walter uvedl, že v reakcích na některé otázky respondenti výzkumů v České republice a na Slovensku projevují nejvýraznější islamofobní tendence v Evropě. Walter se dále zaměřil na analýzu islamofobních projevů extrémisty Mariana Kotleby, jenž se nezdráhá odvolávat na odkaz Slovenského štátu a získává popularitu díky roli sociálních médií. Posléze analyzoval politika Roberta Fica, jenž svoji kampaň zaměřil na ochranu Slovenska a dokázal též zužitkovat vliv a moc sociálních médií. Z následné diskuze vyplynulo, že Fico není jednoduše zařaditelný na pravolevicové škále, neboť přitahuje hlasy voličů zleva, zprava i ze středu politického spektra.

David Herbert se věnoval situaci islámu v Rusku a připomněl, že ke konfliktnímu vnímání islámu a muslimů u většiny Rusů přispělo dějství v Afghánistánu a později v Čechách. K vzestupu soudobého nacionalismu přispívá pravoslavná církev a předsudky v Rusku jsou posilovány i antagonismem mezi Ruskem a Západem. Současné Rusko vykazuje vysokou míru islamofobie a jedním z důvodů je nejistota v období post-komunismu spjatá s masovým stěhováním obyvatelstva do měst. Ve srovnání se Západem zůstává paradoxem, že zatímco v Evropě jsou velká města kosmopolitní a nejvíce tolerantní vůči cizincům, v Rusku jsou města nejvíce xenofobní. V ruské společnosti existuje nepsaná hierarchie

ve vnímání etnicity ruskou většinou. Zatímco Tataři a Baškirové patří k privilegovaným, Kavkazané („Kavkazská mafie“) a (opovrhovaní) Asiaté nikoliv. Dalším charakteristickým rysem – atypickým ve srovnání se Západem – je tolerance zdejší veřejné sféry vůči nenávisťným komentářům.

Závěrem konference se účastníci dohodli, že přednesené příspěvky by měly vyjít v prestižním časopise, konkrétně ve speciálním čísle časopisu *Journal of Nationalism, Memory & Language Politics* indexovaném v databázi SCOPUS.

Přemysl Rosůlek

Historia Slavorum Occidentis: the journal's history and development prospects

In 2011, academic journal *Historia Slavorum Occidentis* was originated on the initiative of Polish and Czech researchers. Adam Marszałek, seated in Toruń, is the journal's publisher. It is an example of successful international cooperation, between Poland and the Czech Republic as well as Slovakia as another active contributor to the journal. The editorial board includes also researchers from Germany, Ukraine and Austria, even Australia. The journal enjoys support of important institutions like the Czech Historical Society. The editors have the ambition of becoming a forum for academic discussion and presentation of historical research in Central Europe. They intend to achieve it by abiding by the rule of publishing texts not only in Polish, Czech and Slovak but also in the congress languages.

When *Historia Slavorum Occidentis* was established back in 2011, it was meant as a semi-annual. Lamentably, in the first year of the journal's existence, publishing two issues proved impossible. The situation resulted from typical problems accompanying new journals: acquisition of texts, preparation of the reviewing process, organization of the editing process and ensuring work of the entire international team. However, since 2012 the editors have managed to develop an operation scheme effective enough to publish two issues in every calendar year. At the same time, since the very beginning a few years' plan has been adopted for the journal's extensive policy on the potential readers as well as its rapid development. At the same time a high content-related level of the published texts has been maintained. In our operations, we had to reconcile the goals of three entities: Adam Marszałek publisher, the Czech Historical Society and the History Faculty of the Poznań University. Needless to say, this posed a significant challenge. As part of the plans of the journal's existence, a decision was made that a firm foundation would be laid in the first two or three years. In the subsequent five years (at the maximum), the journal should make its way to the minister's list while within ten years of existence, *Historia Slavorum Occidentis* was to stabilize its position so that it could aspire in the future to become one of the most significant Central European humanities journal revolving around history.

The first two years (2011–2012) showed that there was an audience for the journal as well as academics willing to publish their articles in it. Therefore, steps were taken to adjust the journal to the requirements of the Polish Ministry of Science and Higher Educa-

tion in order to include the journal into the list of ranked scientific journals. Consequently, since 2013 all academic articles were subjected to evaluation by two reviewers in accordance with the *double-blind* review process. What is more, the requirements for the submitted texts have been significantly formalized (instructions for authors of papers, authors' declarations, the rules of preventing ghost-writing and other practices). The journal's website has also been rebuilt. As a result, *Historia Slavorum Occidentis*' operations in 2013 were evaluated as part of Index Copernicus International Journals Master List. It scored 3.75, a promising forecast before the minister's major evaluation of 2013–2014 conducted in 2015.

In the meantime, the editors intended to increase the base of the journal's readers and simultaneously build up its brand in the international arena. Thus a decision was made to include the journal in bibliographic scientific databases targeted at humanism publications. The first target database for *Historia Slavorum Occidentis* was BazHum / Humanism and social journals; the database serves to compile, digitalize and make available full versions of Polish humanist and social academic journals. The database, supervised by the Museum of Polish History, includes all the texts published in our journal with the withdrawal time of one year. The database represents a key online channel for reaching the potential readers. In the same year, the journal was also incorporated into the Pol-Index indexing database which is a part of POL-on, the System of Information about Tertiary Education. This database, of secondary significance by European standards, is of importance to us due to the minister's evaluation of the journal. At the initial stage of propagating the journal online, two complementary databases were chosen.

In 2015, all these efforts resulted in the journal's high score in Index Copernicus International Journals Master List (with the 2014 issues under scrutiny) and inclusion of the journal into the minister's list, part B of the list of academic journals not allocated the Impact Factor (IF). Following the evaluation of the issues of *Historia Slavorum Occidentis* in 2013–2014, the journal received 4 points, a very good result for a debutant without a long history in this group of periodicals.¹ Stage two of the journal's existence was therefore completed.

Since 2015, large-scale efforts have been made to increase the score in Index Copernicus International Journals Master List and the minister's list with the evaluation planned for mid-2017. Therefore, in 2015–2016 a number of initiatives was launched. The journal's website was rebuilt yet again with an English version available for foreign users to easily find information about the journal. The content was also extended with information about the articles, now including the title, key words, an abstract, a synopsis, the authors' extended affiliations, the table of contents in Polish, Czech and English. At the same time, with internalization of the articles in mind, a decision was made that every year, at least 10 % of the texts should be written by authors affiliated abroad. A special emphasis was placed also on increasing the number of articles published in the congress languages. All this was to contribute to a higher score during the subsequent ministerial evaluation of the journal expected in 2017. Unfortunately, the evaluation score for 2015–2016 is still pending as a result

1 The maximum score in this list is 15, the lowest 1.

of the delayed operations of the Ministry of Science and Higher Education coupled with a significant political chaos plaguing Poland at the moment.

In 2016, in view of the numerous authors submitting their articles for publication in *Historia Slavorum Occidentis* and willingness to follow the most appreciated Polish historical journals, a decision was made to transform the journal from a semi-annual into a quarterly. At the same time, efforts were made to further extend the number of the journal's readers by placing it in the subsequent databases of humanism journals: CEJSH – The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (dedicated to social sciences and humanities, journals published in the Czech Republic, Hungary, Poland, Slovakia, Bosnia and Herzegovina, Estonia, Latvia, Lithuania, Serbia, Slovenia and Ukraine) as well as Index Copernicus International World of Journals. Therefore, the journal has been included into four databases of humanities periodicals. We are now working on introducing *Historia Slavorum Occidentis* to the Central and East European Online Library.

Since the very beginning of its existence, the presented journal has been affected by a group of Polish and Czech scholars. Over time, they were joined by academics from Slovakia and Ukraine; among the reviewers are also Hungarian scholars. In 2017 we have extended the customer base with a number of Slovak libraries. This autumn we will also promote the journal in the Ukrainian market thus making it available in academic centres in the four leading Central European countries: the Czech Republic, Poland, Slovakia and Ukraine. All our efforts have been channelled to become in the years to come a highly appreciated Central European journal revolving around humanities with a special emphasis placed on historical sciences: history, archaeology and art history. We think that in the united Europe there is a need for presenting the Central European heritage which started not later than in the Middle Ages.

Marcin Danielewski

Mezinárodní konference *Za obzory revoluce v Rusku. Narativy, prostory, koncepce. 100 let od události*

U příležitosti stoletého výročí tzv. Velké říjnové revoluce proběhla ve dnech 7.–9. listopadu 2017 v Praze na půdě Filozofické fakulty Univerzity Karlovy mezinárodní konference *Za obzory revoluce v Rusku*. Třídenní konferenci uspořádal Spolek studentů historie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy ve spolupráci s Ústavem pro studium totalitních režimů. Záštitu nad akcí přijala děkanka Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, Filozofický ústav Akademie věd ČR a Institut pro studium strategických regionů Univerzity Karlovy.

Interdisciplinární setkání, kterého se zúčastnily přes dvě desítky akademiků z celého světa, přineslo mnoho různých pohledů na událost, která v roce 1917 zásadním způsobem na dlouhá desetiletí ovlivnila a proměnila především prostor střední a východní Evropy a stala se i určitým předobrazem pro další revoluce. Zamýšleným cílem setkání, kterého se

podářilo úspěšně dosáhnout, bylo představit různé způsoby vnímání, výkladu a vzpomínání na revoluční události.

Členění jednotlivých příspěvků do tematických panelů částečně předznamenával již podnázev konference. Pozornost přednášejících se soustředila jednak na možné narativy ruské revoluce a proměny jejích obrazů po roce 1917 do současnosti, dále na podobu ruské revoluce v čase a prostoru s důrazem na způsob šíření revolučních myšlenek a ideálů a otázky historické paměti. V neposlední řadě pak na koncepty a interpretace revolučních událostí a jejich následnou recepci v evropském prostředí.

Úvodního příspěvku se v symbolický den výročí revoluce ve večerních hodinách ujal filozof Siyaveş Azeri z pařížské École Normale Supérieure, který představil vztah Leninovy politiky a Marxovy filozofie s použitím praktických příkladů v podobě socializace zemědělské produkce či teorie třídního boje. Azeri charakterizoval bolševickou revoluci jako jediný prostředek pro změnu stávající skutečnosti. Následná diskuze se dotkla mimo jiné problematiky centralizace vlastnictví coby důsledku chybějícího programu ekonomických změn, který neměl promyšlen ani Lenin, ani bolševici.

První příspěvek následujícího konferenčního dne přednesl Miroslav Hroch, který se zaměřil na užití a definování samotného termínu „revoluce“, jeho legitimacy, a roli revoluce jako hybatele historických procesů. Revoluci představil jako specifický prvek evropských dějin, kdy jednotlivec musí usilovat o změnu, která povede ke zlepšení jeho životních podmínek. Přednášející v navazujícím panelu *Za obrazem revoluce* si pro své příspěvky vzali na pomoc převážně literární a filmovou tvorbu. Kristian Feigelson (Université Sorbonne Nouvelle) se zaměřil na reprezentaci gulagu v převážně dobových filmech, Ondřej Slačálek (Filozofická fakulta Univerzity Karlovy) pak na podobu anarchismu v díle Stanislava Kostky Neumanna a Emmy Goldmanové. Lília Sablína (Central European University in Budapest) poskytla pohled na myšlení o bolševické revoluci v řadách emigrantů během dvacátých a třicátých let 20. století.

První odpolední panel *Revoluce před revolucí* komplexně zprostředkoval ve velmi podnětných příspěvcích problematiku revolučních událostí přecházejících revoluci v roce 1917. Mezi všemi zmiňme například hledání odpovědi na otázku vlivu revoluce na snížení analfabetismu a případné role železniční sítě na tento vývoj, kterou se pokusila zodpovědět Sylvia Sztern (Lund University, The Hebrew University of Jerusalem). Závěrečné odpolední panely pak přinesly možnosti zprostředkovaného nahlížení revolučních myšlenek, a to i například prostřednictvím interpretace podoby politických oponentů v dětských kresbách z let 1917–1918; závěr potom patřil otázkám šíření bolševické revoluce do dalších oblastí, především Polska a jiných evropských států.

Poslední konferenční den otevřel Jože Pirjevec (Univerza na Primorskem, Slovinsko) s inspirativním výzkumem o Josipu Brozovi Titovi, který se coby voják rakousko-uherské armády dostal do ruského zajetí, kde se seznámil s bolševickou ideologií. V Rusku Tita zastihly i revoluční události, které podle řečníka mohly následně výrazněji ovlivnit Titovy postoje při sovětsko-jugoslávské roztržce v roce 1948.

Navazující panel se zaměřil na odraz bolševické revoluce v umělecké tvorbě, včetně postavení „revolučních“ umělců po roce 1917. Odpoledne patřilo převážně zahraničním

hostům z Varšavy, Moskvy, Innsbrucku či Minsku. Příspěvky často prezentovaly současné historiografické výzkumy zaměřené buď přímo na bolševickou revoluci, nebo na související události. Prostor byl věnován také otázkám historie paměti a obrazu revoluce zprostředkované výstavami či učebnicemi. Tečku za třídenní konferencí udělal kulatý stůl, kde byly při závěrečné diskusi shrnuty nejzásadnější podněty a myšlenky, které na konferenci zazněly.

Nezbývá než organizátorům konference popřát, aby se podařil jejich záměr sestavit na základě vybraných konferenčních příspěvků kolektivní monografii. Tato publikace by širší veřejnosti poskytla možnost seznámit se s pestrým spektrem pohledů na klíčovou událost, která nezpochybnitelným způsobem zasáhla do dějin 20. století.

Jan Jindra

SEZNAM AUTORŮ**prof. Mgr. Vratislav Doubek, Ph.D.**

Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
Gabčíkova 2362/10, 182 00 Praha 8
vdoubek@post.cz

doc. PhDr. Jiří Friedl, Ph.D., DSc.

Historický ústav AV ČR, pobočka Brno
Veveří 97, 602 00 Brno
friedl@brno.avcr.cz

Dr. Grzegorz Gąsior

Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej
Wydział Lingwistyki Stosowanej, Uniwersytet Warszawski
ul. Szturmowa 4, 02-678 Warszawa, Polska
grzegorzgasion@wp.pl

PhDr. Slavomír Horák, Ph.D.

Katedra ruských a východoevropských studií
Institut mezinárodních studií
Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy
U Kříže 661/8, 158 00 Praha 5 – Jinonice
slavomir.horak@post.cz

doc. PhDr. Jan Pelikán, CSc.

Katedra jihoslovanských a balkanistických studií
Filozofické fakulty Univerzity Karlovy
Náměstí Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1
jan.pelikan@ff.cuni.cz

Redakce / Editorial Board:

Vedoucí redaktori / Editors-in-chief: Ladislav Hladký – Radomír Vlček

Výkonný redaktor / Managing Editor: Jiří Friedl

Redakční kruh / Associate Editors:

Roman Baron, Eva Irmanová, František Šístek, Jana Škerlová

Redakční rada / Editorial Council:

Lukáš Babka, Pavel Boček, Marcel Černý, Vladimír Gonč, Petr Kaleta, Miroslav Kouba, Kateřina Králová, Bohuslav Litera, Nicolas Maslowski, Jan Němeček, Jiří Padevět, Jan Pelikán, Marek Příhoda, Přemysl Rosůlek, Josef Šaur, Václav Štěpánek, David Svoboda, Jaroslav Vaculík, Emil Voráček, Zbyněk Vydra, Jiří Vykoukal

Vědecká rada / Scholarly Advisory Board:

Jaroslav Pánek (Praha), Svatava Raková (Praha), Miroslav Tejchman (Praha), Ivo Pospíšil (Brno), Irena Gantar Godina (Ljubljana), Tatiana Ivantyšinová (Bratislava), Piotr Maciej Majewski (Warszawa), Michal Reiman (Berlin), Miloš Řezník (Warszawa), Jelena Pavlovna Serapionova (Moskva)

Vydává Historický ústav AV ČR, v. v. i. / Published by the Institute of History of AS CR, v. v. i.

Časopis vychází třikrát ročně / The journal is published three times a year

Adresa / Address: Prosecká 76, 190 00 Praha 9 – Nový Prosek

Tel.: +420 532 290 509; E-mail: slovanskyprehled@hiu.cas.cz

Pokyny pro autory / Submission Guidelines for Authors:

<http://www.hiu.cas.cz/nakladatelstvi/periodika/slovansky-prehled.ep>

ISSN 0037–6922

Slovanský přehled, ročník 104.

Distribuci pro předplatitele provádí v zastoupení vydavatele Česká pošta, s. p., Politických vězňů 909/4, 225 99 Praha 1.

Příjem objednávek: telefonicky na bezplatné lince zpracovatele 800 300 302; na webu zpracovatele www.postabo.cz; písemně na adrese Česká pošta, s. p., oddělení předplatného tisku, Olšanská 38/9, 130 00 Praha 3; e-mail: postabo.prstc@cpost.cz.

Objednávky přijímá též:

Suweco CZ, s. r. o. (www.suweco.cz)

Kosmas, s. r. o. (www.kosmas.cz)

Jednotlivá čísla je možné koupit též v Knihkupectví Academia nebo přímo v Historickém ústavu AV ČR, v. v. i., Prosecká 76, 190 00 Praha 9, tel. 286 882 121, l. 230 e-mail: j.kozohorska@hiu.cas.cz.

Cena výtisku 100 Kč.

Výrobu zajišťuje nakladatelství

Aleš Skřivan ml., Praha 9 – Letňany

ISSN 0037-6922

9 770037 692004